
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МИТНА БЕЗПЕКА

Науковий журнал

Випуск 5

Ірпінь • ДПУ • 2021

ISSN 2617-5959

УДК 339.543

*Засновник: Університет державної фіскальної служби України
Заснований 2016 року*

*Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська*

*Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 22506-12406ПР від 28.12.2016*

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет рішенням Вченої ради
Державного податкового університету (протокол № 2 від 28.12.2021)*

Редакційна колегія: д-р екон. наук, доцент *В. В. Гурочкіна* (голов. ред.); д-р екон. наук, професор *Л. Л. Лазебник* (заст. голов. ред.); канд. екон. наук, доцент *О. Є. Сушкова* (відп. секр); д-р філософії *Рафаеле Петруцці* (Австрія); д-р філософії *Агнешка Дзюбинська* (Польща); д-р філософії *Дарій-Олесь Павліцій* (Польща); д-р філософії, акад. екон. наук України *Марцін Кесі* (Польща); канд. екон. наук, доцент *С. В. Заси*; д-р екон. наук, професор *С. В. Онишко*; д-р екон. наук, доцент *В. В. Мартиненко*; д-р екон. наук, професор *В. Г. Бодров*; д-р екон. наук, доцент *О. І. Піжук*; д-р екон. наук, доцент *Л. В. Слюсарева*; канд. екон. наук, доцент *Ю. О. Голінський*; д-р екон. наук, професор *О. А. Шевчук*; д-р екон. наук, професор *Я. В. Белінська*; д-р екон. наук, професор *А. В. Лісовий*; д-р екон. наук, професор *А. А. Олешко*; канд. педагог. наук, с.н.с. *О. С. Нагорічна*.

Митна безпека : науковий журнал / редкол. : В. В. Гурочкіна (голов. ред.) та ін. –
Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2021. – Випуск 5. –
252 с.

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам економічної безпеки та митної політики держави.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень економічної безпеки держави, теоретико-прикладних проблем митної політики України, права, правового регулювання митних взаємовідносин, удосконалення законодавства, забезпечення митної безпеки.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами митної безпеки, митної політики України та правового регулювання у цих галузях.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 08201, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: customssecurity@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

Під час посилання на матеріали збірника наукових праць «Митна безпека» потрібно використовувати транслітеровану назву «Митна безпека» або «Customs security».

© Державний податковий університет, 2021

STATE TAX UNIVERSITY

CUSTOMS SECURITY

The Scientific Journal

Issue 5

Irpin • STU • 2021

ISSN 2617-5959

УДК 339.543

*Founder: University of the State Fiscal Service of Ukraine
The scientific journal «Customs security» was founded in 2016*

Continued edition (released with the accumulation of material)

Language of edition: Ukrainian, English

The certificate of state registration of the print mass media:

KB № 25506-12406 ІІП, 28.12.2016

*Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the
Academic Council of the State Tax University (Protocol № 2, 28.12.2021)*

Editorial Board: Dr. of Economics, Associate Professor *V. Hurochkina* (Editor-in-chief); Dr. of Economics, Professor *L. Lazebnyk* (Co-Editors-in-chief); Ph.D. in Economics, Associate Professor *O. Sushkova* (Executive editor); Ph. D. *Raffaele Petruzzi* (Austria); Ph. D. Associate Professor *Agnieszka Dziubińska* (Poland); Ph. D. *Dariusz Pawliszczy* (Poland); Ph. D. *Marcin Kęsy* (Poland); Ph. D. in Economics, Professor *S. Zaiets*; Doctor of Economics, Professor *S. Onyshko*; Doctor of Economics, Associate Professor *V. Martynenko*; Doctor of Economics, Professor *V. Bodrov*; Doctor of Economics, Associate Professor *O. Pizhuk*; Doctor of Economics, Associate Professor *L. Sliusareva*; Ph. D., Associate Professor *Yu. Holynskyy*; Doctor of Economics, Professor, *O. Shevchuk*; Doctor of Economics, Professor *Ya. Belinska*; Doctor of Economics, Professor *A. Lisovyi*; Doctor of Economics, Professor *A. Oleshko*; Ph. D. of Pedagogical Sciences, Senior Researcher *O. Nagorichna*.

Customs security : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Hurochkina
(Editor-in-chief) and others. – Irpin : University of the State Fiscal Service of Ukraine,
2021. – Issue 5. – 252 p.

The publication contains scientific articles on current issues of economic security and customs policy of the state.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of scientific research on the economic security of the state, theoretical and applied problems of the customs policy of Ukraine, law, legal regulation of customs relations, improvement of legislation, ensuring customs security.

For researchers, teachers, graduate students, students and anyone interested in the problems of customs security, customs policy of Ukraine and legal regulation in these areas.

The Scientific Journal «Customs Security» is indexed by Google Scholar,

Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI (digital object identifier) – the scientific articles are assigned digital object identifier.

The editorial board conducts systematic work on integration of the scientific publications in international electronic libraries, catalogs and scientometric databases in order to enter the world scientific information space, increase the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universitetskaya str., Irpin, Kyiv region, Ukraine, 08201

e-mail: customssecurity@ukr.net

The use of materials published in the journal is allowed by referring to an information source.

During the reference to the materials of the scientific journal «Customs Security» you need to use the transliterated title «Mytna bezpeka» or «Customs security».

© State Tax University, 2021

ЗМІСТ

Вітальне слово	9
Мартиненко В. В., Мискін Ю. І. Зміцнення бюджетної безпеки України в умовах децентралізації	10
Гурочкіна В. В., Рябініна Н. О. Податкова культура на шляху посилення довіри суспільства	23
Рудая М. І. Порядок та особливості проведення судових економічних досліджень, пов'язаних із підтвердженням розміру збитків банків	37
Лазебник Л. Л., Гунько К. І. Інтеграція тестування посадових осіб митних органів в організаційні процеси забезпечення кадрової безпеки митниці	52
Калганова О. А., Яцик Т. П. Використання електронних (цифрових) доказів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності	59
Ляшенко Г. П. Інформаційне суспільство як пріоритет економічного розвитку.....	66
Гришук В. Л. Актуальна проблематика щодо кримінальної відповідальності за порушення митних правил як загрози митній безпеці держави	74
Слюсарева Л. В. Цифровізація логістики: тенденції та тренди.....	82
Чигрина Г. Л. Електронне кримінальне провадження: перспективи запровадження в Україні	91
Калач Г. М., Корінь І. С. Трансфертне ціноутворення як складова фіскальної безпеки України.....	99
Борса В. В. Регулювання процесів трансферу інтелектуальної власності під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності.....	108
Марченко О. І., Кукурудза Н. В. Систематизація факторів впливу на збутову діяльність на шляху забезпечення митної безпеки	116
Мельник С. С. Актуальні напрями розвитку аналітичної діяльності у контексті підслідності бюро економічної безпеки	126
Амеліна А. С. Важливість використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності	135
Гурочкіна В. В., Сокур М. Б. Економічна безпека проєктів в умовах зовнішньоекономічної діяльності	146
Іщук М. А. Тенденції і масштаби тінізації економіки України.....	160
Ратушна Ю. С. Аналіз факторів транскордонного руху іноземних інвестицій.....	170

<u>Шараєнко О. А.</u> Фінансова безпека розвитку людського капіталу в Україні.....	180
<u>Пузько С. Г.</u> Виведення нового продукту на міжнародний ринок: митні бар'єри для українських виробників.....	190
<u>Яківченко А. М.</u> Стратегії маркетингових інновацій у країнах Європейського Союзу: статистичний аналіз та пріоритети розвитку.....	201
<u>Полуніна Л. В., Полуніна Н. Є.</u> Генеза правового забезпечення грального бізнесу в Україні.....	218
<u>Мельничук Г. С., Коломенська А. Р.</u> Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності в Україні.....	225
<u>Кравченко Л. В., Уманець М. В.</u> Трансформації споживчого ринку України та заходи упередження ризиків	233
<u>Мігунова Ж. П., Слюсарєва Л. В.</u> Оцінка показників стійкого розвитку на підприємстві «Метінвест-холдинг».....	244

CONTENTS

Welcome speech	9
<u>Martynenko V. V., Myskin Y.</u> Strengthening Ukraine's fiscal security under decentralisation	10
<u>Hurochkina V. V., Riabinina N. O.</u> Tax culture on the way to strengthening public trust.....	23
<u>Rudaya M.</u> Procedure and features of conducting foreign economic investigations related to confirmation of the amount of bank losses.....	37
<u>Lazebnyk L. L., Hunko K. I.</u> Integration of testing of customs officials into organizational processes of establishment of customs security	52
<u>Kalhanova O. A., Yatsyk T. P.</u> Use of electronic (digital) evidence during investigation of criminal offences in economic activity.....	59
<u>Liashenko G.</u> Information society as a priority of economic development.....	66
<u>Grischuk V. L.</u> Current issues of criminal liability for violation of customs regulations, as a threat to customs security of the state.....	74
<u>Sliusareva L. V.</u> Digitalization of logistics: trends and tendencies	82
<u>Chyhryna H. L.</u> Electronic criminal proceedings: perspectives for implementation in Ukraine	91
<u>Kalach H., Korin I.</u> Transfer pricing as a component of fiscal security of Ukraine	99
<u>Borsa V.</u> Regulation of intellectual property transfer processes in the implementation of foreign economic activity.....	108
<u>Marchenko O. I., Kukurudza N. V.</u> Systematization of factors of influence on sales activities on the way of ensuring customs security	116
<u>Melnyk S. S.</u> Current directions of the development of analytical activities in the context of the prosecution of the bureau of economic security	126
<u>Amelina A. S.</u> Importance of using special knowledge in the investigation of criminal offense in the field of economic activity	135
<u>Hurochkina V. V., Sokur M. B.</u> Economic security of projects in the context of foreign economic activity	146
<u>Ishchuk M. A.</u> Trends and Scope of the Shadow Economy in Ukraine	160
<u>Ratushna Y.</u> Analysis of the factors of foreign investment cross-border process	170
<u>Sharaenko O.</u> Financial security of human capital development in Ukraine.....	180
<u>Puzko S. G.</u> Introducing a new product to the international market: customs barriers for ukrainian producers	190

<u>Yakivchenko A. M.</u> Strategies of marketing innovation in the countries of the european union: statistical analysis and development priorities.....	201
<u>Polunina L. V., Polunina N. E.</u> Genesis of legal support for the gambling business in Ukraine.....	218
<u>Melnichuk A. S., Kolomenskaya A. P.</u> Theoretical aspects of financial support of investment activities of enterprises in Ukraine	225
<u>Kravchenko L. V., Umanets M. V.</u> Transformations of the consumer market of Ukraine and measures to prevent risks	233
<u>Migunova Zh. P., Sliusareva L.</u> Assessment of sustainable development indicators at Metinvest-Holding	244

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Державна митна служба України щиро вітає в.о. ректора Державного податкового університету Унінець-Ходаківську Валентину Павлівну, науково-педагогічний колектив та студентство із 100-річчям заснування навчального закладу.

Університет державної фіскальної служби України завжди був зорієнтований на створення інноваційної науково-дослідної та культурно-освітньої моделі підготовки конкурентоздатних фахівців і є рушійною силою в модернізації системи вищої професійної освіти, зокрема у підготовці майбутніх фахівців з митної справи.

Для Державної митної служби України Університет насамперед є важливим партнером у підготовці професійно орієнтованої та вмотивованої молоді з відповідним рівнем освіти та фахової підготовки.

На сьогодні випускники Університету, які залучені до служби в митних органах, на високому рівні забезпечують захист економічних інтересів України та є справжніми агентами змін в процесі реформування Державної митної служби України на шляху до євроінтеграції.

Висловлюємо Вам та всьому колективу вдячність за ефективну співпрацю та бажаємо примноження вагомих здобутків, подальшого зростання та процвітання.

З повагою
в.о. голови Державної митної
служби України

Вячеслав ДЕМЧЕНКО

УДК 336.143:351.72

JEL Classification: F24, H56, H61, H72

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.10-22

В. В. Мартиненко,*д-р екон. наук, доцент**e-mail: martynenkovv@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-9078-8345;****Ю. І. Мискін,***д-р екон. наук, доцент,**Державний податковий університет**e-mail: muskin@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-8160-3262**

ЗМІЦНЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У статті проведено дослідження шляхів зміцнення бюджетної безпеки в умовах реалізації реформи децентралізації. Зокрема, виявлено, що в дореформений період фінансова централізація позитивно впливала на бюджетну безпеку, але кількісно дослідити цей вплив не вдалося через статистичну незначущість моделі. Проте вже у період реалізації реформи виявлено прямий лінійний зв'язок – зростання рівня фінансової децентралізації на 1 % спричиняло підвищення рівня бюджетної децентралізації України на 0,16 %, а модель була статистично значущою. Експериментально доведено, що зміцнення бюджетної безпеки полягає у досягненні значення її рівня не менше 0,8. Це забезпечується через підвищення рівня фінансової децентралізації не менше ніж на 18,8 %, порівняно з 2019 роком, за рахунок зростання рівня фінансової децентралізації за впливом на формування доходів місцевих бюджетів на 18,8 %, рівня фінансової децентралізації за структурою місцевих бюджетів – на 18,7 %, рівня фінансової децентралізації місцевих бюджетів за міжбюджетними трансфертами – на 15,8 %.

Ключові слова: фінансова децентралізація, індекс бюджетної безпеки, індикатор, інтегральний показник, вплив.

Метою статті є розробка передумов зміцнення бюджетної безпеки України на основі оцінки впливу результатів реформи фінансової децентралізації.

Постановка проблеми. Бюджетна безпека є явищем багатоаспектним, яке неможливо формалізувати і виразити якимось одним показником. Тому виникає проблема формування системи показників, за якими можливо якісно і кількісно оцінити стан бюджетної безпеки. Особливо інформативними будуть результати такої оцінки в динаміці за декілька років. Іншим напрямом дослідження є розробка передумов для зміцнення бюджетної безпеки з урахуванням результатів фінансової (фіскальної і бюджетної) децентралізації, що особливо актуально для України, оскільки 2014 року стартувала реформа децентралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх наукових праць, в яких досліджуються проблеми впливу фінансової децентралізації на бюджетну безпеку держави, слід відзначити наукові статті таких учених, як: С. В. Бурлуцький і С. В. Бурлуцька [1], О. О. Похмуро та Н. В. Архірейська [2], О. В. Тимошенко [3], Н. В. Корень [4], О. В. Гладкова та Т. І. Свиначенко [5], С. В. Бойко і Я. С. Дячук [6], Д. О. Грицишен, С. В. Свірко й І. В. Супрунова [7], Б. Ю. Мальований [8], О. М. Бондаревська [9], Н. Г. Фатюха та В. В. Мануковська [10] та ін. Також дослідження базується на попередніх працях автора [11–13]. Проте процес зміцнення бюджетної безпеки України потребує детального вивчення і переосмислення у контексті результатів реформи фінансової децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Керуючись чинними Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [14], розраховано інтегральний показник рівня бюджетної безпеки – субіндекс бюджетної безпеки за 2009–2019 рр. у 3 етапи. У Методичних рекомендаціях [14] інтегральний показник бюджетної безпеки названо «субіндексом», оскільки він є складовою індексу фінансової безпеки. У нашому дослідженні цей показник використано як самостійну одиницю, тому надалі названо його індексом бюджетної безпеки.

На першому етапі дослідження проведено розрахунки 4 індикаторів бюджетної безпеки:

- 1) відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП (%) – стимулятор;
- 2) відношення дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП (%) – стимулятор;
- 3) рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет як відношення доходів зведеного бюджету до ВВП (%) – стимулятор;
- 4) відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету (%) – дестимулятор [14].

На другому етапі проведено нормування фактичних значень індикаторів бюджетної безпеки з урахуванням характеристичних значень за формулами:

– для індикаторів-стимуляторів:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp \frac{x_{ij} - x_{\text{крит}}^L}{n_i}, & \text{якщо } x_{ij} < 0 \text{ або } x_{ij} < x_{\text{крит}}^L \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{\text{крит}}^L}, & \text{якщо } 0 < x_{ij} < x_{\text{крит}}^L \\ 0,2 + 0,2 \frac{x_{ij} - x_{\text{крит}}^L}{x_{\text{небез}}^L - x_{\text{крит}}^L}, & \text{якщо } x_{\text{крит}}^L \leq x_{ij} < x_{\text{небез}}^L \\ 0,4 + 0,2 \frac{x_{ij} - x_{\text{небез}}^L}{x_{\text{нездв}}^L - x_{\text{небез}}^L}, & \text{якщо } x_{\text{небез}}^L \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}}^L \\ 0,6 + 0,2 \frac{x_{ij} - x_{\text{нездв}}^L}{x_{\text{здв}}^L - x_{\text{нездв}}^L}, & \text{якщо } x_{\text{нездв}}^L \leq x_{ij} < x_{\text{здв}}^L \\ 0,8 + 0,2 \frac{x_{ij} - x_{\text{здв}}^L}{x_{\text{опт}}^L - x_{\text{здв}}^L}, & \text{якщо } x_{\text{здв}}^L \leq x_{ij} < x_{\text{опт}}^L \\ 1, & \text{якщо } x_{\text{опт}}^L \leq x_{ij} \end{cases}, \quad (1)$$

де x_{ij} – значення i -го індикатора в j -й період;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij} .

n_i – константа згладжування, яка для кожного індикатора визначається окремо експертним шляхом (за замовчуванням буде братися $n_i = 1$, оскільки експертна підтримка відсутня);

$x_{\text{крит}}$, $x_{\text{небезп}}$, $x_{\text{нездв}}$, $x_{\text{здв}}$, $x_{\text{опт}}$ – характеристичні значення індикаторів, на основі порівняння з якими відбувається нормування, що відображають відповідно критичний (від 0 до 20 % максимального значення), небезпечний (від 20 до 40 % максимального значення), незадовільний (від 40 до 60 % максимального значення), задовільний (від 60 до 80 % максимального значення) та оптимальний (від 80 до 100 % максимального значення) рівні безпеки;

L – ліва частина характеристичних значень індикаторів, за якими нормуються значення індикаторів-стимуляторів [14];

– для індикаторів-дестимуляторів:

$$y_{ij} = \begin{cases} 0,2 \exp \frac{x_{ij} - x_{\text{крит}}^L}{n_i}, & \text{якщо } x_{ij} < 0 \text{ або } x_{ij} < x_{\text{крит}}^L \\ 0,2 \frac{x_{ij}}{x_{\text{крит}}^L}, & \text{якщо } 0 < x_{ij} < x_{\text{крит}}^L \\ 0,2 + 0,2 \frac{x_{ij} - x_{\text{крит}}^L}{x_{\text{небезп}}^L - x_{\text{крит}}^L}, & \text{якщо } x_{\text{крит}}^L \leq x_{ij} < x_{\text{небезп}}^L \\ 0,4 + 0,2 \frac{x_{ij} - x_{\text{небезп}}^L}{x_{\text{нездв}}^L - x_{\text{небезп}}^L}, & \text{якщо } x_{\text{небезп}}^L \leq x_{ij} < x_{\text{нездв}}^L \\ 0,6 + 0,2 \frac{x_{ij} - x_{\text{нездв}}^L}{x_{\text{здв}}^L - x_{\text{нездв}}^L}, & \text{якщо } x_{\text{нездв}}^L \leq x_{ij} < x_{\text{здв}}^L \\ 0,8 + 0,2 \frac{x_{ij} - x_{\text{здв}}^L}{x_{\text{опт}}^L - x_{\text{здв}}^L}, & \text{якщо } x_{\text{здв}}^L \leq x_{ij} < x_{\text{опт}}^L \\ 1, & \text{якщо } x_{\text{опт}}^L \leq x_{ij} \end{cases}, \quad (2)$$

де x_{ij} – значення i -го індикатора в j -й період;

y_{ij} – нормоване значення індикатора x_{ij} .

n_i – константа згладжування, яка для кожного індикатора визначається окремо експертним шляхом (за замовчуванням буде братися $n_i = 1$, оскільки експертна підтримка відсутня);

$x_{\text{крит}}$, $x_{\text{небезп}}$, $x_{\text{нездв}}$, $x_{\text{здв}}$, $x_{\text{опт}}$ – характеристичні значення індикаторів, на основі порівняння з якими відбувається нормування, що відображають відповідно критичний (від 0 до 20 % максимального значення), небезпечний (від 20 до 40 % максимального значення), незадовільний (від 40 до 60 % максимального значення), задовільний (від 60 до 80 % максимального значення) та оптимальний (від 80 до 100 % максимального значення) рівні безпеки;

L – ліва частина характеристичних значень індикаторів, за якими нормуються значення індикаторів-стимуляторів [14].

На третьому етапі розраховано індекс бюджетної безпеки як сума добутків кожного нормованого значення індикатора і відповідного вагового коефіцієнта. Результати розрахунків зведено у табл. 1.

З даних, наведених у табл. 1, видно, що у бюджетній сфері України впродовж 2009–2019 років відбувалися різновекторні зміни. Так, 2019 року, порівняно з 2009 роком, дефіцит державного бюджету відносно ВВП скоротився на 1,8 %, сягнувши максимуму – 1,6 % у 2017 році та мінімуму –5,7 % у 2010 році. Дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління відносно ВВП у 2019 році, порівняно з 2009 роком, скоротився на 3,6 %, сягнувши максимуму 0,13 % у 2016 році та мінімуму – 3,6 % у 2009 році. Обсяг доходів зведеного бюджету станом на кінець 2019 році становив 32,5 % обсягу ВВП, збільшившись на 3,6 %, порівняно з 2009 роком, сягнувши 34,1 % (максимум) у 2017 році та 28,1 % (мінімум) у 2010 році. Сукупні платежі з обслуговування та погашення державного боргу відносно доходів державного бюджету 2009 року були на найнижчому рівні 4,7 %, збільшившись у 2019 році на 7,3 % і сягнувши найвищого рівня 16,2 % у 2015 році.

Таблиця 1

Індикатори та субіндекс бюджетної безпеки України у 2009–2019 роках

Найменування індикатора	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1. Відношення дефіциту/ профіциту державного бюджету до ВВП (ваговий коефіцієнт 0,2671)											
Фактичне значення, %	–3,75	–5,73	–1,75	–3,66	–4,25	–4,92	–2,27	–2,94	–1,60	–1,66	–1,96
Нормоване значення	0,550	0,147	1,000	0,533	0,250	0,384	0,654	0,788	1,000	1,000	1,000
2. Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП (ваговий коефіцієнт 0,2482)											
Фактичне значення, %	–3,60	–0,67	–0,84	–0,51	0,05	–0,23	–0,11	0,13	0,03	–0,21	–0,01
Нормоване значення	0,199	0,866	0,832	0,897	1,000	0,955	0,977	1,000	1,000	0,959	0,999
3. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (ваговий коефіцієнт 0,2203)											
Фактичне значення, %	28,82	28,07	29,54	30,53	29,08	28,74	32,79	32,81	34,08	33,26	32,45
Нормоване значення	0,918	0,993	0,846	0,764	0,892	0,926	0,614	0,612	0,528	0,583	0,637
4. Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету (ваговий коефіцієнт 0,2644)											
Фактичне значення, %	4,72	7,30	7,82	7,44	10,14	14,29	16,24	15,80	14,05	12,53	12,01
Нормоване значення	1,000	0,780	0,746	0,771	0,590	0,314	0,184	0,213	0,330	0,431	0,466
Індекс бюджетної безпеки	0,663	0,679	0,857	0,737	0,668	0,627	0,601	0,650	0,719	0,747	0,779

Джерело: сформовано та проведено розрахунки автором на основі [14–17].

У всі роки досліджуваного періоду, крім 2011 року, значення індексу бюджетної безпеки відповідало задовільному рівню, і тільки у 2011 році – оптимальному. При

цьому максимального значення 0,857 індекс бюджетної безпеки сягнув у 2011 році і скоротився на 30 % до свого мінімуму 0,601 у 2015 році. При цьому з 2015 до 2019 року відбулося стійке зростання індексу бюджетної безпеки на 29,6 % до 0,78. Також варто зазначити, що рівень бюджетної безпеки України на 27 % обумовлюється відношенням дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, і лише на 22 % – рівнем перерозподілу ВВП через зведений бюджет. Отже, загалом стан бюджетної безпеки в Україні упродовж 2009–2019 рр. покращився, що доводить приріст значення індексу +0,116 або +17,5 %, але при цьому знаходився на задовільному рівні, тому слід відзначити загальну позитивну динаміку бюджетної безпеки за досліджуваний період.

Можна припустити, що чинником позитивної динаміки індексу бюджетної безпеки України упродовж 2015–2019 рр. було розгортання реформи децентралізації, розпочатої 2014 року. Для перевірки цього припущення необхідно провести моделювання впливу інтегрального показника фінансової децентралізації на індекс бюджетної безпеки. Інтегральний показник рівня фінансової децентралізації розроблений і апробований автором у працях [18–19]. Він є середнім геометричним 3 субіндексів: субіндексу рівня фінансової децентралізації за впливом на формування доходів місцевих бюджетів (індикатори: коефіцієнт розподілу доходів, коефіцієнт забезпечення доходами, коефіцієнт забезпечення власними доходами відносно ВВП, коефіцієнт покриття видатків доходами, коефіцієнт фінансової самостійності); субіндексу рівня фінансової децентралізації за структурою місцевих бюджетів (індикатори: коефіцієнт податкових надходжень, коефіцієнт неподаткових надходжень, коефіцієнт офіційних трансфертів, коефіцієнт податкової самостійності, коефіцієнт загальної податкової стійкості); субіндексу рівня фінансової децентралізації місцевих бюджетів за міжбюджетними трансфертами (індикатори: коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт покриття видатків трансфертами, коефіцієнт стійкості бюджету, коефіцієнт стабільності дохідної частини бюджету, коефіцієнт дефіцитності місцевого бюджету). Результати розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки України наведено у табл. 2.

З даних табл. 2 видно, що найбільший стійкий спад інтегрального показника рівня фінансової децентралізації в Україні стався впродовж 2004–2012 рр. – від середнього до критичного. Також зрозуміло, що рішення про реалізацію реформи децентралізації було запізнитим, але вимушеним, оскільки рівень фінансової децентралізації сягнув мінімуму у 2014 р. Як результат, за наступних п'ять років стан фінансової децентралізації в Україні вдалося підвищити до високого рівня. 2018 р. відбулося зниження інтегрального показника фінансової децентралізації на 17,4 %, порівняно з 2017 р., до низького рівня (0,46), а вже 2019 р. приріст рівня фінансової децентралізації склав +65 %, сягнувши високого рівня 0,77. При цьому робити висновки про ефективність реформи фінансової децентралізації ще зарано, оскільки не спостерігається сталої багаторічної динаміки, але оцінити вплив рівня фінансової децентралізації на рівень бюджетної безпеки можливо.

Таблиця 2

**Субіндекси та інтегральний показник рівня фінансової децентралізації
у 2009–2019 рр.**

Найменування індикатора	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Субіндекс рівня фінансової децентралізації за впливом на формування доходів місцевих бюджетів	0,529	0,517	0,216	0,263	0,360	0,201	0,205	0,588	0,680	0,524	0,804
Субіндекс рівня фінансової децентралізації за структурою місцевих бюджетів	0,369	0,299	0,236	0,149	0,286	0,168	0,408	0,673	0,654	0,444	0,711
Субіндекс рівня фінансової децентралізації місцевих бюджетів за міжбюджетними трансфертами	0,592	0,466	0,310	0,146	0,315	0,098	0,109	0,458	0,399	0,431	0,787
Інтегральний показник рівня фінансової децентралізації	0,487	0,416	0,251	0,179	0,319	0,149	0,209	0,566	0,562	0,464	0,766

Джерело: сформовано автором за даними, наведеними у [18–19].

Для забезпечення достовірності оцінки впливу фінансової децентралізації на бюджетну безпеку України досліджуваний період необхідно розділити на 2 частини – 2009–2013 рр. як період фінансової централізації і 2014–2019 рр. як період фінансової децентралізації. І побудувати відповідні графіки лінійних залежностей індексу бюджетної безпеки від інтегрального показника рівня фінансової децентралізації (рис. 1).

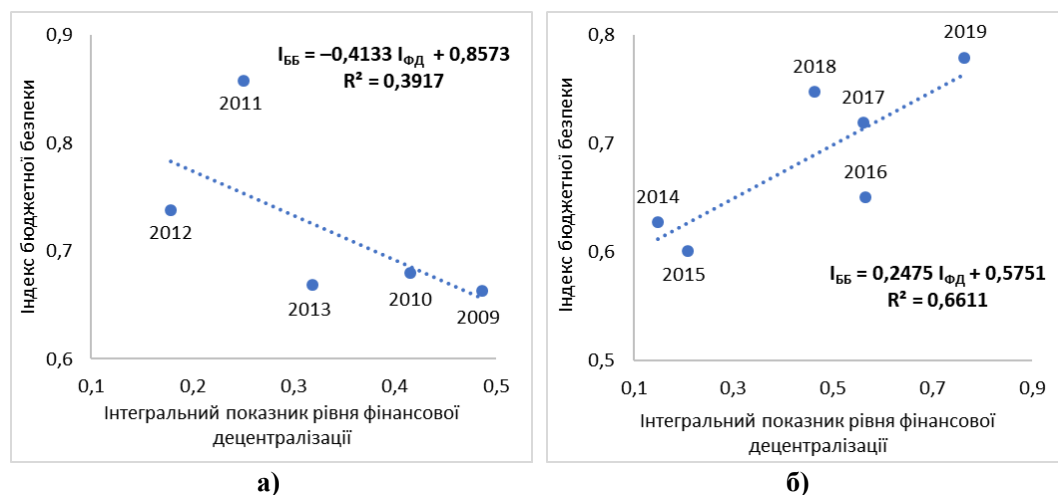

Рис. 1. Лінійні залежності індексу бюджетної безпеки ($I_{ББ}$) від інтегрального показника рівня фінансової децентралізації ($I_{ФД}$) у 2009–2013 рр. (а) та у 2014–2019 рр. (б)

Джерело: проведено розрахунки за даними табл. 1–2.

З рис. 1(а) видно, що у період фінансової централізації 2009–2013 рр. підвищення рівня бюджетної безпеки супроводжувалося послабленням фінансової децентралізації або ж посиленням фінансової централізації, зокрема, при зростанні інтегрального показника рівня фінансової децентралізації на 1 пункт індекс бюджетної безпеки знижується на 0,413 пункту. Також за повної фінансової централізації (інтегральний показник рівня фінансової децентралізації дорівнює 0) індекс бюджетної безпеки набуває свого максимального значення 0,86, що відповідає оптимальному рівню [14].

Значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 0,3917$ (рис. 1а) означає, що зміни індексу бюджетної безпеки лише на 39 % обумовлюються змінами інтегрального показника рівня фінансової децентралізації, вплив інших факторів складає понад 60 %. Для перевірки статистичної значущості моделі потрібно розрахувати критерії t-статистики Стюдента і F-статистики Фішера за формулами:

$$t = \frac{R}{1-R^2} \cdot \sqrt{n-m-1},$$
$$F = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m-1}{m},$$
(3)

де n – кількість значень спостережуваних показників;

m – кількість незалежних змінних у моделі.

Нормативні (критичні) значення коефіцієнтів t-статистики Стюдента і F-статистики Фішера розраховуються у Excel, відповідно: $=T.INV(0.95;3) = 2,35$; $=F.INV(0.95;1;3) = 10,13$. Фактичні значення статистичних коефіцієнтів, розраховані за формулою (3), такі: $t = 1,39$; $F = 1,93$. Оскільки фактичні значення статистичних коефіцієнтів менші нормативних, можна зробити висновок про статистичну незначущість одержаної моделі (рис. 1а), тому її використання у розробці шляхів зміцнення бюджетної безпеки неможливе. Проте обернений зв'язок між індексом бюджетної безпеки та інтегральним показником рівня фінансової децентралізації, припускаємо, має місце.

З рис. 1(б) видно, що у період проведення реформи фінансової децентралізації 2014–2019 рр. підвищення рівня бюджетної безпеки супроводжувалося посиленням фінансової децентралізації або ж послабленням фінансової централізації, зокрема під час зростання інтегрального показника рівня фінансової децентралізації на 1 пункт відбувається зростання індексу бюджетної безпеки на 0,248 пункту. Також за повної фінансової централізації індекс бюджетної безпеки набуває свого найменшого значення 0,575 пункту, що відповідає незадовільному рівню [14]. Для перевірки одержаної моделі (рис. 1б) на статистичну значущість розраховано фактичні та нормативні (критичні) значення статистичних коефіцієнтів. Так, фактичне значення t-статистики Стюдента становить 2,79, а критичне – 2,13; фактичне значення F-статистики Фішера становить 7,8, а критичне – 7,7. Тобто фактичні значення більші за критичні, тому одержана модель є статистично значущою і може бути використана при розробці шляхів зміцнення бюджетної безпеки України.

Завершенням оцінки впливу фінансової децентралізації на бюджетну безпеку України є розрахунок часткового коефіцієнта еластичності ($\varepsilon_{I_{BB}}$) індексу бюджетної безпеки за інтегральним показником рівня фінансової децентралізації, якій показує, на скільки процентів зросте індекс бюджетної безпеки при зростанні інтегрального показника рівня фінансової децентралізації на 1 %:

$$\varepsilon_{I_{BB}} = \alpha_{I_{\Phi D}} \frac{\overline{I_{\Phi D}}}{\overline{I_{BB}}} = 0,2475 \cdot \frac{0,4527}{0,6872} = 0,163, \quad (4)$$

де $\alpha_{I_{\Phi D}}$ – параметр або коефіцієнт регресії при інтегральному показнику рівня фінансової децентралізації, який показує, на скільки одиниць зміниться значення індексу бюджетної безпеки під час зростання значення інтегрального показника рівня фінансової децентралізації на 1 одиницю;

$\overline{I_{\Phi D}}$ – середнє значення інтегрального показника рівня фінансової децентралізації за 2014–2019 рр.;

$\overline{I_{BB}}$ – середнє значення індексу бюджетної безпеки за 2014–2019 рр.

Отже, з огляду на формулу (4) на основі даних за 2014–2019 рр. можна зробити висновок, що під час зростання значення інтегрального показника рівня фінансової децентралізації на 1 % індекс бюджетної безпеки зростає на 0,16 %.

Розробку шляхів зміцнення бюджетної безпеки України в умовах фінансової децентралізації розпочнемо з постановки оптимізаційної задачі:

$$I_{BB} = 0,2475 I_{\Phi D} + 0,5751 \rightarrow \max, \quad (5)$$

де $0 \leq I_{BB} \leq 1$;

$0 \leq I_{\Phi D} \leq 1$.

Розв'язання задачі максимізації цільової функції індексу бюджетної безпеки таке:

$$I_{BB} = 0,2475 \cdot 1 + 0,5751 = 0,8226 = \max. \quad (6)$$

Значення індексу бюджетної безпеки 0,8226 відповідає оптимальному її рівню згідно з [14]. Тому достатньою умовою зміцнення бюджетної безпеки стане досягнення значення індексу 0,8.

Тоді задача максимізації цільової функції індексу бюджетної безпеки розв'язується так:

$$\begin{aligned} I_{BB} &= 0,2475 I_{\Phi D} + 0,5751 > 0,8, \\ I_{\Phi D} &= (0,8 - 0,5751) / 0,2475 > 0,91. \end{aligned} \quad (7)$$

Отже, необхідною і достатньою умовою зміцнення бюджетної безпеки України є досягнення рівня індексу бюджетної безпеки ($> 0,8$) в умовах фінансової децентралізації, коли інтегральний показник рівня фінансової децентралізації набуде значення ($> 0,91$). Тоді виникає необхідність постановки і розв'язання нової оптимізаційної задачі:

$$I_{\Phi D} = \sqrt[3]{I_{\text{ДДМБ}} \cdot I_{\text{ДСМБ}} \cdot I_{\text{ДМТ}}} \rightarrow 0,91, \quad (8)$$

де $0 \leq I_{\text{ДДМБ}} \leq 1$ – субіндекс рівня фінансової децентралізації за впливом на формування доходів місцевих бюджетів;

$0 \leq I_{\text{ДСМБ}} \leq 1$ – субіндекс рівня фінансової децентралізації за структурою місцевих бюджетів;

$0 \leq I_{\text{ДМТ}} \leq 1$ – субіндекс рівня фінансової децентралізації місцевих бюджетів за міжбюджетними трансфертами.

Розв'язками цільової функції, представленої формулою (8), є:

– $I_{\text{ДДМБ}} > 0,955$ або $+18,8 \%$ рівня 2019 року;

– $I_{\text{ДСМБ}} > 0,844$ або $+18,7 \%$ рівня 2019 року;

– $I_{\text{ДМТ}} > 0,935$ або $+15,8 \%$ рівня 2019 року (табл. 2).

Висновки. Узагальнюючи одержані результати, варто зазначити, що процес реалізації реформи фінансової децентралізації чинить прямий вплив на стан бюджетної безпеки в Україні. У ході дослідження визначено рівні бюджетної безпеки України у період з 2009 до 2019 року. Обґрунтовано доцільність поділу досліджуваного періоду на 2 проміжки: 2009–2013 рр. названо періодом фінансової централізації, а 2014–2019 рр. – періодом фінансової децентралізації. Керуючись запропонованою періодизацією, побудовано дві лінійні залежності індексу бюджетної безпеки від інтегрального показника рівня фінансової децентралізації та обґрунтовано статистичну значущість тільки другої. Визначено, що в період реалізації реформи фінансової децентралізації зростання рівня фінансової децентралізації на 1 % забезпечувало зростання рівня бюджетної безпеки на 0,16 %. За результатами оптимізації доведено, що для зміцнення бюджетної безпеки України, тобто досягнення оптимального рівня індексу бюджетної безпеки понад 0,8, необхідно підвищити рівень фінансової децентралізації за впливом на формування доходів місцевих бюджетів щонайменше на 18,8 %, рівень фінансової децентралізації за структурою місцевих бюджетів – на 18,7 %, рівень фінансової децентралізації місцевих бюджетів за міжбюджетними трансфертами – на 15,8 % порівняно з 2019 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурлуцький С. В., Бурлуцька С. В. Економічна та фінансова безпека регіонів в умовах децентралізації. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2015. № 6(223). С. 16–21.

2. Pokhmurko O. O., Arkhireiska N. V. Budget-tax policy influence on Ukraine's financial security. *Науковий погляд*. 2016. Том 3. № 24. URL: <https://www.naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/820> (дата звернення: 10.12.2021).

3. Тимошенко О. В. Фінансова децентралізація як напрям посилення економічної безпеки регіонів. *Економіка і регіон*. 2016. № 1(56). С. 82–89.

4. Корень Н. В. Бюджетна безпека держави в умовах соціально-економічних трансформацій. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2017. № 4(32). С. 159–164.

5. Гладкова О. В., Свинаренко Т. І. Бюджетна безпека регіону як фактор його сталого соціально-економічного розвитку. *БізнесІнформ*. 2018. № 9. С. 174–181.
6. Бойко С. В., Дячук Я. С. Безпека місцевих бюджетів у контексті бюджетної децентралізації в Україні. *Наукові праці НУХТ*. 2019. Том 25, № 2. С. 66–74.
7. Грицишен Д. О., Свірко С. В., Супрунова І. В. Бюджетна безпека як об'єкт аналітичних досліджень в умовах реформування системи управління місцевими бюджетами. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 24. С. 129–134. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.24.129>
8. Мальований Б. Ю. Концептуальні положення фінансової безпеки регіонів в умовах децентралізації. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 1. С. 421–432.
9. Бондаревська О. М. Ідентифікація впливу бюджетної децентралізації на економічну безпеку регіону. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 2(92). С. 114–120. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2020-2\(92\)-114-120](https://doi.org/10.26642/ema-2020-2(92)-114-120)
10. Фатюха Н. Г., Мануковська В. В. Оцінка рівня бюджетної безпеки України. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8905> (дата звернення: 10.12.2021). DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.95>
11. Мартиненко В. В. Теоретичні основи та сутність економічної безпеки України. *Економіка промисловості*. 2010. № 3(51). С. 41–47.
12. Мартиненко В. В. Концептуальні підходи до зміцнення безпеки економіки України. *Economic Annals-XXI*. 2015. № 1–2(2). С. 12–15.
13. Martynenko V. Study of international experience in the implementation of fiscal policy in the context of financial decentralization. *International Journal of New Economics, Public Administration and Law*. 2018. № 2(2). P. 15–25. DOI: [http://dx.doi.org/10.31264/2545-093X-2018-2\(2\)-15-25](http://dx.doi.org/10.31264/2545-093X-2018-2(2)-15-25)
14. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 10.12.2021).
15. Бюджет України 2018: статистичний збірник. Київ: Міністерство фінансів України, 2019. С. 11–12.
16. Зовнішній борг. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-external/data-sector-external#4> (дата звернення: 10.12.2021).
17. Архів основних тенденцій валютного ринку / Національний банк України. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=40823 (дата звернення: 10.12.2021).
18. Martynenko V., Shevchuk O. An integrated approach to assessing the level of fiscal policy decentralization. *Investment Management and Financial Innovations*. 2020. Volume 17. Issue 1. P. 49–63. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.17\(1\).2020.05](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.17(1).2020.05)
19. Мартиненко В. В. Модернізація фіскальної політики України в умовах фінансової децентралізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.88. Ірпінь, 2020. 37 с.

REFERENCES

1. Burlutskiy, S. V., & Burlutska, S. V. (2015). Ekonomichna ta finansova bezpeka rehioniv v umovakh detsentralizatsii [Economic and financial security of regions in the decentralization conditions]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*, 6(223). 16–21 [in Ukrainian].
2. Pokhmurko, O. O., & Arkhireiska, N. V. (2016). Budget-tax policy influence on Ukraine's financial security. *Naukovyi pohliad*, 3(24). URL: <https://www.naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/820> (accessed December 10, 2021).
3. Tymoshenko, O. V. (2016). Finansova detsentralizatsiia yak napriam posylennia ekonomichnoi bezpeky rehioniv [Financial decentralization as the direction of strengthening of the region economic security]. *Ekonomika i rehion*, 1(56). 82–89 [in Ukrainian].
4. Koren, N. V. (2017). Biudzhetna bezpeka derzhavy v umovakh sotsialno-ekonomichnykh transformatsii [Budget of the state security in the socio-economic transformation]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia «Ekonomika»*, 4(32). 159–164 [in Ukrainian].
5. Hladkova, O. V., & Svyrenko, T. I. (2018). Biudzhetna bezpeka rehionu yak faktor yoho staloho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [The budget security of region as a factor of its sustainable socio-economic development]. *BiznesInform*, (9). 174–181 [in Ukrainian].
6. Boiko, S., & Diachuk, Ya. (2019). Bezpeka mistsevykh biudzhetyv u konteksti biudzhetnoi detsentralizatsii v Ukraini [Security of local budgets for the purposes of budget decentralization in Ukraine]. *Naukovi pratsi NUKhT*, 25(2). 66–74 [in Ukrainian].
7. Grytsyshen, D., Svirko, S., & Suprunova, I. (2019). Biudzhetna bezpeka yak ob'ekt analitichnykh doslidzhen v umovakh reformuvannia systemy upravlinnia mistsevymy biudzhetyamy [Budget security as an object of analytical research in conditions of reforming the local budget management system]. *Investytsiiv: praktyka ta dosvid*, (24). 129–134. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.24.129> [in Ukrainian].
8. Malovany, B. (2019). Kontseptualni polozhennia finansovoi bezpeky rehioniv v umovakh detsentralizatsii [Conceptual provisions on the financial security of regions in the context of decentralization]. *Visnyk KhNAU im. V. V. Dokuchaieva. Seriiia "Ekonomichni nauky"*, (1). 421–432 [in Ukrainian].
9. Bondarevska, O. M. (2020). Identyfikatsiia vplyvu biudzhetnoi detsentralizatsii na ekonomichnu bezpeku rehionu [Identification of the impact of budget decentralization on the economic security of the region]. *Economics, Management and Administration*, 2(92). 114–120. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2020-2\(92\)-114-120](https://doi.org/10.26642/ema-2020-2(92)-114-120) [in Ukrainian].
10. Fatiukha, N., & Manukovska, V. (2021). Otsinka rivnia biudzhetnoi bezpeky Ukrainy [Assessment of the level of budget security of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, (5). URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8905> (accessed December 10, 2021). DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.95> [in Ukrainian].
11. Martynenko, V. V. (2010). Teoretychni osnovy ta sutnist ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Theoretical foundations and essence of Ukraine's economic security]. *Ekonomika promyslovosti*, 3(51). 41–47 [in Ukrainian].

12. Martynenko, V. V. (2015). Kontseptualni pidkhody do zmitsnennia bezpeky ekonomiky Ukrainy [Conceptual approaches to economic security strengthening in Ukraine]. *Economic Annals-XXI*, 1–2(2). 12–15 [in Ukrainian].
13. Martynenko, V. (2018). Study of international experience in the implementation of fiscal policy in the context of financial decentralization. *International Journal of New Economics, Public Administration and Law*, 2(2). 15–25. DOI: [http://dx.doi.org/10.31264/2545-093X-2018-2\(2\)-15-25](http://dx.doi.org/10.31264/2545-093X-2018-2(2)-15-25)
14. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013). Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On approval of Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine]. Order 29.10.2013 No. 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (accessed December 10, 2021) [in Ukrainian].
15. Ministry of Finance of Ukraine (2018). *Biudzheth Ukrainy 2018* [Budget of Ukraine 2018]. Kyiv: Ministry of Finance of Ukraine, pp. 11–12 [in Ukrainian].
16. National Bank of Ukraine (2021). Zovnishnii borh [External debt]. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-external/data-sector-external#4> (accessed December 10, 2021) [in Ukrainian].
17. National Bank of Ukraine (2021). Arkhiv osnovnykh tendentsii valiutnoho rynku [Archive of major foreign exchange market trends]. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=40823 (accessed December 10, 2021) [in Ukrainian].
18. Martynenko, V., & Shevchuk, O. (2020). An integrated approach to assessing the level of fiscal policy decentralization. *Investment Management and Financial Innovations*, 17(1). 49–63. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.17\(1\).2020.05](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.17(1).2020.05)
19. Martynenko, V. V. (2020). Modernizatsiia fiskalnoi polityky Ukrainy v umovakh finansovoi detsentralizatsii [Modernization of Ukraine's fiscal policy in the context of financial decentralization]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Irpin: University of the State Fiscal Service of Ukraine [in Ukrainian].

V. V. Martynenko, Y. Myskin. Strengthening Ukraine's fiscal security under decentralisation

Since 2014, Ukraine has embarked on a fiscal decentralisation reform consisting of a statutory delegation of some fiscal and budgetary powers by central public authorities to territorial public authorities to increase their financial autonomy. These circumstances have brought the problem of strengthening state budgetary security into focus in the new environment. The aim of the article is to develop prerequisites for strengthening fiscal security by assessing the impact of the results of fiscal decentralisation reform. Methods. The methods used in the study include: generalisation, analysis, synthesis, regression analysis, graphical method, comparative analysis, integral and index methods, etc. The Ukraine Fiscal Security Index 2009–2019 has been calculated. It is proposed to divide the study period into two parts: the financial centralisation period 2009–2013 and the financial decentralisation period 2014–2019. This improved the reliability of the regression analysis of the relationship between the fiscal security index and the integral

indicator of the fiscal decentralisation level. A 1 % increase in the indicator of the fiscal decentralisation has been shown to be accompanied by a 0.16 % increase in the fiscal security index. It is justified that 0.91 points of the level of financial centralisation is necessary to strengthen fiscal security. To strengthen the fiscal security of Ukraine, it is necessary to provide 0.955 points of the financial decentralisation on the formation of local budgets level, 0.844 points of the financial decentralisation on the structure of local budgets level, 0.935 points of the financial decentralisation of local budgets on inter-budgetary transfers level.

Keywords: *financial decentralisation, fiscal security index, indicator, integral indicator, impact.*

Стаття надійшла до редколегії 13 грудня 2021 року

УДК 336.22

JEL Classification: H20, H26, H30

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.23-36

В. В. Гурочкіна,*д-р екон. наук, професор кафедри
економіки підприємства**ННІ економіки, оподаткування**та митної справи,**в.о. директора ННІ економіки,**оподаткування та митної справи**e-mail: viktoriav2005@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-8869-0189;****Н. О. Рябініна,***аспірантка кафедри**економіки підприємства**ННІ економіки, оподаткування**та митної справи,**Університет ДФС України**e-mail: riabininano@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-8378-4485**

ПОДАТКОВА КУЛЬТУРА НА ШЛЯХУ ПОСИЛЕННЯ ДОВІРИ СУСПІЛЬСТВА

Розвиток та процвітання держави зосереджується та накладає обов'язки на всіх учасників процесу побудови кращого життя людей, і одним із головних пріоритетів є забезпечення збалансованої, стабільної та справедливої податкової політики. Проаналізовано визначення та практичне застосування податкової культури, податкової свідомості та податкової дисциплінованості, як ці фактори впливають на поведінку, рішення та дії людини. Зміни в свідомості людини тісно пов'язані з економічними процесами, що зі свого боку впливає на ставлення суспільства через економічну свідомість до роботи податкової системи, податків, їх стягнення та управління коштами, формуючи податкову культуру та податкову дисциплінованість, акцентуючи питання актуальності і значимості реформування податкової служби.

Ключові слова: *податок, довіра, податкова культура, податкова дисциплінованість, податкова свідомість.*

Метою статті є дослідження процесів та окремих явищ послідовності та цілісності податкової культури, свідомості платника податків та дисциплінованість суспільства в виконанні норм сучасній дійсності, перебуваючи у тісній взаємодії та взаємозв'язку єдиного організму, що є оподаткування. Завдання структурно-функціональних,

причинно-наслідкових досліджень податкової культури людини повинні мати системний характер, розглядатися та розвиватися на основі висновків і знань з урахуванням особливих якостей кожної окремої людини, використовуючи загальнонаукові методи аналізу та синтезу, базуючись на загальнотеоретичних та специфічних складових наукового пізнання.

Постановка проблеми. Податкова культура є інструмент формування та виконання правил державної податкової системи, розуміння та сприйняття сплати податків як обов'язкове виконання державних законів на основі економічної свідомості та податкової дисциплінованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспектам податкової культури приділяється досить багато уваги українськими науковцями, а саме; поняття «податкова культура» відокремлювали В. Андрющенко, О. Павленко, З. Варналій, О. Кирилов, Е. Ткаличева, А. Крисоватий, Ю. Іванов, А. Кізіма, В. Карпова та інші. Взаємозв'язок податкової свідомості, культури та сплати податків у своїх працях розкривали зарубіжні знавці: Е. Кірхлер, Г. Майлс, М. Еверест-Філіпс, Р. Сандал, та сучасні українські дослідники характеристик та особливостей податкової культури усіх напрямів і підрозділів: В. Ткачук, В. Капустян, О. Ковнір, А. Лаврешов та інші.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Основною метою соціального розвитку суспільства залишається покращення життя людини і налагоджена робота податкової системи сприяє чіткому виконанню економічних функцій. Податкова культура та економічна свідомість є провідними компонентами економічної, соціальної та національно-культурної самоідентифікації суспільства в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Началом та основою соціально-економічних процесів у державі стає саме людина, тенденції для оптимізму зустрічаємо не в усіх напрямках економічного потенціалу, насамперед звертаючи увагу на рівень довіри, починаючи з держави, президента, органів влади, судової ланки, керівництва та апарату соціальної, освітньої, медичної, правової сфери, податкової служби, політичних утворень до простого державного службовця, що несуть напругу в суспільстві, неузгодженість чітких рішень між управлінням і державою, корупцію, відмову від національних цінностей та єдиних орієнтирів.

«Головною метою сучасного економічного розвитку країн, що розвиваються є формування постіндустріального суспільства, заснованого на інноваційних напрямках виробництва, що змінює не тільки структуру економіки, а і роль та положення самої людини в економіці,... проявляючи комунікативні, інтелектуальні та творчі можливості» [1].

Для системного подолання проблем довіри та реалізації розвитку соціальної взаємодії та взаємозв'язку в усіх сферах економіко-соціального процвітання треба звернути увагу на «забезпечення послідовної роботи в напрямі формування «середнього класу» як основи життєздатного суспільства, регулярно достовірно інформувати громадян про діяльність органів державної влади, виявляти соціально активні групи населення та налагодження постійної співпраці з ними в контексті формування позитивного соціального іміджу, зміцнювати зворотні зв'язки, з метою

перевірки ефективності прийнятих управлінських рішень, розробляти та реалізовувати цільові освітні програми з метою забезпечення навчання перспективних працівників, громадських діячів, шляхом проведення тренінгів, вебінарів, короткострокових курсів підвищення кваліфікації, конференцій, налагодження співпраці з науковими установами, виконання спільних досліджень та ін.» [2]. Усі ці стремління можна застосувати і у роботі податкової служби, що виведе на новий прогресивний, технічний та спрощений рівень обслуговування та оподаткування.

Суспільство бачить зв'язок податкової служби і добробуту громадян. Громадяни звертають увагу на якість фіскальних послуг. Якщо соціальні відшкодування низькі та неефективні і якість державних благ не відповідає розумінню та баченню суспільства, то податкові платежі сприймаються як несправедливими, і громадянин відмовляється їх сплачувати. Низький середній розмір повернення соціальних благ на душу населення несе за собою втрату довіри до держави, несправедливість і податковий внутрішній протест.

Одним із сильних компонентів впливу на податкову поведінку громадян завжди була роль держави та її політико-правова складова. Саме держава, органи влади, політичні та громадські організації несуть відповідальність за настрої та рівень довіри суспільства. За даними соціологічного опитування face-to-face за структурованою інтерактивною анкетною, щодо оцінки соціально-політичних настроїв населення України станом на жовтень 2021 року, проведений Українським інститутом майбутнього спільно з Нью-імідж маркетинг Груп (Національний проєкт), більшість громадян України вважають, а це майже 70 %, напрями розвитку та подій у країні негативні та ведуть до антипоказників економічного, соціального та політичного настрою суспільства. Тільки 16 % бачать позитивні рухи та 14 % не визначилися.

Таблиця 1.1

Найбільш актуальні проблеми людей у країні на 2021 рік

Проблема	Лютий 2021 р.	Вересень 2021 р.	Листопад 2021 р.
Низький рівень зарплат, пенсій	36	41	38
Війна / військовий конфлікт	28	34	32
Корупція	35	33	32
Високі комунальні тарифи, введення тарифу на транспортування	39	33	31
Пандемія коронавірусу Covid-19	16	19	30
Зростання цін на основні види товарів	21	28	26
Безробіття, відсутність робочих місць	23	20	20
Низька якість та висока вартість медичних послуг. Дорогі ліки.	20	19	20
Непрофесійність діючої влади	18	15	18
Стан доріг	11	11	9

Джерело: Звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Соціально-політичні настрої українців: жовтень 2021 року» [3].

Основною проблемою в Україні, порівняно з іншими, громадяни називають низькі зарплати, пенсії (38 %). На другому місці одразу ряд проблем: війна на Донбасі (32 %), корупція (32 %), високі комунальні тарифи (31 %), світова проблема пандемії коронавірусу (30 %). За відсутності значних загострень на лінії зіткнення та за відсутності квитанцій за опалення на момент опитування, проблеми війни, тарифів та пандемії перебувають на умовному другому місці. Втім за будь-яких обставин вони є одними з основних, які непокоять громадян [3].

Спостерігаємо деструктивність української економіки, розбалансування соціально-економічної політики, неможливість виконання норм та правил стратегії сталого розвитку країни, відсутність твердої руки керівництва, розкрадання народного багатства, недовіру на різних рівнях влади, бізнесу. «В умовах обмеженості державних ресурсів, що можуть бути спрямовані на соціально-економічний розвиток України, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, нагальним питанням є переосмислення сутності національних пріоритетів та стратегічних цілей на основі узагальнення підсумків пройденого державою шляху, аналізу його суперечностей та оцінки можливих напрямів подальшого розвитку» [4].

Одним з основних проблемних аспектів у подоланні кризової ситуації в соціально-політичній сфері на ряду з падінням виробництва (майже 11 % респондентів не бачать перспектив у цьому напрямку), трудовою міграцією та відсутністю державної підтримки економічного розвитку малого та середнього бізнесу (8–9 % опитуваних негативно ставляться до мір держави у вирішенні питання), є проблема податків та оподаткування (8 % людей вважають велике неефективне податкове навантаження на бізнес та суспільство).

Таблиця 1.2

**Найбільш актуальні проблеми суспільства в країні сьогодні
(жовтень 2021 р.)**

Проблема	Лютий 2021 р.	Вересень 2021 р.	Листопад 2021 р.
Падіння виробництва	11	10	11
Високі податки	8	8	8
Трудова міграція – масовий виїзд за кордон	9	10	9
Відсутність підтримки розвитку малого та середнього бізнесу	8	7	5
Зростання рівня злочинності	5	4	4
Недоступність та висока вартість якісної освіти	6	4	4
Зовнішнє управління країною	6	4	4
Інше	2	2	2

Джерело: Звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Соціально-політичні настрої українців: жовтень 2021 року» [3].

Таблиця 1.3

Якою мірою ви довіряєте соціальним інституціям?

Результати опитування в таблицях
(дані у таблицях наведені у відсотках)

	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти	Баланс довіри-недовіри
Державний апарат (чиновники)	38,3	37,4	11,8	3,1	9,4	-60,8
Державна податкова служба України	28,7	36,6	16,1	3,7	14,9	-45,5
Державна митна служба України	32,4	32,8	16,8	4,9	13,2	-43,5
Вищий антикорупційний суд	39,8	28,3	12,6	2,7	16,6	-52,8
Національне антикорупційне бюро України	40,4	29,2	12,7	2,5	15,3	-54,4
Профспілки	27,9	26,9	17,4	3,8	24,0	-33,6
Громадські організації	16,5	20,9	39,6	7,4	15,5	9,6

Джерело: довіра інститутів суспільства та політиків [3].

За результатами опитування щодо рівня довіри інститутів суспільства 2021 року, спостерігаємо зниження показників, «недовіра найчастіше висловлюється до державному апарату (чиновникам) (76 %), Прокуратурі (71 %), комерційним банкам (71 %), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) (70 %), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) (70 %), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (69 %), Вищому антикорупційному суду (68 %), Державній податковій службі України (65 %), Державній митній службі України (65 %), Національному банку України (60 %)» [5].

Україні потрібна сформована нова державна політика для побудови справедливої та стабільної системи оподаткування, захищаючи фіскальні інтереси держави та соціальні потреби платників податків, зменшуючи податковий тиск та кількість перевірок. За роки незалежності Україна пройшла складний шлях становлення держави і податкова система і політика теж змінюється постійним реформуванням, продиктованим дефіцитом бюджетних коштів та нерівномірністю податкових надходжень до бюджету. Збільшення податкової ставки не є актуальною темою, тому у сучасності створюються усі передумови для розвитку інших сегментів податкової діяльності – знаходження резервів зменшення податкового навантаження та збільшення доходів за рахунок підвищення податкової дисципліни та рівня податкової культури в суспільстві, посилюючи адміністративну та кримінальну відповідальність за правопорушення оподаткування [6].

Гурочкіна В. В., Рябініна Н. О. Податкова культура на шляху посилення довіри суспільства

Сьогодні формуємо нову податкову службу, в якій нульова толерантність до корупції, а працівники є професіоналами, що дотримуються високої культури спілкування з платниками податків, а платники зі свого боку поважають професію податківця [7]. Зразком високої податкової дисциплінованості є швейцарський приклад, який з'ясовує, що ухвалення законів і рішення за розміром фіскальних платежів через публічне обговорення та референдуми вирішується суспільством, беручи активну участь у визначенні політичного курсу країни, впливають на моральний обов'язок перед державою та податковими органами. Наша країна теж робить рухи в напрямленні розвитку та вдосконалення.

Податкова культура – це певний рівень податкової самосвідомості в суспільстві, при якому держава усвідомлює та втілює податкову політику, що враховує інтереси суспільства, а платники податків усвідомлюють необхідність виконання обов'язку щодо повної і своєчасної сплати законодавчо визначених податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджету. Податкова культура виступає найважливішим елементом удосконалення економічних відносин між державою і населенням [8].

Поняття «податкова культура» складається з двох теоретичних платформ, які несуть у собі безліч междисциплінарних понять та основ, а саме: «...культура – те, що складається зі знань, вірувань, законів, моральних норм, звичаїв, різних здібностей і звичок, засвоєних людиною як членом певної соціальної спільності; культура – це особливо регульований механізм суспільства, засіб його адаптації до середовища проживання» [9]. Характеризуючи поняття культури, розкриваємо не тільки матеріальне чи духовне прагнення та розвиток людини, а і саму людину з її світом, оточенням, суспільством, державою та довірою і взаєминами з ними. У Законі України «Про культуру» культура – це сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого впродовж тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту і відображає рівень розвитку цієї спільноти [10]. Друга теоретична складова поняття є «податкова», визначаючи фінансову складову взаємин суспільства і держави як обов'язковий безумовний збір до відповідного бюджету, пов'язаний з розподілом і сплатою податків, сприяючи реалізації суспільних втілень та формуючи матеріальну платформу соціальної забезпеченості й обов'язків правової держави в суспільстві. Якість та успішність податкових операцій лежить на ментальності людей, на їх національних особливостях, свідомості, що дає змогу характеризувати рівень податкової культури. «Податкова культура – система соціально-психологічних та економіко-правових відносин між платниками податків та працівниками податкових служб з приводу сплати податкових платежів до бюджетів усіх рівнів управління та державних цільових фондів, що ґрунтуються на принципах професійності, відповідальності та культурно-етичних принципах» [11]. Рівень податкової культури особистості кожний розкриває сам, аналізуючи та пристосовуючись до сучасних економічних та соціальних реалій сьогодення з об'єктивними можливостями. «Податкова культура визначається через категорії, що охоплюють майже всі явища процесів оподаткування, специфіку

фіскальних правовідносин, виступаючи засобом людської діяльності в податковій сфері, та складається з сукупності таких елементів: податкових знань (інтелектуальний зріз); власних оцінок механізмів оподаткування та суспільних настанов, упевненості в потребі та соціальній корисності законів і підзаконних актів (емоційно-психологічний зріз); реальної поведінки суб'єктів господарювання, уміння користуватися правовим інструментарієм: законами та іншими нормативно-правовими актами у практичній діяльності (поведінковий зріз)» [12].

Економічну поведінку людей, джерела творчої енергії, трудової активності регулює суб'єктивне сприйняття соціальної справедливості і, навпаки, прояви несправедливості, безкарності, розходження слів з ділом є фундаментом розчарування в людських цінностях, що і породжує суспільну пасивність.

Для підняття іміджевого рівня податкової системи, реалізації реформ оподаткування та податкової культури необхідно зосереджувати увагу на податковій дисциплінованості та податковій свідомості. «Податкова дисципліна – це систематичне вивчення, розвиток і контроль моральних, фінансових здібностей та можливостей платника податків розраховуватися з бюджетом» [3].

Своєчасна сплата податків та відрахувань до державного і місцевих бюджетів та фондів, згідно із законодавством країни, є податковою культурою, невід'ємним компонентом якої є податкова дисципліна. Податкова дисциплінованість залежить не тільки від людського фактора та законів, в яких прописані правила оподаткування, але і від працівника податкової служби, починаючи з інспектора і до керівництва податкової сфери. Людина, як головний резерв податкових зборів, прийшовши до податкової служби, повинна отримати не тільки професійну та кваліфіковану консультацію, допомоги порадою, слідкувати за своєчасною сплатою, а й насамперед бачити перед собою чесного та порядного співробітника, який викликає довіру та відкритість, проявляючи терпимість і різноманітність вирішень гострих питань. Інспектор, володіючи впевненістю в собі та у важливості своєї справи, легко може переконати в правильності постановки питання і рішенні проблеми саме таким шляхом, налагоджуючи психологічний контакт з клієнтом. Усвідомлюючи правильність поведінки, інспектор завжди повинен пам'ятати, що, прислухаючись до порад грамотних колег та не піддаючись критиці помилок, можна уникати, створюючи атмосферу взаєморозуміння. Тиск з боку податкового інспектора відразу сприяє на відштовхування від себе людину, яка прийшла виконати свій обов'язок. Конфліктні ситуації в податковій сфері обслуговування частіше призводять до загальмованості, а інколи і замороженню сплати податків. Бачення в кожному платникові податків злочинця, а в кожному податківцеві – корупціонера посилює напругу у стосунках між платниками податків та фіскалами і не може сприяти конструктивному діалогові між ними, а отже, і прозорому веденню бізнесу, і внаслідок – наповненню бюджету з максимальною ефективністю [13].

Інноваційно-комунікативні мережі, новітні технологічні потоки відображають співробітника податкової служби обізнаним професіоналом, який володіє, може використати та реалізувати знання й отриману інформацію для прийняття правильного

рішення та швидкого подолання проблем. Відкриті доступи, інформованість, інформаційність та цифровізація населення в середині податкової служби чи зовні, прозорість двобічного взаємозв'язку змінює характер праці та оновлює принципи податкових підрозділів, сприяє соціальному контролю, працює на позитивний результат довіри та репутації. Сприйняття, знання та довіра платників податків до дії податкових держслужбовців у сучасних реаліях зумовлені його іміджем, лояльністю до клієнтів, соціальною відповідальністю, відносинами персоналу в середині служби. «Якість внутрішніх відносин між окремими працівниками та між структурними підрозділами, якість відносин...з клієнтами (фактичними чи потенційними), партнерами, які безпосередньо впливають на якість послуги, відносини з іншими зацікавленими сторонами, такими як соціальні медіа, що створюють можливості впливу на репутацію, а також на репутацію, що перебувають на верхніх або нижніх ланках ланцюга чи колишніх працівників, фізична та соціальна інфраструктура, згуртованість колективу працівників та соціальна згуртованість у суспільстві» [14]. Усі інструкції щодо неправомірних наказів та поведінки керівництва податкової служби, правила етичної поведінки працівника податківця, зосереджуючи увагу на подоланні корупції затвердили в правилах етичної поведінки податкової служби, які повинні стати настільним посібником усіх співробітників ДПС України. Основним положенням Закону України «Про державну службу» є «дотримання принципу доброчесності, неупередженості, спрямованості дій кожного державного службовця, ставлячи інтереси держави вище приватних, формуючи нетерпиме ставлення до корупційних проявів, поважаючи права, свободи та законні інтереси громадян» [15]. При сприянні Міністерства фінансів США, ГУВД ДПС України затвердило Правила етичної поведінки та запобігання корупції в органах ДПС.

Варто виділити вагомість людської мотивації у боротьбі людської свідомості між раціональністю та ірраціональністю, тому дослідження поведінки людини в контексті індивідуального та соціального становлення нерозривно пов'язано з дослідженням його відчуття як члена демократичного, правового та соціального суспільства [16].

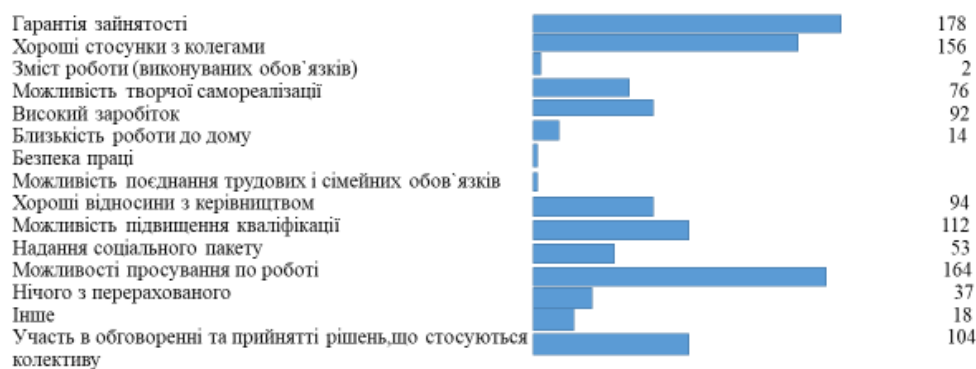
Згідно з Меморандумом про співпрацю між Державною податковою службою України та Державним податковим університетом від 31.12.2020 м. Київ у жовтні-листопаді 2020 року було проведено онлайн-опитування-моніторинг співробітників податкової служби міста Київ, Київської області та науково-педагогічний склад Державного податкового університету у складі 238 опитуваних, з них 173 жінки та 65 чоловіків віком 25–68 років. Метою дослідження було проведення аналізу та моніторинг соціально-політичної складової, інтегральний індекс соціального самопочуття та рівень довіри працівників податкової служби України.

Проаналізувавши результати опитування, бачимо, що пріоритетами працівників податкової служби та наукового складу податкового напрямку є гарантія зайнятості та можливість просування на роботі кар'єрною сходинкою. Хороші стосунки в колективі з колегами та керівництвом свідчать про те, що податкова служба та навчальні податкові заклади залишаються єдиним цілим, зберігаючи свою історію, традиції та людей, професіоналів чи новачків, молоді чи людей старшого покоління. Можливість творчої

реалізації та участь в обговоренні та прийнятті рішення, що стосується колективу, респонденти ставлять у процес подальшого розвитку та реалізації програм майбутнього податкової служби. Низьким показником є питання заробітної плати, переробіток часу та надання соціального пакету.

Привабливість в роботі податківця

Опитування співробітників податкової служби Києва, Київської обл. та науково-педагогічний склад
Державного Податкового університету
(підкреслити усі можливі варіанти)

Джерело: створене авторами.

Матеріальний стан Вашої сім'ї загалом за останні 2–3 місяці

Опитування співробітників податкової служби Києва, Київської обл. та науково-педагогічний склад
Державного Податкового університету

Джерело: створене авторами.

Фінансова складова та норми проживання співробітників та науковців податкової служби залишається на рівні загального стану економічної ситуації країни. За результатами опитування, більшість респондентів основний особистий зарплатний фонд витрачає на проживання та продукти харчування, тільки обмежена частина опитуваних робить заощадження і тільки одиночні випадки мають можливість жити у повному достатку. На питання: часто не маємо грошей та харчів – інколи жебракуємо, не вистачає продуктів харчування – інколи голодуємо відповідей немає.

Збільшення ролі і важливості податкової культури в країні спостерігаємо під час пандемії, коли рівень довіри, свідомості та солідарності не відслідковується у прогресії, збереження соціальних зв'язків і взаємодій стає ключовим моментом налагодження та функціонування режиму роботи, залишаючись ключовим джерелом економіко-соціального розвитку. Обставини пандемії COVID-19 скоротили, а інколи і відклали інноваційні й інвестиційні проекти, змушуючи скорочення працівників та втрату певного рівня кваліфікації, завдаючи шкоди людського, морального та фізичного капіталу. Поведінкова складова податкової культури, розуміння обставин, підвищення довіри стали першою сходинкою в подоланні економічної розгубленості і невизначеності, важливою лінією захисту від вірусної загрози, для збереження соціального блага, відрізавши чи зменшивши вплив вірусу тим самим знизивши ймовірність зараження людей. Розвиваючи мобільність та соціальні безконтактні мережі, удосконалюючи засоби та володіння інноваційними цифровими технологіями для підтримки зв'язку, піднімаючи рівень професійної поведінки та етики за кілька місяців карантину та віддаленої роботи, податкові підрозділи також активізували межі взаємовідносин спонтанного дистанціювання та пласт громадської культури. Працівники податкової служби, працюючи вдома чи на робочих місцях, дистанційно, залишалися спроможними, продуктивними співробітниками, поширюючи почуття довіри між колегами та платниками податків, формуючи спільні завдання та ідентичності, створюючи нові етапи, старту та прориви у робочих відносинах, тим самим збільшуючи внутрішній та зовнішній потенціал податкової служби. Керівництво податкової служби, втративши можливість повного контролю, розширили дистанційні повноваження податківців, зі свого боку співробітники податкової, розуміючи всю відповідальність за надання якісних послуг, тим самим підтримуючи та модернізуючи сфери податкової системи. У перспективі основною стратегією податкової служби є нарощення та перспективи соціально-економічного розвитку, поширення автономії на платника податків, зменшення контролюючих та регулюючих функцій, професіоналізм, шляхи виховання культури взаємодії і довіри, інвестиції в цифрові технології, дослідження перспектив та способів нових підходів у роботі та її організації, використання почуття солідарності, взаємності, відповідальності, альтруїзму, що буде основою в подальшій боротьбі з пандемією, змінами клімату, майбутніми викликами та катаклізмами. Податкова культура, його визначення «як різновиду загальної культури суспільства та складової економічної культури, що є сукупністю стереотипів поведінки, цінностей та традицій, звичок і економічних знань суспільства, та відображає рівень податкової дисципліни платників податків і представників контролюючих органів, що формує та відтворює еталони моделі

правомірної фіскальної поведінки платника податків, виступаючи тим самим державним інструментом розвитку та легалізації господарської діяльності і сприяючи усуненню загроз економічній безпеці держави» [17].

Висновки. Спостерігаємо сучасні особливості співпраці податківця та платника податків, які відслідковуються у формуванні і функціонуванні інноваційно-комунікативних мережах та технологіях, плануючи дострокові перспективи й актуальність на сьогодні, визначаються рівнем взаємної довіри, сприяє спланованості та виконанню норм і правил. «Соціальні норми охоплюють загальноприйняті правила, взірці поведінки, стандарти діяльності, спрямовані на забезпечення впорядкованості, стійкості і стабільності соціальної взаємодії індивідів і соціальних груп як усередині, ... так і зовнішнім середовищем. Формування системи соціальних норм і цінностей потребує певних витрат, однак їх дотримання сприяє стійкості і стабільності соціальної взаємодії, зростанню рівня довіри між контрагентами, а відтак і виявленню можливостей підвищення ефективності діяльності» [18]. Довіра між людиною і співробітником-податківцем можлива за великим бажанням змін, сприянням підвищення авторитету та консолідації суспільства, що у подальшому переходить до позитивних довірливих відносин з органами влади та держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурочкіна В. В., Рябініна Н. О. Інклюзивний розвиток національної економіки в умовах соціального капіталу. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020 № 5. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/support.htm>
2. Руда Т. В. Соціальний капітал як елемент забезпечення національної безпеки НДІ фіскальної політики. *Наука оптимальних податкових рішень*. 2020. URL: <https://www.ndifp.com/1374/>
3. Український інститут майбутнього. *Соціально-політичні настрої українців*: звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження. Жовтень 2021 року / Український інститут майбутнього спільно з Нью імідж Мркетинг Груп 05.11.2021 від UIFuture. URL: <https://uifuture.org/publications/soczialno-politychni-nastroyi-ukrayincziv-zhovten-2021/#more-9367>
4. Бронікова С. А. Механізм як наукова метафора. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління»*. 2011. Вип. 2. С. 75–82. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2011_2/9.pdf
5. Розумков центр. Довіра інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень-серпень 2021 року) Опубліковано в Соціологія 11.08.21. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>
6. Рябініна Н. Соціально-економічна свідомість ключовий драйвер податкової служби України: економічний журнал. Рига: Видавництво «Три моря», 2021. Вип. 1, № 2. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/ua/cooperation/TSJournal/>

7. Варланов С. Голова ДПС. Наказ «Про затвердження правил етичної поведінки в органах ДПС» / Державна податкова служби України: офіційний портал. 2019. URL: <https://zp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-390906.html>
8. Мельник Л. Напрями формування податкової культури. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. С. 54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-37>. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/352/337>
9. Культурология. XX век: энциклопедия: в 2 т. / главный редактор и составитель С. Я. Левит. СПб.: Университетская книга, 1998. 640 с.
10. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI. URL: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
11. Кирилов О. Д., Ткаличева Е. В. Проблеми формування податкової культури в Україні / Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. 2008. URL: http://www.taxation.lg.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112%3A2010-11-19-19-02=32&catid=41%3Ascientific-conference&Itemid=69
12. Крисоватий А. І., Іванов Ю. Б., Кізима А. Я., Карпова В. В. Податковий менеджмент: навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 525 с.
13. Ізмайлов Я. О., Пінчук К. Формування національної податкової культури в умовах євроінтеграції / НДІ фіскальної політики. Наука оптимальних податкових рішень. 2021. URL: <https://www.ndifp.com/1191/>
14. Янг Т. Складні активи в межах реляційного капіталу. URL: <https://integratedreporting.org/news/classifying-assets-within-relational-capital/>
15. Про державну службу: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 4. ст. 43 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
16. Гурочкіна В. В., Кравченко Л. В. Принципи та закономірності розвитку промислових підприємств в емерджентній економіці. *Науково-практичний журнал «Інфраструктура ринку»*. 2020. Вип. 42.
17. Сушкова О., Мельник Л. Систематизація наукових підходів до визначення сутності та змісту поняття «податкова культура». *Проблеми і перспективи економіки та управління. Фінансові ресурси: проблеми формування та використання*. 2021. № 1(25). С. 143–150. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/236051/234453>
18. Партин Г. О., Загородній А. Г., Заяць Н. І. Соціально-репутаційний капітал підприємства: сутність, складові, оцінювання. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 1. DOI: 10.31521/2313-092X/2019-1(101)=2. URL: <https://visnyk.mnau.edu.ua/n101v1r2019partyn/>

REFERENCES

1. Hurochkina V., Ryabinina N. O. (2020). Inclusive development of the national economy in the conditions of social capital. *Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic Sciences*. No 5. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/support.htm>
2. Ruda T. V. (2020). Social capital as an element of ensuring national security of the Research Institute of Fiscal Policy *The science of optimal tax solutions*. URL: <https://www.ndifp.com/1374/>

Гурочкіна В. В., Рябініна Н. О. Податкова культура на шляху посилення довіри суспільства

3. Ukrainian Institute of the Future (2021). *Report on the results of the All-Ukrainian sociological survey: Socio-political moods of Ukrainians*. October 2021. Ukrainian Institute of the Future together with New Image Mrkting Group 05.11.2021 from UIFuture. URL: <https://uifuture.org/publications/soczialno-politychni-nastroyi-ukrayincziv-zhovten-2021/#more-9367>
4. Bronikova S. A. (2011). Mechanism as a scientific metaphor. *Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Management: Management Series*. 2011. Drink. 2. C. 75–82. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2011_2/9.pdf
5. The Smart Center (2021). Trust of Institutes of Society and Politicians, Electoral Orientations of Ukrainian Citizens (July-August 2021) Published in Sociology 11.08.21. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-instytutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>
6. Riabinina N. (2021). Socio-economic consciousness a key driver of the tax service of Ukraine Publishing house "Three Seas, Economic Journal". Riga, 2021 Issue 1, № 2. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/ua/cooperation/TSJournal/>
7. Varlanov S. Chairman of the State Tax Service Order "On approval of rules of ethical conduct in the state tax authorities". State Tax Service of Ukraine. Official portal. URL: <https://zp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-390906.html>
8. Melnyk L. Directions of tax culture formation. *Economy and society*. 2021. Issue No. 26. str. 54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-37>. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/352/337>
9. Culturology. XX vek: encyclopedia: in 2 t. / head editor and co-editor S. Y. Levit. – SPb.: University book, 1998. 640 c.
10. Law on Culture. Law of Ukraine of December 14, 2010 No. 2778-VI. URL: <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
11. Kirilov O. D. Tkalycheva E. V. Problems of tax culture formation in Ukraine. East Ukrainian National University. V. Dalia, 2008. URL: http://www.taxation.lg.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112%3A2010-11-19-19-02=32&catid=41%3Ascientific-conference&Itemid=69
12. Krysovaty A. I., Ivanov Y. B., Kizyma A. Y., Karpova V. V. Tax Management: textbook. Kyiv: Knowledge, 2008. 525 c.
13. Izmailov Ya. O., Pinchuk K. "Formation of national tax culture in the conditions of European integration" of the Research Institute of Fiscal Policy. The science of optimal tax solutions 10 2021. URL: <https://www.ndifp.com/1191/>
14. Young T. Glassifying assets within relational capital. URL: <https://integratedreporting.org/news/classifying-assets-withinrelational-capital/>
15. Law "On Civil Service". *Information of the Verkhovna Rada (VVR)*. 2016, No 4, p. 43 / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
16. Hurochkina V. V., Kravchenko L. V. (2020). Principles and patterns of development of industrial enterprises in the energy economy. *Scientific and practical journal "Market Infrastructure"*. 2020. Into. 42.

17. Sushkova O., Melnyk L. (2021). Systematization of scientific approaches to determining the essence and content of the concept of "tax culture". *Problems and prospects of economics and management. Financial resources: problems of formation and use*. 2021. No1(25). C. 143–150. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/236051/234453>

18. Party G. O., Zagorodniy A. G., Zayats N. I. (2019). Socio-reputation capital of the enterprise: essence, components, evaluation. *Bulletin of agrarian science of the Black Sea region*. Yip. 1. DOI: 10.31521/2313-092X/2019-1(101)=2. URL: <https://visnyk.mnau.edu.ua/n101v1r2019partyn/>

V. V. Hurochkina, N. O. Riabinina. Tax culture on the way to strengthening public trust

The development and prosperity of the state focuses and imposes duties on all participants in the process of building a better life for people, and one of the main priorities is to ensure a balanced, stable and fair tax policy. Over the past decade, the scientific platform has been paying attention to the study of a person, his behavior and analysis of decision-making, and it is this knowledge that allows you to plunge into an unlimited layer of abilities and skills of individuals. Why does a person act this way, not otherwise? How does tax culture, tax consciousness or tax discipline affect a person's behavior and decisions? These questions should have an answer, because the relevance of tax reform is always on time. Changes in human consciousness are closely related to economic processes, which in turn affects the attitude of society through economic consciousness to the work of the tax system, taxes, their collection and management of funds, forming a tax culture and tax discipline. The main goal of social development of society remains the improvement of human life and the well-established work of the tax system contributes to the clear implementation of economic functions. Tax culture and economic consciousness are the leading components of the economic, social, national and cultural self-identification of society in the context of globalization. The purpose of the article is to study the processes and individual phenomena of the consistency and integrity of the tax culture, taxpayer consciousness and discipline of society in the norms of modern reality, being in close interaction and interrelation of a single organism, which is taxation. The tasks of structural and functional, cause-and-effect studies of human tax culture should be systematic, considered and developed on the basis of conclusions and knowledge taking into account the special qualities of each individual, using general scientific methods of analysis and synthesis, based on general theoretical and specific components of scientific knowledge. The State Tax Service is working on high indicators of business reputation, social standards, ethical norms of behavior and culture, transparency of information, readiness to cooperate with all interested levels of society, business, the state to improve the life and well-being of people on time.

Keywords: tax, trust, tax culture, tax discipline, tax consciousness.

Стаття надійшла до редколегії 6 листопада 2021 року

УДК 336.74

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.37-51

М. І. Рудая,

канд. екон. наук,

доцент кафедри

кримінальних розслідувань,

Державний податковий університет

e-mail: ruday@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-4986-4112

ПОРЯДОК ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПІДТВЕРДЖЕННЯМ РОЗМІРУ ЗБИТКІВ БАНКІВ

Стаття присвячена узагальненню методичних підходів для проведення експертних досліджень з питань підтвердження збитків банків. Систематизовано предмети та об'єкти досліджень з питань підтвердження розміру збитків банків. З огляду на експертну практику систематизовано підходи до проведення економічних досліджень, пов'язаних з підтвердженням розміру збитків банків залежно від поставлених питань.

Ключові слова: збитки, втрата активів, доходи, банки, кредити, дисконт, застава.

Метою статті є узагальнення методичних підходів щодо проведення досліджень з питань підтвердження розміру збитків завданих банкам на основі узагальнення практики призначення і провадження судово-економічних експертиз. З огляду на поставлену мету зміст дослідження ґрунтується на вирішенні взаємопов'язаних завдань організаційного, теоретичного, практичного та методичного характеру під час проведення судово-економічної експертизи документального підтвердження розміру збитків, завданих банкам.

Постановка проблеми. У сучасній практиці відсутня єдина методика з питань підтвердження розміру завданих збитків банкам, яка б у систематизованому вигляді надавала практичні рекомендації щодо вирішення питань, що стосуються документального підтвердження розміру збитків завданих банку, дані яких, викладені в акті (звіті, висновку) перевірки, який містить розрахунок збитків банку, виконаний на підставі даних первинних документів, договірної документації, даних облікових бухгалтерських реєстрів та інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру Іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо об'єкта нерухомого майна тощо.

Постановка завдання. Основними завданнями дослідження, що в межах компетенції експерта-економіста, є документальне підтвердження розміру завданих збитків банкам, визначеного контролюючими органами в межах їх компетенції.

Практика проведення експертних досліджень свідчить, що найчастіше на вирішення судовим експертам-економістам ставляться такі типи питань: завдання збитків банкам від неповернення кредитів унаслідок втрати боржника у зобов'язанні та/або втрати можливості стягнути заборгованість; завдання збитків банкам від неповернення кредитів унаслідок прийняття як заставу (забезпечення) об'єктів, вартість і характеристики яких не відповідають об'єктам застави; завдання збитків банкам від неповернення кредитів унаслідок відступлення банком права вимоги з дисконтом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність дослідження підтвердження розміру збитків, завданих банкам, обумовлена важливістю проведення експертних досліджень для аналізу стану функціонування банківської системи.

Відповідно до методичних рекомендацій з питань підготовки і призначення судових експертиз та експертних досліджень, до основних завдань експертизи документів фінансово-кредитних операцій щодо підтвердження розміру збитків, завданих банкам, варто віднести, зокрема, визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів.

Проблемна заборгованість може виникати з різних причин. Ці причини умовно можна розділити на такі групи: зовнішні (макроекономічні); внутрішні (банку та позичальника); внутрішньосистемні (банківські).

Зовнішніми (макроекономічними) є чинники, що активізуються у період економічного спаду чи кризи фінансових ринків. До таких чинників належать: нестабільність фінансово-економічного стану держави, наслідком якого є девальвація гривні, зниження доходів населення та інші економічні процеси, що негативно впливають на кредитоспроможність позичальника, нестабільна політична ситуація в Україні, недосконалість нормативно-правової бази.

Внутрішні чинники виникнення проблемних кредитів пов'язані з діяльністю банку чи позичальника. Група внутрішніх чинників ґрунтується переважно на погіршенні фінансового стану позичальника, недосконалості управління чи скрутному стані на ринку. До таких чинників належать: недоліки під час укладання кредитної угоди, неякісна оцінка кредитоспроможності позичальника, завищення вартості застави, неефективна система супроводу кредиту та відсутність моніторингу, неконтрольованість термінів повернення позик до банків тощо.

Вирішення завдань, пов'язаних із документальним підтвердженням розміру збитків банків, потребує систематизації предметів та об'єктів дослідження, з якими мають справу експерти-економісти. Предметом дослідження є сутність витання, що виноситься на вирішення судового експерта-економіста. Оскільки до компетенції експерта належить документальне підтвердження суми завданих збитків, то до об'єктів дослідження належать документи, які можуть свідчити про причини і розмір збитків.

Оскільки категорія збиток є економіко-правовою, експерт досліджує розмір показника, названого в акті перевірки збитком, не оцінюючи його за правовою сутністю.

Варто зазначити, що у разі визначення розміру збитків у вигляді понесених витрат експерту необхідно брати до уваги, що до витрат потерпілої сторони належать фактичні витрати, понесені нею до дня пред'явлення претензії. Види збитків, які виникають унаслідок підтвердження розміру збитків банків, систематизовані у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Систематизація видів збитків та завдань досліджень
з питань підтвердження розміру збитків банків**

Види збитків	Завдання
Завдання збитків банкам від неповернення кредитів унаслідок втрати боржника у зобов'язанні та/або втрати можливості стягнути заборгованість	– дослідження первинних документів, що засвідчують видачу кредитів, прийняття об'єктів застави, повернення кредитів, сплату відсотків, нарахування відсотків, нарахування штрафних санкцій, сплату штрафних санкцій тощо;
Завдання збитків банкам від неповернення кредитів унаслідок прийняття як заставу (забезпечення) об'єктів, вартість і характеристики яких не відповідають об'єктам застави	– виписки банку за рухом грошових коштів за кредитом та відсотками по рахункам згідно з наданим кредитом за кредитним договором тощо;
Завдання збитків банкам від неповернення кредитів унаслідок відступлення банком права вимоги з дисконтом	– розрахунок заборгованості позичальника (за сплатою процентів за кредит та погашення основної суми боргу) перед банком умовам кредитного договору;
	– документальне підтвердження вартості об'єктів застави (забезпечення);
	– договірна документація, зокрема додаткові угоди і додатки до договорів, а саме: кредитний договір, договір позики, договір застави;
	– довідки щодо перевірки банків, звіти про перевірку банку, аудиторські звіти, реєстри бухгалтерського обліку, в яких відображена дебіторська заборгованість та ін.;
	– договори застави (забезпечення), договори поруки, акти оцінки предметів застави (забезпечення), звіти оцінщиків та рецензії на них, протоколи засідання кредитних комітетів, рішення про заміну об'єкта застави тощо, бухгалтерські документи, які підтверджують вартість об'єктів застави (забезпечення), інформація з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру Іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо об'єкта нерухомого майна

Джерело: систематизовано автором.

Для проведення експертних досліджень за видами збитків, зазначених у таблиці 1.1, найчастіше на вирішення судовим експертам-економістам ставляться такі типи питань,

Рудая М. І. Порядок та особливості проведення судових економічних досліджень, пов'язаних із підтвердженням розміру збитків банків

які прямо або опосередковано стосуються документального підтвердження суми збитків, завданих банку:

1. Завдання збитків банкам від неповернення кредитів унаслідок втрати боржника у зобов'язанні та/або втрати можливості стягнути заборгованість

Для подальшого розуміння зазначимо деякі пояснення основних категорій з Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, затвердженого постановою Правління НБУ від 30.06.2016 № 351 [13]:

– активна банківська операція – операція, що обліковується банком за активними балансовими або позабалансовими рахунками Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України. До таких операцій належать усі види кредитних операцій, операції з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, операції з придбання цінних паперів, дебіторська заборгованість, зокрема дебіторська заборгованість за господарською діяльністю, інші активні банківські операції, включаючи нараховані за всіма цими операціями доходи;

– судження банку – задокументоване обґрунтоване рішення управлінського персоналу / колегіального органу банку щодо оцінки кредитного ризику та іншими операціями за активною банківською операцією;

– контрагент банку – будь-яка юридична чи фізична особа, яка має з банком відносини фінансового характеру. Контрагент може одночасно мати з банком відносини іншого характеру, зокрема трудові;

– кредитний ризик – розмір очікуваних втрат (збитків) за активом унаслідок дефолту боржника / контрагента;

– борг за активом – балансова вартість активу (основна заборгованість перед банком та нараховані доходи, визнані банком згідно з нормативно-правовим актом НБУ з бухгалтерського обліку, з урахуванням пасивних залишків (за наявності) / надане фінансове зобов'язання / нараховані доходи за операціями, за якими немає основної заборгованості без урахування суми сформованого резерву.

1.1. Збитки банку у зв'язку з банкрутством боржника та/або у зв'язку з недостатністю майна боржника (за умови примусового стягнення заборгованості)

Фактично втрата боржника у зобов'язанні може відбутися у декількох випадках, а саме (не виключно):

– банкрутство позичальника та недостатність заставного майна для покриття заборгованості;

– безрезультатність проведеної претензійної роботи за наявності судових рішень на користь банку, але з урахуванням відомостей виконавчих проваджень стосовно відсутності майна боржника.

Предмети та об'єкти дослідження, судових експертів-економістів у подібних ситуаціях можна систематизувати так (таблиця 1.2):

Таблиця 1.2

**Систематизація предметів та об'єктів досліджень
з питань підтвердження розміру збитків унаслідок банкрутства боржника
та/або у зв'язку з недостатністю майна боржника**

Предмет дослідження	Об'єкти дослідження
Чи відповідає вимогам Положення про кредитний комітет Банку та кредитні комісії філій БАНКУ рішення кредитного комітету (судження банку) БАНКУ № XX від XX.XX.XXXX, яким прийнято рішення про видачу кредиту за кредитним договором № XX від XX.XX.XXXX	Облікова політика банку, Положення про кредитування, кредитні договори, договори застави (забезпечення), договори поруки, акти оцінки предметів застави (забезпечення), звіти суб'єктів оціночної діяльності та рецензії на них, протоколи засідання кредитних комітетів, рішення про заміну об'єкта застави тощо, бухгалтерські документи, які підтверджують вартість об'єктів застави (забезпечення), банківські виписки за: – балансовими рахунками 1 та 2 класу щодо обліку кредитної заборгованості; – контраktivними рахунками 24 розділу, групи 240 «Резерви під заборгованість за кредитами, що надані клієнтам»; – рахунками 6 класу «Доходи», розділу 60 «Процентні доходи»; – рахунках 9 класу «Позабалансові рахунки», груп 950 «Отримана застава» та 952 «Іпотека»; – <u>результати проведення претензійно-позовної роботи, рішення суду, дані щодо відкриття та закриття виконавчих проваджень</u> , списання кредитної заборгованості за рахунок резервів тощо
Чи підтверджується документально вартість активів, що виступають/виступали забезпеченням за кредитним договором № XX від XX.XX.XXXX?	
Чи підтверджується документально списання безнадійної заборгованості за рахунок резервів банку за кредитним договором № XX від XX.XX.XXXX?	

Джерело: систематизовано автором.

1.2. Завдання збитків банку у зв'язку з пропуском строку позовної давності, що позбавляє права на стягнення суми боргу (основної заборгованості, нарахованих процентів, пені тощо)

Фактично відбувається втрата боржника у зобов'язанні, тобто пропуск строків позовної давності кредитором має наслідком втрату активів банком, як результат є нанесення збитків у зв'язку з діями (бездіяльністю) службових осіб, якими не вжито відповідних дій, а саме не забезпечено проведення претензійно-позовної роботи відповідно до обов'язків, покладених на них посадовими інструкціями, положеннями, статутами, законними та підзаконними актами.

При цьому варто звернути увагу, що до компетенції судового експерта економіста не належить оцінка дій службових осіб, а дослідження проводиться лише в межах документального підтвердження операцій у рамках кредитного договору.

Предмети й об'єкти дослідження, судових експертів-економістів у подібних ситуаціях можна систематизувати так (таблиця 1.3):

Рудая М. І. Порядок та особливості проведення судових економічних досліджень, пов'язаних із підтвердженням розміру збитків банків

Таблиця 1.3

**Систематизація предметів та об'єктів досліджень
з питань підтвердження розміру збитків у зв'язку із пропуском строку
позовної давності, що позбавляє права на стягнення суми боргу**

Предмет дослідження	Об'єкти дослідження
Чи підтверджуються документально суми заборгованості за кредитним договором № XX від XX.XX.XXXX	Облікова політика банку, Положення про кредитування, кредитні договори, договори застави (забезпечення), договори поруки, рішення про анулювання (прощення) заборгованості тощо, бухгалтерські документи, які підтверджують анулювання заборгованості, банківські виписки за: – балансовими рахунками 1 та 2 класу щодо обліку кредитної заборгованості; – контраktivними рахунками 24 розділу, групи 240 «Резерви під заборгованість за кредитами, що надані клієнтам»; – рахунками 6 класу «Доходи», розділу 60 «Процентні доходи»; результати проведення претензійно-позовної роботи, списання кредитної заборгованості за рахунок резервів тощо

Джерело: систематизовано автором.

Варто зазначити, що документальне підтвердження суми завданих збитків які у досліджуваному випадку, потребує врахування даних щодо періоду виникнення заборгованості, а саме даних стосовно позовної давності.

1.3. Збитки від необґрунтованого анулювання (прощення) заборгованості

Питання щодо завдання збитків банкам у результаті прийняття рішення щодо необґрунтованого списання заборгованості за кредитним договором, а саме безпідставно списано суму основного боргу / відсотків / пені / штрафів.

Предмети й об'єкти дослідження, судових експертів-економістів у подібних ситуаціях можна систематизувати так (таблиця 1.4):

Варто зазначити, що документальне підтвердження суми завданих збитків, які зазначені у таблиці 1.4, у певному випадку потребує залучення спеціалістів-оцінювачів, оскільки визначення ринкової ціни не входить до компетенції судових експертів-економістів. Крім того, якщо на розгляд експерта виносяться питання завдання збитків внаслідок неправильного визначення вартості об'єкта застави, наприклад нерухомого майна або цінних паперів, то додатково варто залучати спеціалістів-оцінювачів, які мають відповідну компетенцію для рецензування звітів з оцінки.

Таблиця 1.4

**Систематизація предметів та об'єктів досліджень
з питань підтвердження розміру збитків унаслідок необґрунтованого
анулювання (прощення) заборгованості**

Предмет дослідження	Об'єкти дослідження
Чи відповідає вимогам Положення про кредитний комітет Банку та кредитні комісії БАНКУ рішення кредитного комітету БАНКУ № XX від XX.XX.XXXX, відповідно до якого відбулося анулювання (прощення) заборгованості за кредитним договором № XX від XX.XX.XXXX	Облікова політика банку, Положення про кредитування, кредитні договори, договори застави (забезпечення), договори поруки, рішення про анулювання (прощення) заборгованості тощо, бухгалтерські документи, які підтверджують анулювання заборгованості, банківські виписки за: – балансовими рахунками 1 та 2 класу щодо обліку кредитної заборгованості; – контрактивними рахунками 24 розділу, групи 240 «Резерви під заборгованість за кредитами, що надані клієнтам»; – рахунками 6 класу «Доходи», розділу 60 «Процентні доходи»; результати проведення претензійно-позовної роботи, списання кредитної заборгованості за рахунок резервів тощо
Чи підтверджується документально списання суми заборгованості, яка була анульована (прощена) за кредитним договором № XX від XX.XX.XXXX	

Джерело: систематизовано автором.

2. Завдання матеріальної шкоди (збитків) банкам від неповернення кредитів унаслідок прийняття як заставу (забезпечення) об'єктів, вартість і характеристики яких не відповідають об'єктам застави

Питання щодо завдання збитків банкам у результаті того, що характеристики об'єктів застави не відповідають заявленим, їх ринкова вартість є нижчою за заявлену, відбулася заміна об'єктів застави з порушеннями, об'єкти застави не зареєстровані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та Реєстрі прав власності на нерухоме майно, Державний реєстрі Іпотек, Єдиному реєстрі заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо об'єкта нерухомого майна, також часто виноситься на вирішення судовим експертам економістам. Предмети й об'єкти дослідження, судових експертів-економістів у подібних ситуаціях можна систематизувати так (таблиця 1.5):

Таблиця 1.5

**Систематизація предметів та об'єктів досліджень
з питань підтвердження розміру збитків унаслідок недотримання вимог
до об'єктів застави (забезпечення)**

Предмет дослідження	Об'єкти дослідження
Чи відповідає вимогам Положення про кредитний комітет Банку та кредитні комісії філій БАНКУ рішення кредитного комітету БАНКУ № XX від XX.XX.XXXX, відповідно до якого змінено забезпечення за кредитним договором № XX від XX.XX.XXXX	Облікова політика банку, Положення про кредитування, кредитні договори, договори застави (забезпечення), договори поруки, акти оцінки предметів застави (забезпечення), звіти оцінщиків та рецензії на них, протоколи засідання кредитних комітетів, рішення про заміну об'єкта застави тощо, бухгалтерські документи, які підтверджують вартість об'єктів застави (забезпечення), інформація з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру Іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо об'єкта нерухомого майна, банківські виписки за:
Чи підтверджується документально вартість активів, запропонованих як заміна забезпечення за кредитним договором № XX від XX.XX.XXXX (контракти, укладені між ПІДПРИЄМСТВОМ 1 та ПІДПРИЄМСТВОМ 2)	– балансовими рахунками 1 та 2 класу щодо обліку кредитної заборгованості; – контраktivними рахунками 24 розділу, групи 240 «Резерви під заборгованість за кредитами, що надані клієнтам»;
Чи підтверджується документально вартість майна, переданого у заставу ПІДПРИЄМСТВОМ БАНКУ, відповідність такої застави положенням політики кредитування БАНКУ	– рахунками 6 класу «Доходи», розділу 60 «Процентні доходи»; – рахунками 9 класу «Позабалансові рахунки», груп 950 «Отримана застава» та 952 «Іпотека»;
Чи підтверджуються документально висновки робочої групи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від XX.XX.XXXX щодо виведення заставного майна без фактичного погашення заборгованості за кредитними договорами, а саме земельних ділянок, що розташовані в Ххххх районі Ххххх області (кадастрові номери: № хххххххххх:хх:ххх:ххх1; № хххххххххх:хх:ххх:ххх2; № хххххххххх:хх:ххх:ххх3; № хххххххххх:хх:ххх:ххх4)	– результати проведення претензійно-позовної роботи, списання кредитної заборгованості за рахунок резервів тощо

Джерело: систематизовано автором.

3. Завдання збитків банкам від неповернення кредитів унаслідок відступлення банком права вимоги з дисконтом

Предмети та об'єкти дослідження щодо завдання збитків банкам через неповернення кредитів унаслідок відступлення банком права вимоги з дисконтом для судових експертів-економістів у подібних ситуаціях можна систематизувати так (таблиця 1.6):

*Рудая М. І. Порядок та особливості проведення судових економічних досліджень,
пов'язаних із підтвердженням розміру збитків банків*

Таблиця 1.6

**Систематизація предметів та об'єктів досліджень
з питань підтвердження розміру збитків унаслідок відступлення банком
права вимоги з дисконтом**

Предмет дослідження	Об'єкти дослідження
Чи підтверджується документально розмір збитків банку, визначений в акті перевірки (зазначається суб'єкт контролю), внаслідок відступлення банком права вимоги з дисконтом	Облікова політика банку, Положення про кредитування, Положення про управління ризиками, Кредитна політика банку, протоколи засідань комітету з питань ризиків, кредитні договори, договори застави (забезпечення), договори поруки, договори-купівлі продажу прав вимог, договір відступлення права вимоги, а також як похідних від нього зобов'язань договори про передачу прав за договорами забезпечення (іпотеки, застави), договорами застави майнових прав, розрахунок переданого права вимоги, Звіт про оцінку ринкової вартості кредитної заборгованості та рецензія на цей звіт, складені суб'єктами оціночної діяльності тощо, бухгалтерські документи, які підтверджують заборгованість, розрахунки з клієнтами-боржниками, банківські виписки за: – балансовими рахунками 1 та 2 класу щодо обліку кредитної заборгованості; – контрактивними рахунками 24 розділу, групи 240 «Резерви під заборгованість за кредитами, що надані клієнтам»; – рахунками 6 класу «Доходи», розділу 60 «Процентні доходи»; 61 «Комісійні доходи»; – рахунками 9 класу «Позабалансові рахунки», груп 950 «Отримана застава» та 952 «Іпотека»; – результати проведення претензійно-позовної роботи, списання кредитної заборгованості за рахунок резервів тощо
Чи підтверджується документально розмір завданих збитків банку унаслідок відчуження права вимоги за ціною нижчою від розміру відступленої заборгованості, визначений в акті перевірки (зазначається суб'єкт контролю)	
Чи підтверджується документально розмір завданих збитків банку унаслідок відчуження права вимоги за ціною нижчою від ринкової вартості визначений в акті перевірки (зазначається суб'єкт контролю)	

Джерело: систематизовано автором.

Варто зазначити, що документальне підтвердження суми завданих збитків від неповернення кредитів унаслідок відступлення банком права вимоги з дисконтом потребує залучення спеціалістів-оцінщиків, оскільки визначення ринкової ціни не входить до компетенції судових експертів-економістів.

Під час проведення економічної експертизи з питань щодо підтвердження розміру збитків, завданих банкам від неповернення кредитів, застосовують методи проведення

експертних досліджень, а саме: метод документарної перевірки, інформаційного моделювання, метод зіставлення. Складовими частинами методу документальної перевірки є арифметична, нормативна перевірки, за якими проводиться дослідження повноти заповнення документів, відповідність записів про господарсько-фінансові операції вимогам нормативних документів, проводиться перевірка арифметичних підрахунків. Дослідження відповідності кількісних і сумових характеристик первинних документів записам в облікових регістрах. За допомогою методів моделювання, здійснюється систематизація нормативно-правової та бухгалтерської інформації про об'єкт дослідження для вивчення його стану, участі у процесах господарської та фінансової діяльності, виявлення відхилень, що стали предметом судового розгляду.

За допомогою методу зіставлення експерт встановлює повноту відображеного первинного документа в бухгалтерських облікових регістрах, зіставляє дані аналітичного та синтетичного обліку, зі свого боку дані облікових документів зіставляються з даними оборотно-сальдового балансу, а дані оборотно-сальдового балансу – з даними фінансової та статистичної звітності.

Отже, враховуючи природу виникнення збитків, які підлягають відшкодуванню, та напрацювання вітчизняних і зарубіжних фахівців, методичні підходи завданих банкам від неповернення кредитів можна систематизувати так (таблиця 1.7):

Таблиця 1.7

Методичні підходи до визначення збитків, завданих банкам

Методи документального підтвердження	Методи зіставлення (порівняння)
Арифметична та нормативна перевірки, за якими проводиться дослідження повноти заповнення документів, відповідність записів про господарсько-фінансові операції вимогам нормативних документів, проводиться перевірка арифметичних підрахунків. Дослідження відповідності кількісних і сумових характеристик первинних документів записам в облікових регістрах	Застосовується під час визначення розміру збитків унаслідок: повноти відображеного первинного документа в бухгалтерських облікових регістрах, зіставлення даних аналітичного та синтетичного обліку, зі свого боку дані облікових документів зіставляються з даними оборотно-сальдового балансу, а дані оборотно-сальдового балансу – з даними фінансової та статистичної звітності
Методи моделювання	
Застосовуються у разі визначення розміру збитків від недержаного прибутку (втраченої вигоди) за відсутності можливості користування активами (майном). Систематизація нормативно-правової й бухгалтерської інформації про об'єкт дослідження для вивчення його стану, участі у процесах господарської та фінансової діяльності, виявлення відхилень, що стали предметом розслідування чи судового розгляду	

Джерело: складено автором.

Застосування методів, систематизованих у табл. 1.7, має свої особливості, обумовлені конкретними практичними ситуаціями.

Під час проведення експертиз, пов'язаних з дослідженням питань розміру збитків банків, також доцільно застосовувати такі загальні методи судової експертизи: аналіз, синтез, порівняння тощо, а також окремі методи судової економічної експертизи: арифметична перевірка, зіставлення документів, документальна перевірка відповідно до експертної методики за реєстраційним кодом 11.0.08 «Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз» [6], інші методики згідно з Реєстром методик проведення судових експертиз, які використовуються як спеціальні методи.

Експертні дослідження завдань, пов'язаних з підтвердженням розміру збитків, завданих банкам, проводяться з попереднього ознайомлення експертом з наданими матеріалами, експерт встановлює наявність об'єктів дослідження, вивчає обставини справи; вивчає матеріали справи, встановлює достатність та якість представлених матеріалів, об'єктів дослідження; ознайомлюється з актами перевірок контролюючих органів або внутрішнього аудиту стосовно встановлених порушень. Дослідження документів передбачає:

- перевірку наданих на дослідження документів за формою та змістом, а саме встановлюється якісність складення документа, правильність заповнення реквізитів документів; вивчається зміст відображених у документах операцій;

- арифметичну перевірку, що полягає у встановленні правильності арифметичних підрахунків, виведених підсумків;

- нормативну перевірку, що встановлює відповідність відображення господарських операцій у бухгалтерському і податковому обліку вимогам чинних законодавчих та нормативних актів, правильність складання бухгалтерських проводок і відображення операцій на рахунках та в регістрах бухгалтерського та податкового обліку і фінансової звітності.

Висновки. Отже, у сучасній практиці на вирішення експертам економістам виносяться питання щодо документального підтвердження розміру збитків, завданих банкам, визначеного контролюючими органами в межах їх компетенції. Об'єкти дослідження судових експертів-економістів у питаннях, пов'язаних з визначенням збитків, включають у себе, крім документів первинного обліку та регістрів бухгалтерського обліку, договірну документацію, а також звіти щодо результатів перевірок банків й аудиторських звітів. Розробка узагальненої методики щодо проведення досліджень підтвердження розміру збитків, завданих банкам, від неповернення кредитів, визначеного контролюючими органами, дозволить суттєво зменшити трудомісткість та строки проведення експертних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Господарський кодекс України від 16.01.03 № 436-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

3. Цивільний кодекс України від 16.01.03 № 435-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Про заставу Закон України: від 2 жовтня 1992 року № 2654-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text>
6. Методи, способи та прийоми, які використовуються при проведенні судово-економічних експертиз: звіт про НДР (заключ.) / кер. Н. Ф. Водоп'ян, викон.: Т. О. Саніна, Т. М. Хрущ, Н. М. Кушакова та ін. / МІОУ, Дніпропетровський НДІСЕ. Дніпропетровськ, 2003. 57 с.
7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 32 «Фінансові інструменти»: подання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029
8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи». URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_051
9. Міжнародний стандарт фінансової звітності 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_007
10. Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 (МСФЗ 9) Фінансові інструменти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_016#Text
11. Національне положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України 07.02.2013 № 73 (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>
12. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з фінансовими інструментами в банках України: постанова правління Національного банку України від 21.02.2018 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014500-18#Text>
13. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: постанова правління Національного банку України від 30.06.2016 № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text>
14. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: постанова Національного банку України від 02.08.2004 № 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>
15. Про затвердження Положення про визначення критеріїв для списання знецінених фінансових активів банків України за рахунок оціночних резервів під очікувані кредитні збитки: постанова Національного банку України від 13.04.2020 № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>
16. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (із змінами та допов.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
17. Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків: оглядовий

лист Вищого господарського суду України від 14.01.2014 № 01-06/20/2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0020600-14>

18. Про заставу: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2654-XII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

19. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

20. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

21. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

22. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

REFERENCES

1. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 (iz zminamy ta dopovnnennyamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Hospodars'kyi kodeks Ukrayiny № 436-IV vid 16.01.03 (iz zminamy ta dopovnnennyamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

3. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny № 435-IV vid 16.01.03 (iz zminamy ta dopovnnennyamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

4. Kryminal'no-protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 № 4651-VI (iz zminamy ta dopovnnennyamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

5. Pro zastavu: Zakon Ukrayiny vid 2 zhovtnya 1992 roku № 2654-KHII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text>

6. Metody, sposoby ta pryomy, yaki vykorystovuyut'sya pry provedenni sudovo-ekonomichnykh ekspertyz: zvit pro NDR (zaklyuch.) / ker. N.F. Vodop'yan, vykon.: T. O. Sanina, T. M. Khrushch, N. M. Kushakova ta in. / MYUU, Dnipropetrovs'kyi NDISE. Dnipropetrovs'k, 2003. 57 s.

7. Mizhnarodnyy standart bukhholders'koho obliku 32 «Finansovi instrumenty»: podannya. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029

8. Mizhnarodnyy standart bukhholders'koho obliku 37 «Zabezpechennya, umovni zobov'yazannya ta umovni aktyvy». URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_051

9. Mizhnarodnyy standart finansovoyi zvitnosti 7 «Finansovi instrumenty: rozkryttya informatsiyi». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_007

10. Mizhnarodnyy standart finansovoyi zvitnosti 9 (MSFZ 9) Finansovi instrumenty. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_016#Text

11. Natsional'ne polozhennya (Standart) bukhholders'koho obliku 1 «Zahal'ni vymohy do finansovoyi zvitnosti», zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrayiny 07.02.2013

№ 73 (iz zminamy ta dopovnennyamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>

12. Instruktsiya z bukhhaltens'koho obliku operatsiy z finansovymy instrumentamy v bankakh Ukrainy: postanova pravlinnya Natsional'noho banku Ukrainy vid 21.02.2018 № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014500-18#Text>

13. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro vyznachennya bankamy Ukrainy rozmiru kredytnoho ryzyku za aktyvnymy bankivs'kymy operatsiyamy: postanova pravlinnya Natsional'noho banku Ukrainy vid 30.06.2016 № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text>

14. Pro skhvalennya Methodychnykh rekomendatsiy shchodo orhanizatsiyi ta funktsionuvannya system ryzyk-menedzhmentu v bankakh Ukrainy: postanova Natsional'noho banku Ukrainy vid 02.08.2004 № 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>

15. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro vyznachennya kryteriyiv dlya spysannya znetsinenykh finansovykh aktyviv bankiv Ukrainy za rakhunok otsinochnykh rezerviv pid ochikuvani kredytni zbytky: postanova Natsional'noho banku Ukrainy vid 13.04.2020 № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>

16. Pro bukhhaltens'kyy oblik i finansovu zvitnist' v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 996-KHIV (iz zminamy ta dopov.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>

17. Pro deyakі pytannya praktyky zastosuvannya hospodars'kymy sudamy zakonodavstva u spravakh, v yakykh zayavleno vymohy pro vidshkoduvannya zbytkiv: ohlyadovyy lyst Vyshchoho hospodars'koho sudu Ukrainy vid 14.01.2014 № 01-06/20/2014. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0020600-14>

18. Pro zastavu: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnya 1992 roku № 2654-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

19. Pro banky i bankivs'ku diyal'nist': Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 № 2121-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

20. Pro Natsional'nyy bank Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 № 679-XIV (iz zminamy ta dopovnennyamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

21. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan' pidhotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen': nakaz Ministerstva yustytseyi Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 (iz zminamy ta dopov.) URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

22. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII (iz zminamy ta dopov.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

Marina Rudaya. Procedure and features of conducting foreign economic investigations related to confirmation of the amount of bank losses

The article is devoted to the generalization of methodological approaches to conducting expert research on the confirmation of bank losses. Subjects and objects of researches on questions of confirmation of the size of losses of banks are systematized. Based on expert practice, approaches to conducting economic research related to the confirmation of the amount of losses of banks depending on the questions are systematized.

Keywords: losses, loss of assets, income, banks, loans, discount, collateral.

Стаття надійшла до редколегії 14 грудня 2021 року

УДК 331.08:339.543

JEL Classification: J28, M51

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.52-58

Л. Л. Лазебник,

*д-р екон. наук, професор,
в.о. завідувача кафедри економіки,
підприємництва та
економічної безпеки,
Державний податковий університет
e-mail: ll1808816@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-2234-4093;*

К. І. Гунько,

*PhD, начальник управління кадрового
забезпечення та роботи з
персоналом Слобожанської митниці
Держмитслужби,
Харківська митниця
e-mail: katya.shlepotina@i.ua
ORCID ID 0000-0002-1717-5937*

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕСТУВАННЯ ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНИХ ОРГАНІВ В ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ МИТНИЦІ

У процесі дослідження місця тестування посадових осіб митних органів в організаційних процесах кадрової політики митниці в Україні використано методи аналізу й синтезу, прийоми індукції та дедукції, метод аналогії. Методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення економічної теорії, сукупність способів, прийомів і принципів наукового пізнання. Для узагальнення результатів дослідження використано логічний метод.

У статті наголошено на ускладненні функцій сучасної митниці, які охоплюють питання наповнення бюджету, забезпечення дотримання правил торгівлі, а відтак сприяння транскордонній торгівлі, запобігання та протидія контрабанді й «сірим» схемам, захищаючи чесний бізнес від недобросовісної конкуренції, а отже, від послаблення і знищення, забезпечення економічної безпеки країни, включаючи боротьбу з тероризмом, захист культурної спадщини та інтелектуальної власності, збір статистичних даних та сприяння захисту навколишнього середовища. Цей перелік ілюструє об'єктивні причини підвищених кадрових вимог до працівників митниці та пояснює необхідність пошуку адекватних способів та інструментів управління відповідністю в кадровій політиці митниці. Наводяться детальні характеристики одного з перших кроків зміни кадрової політики митниці – експериментального проєкту з тестування посадових осіб митних

органів з питань кваліфікації та благонадійності. Зазначено, що для визначеної наказом Держмитслужби категорії посад, тестування є необхідною умовою для прийняття керівником митниці рішення щодо подальшого просування по службі та визначення напряму професійної діяльності. Окрема увага приділена специфіці аналізу результатів проходження тестування працівниками митниці, виділено митниці, співробітники яких показали найкращі та найгірші результати.

Уточнена концепція кадрової політики митниці шляхом доєднання блоку управління відповідністю.

Усвідомлення необхідності впровадження тестування посадових осіб митних органів до системи управління відповідністю сприятиме удосконаленню кадрової політики митниці.

Розглянуто результати проведеного експериментального проєкту з тестування посадових осіб митних органів з питань кваліфікації та благонадійності. Надано рекомендації щодо інтеграції цього інструменту в структуру організаційних процесів забезпечення кадрової безпеки митниці в Україні.

Ключові слова: митниця, митні органи, тестування посадових осіб, кадрова безпека.

Сьогодні перед усією державною системою нашої країни гостро стоїть кадрове питання. Формування довгострокової кадрової політики потребує інноваційних підходів. Митниця як частина державної системи також переживає організаційну реформу. За короткий термін потрібно змінити підходи до реалізації кадрової політики за допомогою нових методичних та організаційних підходів до формування кадрового складу, його мотивації та професійного розвитку.

Метою статті є дослідження результатів запровадження тестування посадових осіб митниці, а також формування рекомендацій щодо розвитку кадрової безпеки митниці в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань кадрового забезпечення митних органів здійснювалось як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями, зокрема І. Г. Бережняком – шляхи оптимізації організаційної структури митної служби [1], А. Д. Войцещуком – способи професійно-психологічного добору кадрів на службу до митних органів [2], О. Є. Сушковою – в частині розвитку кадрового забезпечення роботи митних лабораторій України [3]. Проте проблеми кадрового забезпечення митниці розглянуті, на нашу думку, недостатньо, що вказує на потребу у проведенні подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Митниця – важлива інституція кожної незалежної держави та одна з ланок забезпечення національної економічної безпеки. Функції митниці – сприяти транскордонній торгівлі, запобігати та протидіяти контрабанді.

Митниця не просто на 40 % наповнює держбюджет України. Протидія контрабанді та «сірим» схемам захищає чесний бізнес від недобросовісної конкуренції, а відтак – від послаблення і знищення. Фаховість, доброчесність та суворе дотримання законів – такими проголосили в Україні засадничі принципи державної служби, дотримання яких має

наблизити Україну до світових стандартів. Реформа держслужби триває не перший рік, і нехай поступово, але її результати стануть відчутними. Органи державної влади потроху впроваджують нові для України, проте звичні для багатьох західних держав правила.

Нові умови конкурсного відбору на службу, атестація працівників для підтвердження їхньої відповідності посадам крок за кроком перетворюють традиційно корумповані та забюрократизовані установи на прозорі державні інституції, які поступово отримують суспільну довіру.

Мета – створити професійний та надійний сервіс, що слугуватиме інтересам людей, які перетинають кордон, та чесного бізнесу. Службу, яка захищатиме економічні інтереси держави та запобігатиме порушенню законів.

Кадрова політика є одним з ключових напрямів реформування митних органів.

Вона передбачає поетапні кроки щодо перегляду підходів до системи добору кадрів, запровадження комплексної системи мотивації; перегляду ключових показників результативності; побудови системи оплати роботи з урахуванням результатів службової діяльності; навчання й перепідготовки персоналу; впровадження комплексних антикорупційних заходів.

Одним з перших кроків зміни кадрової політики є експериментальний проєкт з **тестування посадових осіб митних органів з питань кваліфікації та благонадійності**.

30 вересня 2021 року завершено експериментальний проєкт з тестування посадових осіб митних органів з питань кваліфікації та благонадійності, який було реалізовано відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року «Про реалізацію експериментального проєкту щодо тестування посадових осіб митних органів з питань кваліфікації та благонадійності» (далі – Постанова № 916). Проєкт з тестування реалізований Міністерством фінансів України та Державною митною службою за підтримки Міжнародної організації з міграції та Посольства США в Україні.

Варто зазначити, що блок кадрових реформ розпочинається з оцінки персоналу: щоб розуміти загальний рівень, щоб визначитися з напрямками подальшого зростання і дати старт новим підходам до роботи.

Для категорій посад, затверджених наказом Держмитслужби для проходження тестування, тестування є необхідною умовою для прийняття керівником митниці рішення щодо подальшого просування по службі та визначення напрямку професійної діяльності посадової особи.

Керуючись вказаною Постановою № 916 проведення тестування було здійснено у 2 етапи, загалом участь у ньому взяли 9 441 посадова особа Державної митної служби України (97 % від загальної кількості митників).

Посадові особи митних органів проходили три рівні тестування:

- на знання митного та антикорупційного законодавства;
- на загальні здібності (зокрема, абстрактне, числове, вербальне мислення);
- на благонадійність, що є психологічним тестом, призначеним виявити посадових осіб із ризиками схильності до порушення встановлених правил та непродуктивної поведінки на робочому місці.

Кожна посадова особа мала змогу ознайомитися з переліком запитань за тестом № 1, опублікованому на офіційних сайтах МФУ та Держмитслужби. За 7 днів до дати проходження тестування кожна посадова особа була повідомлена про час, дату, місце проходження тестування. Після прибуття на місце з посадовою особою проведено інструктаж, надано доступ до комп'ютера, де мала відповідати на запитання за 3-ма тестами. Тестування однієї посадової особи відбувалось упродовж одного дня. Після закінчення тестування посадова особа автоматично отримувала інформацію щодо результатів тестування за двома тестами (крім тесту на благонадійність).

Процес тестування організовувався затвердженою наказом Мінфіну робочою групою, до складу якої входять представники Мінфіну та Держмитслужби, до роботи якої також були залучені (за згодою) особи, делеговані міжнародними організаціями, проектами міжнародної технічної допомоги, які реалізують проекти щодо переходу Держмитслужби до роботи у форматі єдиної юридичної особи, оцінки доброчесності та благонадійності, а також дипломатичними місіями.

За процесом спостерігали онлайн та фізично представники міжнародних партнерів, зокрема Відділу з правоохоронних питань Посольства США в Україні (INL), Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Представництва Міжнародної Організації з Міграції в Україні (МОМ), Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (EUAM), Програми Європейського Союзу з підтримки управління державними фінансами в Україні (EU4PFM) та Команди підтримки реформ при Міністерстві фінансів України та Державній митній службі України. Вони відзначили високий рівень проведення тестування та відсутність серйозних порушень, які могли вплинути на результати всього процесу.

Процедура проходження тестування забезпечувалася спеціально утвореними наказом Держмитслужби комісіями, до складу яких увійшли посадові особи митних органів та Держмитслужби, які попередньо успішно пройшли тестування на благонадійність. До складу комісій як спостерігачі також залучались особи, делеговані міжнародними організаціями, проектами міжнародної технічної допомоги, які реалізують проекти щодо переходу Держмитслужби до роботи у форматі єдиної юридичної особи, оцінки доброчесності та благонадійності, та дипломатичними місіями (за їх згодою). Комісії складались із посадових осіб, які успішно пройшли тестування на благонадійність. До окремих комісій увійшли посадові особи як митниць, так і апарату Держмитслужби. Комісію очолював голова комісії. До складу комісії входили заступник голови, секретар та інші члени комісії. Крім того, процес проходження тестування транслювався онлайн у Держмитслужбу для членів робочої групи. А саме тестування відбувалось за місцем розташування територіальних органів Державної митної служби як відокремлених підрозділів, згідно з адміністративно-територіальним устроєм України. Тестування відбувалось із суворим дотриманням всіх протиепідемічних заходів.

Варто зауважити, що посадові особи митних органів продемонстрували достатній рівень знань та здібностей до якісного виконання службових обов'язків. За підсумками тестування половина митників успішно пройшла тестування, щодо решти з них

планується здійснення ретельного контролю за службовою діяльністю та проведення навчальних заходів у рамках оновленої системи підвищення кваліфікації.

Більше 100 посадових осіб не склали тестування успішно. Щодо вказаних осіб на сьогодні приймаються відповідні кадрові рішення, зокрема розірвання контрактів та звільнення з митних органів.

Здійснені заходи та відновлення процедури атестації для митників є важливим кроком на шляху до підвищення ефективності кадрової політики митних органів, контролю за підвищенням професійного рівня митників, запровадження кардинально нових підходів до процедури підвищення кваліфікації в Держмитслужбі, дотримання митниками принципу доброчесності.

За результатами експериментального проєкту з тестування посадових осіб митної служби 10,5 % митників не рекомендовано до проходження служби. Разом з тим 56 % показали позитивний результат з усіх трьох тестів проєкту: на знання митного й антикорупційного законодавства, тест на загальні здібності, тест на благонадійність.

Результати тестування демонструють, що більше половини персоналу Держмитслужби, безумовно, здатні виконувати обов'язки, які на них поклала держава і яких очікують громадяни та бізнес. Загальна кількість митників, що взяли участь у тестуванні, – 9 048 осіб, 495 з них отримали відмінний результат з трьох тестів. Найвищий відсоток відмінників – 9 % на Буковинській та Поліській митницях.

Найвищий рівень благонадійності показали Подільська митниця (Хмельницька обл.) – 75,00 %, Північна митниця (Чернігівська обл.) – 65,30 %, Київська митниця (Черкаська обл.) – 69,50 %. Найвища кількість не рекомендованих до проходження служби осіб на Азовській митниці – 22,60 %.

Найкращі результати з тестування на знання законодавства та на загальні здібності показали Поліська, Буковинська, Дніпровська (Дніпропетровська обл.), Чорноморська (Миколаївська обл.), Енергетична митниці – до 90 % службовців успішно склали тести.

Для Державної митної служби України важливо, щоб досвід, отриманий під час пілотного проєкту з тестування посадових осіб митної служби, у подальшому реалізувався під час проведення регулярних атестацій кваліфікації та доброчесності, проте наразі це потребує прийняття відповідних законодавчих змін.

Висновки. Вітчизняній митній адміністрації потрібно скоригувати підзаконні нормативні акти згідно з європейським досвідом. Це дозволить повноцінно запустити програму АЕО в Україні, що зі свого боку приведе до оптимізації використання ресурсів митницею та покращить бізнес-клімат в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережнюк І. Г., Войцешук А. Д. Організаційна структура митної служби та митного органу: шляхи оптимізації. *Вісник АМСУ*. 2008. № 4. С. 40.
2. Войцешук А. Д. Запровадження професійно-психологічного добору кадрів на службу до митних органів України як один із заходів удосконалення системи розвитку персоналу. *Університетські наукові записки*. 2010. С. 351–354.

3. Сушкова О. Є. Розвиток кадрового забезпечення роботи митних лабораторій України. URL: <https://www.ndifp.com/1565/> (дата звернення: 12.12.2021).

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо тестування посадових осіб митних органів з питань кваліфікації та благонадійності» від 30 вересня 2020 р. № 916. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.12.2021)

5. Наказ Державної митної служби України від 06.09.2021 № 671 «Про проведення тестування з питань кваліфікації та благонадійності».

6. Наказ Державної митної служби України від 13.04.2021 № 248 «Про проведення тестування з питань кваліфікації та благонадійності».

REFERENCES

1. Berezhnyuk I. G., Voitseschuk A. D. Organizational structure of the customs service and the customs authority: ways to optimize. *Bulletin of the AMSU*, 2008, 4:40.

2. Voitseschuk A. D. Introduction of professional and psychological selection of personnel for service in the customs authorities of Ukraine as one of the measures to improve the system of personnel development. *University Scientific Notes*, 2010: 351–354.

3. Sushkova O. E. Development of staffing of customs laboratories of Ukraine. URL: <https://www.ndifp.com/1565/> (access date: 12/12/2021).

4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini «Pro realizatsiyu eksperimental'nogo proektu shchodo testuvannya posadovikh osib mitnikh organiv z pitan' kvalifikatsii ta blagonadiinosti» vid 30 veresnya 2020 r. № 916. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-2020-%D0%BF#Text> (access date: 12/12/2021)

5. Nakaz Derzhavnoi mitnoi sluzhbi Ukraini vid 06.09.2021 № 671 «Pro provedennya testuvannya z pitan' kvalifikatsii ta blagonadiinosti».

6. Nakaz Derzhavnoi mitnoi sluzhbi Ukraini vid 13.04.2021 № 248 «Pro provedennya testuvannya z pitan' kvalifikatsii ta blagonadiinosti».

L. L. Lazebnyk, K. I. Hunko. Integration of testing of customs officials into organizational processes of establishment of customs security

In the process of researching the place of testing of customs officials in the organizational processes of personnel policy of customs in Ukraine used methods of analysis and synthesis, methods of induction and deduction, the method of analogy. The methodological basis of the study were the fundamental provisions of economic theory, a set of methods, techniques and principles of scientific knowledge. A logical method was used to summarize the results of the study.

The article emphasizes the complexity of modern customs functions, which include filling the budget, ensuring compliance with trade rules, and thus – promoting cross-border trade, preventing and combating smuggling and "gray" schemes, protecting fair business from unfair competition, and thus – from weakening and destruction, ensuring the country's economic security, including the fight against terrorism, the protection of cultural heritage and intellectual property, the collection of statistics and the promotion of environmental

Лазебник Л. Л., Гунько К. І. Інтеграція тестування посадових осіб митних органів в організаційні процеси забезпечення кадрової безпеки митниці

protection. This list illustrates the objective reasons for the increased staffing requirements for customs officers and explains the need to find adequate ways and tools to manage compliance in customs personnel policy. Detailed characteristics of one of the first steps in changing the personnel policy of customs – a pilot project to test customs officials on qualifications and reliability. It is noted that for the category of positions determined by the order of the State Customs Service, testing is a necessary condition for the head of customs to decide on further promotion and determine the direction of professional activity. Particular attention is paid to the specifics of the analysis of the results of testing by customs officers, highlighted customs, whose staff showed the best and worst results.

The concept of customs personnel policy has been clarified by joining the compliance management unit.

Awareness of the need to introduce testing of customs officials in the compliance management system will help improve the personnel policy of customs.

The results of the pilot project on testing of customs officials on qualification and reliability are considered. Recommendations for the integration of this tool into the structure of organizational processes for customs security in Ukraine are provided.

Keywords: *customs, customs authorities, testing of officials, personnel security.*

Стаття надійшла до редколегії 14 грудня 2021 року

УДК 343.140.02

JEL Classification: K 19

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.59-65

О. А. Калганова,*канд. юрид. наук, доцент,**в.о. завідувача кафедри**кримінальних розслідувань**e-mail: olenakalhanova@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-7933-7498;****Т. П. Яцик,***канд. юрид. наук, доцент,**професор кафедри**кримінальних розслідувань,**Державний податковий університет**e-mail: zvezda171088@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-4207-4633**

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ (ЦИФРОВИХ) ДОКАЗІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається питання необхідності закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України поняття «електронні (цифрові) докази» та їх процесуального статусу, визначення видів таких доказів, порядку їх зберігання та вирішення питання про спеціальну конфіскацію. Акцентується увага на тому, що провадження господарської діяльності на сучасному етапі розвитку суспільства здійснюється, як правило, в електронній формі із використанням електронних носіїв інформації, на яких, зазвичай, зберігається документація, що стосується діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: електронні (цифрові) докази, кримінальне провадження, доказування, розслідування, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, документ.

Метою статті є дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду використання електронних (цифрових) доказів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, визначення їх видів і місця у системі засобів доказування, а також виявлення проблемних аспектів їх дослідження.

Постановка проблеми. Використання електронних (цифрових) доказів в іноземних країнах не є новим явищем. Процес його створення для багатьох з них став доволі прогресивним, позбавив органи досудового розслідування від виконання зайвої паперової роботи та дозволив використовувати в процесі доказування новітні технології.

Багато держав світу всебічно розвивають використання електронних (цифрових) доказів під час доказування кримінальних правопорушень, зокрема у сфері господарської діяльності.

В Україні як юридичну категорію електронні докази започатковано 2017 року у Цивільному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України та Кодексі адміністративного судочинства України. Натепер накопичено певну судову практику їх використання [1, с. 5, 6].

Наразі в КПК України визначення поняття «електронні (цифрові) докази» відсутнє. Але, зважаючи на те, що електронні дані набагато легше змінити чи підробити, ніж традиційні форми доказів, правоохоронцям потрібно дотримуватися таких правил поведінки з даними, які нададуть можливість забезпечити допустимість доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання використання електронних (цифрових) доказів під час розслідування кримінальних правопорушень вивчали такі вітчизняні вчені, як В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк Ю. Ю. Орлов, Д. С. Степанець, В. Г. Хахановський, Д. М. Цехан, С. С. Чернявський та ін.

Разом із тим, зважаючи на те, що в умовах сьогодення динамічний розвиток інформаційно-комунікативних технологій суттєво вплинув на суспільно-правову інституцію кримінального судочинства, нормативно-правове забезпечення процесу доказування в кримінальних провадженнях, пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності потребує науково-методичного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) (ст. 84) встановлено, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [2].

Пунктом 1 частини 2 статті 99 КПК України визначено, що:

«До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою цієї статті, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зокрема, електронні)» [2].

Фактично, електронні (цифрові) докази – це докази у кримінальних провадженнях, які можна отримати в електронній (цифровій) формі. Електронні (цифрові) докази отримують за допомогою електронних пристроїв, комп'ютерних носіїв інформації, а також комп'ютерних мереж, зокрема через мережу Інтернет. Вони стають доступними для сприйняття людиною після обробки засобами комп'ютерної техніки.

Разом з поняттям «електронні докази» (electronic evidence) часто застосовують поняття «цифрові докази» (digital evidence). Оскільки на законодавчому рівні ці поняття ще не окреслені, їх використовують паралельно.

Відповідно до статті 100 Цивільного процесуального кодексу України:

«Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (зокрема, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема, мережі Інтернет)» [3].

Аналогічне визначення електронних доказів міститься в Господарському процесуальному кодексі України (стаття 96) [4] та в Кодексі адміністративного судочинства України (стаття 99) [5].

Поняття електронного доказу в науці кримінального процесу визначено неоднозначно. Деякі вчені під таким видом доказу розуміють «цифрові» докази. проте більшість вчених вважають, що доречно називати розглядуваний вид доказів «електронними», що зумовлено вдосконаленням комп'ютерної (цифрової) техніки.

Що стосується кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності та їх доказування, можемо констатувати, що вони є складним та латентним видом протиправних діянь, доказування яких потребує ретельно продуманого плану розслідування, збору доказової бази.

Процес розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності може бути ускладнений такими аспектами: 1) вони, як правило, вчиняються не однією особою, а декількома; 2) епізодів протиправної діяльності може бути декілька; 3) наявність предикатних кримінальних проваджень.

Речові докази та документи займають особливе місце в ієрархії доказів при розслідуванні відповідних кримінальних правопорушень, оскільки саме вони, як правило, є предметом дослідження для такої категорії кримінальних проваджень.

Враховуючи, що провадження господарської діяльності на сучасному етапі розвитку суспільства здійснюється, як правило, в електронній формі з використанням електронних носіїв інформації, на яких зазвичай зберігається документація, що стосується діяльності суб'єктів господарювання, закріплення на законодавчому рівні поняття «електронних (цифрових) доказів», визначення їх видів, а також порядку їх зберігання, вирішення питання про спеціальну конфіскацію та використання в кримінальному провадженні є надзвичайно актуальним.

Адже, на відміну від звичайних паперових документів, характеристики та просторові межі яких ми звикли бачити, електронні документи мають іншу природу і вирізняються такими характеристиками:

1) електронний документ не може існувати без носія інформації. При цьому набувають значення ідентифікаційні ознаки носія інформації (зокрема найменування типу, марки моделі, індивідуального машинного носія, на якому записаний документ);

2) електронні докази невидимі «неозброєним оком» (без спеціального інструментарію) і для їх сприймання та дослідження використовують програмно-технічні засоби;

3) вони можуть бути змінені, пошкоджені або знищені в процесі експлуатації пристрою користувачем чи під впливом фізичних чинників (високий рівень вологості, висока температура, електромагнітні випромінювання тощо);

4) за стадіями виготовлення документи, зокрема й електронні, поділяють на оригінали, дублікати, копії й виписки.

Разом з тим для електронного документа такі поняття, як «оригінал», «дублікат», «копія» є умовними, оскільки у всіх цих випадках електронний документ залишається оригіналом [1, с. 6, 7].

Електронні докази, порівняно з паперовими, мають певні переваги. Зокрема, електронний документ може зберігатися незмінним та не втратити свій зовнішній вигляд, використовуватися необмежену кількість разів, ним можна скористатися у будь-який зручний час.

Поряд з перевагами існують і проблемні моменти у застосуванні (дослідженні) електронних (цифрових) доказів. Ними можуть бути, зокрема, помилка програмного забезпечення, використання несертифікованого програмного забезпечення під час збору доказової бази, відсутність можливостей для їх належного дослідження (глибокого пізнання їх сутності) без допомоги спеціаліста тощо [6, с. 304].

Беручи до уваги поширеність подання сторонами електронних доказів у кримінальних провадженнях, що зумовлено особливостями окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема й у сфері господарської діяльності, спосіб вчинення яких безпосередньо передбачає використання тих приладів та пристроїв, які оперують інформацією в електронному (цифровому) виді, було розроблено проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів» [7].

Цей проєкт закону спрямований на врегулювання питання визначення поняття та видів електронних доказів у кримінальному провадженні, розширивши перелік процесуальних джерел доказів та розмежувавши поняття електронного документа як різновиду електронного доказу й інших документів, які подаються в електронній формі.

Зазначений вище проєкт Закону передбачає:

«Стаття 100-1. Електронні докази

1. Електронним доказом є інформація в електронній (цифровій) формі з відомостями, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

2. До електронних доказів можуть належати:

1) електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо);

2) віртуальні активи;

- 3) вебсайти, вебсторінки;
- 4) текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;
- 5) метадані;
- 6) бази даних;
- 7) інша інформація в електронній (цифровій) формі.

Копії інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як електронний доказ».

Також запропоновано врегулювати питання зберігання електронних доказів та вирішення питання про спеціальну конфіскацію [7].

Висновки. Отже, можемо констатувати, що чинним кримінальним процесуальним законодавством України не визначено поняття та процесуальний статус електронних (цифрових) доказів. Незважаючи на наявність проєкту Закону, який має врегулювати у майбутньому це питання, залишаються не визначеними критерії, за якими можна відрізнити справжній електронний (цифровий) доказ від його підробки, оригінал – від копії.

На нашу думку, потрібно закріпити положення, відповідно до якого, оригінали електронних (цифрових) доказів (документів і речових доказів) вилучаються лише у виключних випадках, особливо, коли це стосується кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Також залишається незрозумілим, як саме технічно і правильно юридично оформлено можуть зберігатися в матеріалах кримінального провадження електронні докази, такі як вебсайти, вебсторінки, бази даних.

У зв'язку з тим, що у запропонованих до КПК України змінах жодним чином не порушено питання процедур вилучення та повернення, а також місця зберігання віртуальних активів, вважаємо за доцільне прописати в чинному законодавстві відповідні алгоритми.

Не менш важливо передбачити детальну процедуру та форму долучення, реєстрації та зберігання електронних (цифрових) доказів у матеріалах кримінального провадження з визначенням кола відповідальних осіб.

Визначення та перелік електронних (цифрових) доказів, порядок зберігання електронних доказів і здійснення їх копій потребують доробки та уточнень. Неточне і розширене трактування понять спровокує маніпуляцію термінами. Зокрема, в частині визначення електронних (цифрових) доказів через поняття «інша інформація в електронній (цифровій) формі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях [Текст]: метод. реком. / М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ: Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 бер. 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листоп. 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
6. Вернидубов І., Белікова С. Електронні докази: поняття, особливості та проблеми щодо їх дослідження судом. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5. Vyd. 2. С. 299–305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_42
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів: проєкт Закону України від 1 верес. 2020 р. № 4004. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69771

REFERENCES

1. Vykorystannia elektronnykh (tsyfrovykh) dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh [Tekst]: metod. rekom. / M. V. Hutsaliuk, V. D. Havlovskiy, V. H. Khakhanovskiy ta in.; za zah. red. O. V. Korneika. Vyd. 2-he, dop. Kyiv: Vyd-vo Nats. akad. vnutr. sprav, 2020. 104 s.
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18 ber. 2004 r. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 lystop. 1991 r. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 lyp. 2005 r. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
6. Vernydubov I., Belikova S. Elektronni dokazy: poniattia, osoblyvosti ta problemy shchodo yikh doslidzhennia sudom. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5. Vyd. 2. S. 299–305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_42
7. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo pidvyshchennia efektyvnosti borotby z kiberzlochynnistiu ta vykorystannia elektronnykh dokaziv: proekt Zakonu vid 1 veres. 2020 r. № 4004. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69771

O. A. Kalhanova, T. P. Yatsyk. Use of electronic (digital) evidence during investigation of criminal offences in economic activity

The article addresses the need for the Criminal Procedure Code to establish the concept of «electronic (digital) evidence» and its procedural status, determine the types of such evidence, the procedure for storing it and decide on the issue of special confiscation.

Калганова О. А., Яцик Т. П. Використання електронних (цифрових) доказів під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності

It is stated that many States of the world comprehensively develop the use of electronic (digital) evidence in proving criminal offenses, including in the sphere of economic activity.

It has been established that the concept of electronic evidence in the science of criminal procedure is ambiguous. Some scientists by this kind of evidence mean «digital» evidence. However, most scientists believe that it is appropriate to call the type of evidence in question «electronic», due to the improvement of computer (digital) technology.

It is noted that the process of investigating criminal offences in the field of economic activity may be complicated by such aspects: 1) they are usually committed not by one person, but by several; 2) there may be several episodes of illegal activity; 3) the presence of predicate criminal proceedings. Material evidence and documents occupy a special place in the hierarchy of evidence in the investigation of relevant criminal offenses, since they are usually the subject of research for this category of criminal proceedings.

It is proposed to develop a methodology for determining the criteria by which it is possible to distinguish real electronic (digital) evidence from its forgery, the original from a copy and to fix in the Criminal Procedure Code of Ukraine a provision according to which the originals of electronic (digital) evidence (documents and physical evidence) are seized only in exceptional cases, especially when it concerns criminal offenses in the field of economic activity.

Due to the fact that the proposed amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine did not in any way raise issues of the procedures for seizure and return, as well as the place of storage of virtual assets, it was recommended to prescribe appropriate algorithms in the current legislation.

Attention is focused on the need to define a detailed procedure and form of incorporation, registration and storage of electronic (digital) evidence in criminal proceedings with the definition of a number of responsible persons.

Keywords: *electronic (digital) evidence, criminal proceedings, evidence, investigations, criminal offenses in the field of economic activity, document.*

Стаття надійшла до редколегії 29 листопада 2021 року

УДК 339.45

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.66-73

Г. П. Ляшенко,*канд. екон. наук, професор кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки,**Державний податковий університет**e-mail: superanna1607@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-6560-9931**

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ПРІОРИТЕТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті розкрито актуальність інформаційного суспільства як основи економіки знань.

Науковці вітчизняні і зарубіжні зазначають, що в сучасний період розвитку інформація і знання можуть забезпечити підприємству, регіону і країні в цілому конкурентоспроможність і систематичний економічний розвиток.

У статті розкрито сутність та характерні риси інформаційного суспільства. Незважаючи на те, що сутність інформаційного суспільства почала вивчатися ще в середині XX століття, але єдиного визначення не існує. Вчені в своїх працях визначення інформаційного суспільства трактують по-різному, але основними елементами, як вони визначають, є інформаційно-телекомунікаційні технології, які є виразником знання людей.

Отже, коротко підсумовуючи, можна зробити висновок, що в подальшому необхідно більш конкретно вивчати й аналізувати формування і розвиток інформаційного суспільства за допомогою інформаційної індустрії, інформаційної інфраструктури інформаційного й інтелектуального бізнесу.

Ключові слова: інформаційна епоха, інформаційне суспільство, інформаційна економіка, знання, інтелектуальна діяльність, економіка знань, інновації.

Метою дослідження є вивчення й аналіз теоретичних підходів щодо термінів: «інформаційне суспільство», «економіка знань», «інновації». Також до мети цієї роботи необхідно віднести дослідження підходів різних учених щодо вищезазначених понять.

Постановка проблеми. Сьогодні розвиток інформаційно-комунікаційні технологій формують платформу інформаційної, інтелектуальної й інноваційної діяльності як на підприємстві, так і в країні в цілому. Для країн, які претендують на формування сучасного типу економіки (економіка знань, інформаційна економіка, інноваційна економіка, інтелектуальна економіка) інтелектуально-комунікаційні технології мають стратегічне значення, оскільки ці технології впливають на підвищення продуктивності праці, конкурентоспроможності та прискорення економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми щодо формування інформаційного суспільства, економіки знань, інновацій досліджувалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, а саме: А. Абрамова, Д. Белл, В. Базилевич, В. Білоцерківець, В. Геєць, В. Глухов, П. Дрекур, С. Коробко, М. Кастельє, А. Ляшенко, У. Мартін, В. Мартініна Й. Масуда, Т. Сакаї, А. Чухно та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до розвитку сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій у світовій структурі продуктивних сил проходять зміни, а саме: перевід знань і досвіду людини в машинні програми.

Автор Д. Белл, вважав, що розвиток нового устрою – це вступ суспільства в інформаційну епоху. Ще в XX столітті Д. Белл звернув увагу на поширення нових інформаційних технологій, як на третю технологічну революцію. У своїй праці «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» Д. Белл відмітив, що в міру того, як ми наближаємося до кінця XX століття, стає усе більш очевидним, що ми вступаємо в інформаційну епоху. Це означає не просто розвиток способів комунікацій, які існували раніше, а виникнення нових принципів соціальної і технологічної організації. Нова інформаційна епоха заснована не на механічній техніці, а на інтелектуальній технології, що дозволяє нам говорити про новий принцип суспільної організації і соціальних змін. Це також висуває на чільне місце теоретичне знання як джерело оновлення і змінює природу технологічного процесу [2].

Отже, третя технологічна революція охопила всі сфери суспільства. Інтелектуальний потенціал суспільства становиться капіталом, який допомагає будувати нові наукові знання для ефективного господарювання і розвитку економіки в цілому. Сьогодні змінюється зміст відносин власності. У зв'язку з цим інтелектуальний капітал сьогодні стає основною темою досліджень, що присвячені економіці, яка заснована на знаннях.

Японський учений Й. Масуда [10] охарактеризував інформаційне суспільство так:

- інформаційні цінності є більш значущими, ніж матеріальні;
- економіка оцінює капітал, втілений у знання вище, ніж капітал, втілений у матеріальній формі.

Цю думку підтверджує автор А. В. Абрамова [1]. Вона стверджує, що в міжнародній торгівлі ІТ-послуги розвиваються динамічно та випереджають експорт звичайних товарів і послуг. Частка ІТ-послуг 2010 року збільшилася до 12 %. У світовій економіці, найбільшими постачальниками ІТ-послуг є такі країни, як: США, Великобританія, Ізраїль, Німеччина. Імпортерами ІТ-послуг також є розвинені країни, а саме: США, Швеція, Німеччина, Великобританія.

Отже, можна стверджувати, що основною рушійною силою сьогодні є інформація, і світ намагається як найшвидше вступити в інформаційну економіку.

Британський економіст У. Мартін [11] відмічає, що економічний розвиток, перспективи соціальних змін, система освіти, життєвий рівень суспільства залежать від інформації та її грамотного використання.

Європейський соціолог Мануель Кастельє [7] визначає інформаційну епоху як історичний період, в якому суспільство здійснює свою діяльність на інформаційно-

комунікаційних технологіях. Тобто автор М. Кастельє підтверджує думки британського економіста У. Мартіна і визначає, що інформаційна економіка – це економіка, в якій конкурентоспроможність суб'єктів господарювання визначається їх здатністю генерувати, обробляти й ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях [7].

Відповідно до Вікіпедії (Вікіпедія Інтернет) інформаційне суспільство – це теоретична концепція постіндустріального суспільства, історична фаза можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі і характерними рисами теоретичного інформаційного суспільства, є:

- збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства;
- зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті;
- зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій у суспільних та господарських відносинах;
- створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

На сьогодні існує багато варіантів визначень щодо розкриття суті поняття «Інформаційне суспільство» (табл. 1).

На сьогодні єдиного визначення щодо інформаційного суспільства не існує, тому необхідні подальші вивчення цієї проблеми.

Варто зауважити, щоб визначення інформаційного суспільства працювало на практиці бажано формувати і розвивати інформаційну індустрію, інформаційну інфраструктуру, інформаційний бізнес.

Дані спеціальної літератури засвідчують, що необхідно більше приділяти уваги на те, як людина засвоїла інформацію, тобто пріоритетним повинна стати інтелектуальна діяльність та знання. Наприклад, автор П. Друкер [6], аналізуючи розвиток суспільства, звернув увагу на зміну ролі знань у його процесі. Знання є основним елементом в інформаційному процесі. У науці і практиці знання поділяють на дві групи:

1) кодифіковані (формалізовані) знання – це знання, які можна систематизувати, виокремити, скопіювати, передати, забезпечити їм правову охорону. Ці знання виконують такі функції: творчу (креативну), комунікативну (поширення знань), економічну (надання знанням форм, в яких вони можуть стати об'єктами інтелектуальної власності), культурну (накопичення інтелектуальних скарбів суспільства);

2) некодифіковані (неформалізовані) – це знання, які не можуть бути зафіксовані, виокремлені та захищені.

Із середини ХХ століття розпочалася революція в управлінні, тобто в цей період знання почали застосовуватися для подальшого продукування знань та пошуку найефективніших способів використання інформації з метою отримання необхідних результатів [6]. Професор А. А. Чухно [9] у праці «Інституціоналізм: теорія,

методологія, знання» зазначив, що «інформація та знання – це не два різні фактори виробництва, а один. Тому вони є двома сторонами цілого. Знання є змістом інформації, а інформація без знань ніщо. Так само знання без інформації мертві, вони не доводяться до використання і не поширюються».

Таблиця 1

Варіанти визначень поняття «Інформаційне суспільство»

Кворуми на яких озвучувалася сутність інформаційного суспільства	Визначення
1. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства (Женева 2003 – Туніс 2005). Підсумкові документи. Видання Міністерства транспорту та зв'язку України – Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації. Київ, 2006	Суспільство орієнтоване на людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток, в якому кожен може створити інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися й обмінюватися ними, даючи змогу окремим особам, громадам і народам повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку і підвищуючи якість свого життя
2. Окинавская хартия глобального информационного общества. (Окинава, 22 июля 2000 года). Законодавство України, документ 998_163. (Okinawa Charter on Global Information Society. Okinawa, July 22, 2000)	Суспільство, економіка які базуються на інформаційних технологіях і яке соціально трансформується з методом допомоги індивідам та спільнотам використовувати знання та ідеї. Що допомагає людям втілити їх потенціал та реалізувати їх прагнення
3. Європа та Глобальне інформаційне суспільство. Рекомендації Європейській раді. Брюссель, 26 травня 1994 р. (Europe and the Global Information Society. Recommendations to European Council. Brussels, 26 May 1994). В зб. «Європа на шляху до інформаційного суспільства». Матеріали Європейської Комісії 1994–1995 рр. Київ, Державний комітет зв'язку та інформатизації України. Вид. «Зв'язок», 2000	Суспільство, яке створюється внаслідок нової індустріальної революції на базі інформаційних і телекомунікаційних технологій та на базі інформації, яка є виразником знання людей. Завдяки технологічному прогресу в такому суспільстві оброблення, накопичення, отримання і обмін інформацією в будь-якій її формі – звуковій, письмовій або візуальній – не обмежені за відстанню, часом і обсягами. Ця революція додає великих можливостей людському інтелекту і створює ресурси, що змінюють спосіб суспільної праці і суспільного життя

Отже, можна відмітити, що зростання економіки залежить від використання інформації і знань. Знання, як правило, можна охарактеризувати такими особливостями:

- підвищують свою власність у процесі передавання та використання;
- необмежені в часі і просторі;
- у міру використання невиснажуються;
- є невичерпними;
- складність визначення їхньої вартості;
- можуть самовідтворюватися і самозростати;
- неліквідні.

В економіці всі види знань застосовуються і є важливими, але пріоритетними є наукові знання, тому що вони є частиною інтелектуального капіталу, а це означає, що вони здатні приносити підвищення продуктивності праці і темпів економічного зростання; створення високотехнологічних сфер діяльності; створення додаткових робочих місць підвищення добробуту суспільства і підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Отже, період – кінець XX і початок XXI століття пов'язаний із формуванням нової економіки, яка заснована на знаннях – економіка знань.

Український вчений В. Геєць економіку знань характеризує так: «Це економіка, в якій домінуючим фактором є процеси накопичення та використання знань; спеціалізовані (наукові) знання, як і повсякденні, стають важливим ресурсом, який поряд з працею, капіталом і природними ресурсами забезпечує зростання і конкурентоспроможність економічної системи» [4].

Автори В. В. Глухов, С. Б. Коробко та Т. В. Марініна представляють економіку знань як «систему загальних уявлень, сукупність досягнень практики, систему методів створення умов для функціонування і підтримки науково-дослідної діяльності» [5].

Автори В. В. Білоцерківець та А. В. Ляшенко економіку знань визначають як «етап розвитку постіндустріальної економіки, за якого інтелект і знання людини, інформаційні й інші високі технології перетворюються у вирішальний фактор, який визначає тенденції виробничої і соціально-економічної трансформації суспільства» [3].

Отже, дані дослідники відмічають, що економіка знань – це основний інструмент прискорення темпів науково-технічного прогресу та зростання добробуту суспільства.

Нині термін «економіка знань» твердо увійшов у науковий обіг і стає пріоритетним джерелом господарського розвитку. У цьому понятті «економіка знань» сучасні вчені, дослідники виокремлюють такі елементи розвитку економіки, а саме: знання та інформація – це стратегічні ресурси, суспільне виробництво перетворюється в інноваційне, трудова діяльність повинна бути заснована на творчості, пріоритетними навичками в розвитку економіки стає інтелектуальність. Підвести підсумок можна думкою автора Т. Сакаї, який відмітив, що новий етап розвитку цивілізації відрізняється тим, що рушійною силою є цінності, створені знаннями [8].

Тобто цінності, що створені на основі знань, – це інновації. В енциклопедії «Британіка» має місце таке визначення: «Інновація – це створення нового способу щось робити, чи це стосується конкретного підприємства (наприклад, створення нового продукту) чи абстрактного (наприклад, розвиток нової філософії або теоретичного підходу до проблеми)».

Отже, можна зазначити, що інноваційна діяльність базується на основних показниках, а саме:

- 1) людські ресурси – це освічені і висококваліфіковані працівники, які все життя займаються самоосвітою;
- 2) дослідницькі системи – це існування наукової бази;

- 3) інноваційне середовище – це коли люди бачать нові можливості, які появляються в результаті інновацій, і застосовують їх у підприємницькій діяльності;
- 4) фінансові інвестиції – це інвестиції, які витрачають на впровадження інновацій;
- 5) інтелектуальна власність – це (патенти, ліцензії, товарні знаки, промислові зразки тощо).

Сьогодні інновації зайняли місце головного генератора економічного розвитку підприємства, країни і всього світу, отже, вони стимулюють зростання конкурентоспроможності, покращують якість продукції, яка максимально відповідає потребам суспільства. Тому інноваційна продукція має пріоритетний характер, оскільки вона на міжнародних ринках має перевагу. У зв'язку з цим необхідно займатися розробкою інноваційних технологій, науково-технічних розробок, винаходів з тим, щоб їх комерціалізувати для отримання соціально-економічного ефекту. І в цьому плані підприємствам, які працюють у внутрішньому просторі і бажають працювати у світовому, необхідна державна підтримка. Державна підтримка повинна здійснюватися у таких аспектах: підготовка кадрів високої кваліфікації; удосконалення технологічних, інституційних та організаційних національних інноваційних перетворень; запровадження новітніх методів передачі та обробки інформації.

Висновки. Інформаційне суспільство – це розвиток інформаційної епохи, який дасть можливість Україні здійснити перехід від сировинної економіки до економіки, яка заснована на знаннях, і забезпечить рівень соціально-економічного розвитку як підприємства, так і держави. Сьогодні в глобальних умовах трансформації людства інформація стає основним фактором у міжнародному змаганні. Отже, Україна повинна увійти у світову інформаційну систему як повноцінний учасник.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова А. В., Савинов Ю. А. Международный бизнес в отрасли информационных технологий: учебное пособие / под общ. ред. Н. Н. Ливенцева. М.: Аспект Пресс, 2010. С. 48–49.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: пер. с англ. М.: Fcademia, 1999.
3. Білоцерківець В. В., Ляшенко А. В. Нова економіка: сутність та генеза. Дніпропетровськ: Січ, 2007. 221 с.
4. Геец В. М. Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний. Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. д-р экон. наук Л. Г. Мельника. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2004. 430 с.
5. Глухов В. В., Коробко С. Б., Маринина Т. В. Экономика знаний: учебное пособие. Питер, 2003. 528 с.
6. Друкер П. Посткапиталистическое общество. Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. С. 70–100.
7. Кастелье М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУВШЭ, 2000. С. 27, 81.

8. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего. Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. С. 337.
9. Чухно А. А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення. *Економіка України*. 2008. № 6. С. 13.
10. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. Tokyo, 1980.
11. Martin W. I. The Global Information Society. Aldershot: Aslib Gower; Brookfield, VT, USA: Gower, 1995.

REFERENCES

1. Abramova A. V., Savinov Yu. A. International business in the field of information technology: textbook / under. Common Ed. N. N. Liventseva. M.: Aspect Press, 2010, p. 48–49.
2. Bell D. The coming post-industrial society: trans. from English. M.: Academia, 1999.
3. Bilotserkivets V. V., Lyashenko A. V. New economy: the day of that genesis. Dnipropetrovsk: Sich, 2007. 221 s.
4. Geyets V. M. Socio-economic transformations in the transition to the knowledge economy. Socio-economic problems of the information society / ed. Dan. L. G. Melnik. Sumy: ITD "University Book", 2004. 430 s.
5. Glukhov V. V., Korobko S. B., Marinina T. V. Economy of knowledge: textbook. Peter. 2003. 528 s.
6. Drucker P. Post-capitalist society. New post-industrial wave in the West: anthology / ed. V. L. Inozemtseva. M.: Academia, 1999. P. 70–100.
7. Castells M. Information age: economy, society and culture. M.: GUVSHE, 2000. P. 27, 81.
8. Sakaya T. The value created by knowledge, or the history of the future. New post-industrial wave in the West: anthology / ed. V. L. Inozemtseva. M.: Academia, 1999. P. 337.
9. Chukhno A. A. Institutionalism: theory, methodology, meaning. Economy of Ukraine. 2008. № 6. P. 13.
10. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. Tokyo, 1980.
11. Martin W. I. The Global Information Society. Aldershot: Aslib Gower; Brookfield, VT, USA: Gower, 1995.

G. Liashenko. Information society as a priority of economic development

Currently, the development of information and communication technologies form a platform for information, intellectual and innovative activities both at the enterprise and in the country as a whole. For countries claiming to form a modern type of economy (knowledge economy, information economy, innovation economy, intellectual economy), intellectual and communication technologies are of strategic importance, as these technologies affect productivity, competitiveness and accelerate economic development.

The purpose of the study is study and analysis of theoretical approaches to the terms: "information society", "knowledge economy", "innovation". Also, the purpose of this work should include research on the approaches of various scientists to the above concepts.

The following research methods were used in writing the work: analysis, synthesis, classification and comparison.

The main results of the study. The article reveals the relevance of the information society as the basis of the knowledge economy.

Scholars, domestic and foreign, note that in the modern period of development, information and knowledge can ensure the enterprise, the region and the country as a whole competitiveness and systematic economic development.

The article reveals the essence and characteristics of the information society. Despite the fact that the essence of the information society began to be studied in the middle of the twentieth century, but there is no single definition. Scientists in their work interpret the definition of the information society differently, but the main elements, as they define, are information and telecommunications technologies, which are the expression of people's knowledge.

Ehus, in summary, we can conclude that in the future it is necessary to more specifically study and analyze the formation and development of the information society through the information industry, information infrastructure of information and intellectual business.

Keywords: *information age, information society, information economy, knowledge, intellectual activity, knowledge economy, innovations.*

Стаття надійшла до редколегії 3 грудня 2021 року

УДК 342.951

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.74-81

В. Л. Гришук,

канд. юрид. наук,

в.о. завідувача кафедри

правоохоронної діяльності,

Державний податковий університет

e-mail: v.l.grishchuk@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4621-4058

АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ ЯК ЗАГРОЗИ МИТНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

У статті представлено актуальні аспекти щодо кримінальної відповідальності за порушення митних правил, здійснено аналіз результативності діяльності Державної митної служби України, введено поняття «нова митниця», а також представлено аналіз Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора України відповідно до ст. 201 Кримінального кодексу України та ст. 201-1 Кримінального кодексу України. До того ж наведено ймовірні шляхи подолання контрабанди та висвітлено негативний вплив кримінальних правопорушень цього виду на митну безпеку держави.

Ключові слова: «нова митниця», митна безпека, контрабанда, кримінальна відповідальність за порушення митних правил, Державна митна служба України, митна сфера, митниця.

Метою цього дослідження є висвітлення актуальних аспектів щодо кримінальної відповідальності за порушення митних правил, а також проведення аналізу результативності діяльності Державної митної служби України та органів безпеки у контексті відповідних статей Кримінального кодексу України.

Постановка проблеми. На цьому етапі розвитку України, а також у зв'язку з постійним реформуванням державних органів у період правління Президента України Володимира Зеленського, який 2019 року створив Державну митну службу України шляхом поділу Державної фіскальної служби України, гостро постає питання про результативність діяльності створеного органу.

До того ж в умовах пандемії COVID-19 порушення митних правил стає нагальним питанням, яке потребує вирішення, як одне з найактуальніших питань сьогодення. Транснаціональна злочинність постійно модернізується, і це викликає необхідність в оновленні підходів та інструментарію розслідування кримінальних правопорушень, що пов'язані з порушенням митних правил. Саме тому кримінальна відповідальність за порушення митних правил потребує окремого дослідження.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Висвітленням окремих аспектів щодо митної безпеки держави та дотримання митних правил, а також запобігання їх порушення висвітлено у працях таких науковців, а саме: А. А. Музики, А. І. Долгової, А. М. Полях, А. П. Закалюка, В. М. Кудрявцева, В. Я. Тація, В. А. Щербань, В. В. Сташиса, В. Д. Басай, В. І. Шакуна, В. М. Володька, В. М. Шевчука, Г. Л. Кохана, Є. Л. Стрельцова, І. Г. Богатирьова, І. І. Карпеця, Л. О. Врублевська, Л. В. Багрій-Шахматова, М. І. Мельника, М. І. Хавронюка, М. С. Таганцева, Н. О. Гуторова, Н. А. Мирошніченко, О. В. Новроцький, О. Г. Богатирьової, О. М. Джужа, О. Ю. Бусол, О. В. Козаченко, О. В. Наден, О. І. Бойка, О. М. Джужи, О. М. Литвинова, О. М. Ясінської, О. О. Кравченко, О. Ф. Бантишева, П. П. Михайленко, П. В. Пашко, С. В. Бородіна, Ю. В. Бауліна, Ю. Г. Пономаренка.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення безпекова компонентна митної системи України актуалізується, зокрема, через підвищення ефективності контролю за експортно-імпортними операціями, інтенсифікацію боротьби з митними деліктами, що зумовлені військовим конфліктом у східних областях України та анексією Криму, викликами планетарного масштабу, що пов'язані з поширенням Ковід-19 та активізацією протекціоністських трендів міжнародної економіки. Через це формування та проведення відповідної фіскальної політики в системі забезпечення митної безпеки та впровадження механізмів блокування та усунення факторів, що підривають стійкість митної системи України, є нагальною проблемою в галузі митної справи [2, с. 28–29].

Злочинність у митній сфері за своєю сутністю завдає великої шкоди фінансово-кредитній системі в державі, впливає на зовнішньоекономічну діяльність, паливно-енергетичну сферу, а також стала причиною ненадходження до бюджету країни десятків мільярдів гривень. У зв'язку з тим, що значна частина експортно-імпортних товаропотоків в Україні має контрабандне походження, погіршується стан розвитку вітчизняної економіки, дестабілізується внутрішній ринок, оскільки нелегальне ввезення-вивезення іноземних товарів зменшує попит на українську не конкурентоспроможну продукцію, завдаючи збитків вітчизняному товаровиробнику [9, с. 128].

Ми безпосередньо акцентували увагу на даних, отриманих е період з січня до грудня 2020 року, оскільки на момент написання статті на офіційних сайтах Офісу Генерального прокурора та Державної митної служби України актуальної інформації в період з січня до грудня 2021 року не було оприлюднено.

У зв'язку з вищевказаним звертаємось до даних Державної митної служби України. До того ж зауважимо, що ми стали очевидцями її створення шляхом поділу Державної фіскальної служби України 2019 року. Тобто показники роботи в період з січня по грудень 2020 року «нової митниці» мають демонстративний характер, який свідчить про якісну дієвість реформи.

До того ж відмітимо, що феномен функціонування Державної митної служби України вже був використаний серед органів державної влади в період з 1996 до 2012 рр. Питання щодо здійснення порівняльного аналізу між цими двома структурами є подальшою базою досліджень та буде висвітлено у наступних

працях, оскільки це допоможе запобігти допущенню негативного досвіду служби-попередниці.

Пропонуємо впровадити поняття «нова митниця» до наукового дискурсу щодо цього питання, щоб розмежовувати Державну митну службу України різної періодики, а саме: періодів з 1996 до 2012 років, та з 2019 року.

Отже, відповідно до офіційних даних «у 2020 році виявлено 14 тис. порушень митних правил на суму 2,6 млрд грн (вартісний показник на 15 % більший, ніж за аналогічний період минулого року)» [1].

Вважаємо, що ця позитивна динаміка є першопоказником правильного вектору напрямку діяльності «нової митниці».

Також відмітимо, що «найрезонанснішими випадками порушень митних правил і контрабанди 2020 року стали: спроба незаконного ввезення 750 кг каптагону (психостимуляторів), вартість психотропної речовини становить 840 млн грн (листопад 2020 р., Одеська митниця); спроба незаконного ввезення 112 кг кокаїну в порту «Південний», вартість наркотику на чорному ринку становить майже 500 млн грн (вересень 2020 р., Одеська митниця); спроба ввезення на пункті пропуску «Ужгород» мобільних телефонів, планшетів та інших пристроїв на загальну суму понад 93 млн грн (червень 2020 р., Закарпатська митниця); спроба ввезення в Одеському порту 16 тонн цигарок на 20 млн грн (листопад 2020 р., Одеська митниця)» [1].

Водночас варто вказати, що митна служба володіє значними резервами до покращення результатів своєї діяльності та підвищення рівня митної безпеки, який все ж не можна вважати задовільним через високий рівень тінізації економіки і велику кількість порушень митного законодавства. Випереджаючі темпи надходження митних платежів свідчать про вагу митної політики та митної справи у забезпеченні розбудови сталого економічного простору держави, формуванні єдиного підходу щодо функціонування внутрішнього і зовнішнього середовищ у площині реалізації інтеграційних процесів, економічної безпеки тощо [2, с. 28–29].

Безумовно, погоджуємося з думкою С. Герчаківського, оскільки вказана нами вище позитивна динаміка, все ж має місце, при цьому дійсно рівень тінізації економіки та інших негативних факторів впливають на рівень забезпечення митної безпеки держави, а також функціонування Державної митної служби України.

У зв'язку з вищенаведеними фактами гостро постає питання щодо відмежування адміністративної та кримінальної відповідальності щодо порушення митних правил. Акцентуємо увагу саме на кримінальній відповідальності, оскільки саме кримінальні правопорушення завдають більших збитків державі та порушують більше коло суспільних відносин і є безпосередньою загрозою митній безпеці держави.

На законодавчому рівні тлумачення поняття «митна злочинність» відсутнє, натомість у Митному кодексі України розкривається поняття «порушення митних правил», а в ККУ – «контрабанда». Тому під митною злочинністю необхідно розуміти суспільно небезпечну діяльність, яка несе загрозу економічній безпеці держави, вчиняється суб'єктами ЗЕД з метою одержання економічних вигід, передбачає

юридичну відповідальність. Саме контрабанда та порушення митних правил є основою існування митної злочинності [9, с. 128].

Чинним Кримінальним кодексом України передбачено відповідальність щодо порушення митних правил такі статті: ст. 201 «Контрабанда», ст. 201-1 «Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України», ст. 305 «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів» [6].

На нашу думку, варто зосередити увагу на такому явищі, як контрабанда. Оскільки явище контрабанди у контексті порушення митних правил є джерелом існування митної злочинності, хоча науковий дискурс щодо цього питання залишається відкритим, але ми є прихильниками саме такої думки, що намагатимемось висвітлити у наступних дослідженнях. Контрабанда у всіх її проявах є одним із ключових сегментів злочинності, що пов'язана з економічною діяльністю.

Нами було опрацьовано дані Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора України в період з січня до грудня 2021 року. Досудове розслідування за ст. 201 та ст. 201-1 Кримінального кодексу України здійснюється органами безпеки. Пропонуємо розглядати дані у таблиці, наведеній нижче [8].

Таблиця 1

**Результати проведення досудового розслідування органами безпеки
в період за січень-грудень 2020 року**

Стаття Кримінального Кодексу України	Обліковано кримінальних правопору- шень звітному періоді	Кримінальні правопору- шення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	Кримінальні правопору- шення у провадженнях, досудове розслідування у яких зупинено відповідно до ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України	Кримінальні правопору- шення, за якими провадження направлені до суду (п.п. 2,3 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України) у тому числі з обвинувальним актом	Кримінальні правопору- шення, у яких провадження закрито за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України	Кримінальні правопору- шення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)
ст. 201	123	54	2	44	10	77
ст. 201-1	16	4	0	4	0	12

Отже, за результатами проведеного аналізу, можемо дійти висновку, що кримінальна відповідальність за фактом порушення ст. 201 Кримінального кодексу України із 123 облікованих кримінальних правопорушень 44 кримінальні

правопорушення, за якими провадження направлені до суду, а у 77 рішення на кінець звітного періоду не прийнято. Відповідно, за ст. 201-1 Кримінального кодексу України із 16 облікованих кримінальних правопорушень направлено до суду не було ні одного правопорушення і по 12 рішення прийнято не було.

Контрабанда характеризується високим ступенем організованості, технічного забезпечення, міжнародними зв'язками. Під час фізичного приховування предмети контрабанди намагаються сховати від посадової особи митного органу, зокрема за допомогою тайників-сховищ, виготовлених з метою незаконного переміщення товарів через митний кордон України, а також обладнані та пристосовані з цією ціллю конструктивні ємності чи предмети, які попередньо піддавалися розбиранню, монтажу. Можуть бути використані й інші способи, що ускладнюють виявлення: приховування в природних заглибленнях людського тіла чи тварин, у волоссі. Саме таке примітивне приховування в одязі, продуктах харчування, білизні, взутті, багажі, купе вагонів, салонах автомобілів й автобусів є найбільш поширеним способом вчинення контрабанди фізичними особами [9, с. 129].

Найменш дослідженим залишається світовий ринок зброї, його нелегальний сегмент формується з так званих «чорного» і «сірого» ринків, підрахувати та оцінити постачання зброї через які вкрай важко. Зважаючи на зростання терористичних загроз у світі та політичної напруженості, вогнища військових конфліктів та протистоянь, нелегальний сегмент ринку озброєння становить 5 % від легального [10, с. 11].

На нашу думку, основні причини панування контрабанди та порушення митних правил на теренах нашої держави такі: високі ставки митних податків, низький рівень заробітної плати, важкі умови для розвитку національного товаровиробника, складний податковий механізм, відносно високий рівень інфляції, недосконалість митного законодавства у сфері митного оподаткування, велика корумпованість чиновників, значний обсяг тінізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств [9, с. 129].

Для того щоб переломити ситуацію, яка склалась в Україні, та зменшити кількість випадків порушень митних правил, на нашу думку, необхідно вдатися до радикальних мір та посилити кримінальну відповідальність за порушень митних правил [11, с. 230].

Протидіяти порушенню митних правил потрібно через здійснення результативної профілактики, тобто не через покарання, а через застереження членів суспільства, виховання відповідальності щодо нездійснення митних злочинів. Використання цього засобу набуває особливої актуальності в умовах активізації зовнішньоекономічної діяльності України та розвитку інтеграційних процесів [10, с. 7].

Н. Рогатинська вважає, що «для вдосконалення системи запобігання контрабанді, першочерговими кроками у вирішенні цієї проблеми можуть стати: активізація процесу автоматизації митних процедур та мінімізація впливу «людського фактора»; використання інформації з нових джерел; інтеграція митних баз даних з базами даних інших контролюючих органів; імплементація світових практик у напрямі контролю митної вартості. Забезпечення митної безпеки передбачає здійснення ефективних митних процедур, які повинні забезпечувати, з одного боку, спрощення та прискорення

митного контролю та оформлення, а з іншого – надійний рівень забезпечення митної безпеки та інтересів» [9, с. 131].

Для успішної боротьби з таким соціально небезпечним явищем, як контрабанда, необхідно розробляти нормативно-правові акти щодо покращення координації та співпраці між митними та правоохоронними органами України, а також оновлювати нормативно-правову базу, якою буде регламентовано порядок виявлення та попередження контрабанди та порушень митних правил [12, с. 217].

Що стосується запобігання контрабанді наркотичних засобів, то нашій державі необхідно: враховувати міжнародний досвід у сфері боротьби з незаконним оборотом наркотичних засобів та психотропних речовин та їх контрабандою у діяльності органів, які їм запобігають, та привести їхню діяльність до міжнародних стандартів; здійснювати підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, що здійснюють запобігання незаконному обороту наркотичних засобів та їх контрабанді, на базі відповідних відомств зарубіжних країн; перекрити на державному кордоні з Російською Федерацією, Білоруссю, Молдовою, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією канали надходження в Україну наркотичних засобів; викривати і ліквідовувати канали контрабандного надходження в Україну наркотичних засобів; вивчити досвід підрозділів боротьби з наркобізнесом і транснаціональною наркозлочинністю у зарубіжних країнах з метою його запровадження [5, с. 229].

Висновки. По-перше, під час діяльності Державної митної служби України спостерігаємо позитивну динаміку в період з січня до грудня 2020 року. По-друге, на нашу думку, варто зосередити увагу на такому явищі, як контрабанда. Оскільки явище контрабанди у контексті порушення митних правил є джерелом існування митної злочинності. По-третє, за результатами проведеного аналізу, можемо дійти висновку, що кримінальна відповідальність за фактом порушення ст. 201 Кримінального кодексу України із 123 облікованих кримінальних правопорушень 44 кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду, а у 77 рішення на кінець звітного періоду не прийнято. Відповідно, за ст. 201-1 Кримінального кодексу України із 16 облікованих кримінальних правопорушень направлено до суду не було ні одного правопорушення і по 12 рішення прийнято не було. Подальші дослідження будуть зосереджені на здійсненні порівняльного аналізу між Державною митною службою України в період з 1996 до 2012 рр. та «новою митницею», а також контрабанди, як загрози митній безпеці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. За 2020 рік працівники Держмитслужби виявили порушень митних правил на 2,6 млрд грн. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/za-vili-polrd-grn-296> (дата звернення: 18.12.2021).
2. Герчаківський С. Митна безпека України в умовах новітніх загроз. 2021. С. 28–31. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream.pdf>

3. Гродецкий Ю. В. Перспективы криміналізації контрабанди товарів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. С. 150–162.
4. Живко З. Б., Висоцька І. Б. Контрабанда як загроза митній безпеці держави. *Соціально-правові студії*. 2021. С. 149–155.
5. Карелін В. Запобігання контрабанді наркотичних засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. С. 226–230.
6. Кримінальний кодекс: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.12.2021).
7. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/> (дата звернення: 17.12.2021).
8. Офіс Генерального прокурора / офіційний сайт. URL: <https://gp.gov.ua/liduvannya> (дата звернення: 19.12.2021).
9. Рогатинська Н. Вплив контрабанди на митну безпеку держави. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. С. 127–132. URL: <http://appj.wunu.edu.ua>
10. Сидор Г. В. Протидія порушенню митних правил та контрабанді. 2021. С. 1–15. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitPDF> (дата звернення: 20.12.2021).
11. Сластьоненко О. О., Лаговська Н. В. Особливості кримінальної відповідальності за порушення митних правил. *Implementation of modern science in practice: Abstracts of XI International Science Conference, November 29 – December 01, 2021, San Francisco, USA*. San Francisco, USA, 2021. С. 228–230.
12. Тимошенко А. В. Протидія контрабандним явищам в Україні: перспективи мінімізації. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. С. 209–218.

REFERENCES

1. In 2020, employees of the State Customs Service found violations of customs rules by 2.6 billion UAH. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/za-vili-polrd-grn-296> (accessed December 18, 2021).
2. Herchakivsky S. (2021). Customs security of Ukraine in the face of the latest threats. P. 28–31. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream.pdf>
3. Grodetzky Y. V. (2021). Prospects for criminalization of smuggling of goods. *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*. P. 150–162.
4. Zhivko Z. B., Vysotska I. B. (2021). Smuggling as a threat to state customs security. *Socio-legal studies*. P. 149–155.
5. Karelin V. (2021). Prevention of drug smuggling. *Entrepreneurship, economy and law*. P. 226–230.
6. Criminal Code: Law of Ukraine of April 5, 2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (accessed December 20, 2021).
7. Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine of 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/> (accessed December 17, 2021).
8. Official website of the Office of the Prosecutor General. URL: <https://gp.gov.ua/liduvannya> (access December 19, 2021).

9. Rohatynska N. (2021). The impact of smuggling on customs security. *Current issues of jurisprudence*. P. 127–132. URL: <http://appj.wunu.1204>
10. Sidor G. V. (2021) Countering customs violations and smuggling. P. 1–15. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitPDF> (access December 20, 2021).
11. Slastyonenko O. O., Lagovskaya N. V. (2021). Features of criminal liability for violation of customs regulations. *Implementation of modern science in practice: Abstracts of XI International Science Conference*, November 29 – December 01, 2021, San Francisco, USA. San Francisco, USA. P. 228–230.
12. Tymoshenko A. B. (2021). Combating smuggling in Ukraine: prospects for minimization. *Scientific notes of KROK University*. P. 209–218.

V. L. Grischuk. Current issues of criminal liability for violation of customs regulations, as a threat to customs security of the state

The article presents current aspects of criminal liability for violation of customs rules, analyzes the effectiveness of the State Customs Service of Ukraine, introduces the concept of «new customs», and presents an analysis of the Unified Report on Criminal Offenses of the Prosecutor General's Office of art. 201 of the Criminal Code of Ukraine and art. 201-1 of the Criminal Code of Ukraine. In addition, the probable ways of overcoming smuggling are presented and the negative impact of this type of criminal offense on the customs security of the state is highlighted.

Keywords: «new customs», customs security, smuggling, criminal liability for violation of customs rules, State Customs Service of Ukraine, customs sphere, customs.

Стаття надійшла до редколегії 22 грудня 2021 року

УДК 004:65.01:658

JEL Classification: J01

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.82-90

Л. В. Слюсарева,*д-р екон. наук, доцент, професор
кафедри економіки, підприємництва
та економічної безпеки,**Державний податковий університет
e-mail: soa006@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-6845-9307**

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЛОГІСТИКИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ТРЕНДИ

Статтю присвячено дослідженню аспектів використання різних цифрових технологій у логістичній діяльності. На основі наявних публікацій здійснено аналіз та дослідження існуючих логістичних тенденцій. Проведено порівняння існуючих логістичних трендів за період з 2014 до 2020 рр. за допомогою застосування інструменту «радару логістичних трендів», ефективність якого обґрунтована компанією DHL 2013 р. Показано, що тренди, що існують у логістиці можна розподілити на дві великі групи – соціальні та бізнес-тренди та технологічні. Здійснено порівняння логістичних трендів за групами за досліджуваний період.

Ключові слова: логістика, цифровізація, тенденція, дослідження тенденцій, радар логістичних трендів, соціальні тренди логістики, бізнес-тренди логістики, технологічні тренди логістики.

Метою статті є дослідження основних трендів і тенденцій цифровізації сфери логістики в умовах розвитку інформаційних технологій шляхом виокремлення факторів та впливів довго, середньо та короткотермінових часових періодів при їх впровадженні та використанні.

Постановка проблеми. На сьогодні в суспільстві відбувається стрімкий розвиток четвертої технологічної революції, яка першочергово характеризується поширенням **ІТ-технологій** та їх активним впровадженням у всі сфери життєдіяльності. У цих умовах серед найважливіших інструментів їх впровадження є створення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових систем, розвиток яких спостерігається, зокрема, у сфері великих даних, штучного інтелекту та розглядається більшістю країн як основна відповідь на виклики сьогодення.

Питання аналізу основних трендів сфери логістики висвітлюються у багатьох дослідженнях вітчизняних і закордонних учених, експертів міністерств, відомств та департаментів, державних і громадських агенцій. Дослідженню сфери логістики присвячені публікації вітчизняних та закордонних дослідників, серед яких: О. С. Вишневський, В. І. Ляшенко, В. І. Скіцько, Н. В. Смирнова, К. Шваб та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою визначення тенденцій цифровізації науковцями компанії Boston Consulting Group проведено дослідження щодо оцінки впливу цифрових технологій на різні галузі та сфери життєдіяльності. Згідно з цим дослідженням логістика віднесена до категорії, де оцінка впливу цифровізації ускладнена і її реалізація можлива шляхом повної модернізації всієї інфраструктури та технологічних процесів. Водночас беззаперечним є той факт, що розвиток інформаційних технологій сприяє зростанню ринку логістики. У більшості розвинених країн активно впроваджуються такі передові IT-технології як IoT (Інтернет речей), хмарні та мобільні технології, GPS та аналітичні програми для управління національними та міжнародними ланцюгами поставок логістичних послуг та системами дистрибуції. У країнах, що розвиваються, триває процес оновлення ланцюгів поставок і систем дистрибуції шляхом підключення до цих передових IT-технологій, які мають більш пріоритетне значення для постачальників послуг у всьому світі.

Так, відповідно до даних досліджень міжнародної консалтингової компанії McKinsey можливим ключовим ефектом, який компанія отримає від цифровізації, стане автоматизація близько 45 % технологічних процесів та немеханізованих робіт. Її запровадження, на думку дослідників, сприятиме зменшенню зберігання запасів на 20–40 % та підвищенню операційної ефективності на виробництві на 15–30 %; дозволить скоротити час простою обладнання на 30–50 % та підвищити точність прогнозів на 85 %, а також відобразиться на зниженні витрат на інженерне проектування на 10–30 % та підвищенні якості послуг на 10–20 % [3].

Варто зауважити, що на ринку логістичних послуг інформаційні технології застосовуються як на рівні окремих підрозділів підприємств, так і транспорту в цілому. Так, використовуючи IT-технології, підприємство може здійснити моніторинг умов зберігання товарів / продукції на складах, визначити завантаженість транспорту / складів, оцінити якість управління окремих об'єктів в умовах реального часу тощо. Завдяки технологіям, компаніям вдається об'єднати склади, транспорт і мільйони одиниць товарів в єдину самоуправляючу інтелектуальну систему.

Поряд з цим аналіз наявних наукових напрацювань вітчизняних науковців у питаннях цифровізації логістичної діяльності свідчить, що в Україні впродовж останніх років склалася позитивна динаміка розвитку ринку логістичних інформаційних систем. Звичайно ж, сьогодні вимоги до інформаційних технологій підвищуються, що призводить до швидкого розвитку систем і, як наслідок, інформаційні технології стають одним з найважливіших інструментів управління. Проте певні аспекти цифровізації логістичної діяльності науковцями вивчені недостатньо, що й визначає актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу. Прийнята 2018 року Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України та затверджений план заходів щодо її реалізації [7] свідчить, що Україна стала на шлях цифровізації. У цьому документі зазначається, що сутність розвитку цифрової економіки України полягає у створенні ринкових стимулів, мотивацій, попиту та формуванні потреб щодо використання цифрових технологій, продуктів та послуг серед українських секторів промисловості, сфер життєдіяльності, бізнесу та суспільства. А шлях до цифрової економіки пролягає через внутрішній ринок

виробництва, використання та споживання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. Варто зазначити, що на сьогодні в Україні керівництво деяких логістичних компаній з розумінням ставиться до можливостей, які дозволяють застосовувати високі технології для покращення якісних параметрів цифровізації та інформатизації вітчизняних логістичних послуг і способів їх обробки.

Як зазначає В. І. Скіцько у своїй публікації [8], цифровими технологіями, які широко використовуються або мають інтерес до використання з боку логістичних компаній, або будуть такими у найближчому майбутньому, є технології, які пов'язані з логістичними інформаційними потоками. Інформація в цифровій економіці набуває особливого статусу та за правильного нею користування може надати значні конкурентні переваги компаніям. До таких цифрових технологій можна віднести Інтернет речей, Великі дані, Хмарні обчислення, Блокчейн, Штучний Інтелект, які можуть бути використані у всіх видах логістики за функціональними сферами (табл. 1).

Таблиця 1

Поширеність використання цифрових технологій за видами логістики

Цифрові технології	Види логістики								
	Закупівель- на	Виробнича	Розподіль- ча	Маркетин- гова	Складська	Транспорт- на	Інформа- ційна	Фінансова	Зворотна
Інтернет речей	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Великі Дані	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Хмарні обчислення	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Блокчейн	*	*	*	*	*	*	*	*	*
3D-принтер		*			*	*			
Роботи		*			*	*			
Штучний інтелект	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Доповнена реальність та віртуальний (цифровий) простір		*	*	*	*	*	*		
Датчики та сенсори	*	*	*	*	*	*	*		*

Джерело: (Skitsko, 2018) [8].

Варто зазначити, що серед інструментів, які дозволяють оцінити цифровізацію галузі логістики та виявити її тенденції використовуються Trend Research (Дослідження Тенденцій) – радар, який допомагає менеджменту застосовувати орієнтований на клієнта і відкритий підхід до виявлення тенденцій. Цей інструмент був створений компанією DHL та набув практичного застосування з 2012 року. При цьому результати дослідження узагальнюються у вигляді трендів під назвою Logistics Trend Radar («Радар логістичних трендів») [1; 2].

Тобто це своєрідний рейтинг тенденцій логістичних послуг, які вже існують на сьогодні або ж стануть актуальними в майбутньому і змінять логістику впродовж певного часового періоду. Так, за даними 2020 року, натеper у світі існує 29 ключових трендів, які будуть впливати та відображатися на показниках індустрії логістики в

Слюсарева Л. В. Цифровізація логістики: тенденції та тренди

майбутньому. При цьому зауважимо, що на цьому етапі дослідження масовий перехід логістичної галузі до цифрових технологій сприяв зростанню сфер постачання, транспортування та складських робіт.

Загалом у процесі та за результатами проведеного спостереження встановлено, що на діяльність логістичної галузі здійснюють вплив дві основні групи факторів: соціальні та бізнес-тренди і технологічні тренди.

Соціальні та бізнес-тренди – це певні напрямки розвитку логістики, що охоплюють соціальні та бізнесові процеси підприємства, або певні явища у бізнес-середовищі, що задають напрямок розвитку цієї галузі.

Технологічні тренди дослідники визначають «як процеси, які будуть ставати все більш автоматизованими, технології все більш доступними, захист приватної інформації поступово стає одним з пріоритетів, а цифрова трансформація для бізнесу є явною необхідністю» [9].

Ця категорія характеризується такими технологічними драйверами, як, наприклад: штучний інтелект (ШІ) (Artificial Intelligence) з використанням сервісів: додатки для навігації; потокові сервіси; додатки для спільних поїздок та ін. Так, у логістиці та промисловості штучний інтелект використовується для планування логістичних процесів, які передбачають роботу з перевізниками, роботу складу, управління логістичними витратами, управління розкладом, прогнозування технічного обслуговування, оцінку бізнес-ризиків та інших завдань, які спрямовані на економію грошей.

Окремим напрямом ШІ (AI) є машинне навчання (Machine Learning, ML), яке в логістиці використовується для аналізу даних, data mining і розпізнавання партнерів. Для кінцевого споживача машинне навчання повинно керувати рекламою в реальному часі, покращувати результати вебпошуку та ін. Саме завдяки їх застосуванню на практиці AI-алгоритми можуть бути залученими до вирішення та впровадження таких складних завдань, як, наприклад, прийняття управлінських рішень.

Роботизована автоматизація процесів (Robotic Process Automation, RPA) спрямована на використання програмного забезпечення для автоматизації технологічних та бізнес-процесів логістичних послуг. Її застосування в логістиці, як вважає McKinsey, дозволить не тільки змінити наявні робочі місця, а й створити нові шляхом повної та часткової автоматизації близько 5 та 60 % робочих місць, відповідно [3].

Серед інших інновацій у цифрових технологіях є віртуальна реальність (Virtual Reality, VR) та доповнена реальність (Augmented Reality, AR). Саме вони в наближеному майбутньому можуть стати потужним інструментом конкурентної боротьби й освоєння ринку не тільки логістичних, а ще й освітніх, маркетингових і навігаційних послуг, послуг сфери торгівлі та ігрової індустрії тощо.

Крім того, важлива роль у розвитку та впровадженні технологічних трендів у різні галузі та сфери життєдіяльності належить граничним обчисленням (Хмарні обчислення) (Edge computing), Кібербезпеці (Cybersecurity), Блокчейн (Blockchain) та Інтернету речей (Internet of Things, IoT) [10].

Залежно від ступеню та періоду часу впливу на соціальні та бізнес-тренди логістики, а також технологічні тренди логістики фактори впливу можна розподілити на три групи:

- фактори високого впливу розглядаються як потенційно небезпечні фактори, що мають деструктивний вплив;
- фактори низького впливу, або ж еволюційні фактори, спрямовані на розвиток та послідовне удосконалення;
- фактори середнього впливу, тобто коли тренд стане поширеним або отримає широкого розповсюдження загалом у логістичній галузі. Важливою при цьому є також оцінка актуальності настання фактору за періодом часу: у короткостроковому (вірогідність настання менше 5 років) чи довгостроковому періоді (більше 5–10 років).

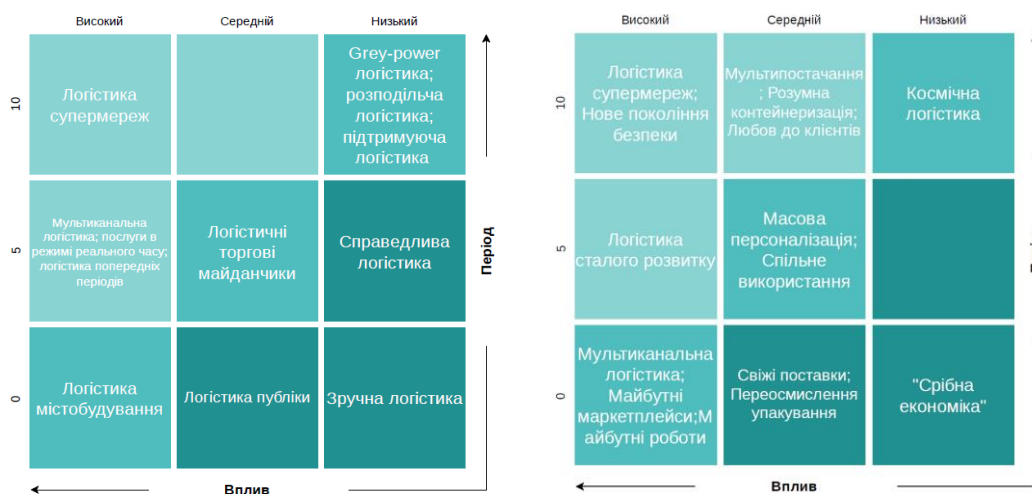

Рис. 1. Соціальні та бізнес-тренди логістики 2014 та 2020 рр.

Джерело: розроблено та побудовано автором.

Отже, відображені на рис. 1 дані дозволяють стверджувати, що 2020 року, порівняно з 2014 роком, з'являються нові тренди в галузі логістики, а саме: нове покоління безпеки; переосмислення упакування та космічна логістика. Ці зміни насамперед пов'язуються з новими вимогами до безпеки та конфіденційності в ланцюгах постачання. Інший напрям розвитку – поява нової тенденції, пов'язаної виключно з упаковкою, є намаганням учасників галузі автоматизувати, скорочувати відходи і використовувати багаторазові та циклічні моделі для свого упакування.

Розглянемо технологічні тренди, що здійснюють вплив на логістичну діяльність на рис. 2.

Отже, характеризуючи динаміку технологічних трендів логістики (рис. 2), можна відмітити, що 2014 року переважали тренди першої групи, тобто тренди факторів високого впливу за всіма періодами часу. До того ж у короткостроковому періоді (як потенційно

небезпечні фактори, що мали деструктивний вплив із вірогідність настання до 5 річного часового періоду) такою категорією стала локалізація та місцеве населення.

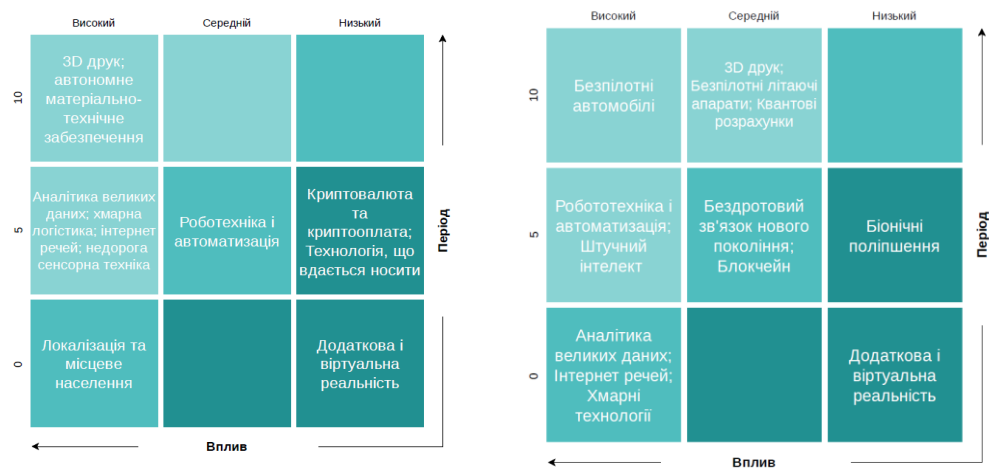

Рис. 2. Технологічні тренди логістики 2014 та 2020 рр.

Джерело: розробка автора.

При цьому Аналітика великих даних; Хмарна логістика; Інтернет речей; Недорога сенсорна техніка, а також 3D друк та автономне матеріально-технічне забезпечення стали трендом цієї ж групи з дією факторів деструктивного впливу, вірогідність настання яких передбачалася у довгостроковому (більше 5–10 років) періоді. Натомість технологічний тренд середнього впливу базисного (2014) року представлений у логістиці робототехнікою і автоматизацією, широке поширення та розповсюдження якого передбачено загалом в логістичній галузі після 5, але до 10 річного часового періоду. Серед факторів з низьким впливом у технологічних трендах логістики 2014 року були виокремлені додаткова та віртуальна реальність, а також криптовалюта та криптооплата з технологіями.

Порівнюючи логістичні технологічні тренди базисного періоду з найближчими (після 2020 р.) п'ятьма роками, можемо спостерігати певні відмінності між ними, де серед трендів першої групи з факторами високого впливу в довгостроковому періоді часу з'являться безпілотні автомобілі; ШІ; робототехніка і автоматизація. Натомість Аналітика великих даних; Інтернет речей та Хмарні технології (як потенційно небезпечні фактори деструктивного впливу) перемістилися у технологічному тренді до короткострокового (з вірогідність настання до 5 років) періоду. Технологічними трендами логістики групи факторів середнього впливу, які отримають широке розповсюдження в логістичній галузі в середньостроковому періоді стане Бездротовий зв'язок нового покоління та Блокчейн; а Безпілотні літаючі апарати; Квантові розрахунки та 3D друк набудуть поширення у довгостроковому періоді (більше 5–10 років). Як і в 2014 році, так і в короткостроковому періоді часу

Слюсарева Л. В. Цифровізація логістики: тенденції та тренди

(до 5 років) технологічні тренди логістики представлені Додатковою та Віртуальною реальністю, тобто, тими еволюційними факторами, які спрямовані на розвиток та послідовне удосконалення в майбутньому.

У цілому, як зазначають дослідники, особливо перспективними серед них є когнітивні технології, які використовують для вирішення певних завдань: комп'ютерний зір, синтез і розпізнавання мови, синхронний переклад та ін. [7].

Висновки. Отже, у статті наведено огляд існуючих світових тенденцій розвитку цифрових технологій. Виокремлено два ключові напрями цифровізації в розвитку галузі логістики – соціальний та бізнес-напрямок і технологічний. У кожному із напрямів виокремлено групи факторів, які здійснюють вплив на розвиток галузі.

Урахування зазначених факторів та тенденцій дозволить українським бізнес-формуванням досягти таких конкурентних переваг: удосконалення логістичних процесів (роботи з перевізниками, управління логістичними витратами, роботи складу, управління розкладом); створення гнучких інтегрованих структур управління; підвищення доступності інформації; підвищення надійності логістичної діяльності та якості логістичного продукту; підвищення оперативності за рахунок своєчасного оновлення даних і скорочення часу обробки замовлень; зменшення логістичних ризиків; зростання ефективності шляхом скорочення логістичних витрат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Logistics trend radar. Version 2014. URL: https://post-und-telekommunikation.de/PuT/1Fundus/Dokumente/Studien/Deutsche_Post/2014-DHL_Logistics-TrendRadar_2014.pdf (дата звернення: 02.11.2021).
2. The Logistics trend radar. 5th edition. URL: <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/core/documents/pdf/glo-core-logistics-trend-radar-5thedition.pdf> (дата звернення: 02.11.2021).
3. McKinsey Global Institute A future that works: automation, employment and productivity. Executive summary. 2017. URL: <https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/featured%20insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20automation%20for%20a%20future%20that%20works/MGI-A-future-that-works-Executive-summary.ashx> (дата звернення: 02.11.2021).
4. Ключові технологічні тренди 2020 року, які змінюють те, як ми працюємо і живемо. URL: <https://cases.media/ru> (дата звернення: 02.11.2021).
5. Ляшенко В. І., Вишневецький О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.
6. Пашко П. В., Лазебник Л. Л., Кіндзерський Ю. В., Белінська Я. В., Бодров В. Г., Гаєвська Л. М., Чернова О. В. Підприємництво в епоху глобальних трансформацій: виклики та перспективи розвитку. 2019. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/handle/doc/4140>
7. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/67-2018-r#n13> (дата звернення: 07.11.2021).

Слюсарева Л. В. Цифровізація логістики: тенденції та тренди

8. Скіцько В. І. Цифрові технології сучасної логістики та управління ланцюгами поставок. *МАРКЕТИНГ І ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ* [S. l.], v. 2, n. 3, p. 48–63, вер. 2018. ISSN 2523-434X. URL: <https://mdt-opu.com.ua/index.php/mdt/article/view/44>
9. Смирнова Н. В. Дигіталізація як основний напрям інноваційного розвитку логістики. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред.: М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2018. № 4 (68). С. 169–180.
10. Технологічні тренди 2020 року: на які IT-професії попит зросте ще більше. URL: <https://www.makeitnua.com/posts-ua/> (дата звернення: 02.11.2021).
11. Цифрова адженда України – 2020 (Цифровий порядок денний – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проекти – цифровізації України до 2020 року. HITECH office, грудень, 2016. 90 с. URL: <https://uccci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
12. Шваб Клаус. Четверта промислова революція. Формуючи четверту промислову революцію: переклад з англ. Київ: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 416 с.

REFERENCES

1. Logistics trend radar. Version 2014. URL: https://post-und-telekommunikation.de/PuT/1Fundus/Dokumente/Studien/Deutsche_Post/2014-DHL_Logistics-TrendRadar_2014.pdf (data zvernennia: 02.11.2021).
2. The Logistics trend radar. 5th edition. URL: <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/core/documents/pdf/glo-core-logistics-trend-radar-5thedition.pdf> (data zvernennia: 02.11.2021).
3. McKinsey Global Institute A future that works: automation, employment and productivity. Executive summary. 2017. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20automation%20for%20a%20future%20that%20works/MGI-A-future-that-works-Executive-summary.ashx> (data zvernennia: 02.11.2021).
4. Kliuchovi tekhnolohichni trendy 2020 roku, yaki zminiuiut te, yak my pratsiuemo i zhyvemo. URL: <https://cases.media/ru> (data zvernennia: 02.11.2021).
5. Liashenko V. I., Vyshnevskiy O. S. Tsyfrova modernizatsiia ekonomiky Ukrainy yak mozhlyvist proryvnoho rozvytku: monohrafiia NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv, 2018. 252 s.
6. Pashko P. V., Lazebnyk L. L., Kindzerskyi Yu. V., Belinska Ya. V., Bodrov V. H., Haievska L. M., Chernova O. V. (2019). Pidpriemnytstvo v epokhu hlobalnykh transformatsii: vyklyky ta perspektyvy rozvytku. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/handle/doc/4140>
7. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/67-2018-r#n13> [data zvernennia: 07.11.2021].
8. Skitsko V. I. Tsyfrovi tekhnolohii suchasnoi lohistyky ta upravlinnia lantsiuhamy postavok. *MARKETYNH I TSYFROVI TEKHOLOHII* [S. l.], v. 2, n. 3, p. 48–63, ver. 2018. ISSN 2523-434X. URL: <https://mdt-opu.com.ua/index.php/mdt/article/view/44>

Слюсарева Л. В. Цифровізація логістики: тенденції та тренди

9. Smyrnova N. V. (2018). Dyhitalizatsiia yak osnovnyi napriam innovatsiinoho rozvytku lohistyky. *Visnyk sotsialnoekonomichnykh doslidzhen: zb. nauk. prats* (ISSN 2313-4569); za red.: M. I. Zvieriakova (holov. red.) ta in. Odesa: Odeskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet. № 4 (68). S. 169–180.

10. Tehnologichni trendi 2020 roku na yaki profesiyi popit zroste shche bilshe. URL: <https://www.makeitnua.com/posts-ua/> (data zvernennia: 05.11.2021).

11. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020 (Tsyfrovyi poriadok dennnyi – 2020). Kontseptualni zasady (versiia 1.0). Pershocherhovi sfery, initsiatyvy, proekty – tsyfrovizatsii Ukrainy do 2020 roku. HITECH office, hruden, 2016. 90 s. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>

12. Shvab Klaus Chetverta promyslova revoliutsiia. Formuiuchy chetvertu promyslovu revoliutsiiu: pereklad z anhl. Kyiv, knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 2019. 416 s.

L. V. Sliusareva. Digitalization of logistics: trends and tendencies

The analysis of the existing scientific achievements of domestic scientists in the issues of digitalization of logistics activity shows that in Ukraine in recent years there has been a positive dynamics of the market of logistics information systems. Of course, today the requirements for information technology are increasing, which leads to the rapid development of systems and, as a result, information technology is becoming one of the most important management tools. However, certain aspects of digitalization of logistics activities are insufficiently studied by scientists, which determines the relevance of the study.

The article is devoted to the study of aspects of the use of various digital technologies in logistics.

Based on the available publications, the analysis and research of existing logistics trends was carried out. A comparison of existing logistics trends for the period from 2014. until 2020 through the use of the tool "logistics trend radar", the effectiveness of which was justified by DHL in 2013.

As a result of research the basic tendencies and tendencies of digitalization of sphere of logistics in the conditions of development of information technologies are defined, factors and influences of long, average and short-term time periods at their introduction and use are allocated.

It is shown that the existing trends in logistics can be divided into two major groups - social and business trends and technological. The comparison of logistics trends by groups for the studied period is made.

Thus, the article provides an overview of existing global trends in digital technology. Two key areas of digitalization in the development of logistics have been identified - social and business and technological. In each of the areas, groups of factors that influence the development of the industry are identified.

Keywords: logistics, digitalization, trend, trend research, logistics trends radar, social logistics trends, business logistics trends, technological logistics trends

Стаття надійшла до редколегії 12 листопада 2021 року

Слюсарєва Л. В. Цифровізація логістики: тенденції та тренди

УДК 343.98

JEL Classification: K49

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.91-98

Г. Л. Чигрина,

канд. юрид. наук, доцент,

професор кафедри

кримінальних розслідувань,

Державний податковий університет

e-mail: 05071961gl@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-4546-0145

ЕЛЕКТРОННЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті актуалізовано питання запровадження електронного кримінального провадження в Україні, зокрема інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування. Акцентовано увагу на тому, що інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування взаємодіє з Єдиним реєстром досудових розслідувань, Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою, а також може взаємодіяти з іншими інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними системами. Система забезпечує створення, збирання, зберігання, пошук, оброблення і передачу матеріалів та інформації (відомостей) у кримінальному провадженні, суттєво скорочуючи строки досудового розслідування кримінальних правопорушень. Слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд, захисник та інші учасники кримінального провадження можуть використовувати інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування під час реалізації своїх повноважень, прав та інтересів. Автором запропоновано передбачати освітніми програмами підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня галузі знань «Право» відповідний курс, вивчення якого дозволить майбутнім фахівцям з правових питань отримувати практичні навички користування інформаційно-телекомунікаційною системою досудового розслідування та Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою.

Ключові слова: електронне кримінального провадження, інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування, досудове розслідування, доказування, кримінальне провадження.

Метою дослідження є визначення перспектив запровадження електронного кримінального провадження в Україні.

Постановка проблеми. 15 грудня 2021 року набрав чинності Закон України про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи

досудового розслідування [1; 2]. Маючи на увазі інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування, на офіційному сайті Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) зазначено, що «міжвідомча система електронного кримінального провадження eCase Management System (далі – eCase) запрацювала. 16 грудня 2021 року детективи Національного бюро та прокурори Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП) зареєстрували перше кримінальне провадження в eCase. Це ознаменувало нову віху розвитку кримінальної юстиції в Україні та засвідчило невідворотність її цифровізації» [3]. Але, крім детективів НАБУ та кримінальних проваджень, які їм підслідні, є ще інші органи досудового розслідування, які мають свою підслідність, слідчі, дізнавачі, прокурори, слідчі судді, суди, а також захисники та інші учасники кримінального провадження [2], які можуть використовувати інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування під час реалізації своїх повноважень, прав та інтересів. Наразі така можливість відсутня. Коли інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування буде доступною для всіх учасників кримінального провадження залишається відкритим питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Електронне кримінальне провадження та його запровадження в Україні – тема актуальна і далеко не нова [4; 5; 6; 7; 8]. Найбільш ґрунтовним є дисертаційне дослідження А. В. Столітнього, присвячене проблемам електронного кримінального провадження на досудовому розслідуванні [4]. Вчений дійшов висновку, що застосування електронних інформаційних систем та сучасних інформаційних технологій як процесуальної складової досудового розслідування, давно на часі [4, с. 39]. А. Білецьким і М. Цапок проаналізовані правові аспекти введення електронної системи управління кримінальними провадженнями e-Case Management System (далі – eCMS) у кримінальний процес щодо корупційних правопорушень [5]. Ця система і почала працювати з 16 грудня 2021 року в Україні [3]. Як зазначають дослідники, метою впровадження системи електронного кримінального провадження eCMS є полегшення та спрощення робочої взаємодії між детективами НАБУ, прокурорами САП та слідчими судьями Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС), наслідком чого має стати значне підвищення ефективності розслідування антикорупційних злочинів [5, с. 11].

Ми також досліджували питання, пов'язані з організацією досудового розслідування кримінальних правопорушень з використанням сучасних цифрових технологій і засобів, дійшовши висновку, що це сприятиме реалізації завдань кримінального провадження в розумні строки [8, с. 75].

Виклад основного матеріалу. Деджиталізації кримінального провадження (кримінальної юстиції) – складний процес, який вимагає комплексного підходу. Вивчення необхідності автоматизації кримінального процесу розпочалося ще з 2014 року. Впродовж 2015–2017 років декілька груп експертів було залучено до аналізу та описання бізнес-процесів у межах кримінального провадження, який пізніше мав стати основою для розроблення програмного продукту eCMS. Згодом Антикорупційна ініціатива Європейського Союзу в Україні розпочала роботу з вивчення технічної

можливості виконання проекту. За її результатами, у 2018–2019 роках програмою технічної допомоги Євросоюзу проведено тендер на розроблення eCMS. Його переможцем визнано міжнародну компанію Synergy International Systems, Inc. (США). З осені 2019 року розпочалося безпосереднє розроблення програмного продукту eCMS на основі технічного завдання та в тісній взаємодії з майбутніми користувачами системи [5, с. 11].

У квітні 2020 року Комітет Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності спільно з Генеральною прокуратурою, Національним антикорупційним бюро та Антикорупційною ініціативою Європейського Союзу провели вебконференцію, на якій було презентовано «Систему електронного кримінального провадження eCase» [11].

Під час презентації учасники заходу мали можливість ознайомитися з роботою електронного кримінального провадження, можливостями використання системи в автоматичному чи безпосередньому режимах, а також імплементацією eCase в практичну діяльність правоохоронних та судових органів [11].

У ході презентації також обговорили проблемні питання обробки генерованих баз Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) [9] та дублювання даних у системах eCase і ЄРДР. Пролунали пропозиції про доцільність інтегрувати систему з базою даних судів та іншими реєстрами, оскільки такі системи можуть допомагати оцінювати роботу слідчих, детективів, прокурорів та використовуватись додатково як аналітичні інструменти [11]. На нашу думку, запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, тобто «Системи електронного кримінального провадження eCase», без інтегрування її до ЄРДР [9] та Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС) [10] не матиме очікуваного ефекту щодо оптимізації строків розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, унеможливлення фальсифікації матеріалів, корупційних ризиків тощо.

Народні депутати також звертали увагу на необхідність дієвих засобів захисту інформації у процесі електронного кримінального провадження, експертного дослідження цифрових документів та електронних доказів, синхронізації роботи системи eCase та ЄРДР, а також фінансового і матеріально-технічного забезпечення нової системи [11].

Наприкінці весни 2020 року систему електронного кримінального провадження eCMS для антикорупційних органів було офіційно передано на баланс НАБУ (включно з майновими правами на ліцензію на території України для НАБУ, САП та ВАКС) та запущено для пілотування. Компанія-розробник здійснювала гарантійну підтримку eCMS до квітня 2021 року [5, с. 11].

Використавши досвід запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування кримінальних проваджень антикорупційними органами, у майбутньому інші учасники кримінального провадження, залежно від їх повноважень та потреб, зможуть використовувати систему для створення, збирання, зберігання, пошуку, оброблення і передачі матеріалів та інформації (відомостей) у кримінальному провадженні. Наразі відповідні зміни внесені до чинного КПК України [1; 2], тобто створено правове підґрунтя для запровадження електронного кримінального провадження в нашій державі.

Щоб розуміти можливості на перспективи повномасштабного функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, необхідно чітко розуміти зміст категорії «*електронне кримінальне провадження*». Як показує вивчення наукових джерел та спілкування із співробітниками практичних підрозділів, ця категорія науковцями, працівниками практичних підрозділів та іншими учасниками кримінального провадження розуміється та тлумачиться не однозначно [4; 5; 6; 7; 8].

Чинний КПК України тлумачить термін «*кримінальне провадження*» у двох аспектах:

- як *процес* («кримінальне провадження – це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв’язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» (п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України)) та
- як *документи й інші матеріали (кримінальна справа)* («Документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є *матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою)*» (ч. 1 ст. 317 КПК України) [2].

З огляду на таку концепцію законодавець нормативно визначив, що «*інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування* – це система, яка забезпечує створення, збирання, зберігання, пошук, оброблення і передачу матеріалів та інформації (відомостей) у кримінальному провадженні» (ч. 1 ст. 106-1 КПК України) [1; 2].

У контексті зазначеного, на нашу думку, «*електронне кримінальне провадження*» – це не просте переведення кримінального провадження (матеріалів кримінальної справи) в електронний формат.

Електронне кримінальне провадження – це створена у віртуальному просторі під час досудового розслідування та судового розгляду, з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого Законом України про кримінальну відповідальність, цілісна система документів, інших матеріалів та інформації (відомостей), що мають значення для цього кримінального провадження.

У процесі створення електронного кримінального провадження використовуються:

– *інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування*, яка забезпечує створення, збирання, зберігання, пошук, оброблення і передачу матеріалів та інформації (відомостей) у кримінальному провадженні під час досудового розслідування;

– *Єдиний реєстр досудового розслідування*, який є електронною базою даних, створеною з метою забезпечення реєстрації кримінальних правопорушень (проваджень) та обліку прийнятих під час досудового розслідування рішень, осіб, які їх учинили, та результатів судового провадження; оперативного контролю за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування; аналізу стану та структури кримінальних правопорушень, вчинених у державі; інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів [9];

– *Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система*, яка є сукупністю інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством процесів діяльності судів, органів та установ у системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні й інші потреби користувачів ЄСІТС [10];

– *інші інформаційні, інформаційно-телекомунікаційні системи* у випадках, передбачених законом.

Кожна з перелічених вище інформаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем функціонує у взаємодії з іншими системами і відіграє свою незамінну роль у створенні електронного кримінального провадження як цілісної системи документів, інших матеріалів та інформації (відомостей), що мають значення для цього кримінального провадження.

Висновки. Електронне кримінальне провадження буде запроваджено в Україні за таких умов: успішне завершення судової реформи; належне фінансування процесів застосування інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій у кримінальному судочинстві; фахове обслуговування та використання матеріально-технічного забезпечення електронного кримінального провадження.

З метою підготовки майбутніх спеціалістів-користувачів системи електронного кримінального провадження, на нашу думку, доцільно передбачати освітніми

програмами підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, галузі знань «Право» відповідний курс-практикум, опанування яким дозволить майбутнім фахівцям з правових питань отримати практичні навички користування інформаційно-телекомунікаційною системою досудового розслідування, Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою, а також іншими інформаційними та інформаційно-телекомунікаційні системами.

З цією метою у навчальних лабораторіях університетів (інститутів) доцільно створити віртуальні робочі місця слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді, судді, захисника, які необхідні для проведення симулятивних тренінгів.

Такий підхід дозволить майбутнім фахівцям отримати практичні навички:

- користувачів інформаційних порталів;
- упровадження та використання у своїй майбутній роботі концепції правоохоронної діяльності, керованої аналітикою;
- забезпечення якісної та оперативної міжвідомчої взаємодії у виявленні, попередженні та розслідуванні кримінальних правопорушень;
- формування ситуативних міжвідомчих робочих груп для командного вирішення проблемних питань під час виявлення, попередження та розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування: Закон України від 01.06.2021 № 1498-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text> (дата звернення 15.12.2021).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5253> (дата звернення: 15.12.2021).
3. НАБУ та САП зареєстрували перше кримінальне провадження в системі eCase. 16 грудня 2021 року / офіційний сайт НАБУ. URL: <https://cutt.ly/7UeqZFz> (дата звернення 16.12.2021).
4. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження на досудовому розслідуванні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2018. 42 с.
5. Білецький А., Цапок М. Правові аспекти введення електронної системи управління кримінальними провадженнями (e-Case Management System) у кримінальний процес щодо корупційних правопорушень. Київ: ТОВ РЕД ЗЕТ, 2020. 32 с.
6. Зуев С. В. Электронное уголовное дело: за и против. *Правопорядок: история, теория, практика*. 2018. № 4 (19). С. 6–12.
7. Познанский Ю. Н. Электронное уголовное дело в решении проблемы расследования уголовного дела в разумные сроки. *Труды академии управления МВД России*. 2015. № 1 (33). С. 41–44.

8. Чигрина Г. Л. Перспективи запровадження міжнародного досвіду електронного кримінального провадження в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). С. 72–76.

9. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Генеральної прокуратури від 30.06.2020. № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n11> (дата звернення: 15.12.2021).

10. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 15.12.2021).

11. Презентували «Систему електронного кримінального провадження eCase». 08.04.2020. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/329761> (дата звернення: 15.12.2021).

REFERENCES

1. Pro vnesennya zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zaprovadzhennya informatsiyno-telekomunikatsiynoyi systemy dosudovoho rozsliduvannya: Zakon Ukrainy vid 01.06.2021 № 1498-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text> (data zvernennya 15.12.2021).

2. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI (iz zminamy i dopovnennamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5253> (data zvernennya: 15.12.2021).

3. NABU ta SAP zareyestruvaly pershe kryminalne provadzhennya v systemi eCase. 16 hrudnya 2021 roku. Ofitsiynyy sayt NABU. URL: <https://cutt.ly/7UeqZFz> (data zvernennya 16.12.2021).

4. Stolitniy A. V. Elektronne kryminalne provadzhennya na dosudovomu rozsliduvanni: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Dnipro, 2018. 42 s.

5. Biletskyy A., Tsapok M. Pravovi aspekty vvedennya elektronnoyi systemy upravlinnya kryminalnymy provadzhennamy (e-Case Management System) u kryminalnyy protses shchodo koruptsiynykh pravoporushen. Kyiv: TOV RED ZET, 2020. 32 s.

6. Zuev S. V. Élektronnoe uholovnoe delo: za y protyv. *Pravoporyadok: ystoryya, teoryya, praktyka*. 2018. № 4 (19). S. 6–12.

7. Poznansky YU. N. Élektronnoe uholovnoe delo v reshenyy problemy rassledovanyya uholovnoho dela v razumnye sroky. *Trudy akademyy upravlenyya MVD Rossyy*. 2015. № 1 (33). S. 41–44.

8. Chyhryna H. L. Perspektyvy zaprovadzhennya mizhnarodnoho dosvidu elektronnoho kryminalnoho provadzhennya v Ukraini. *Prykarpatsky yurydychnyy visnyk*. 2018. Vyp. 2 (23). S. 72–76.

9. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Yedynyy reyestr dosudovykh rozsliduvan, poriyadok yoho formuvannya ta vedennya: Nakaz Heneralnoyi prokuratury vid 30.06.2020. № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n11> (data zvernennya: 15.12.2021).

10. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro poryadok funktsionuvannya okremykh pidsystem Yedynoyi sudovoyi informatsiyno-telekomunikatsiynoyi systemy: Rishennya Vyshchoyi rady pravosuddya vid 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (data zvernennya: 15.12.2021).

11. Prezentuvaly «Systemu elektronnoho kryminalnoho provadzhennya eCase». 08.04.2020. *Holos Ukrainy*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/329761> (data zvernennya: 15.12.2021).

H. L. Chyhryna. Electronic criminal proceedings: perspectives for implementation in Ukraine

The article updates the issues of introducing electronic criminal proceedings in Ukraine, in particular, the information and telecommunication system of pre-trial investigation. It is emphasized that the information and telecommunications system of pre-trial investigation interacts with the Unified Register of Pre-trial Investigations, the Unified Judicial Information and Telecommunication System, and can also interact with other information and telecommunication systems. The system ensures the creation, collection, storage, search, processing and transmission of materials and information in criminal proceedings, significantly reducing the time for pre-trial investigation of criminal offenses. An investigator, an interrogator, a prosecutor, an investigating judge, a court defense lawyer and other participants in criminal proceedings can use the information and telecommunication system of pre-trial investigation in the exercise of their powers, rights and interests. The author proposes to provide educational programs to train applicants for higher education of the first (bachelor's) level of the "Law" knowledge branch a corresponding course, the study of which will allow future legal specialists to gain practical skills in using the information and telecommunication system of pre-trial investigation and the Unified Judicial Information and Telecommunication System.

Keywords: *electronic criminal proceedings, information and telecommunication system of pre-trial investigation, pre-trial investigation, proving, criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 20 грудня 2021 року

УДК 336.228

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.99-107

Г. М. Калач,*канд. екон. наук, доцент, доцент
кафедри економіки, підприємництва
та економічної безпеки**e-mail: a.n.kalach@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-6031-0591;****І. С. Корінь,***головний державний ревізор,
інспектор відділу перевірок
підприємств невиробничої сфери
управління податкового аудиту
підприємств невиробничої сфери
Центрального міжрегіонального
управління ДПС по роботі
з великими платниками,**Державний податковий університет
e-mail: korininna@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-3399-020X**

ТРАНСФЕРТНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ ЯК СКЛADOVA ФІСКАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті здійснено дослідження теоретичних підходів до сутності фіскальної безпеки держави, з'ясовано, що наразі у вітчизняній науковій літературі переважають два основних підходи до цього явища: перший ґрунтується на якісних характеристиках економічної системи, при такому підході безпека розглядається як спроможність економіки підтримувати стабільність публічних фінансів; другий підхід визначає фіскальну безпеку як стан системи публічних фінансів, у якому вона є стійкою до загроз. Запропоновано авторське бачення сутності фіскальної безпеки держави як специфічного виду суспільно-економічних відносин, які виникають між державою та суб'єктами соціально-економічних відносин з приводу забезпечення платоспроможності та стійкості системи публічних фінансів, що досягається шляхом нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних з формуванням дохідної частини бюджету та управлінням параметрами видатків. Визначено основні види ризиків (загроз) фінансової безпеки в Україні. Доведено, що найвищий рівень фіскального ризику в Україні пов'язаний зі «схемами» мінімізації податкових платежів, лобіюванням представниками влади окремих груп компаній з просування для них вигідних податкових (митних) умов (преференцій), тінізації окремих видів бізнесу. Зазначено, що трансфертне ціноутворення та агресивне податкове

планування внаслідок застосування суб'єктами господарювання схем ухилення та уникнення від оподаткування є одним з основних видів ризиків фіскальної безпеки. Вказано на низьку фіскальну ефективність трансфертного ціноутворення порівняно з середніми показниками у світі. Для підвищення ефективності управління фіскальною безпекою запропоновано формування цілісної системи управління фіскальними ризиками, яка б врахувала дію змінних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища та відповідала міжнародним стандартам.

Ключові слова: *фіскальна безпека держави, податкова амністія, амністія капіталів, контроль, трансфертне ціноутворення.*

Мета статті. Трансфертне ціноутворення як податковий інститут з'явилося в Україні у вересні 2013 р. на тлі посиленої уваги до транснаціональних корпорацій та міжнародної торгівлі. На відміну від багатьох інших вимог податкового законодавства, ТЦУ не має чіткого нормативного регулювання, це викликає багато проблем як для платників податків так і для контролюючих органів. [13] Метою статті є визначення сутності та основних загроз фіскальної безпеки держави, місця трансфертного ціноутворення в системі фіскальної безпеки держави, розробка пропозицій для підвищення фіскальної ефективності трансфертного ціноутворення.

Постановка проблеми. Дослідження фіскальної безпеки держави пов'язана з рядом чинників економічного, політичного та соціального характеру, які несуть загрозу національним інтересам держави. Актуальність проблеми зростає з набуттям чинності Постанови від 6 жовтня 2021 р. № 1068 щодо деяких питань організації діяльності Бюро економічної безпеки України. Бюро економічної безпеки має займатись розслідуванням ухилення від сплати податків, а також злочинами, пов'язаними з економікою та фінансами. Діяльність БЕБ передбачає запобігання, виявлення, припинення, загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення, отже, акцент робитиметься на аналітичній роботі та орієнтованому на ризики підході. Побудова дієвої системи фіскальної безпеки держави відповідає стратегічним пріоритетам України. Одним із напрямів забезпечення фіскальної безпеки держави є протидія прихованому впливу коштів з національної економіки. Дієвим інструментом, що спрямований на захист національної фіскальної безпеки, є трансфертне ціноутворення, однією з основних цілей якого є проведення аналізу ризиків заниження платником податків податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємства. Трансфертне ціноутворення є вагомим інструментом збільшення прибутку як для платників податків, так і для фіскальних органів, оскільки вони значною мірою визначають доходи та витрати, а отже, і оподатковувані прибутки афілійованих підприємств у різних податкових юрисдикціях. Удосконалення трансфертного ціноутворення в Україні є актуальним завданням, оскільки це створить умови для підвищення фіскальної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фіскальна безпека почала розглядатися науковцями як самостійний складник економічної безпеки досить недавно. Однією з найбільш значимих наукових робіт, в якій зроблено суттєвий внесок у розробку

концептуальних засад фіскальної безпеки, можна вважати монографію Т. І. Єфіменко [1]. Окремі аспекти фіскальної безпеки розглядаються у працях О. О. Молдавана [2; 3; 4], С. С. Брехова [5], В. Б. Кривіцького [6] та інших. Дослідження сутності, моделей, принципів та механізмів трансфертного ціноутворення міститься в роботах українських учених М. В. Колдовського [7], О. С. Чукліної [8] тощо. В роботах Лі Шепард [11] обґрунтовано економічну природу принципів трансфертного ціноутворення, закладених у Багатосторонню Конвенцію MLI (Multilateral convention to implement tax treaty related measures to prevent base erosion and profit shifting) та концепцію OECD [12].

Виклад основних результатів дослідження. У визначенні сутності фіскальної безпеки держави наразі не існує єдиної думки, наприклад, у роботі [14] автори вважають, що фіскальна безпека є складовою частиною фінансової безпеки, а у роботах [1–4] обґрунтовано, що фіскальну безпеку потрібно розглядати як самостійну складову економічної безпеки держави.

Таблиця 1

**Узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності поняття
«фіскальна безпека держави»**

Автор	Визначення фіскальної безпеки держави
Баранецька О. В.	Здатність суб'єкта (держави, регіону) забезпечити запланований рівень фінансових надходжень до бюджетів держави з метою здійснення необхідних державних витрат і гарантування економічного суверенітету держави, її макроекономічної стабільності та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку [15]
Касперович Ю.	Забезпечення платоспроможності та стійкості системи публічних фінансів, що досягається шляхом управління параметрами видатків, оподаткування та збалансування бюджетів, міжбюджетних відносин, організаційно-правовими та інституційними засадами бюджетного процесу для реалізації національних інтересів держави в умовах обмежених ресурсних можливостей [16, с. 9]
Молдован О. О.	Стан системи публічних фінансів, за якого фінансові ресурси держави, позабюджетних інститутів та фондів, органів місцевого самоврядування перерозподіляються і використовуються в такий спосіб, який забезпечує реалізацію ключових завдань державної політики та дозволяє державі нейтралізувати зовнішні і внутрішні загрози для її економічної і соціальної стабільності [3, с. 52]
Прокопенко Н. С., Тимошенко А. О.	Складовою частиною фінансової безпеки держави, яка визначає рівень економіки країни, її фінансову незалежність за рахунок наповнення бюджету фінансовими ресурсами та ефективного їх розподілу і використання [14, с. 74]

Джерело: розроблено авторами на основі [3; 14; 15; 16].

У роботі [2] автор зазначає, що у науковому середовищі сформувалися два підходи до сутності поняття «безпека», а отже, і до сутності всіх її складових: перший підхід ґрунтується на якісних характеристиках економічної системи, при такому підході безпека розглядається як спроможність економіки (або її окремих складових) підтримувати стабільне і достатнє забезпечення ресурсами національної економіки; відповідно до другого підходу, дефініція безпеки розглядається як визначений стан економічної системи (або її складових) у якому вона є стійкою до загроз [2, с. 115].

Вважаємо, що оскільки об'єктом економічної (і фінансової) безпеки є соціально-економічна система, яка належить до категорії складних, нестабільних (динамічних) систем, то під час її дослідження доцільно керуватися методологією дослідження складних нерівноважних систем. Характерною ознакою таких систем є динамічність і чутливість до управлінських впливів. Управління – це процес, що об'єднує різноманітні елементи в єдине ціле, спонукає їх до дії, що приводить систему в рух, який забезпечує її удосконалення, розвиток та досягнення певної цілі. При цьому необхідно правильно визначати фактори «збурення», зовнішні і внутрішні впливи, що впливають на зміну об'єкта, їх силу і напрямок, щоб утримати рух системи на бажаній траєкторії [9, с. 61].

Враховуючи зазначене, вважаємо, що обмеженість існуючих теоретичних підходів до поняття «безпека» полягає у використанні статичного підходу до динамічного об'єкта. Вважаємо, що визначення поняття «фінансова безпека» через категорію «відносини» є більш доцільним, оскільки дозволяє визначити динамічність, межі та структуру цього поняття, а отже, й основні функції суб'єктів щодо забезпечення оптимального стану фінансової безпеки.

На нашу думку, поняття «фінансова безпека держави» можна визначити як специфічний вид суспільно-економічних відносин, які виникають між державою та суб'єктами соціально-економічних відносин з приводу забезпечення платоспроможності та стійкості системи публічних фінансів, що досягається шляхом нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз, пов'язаних з формуванням дохідної частини бюджету та управлінням параметрами видатків.

З наведеного визначення та ґрунтуючись на аналізі даних таблиці 1, можна зробити висновок, що процес забезпечення фінансової безпеки полягає у зменшенні загроз або ризиків дестабілізації публічних фінансів.

Основні види ризиків (загроз) фінансової безпеки згруповані автором роботи [1] у такі три групи: 1) «тінізація» фінансових потоків і скорочення ресурсної бази національної фінансової системи; 2) вплив капіталу і приховування прибутків на рахунках в офшорних юрисдикціях; 3) скорочення обігових коштів реального сектору та зростання обсягів неплатежів [1, с. 238].

Отже, як ми вже зазначали, трансфертне ціноутворення й агресивне податкове планування, внаслідок застосування суб'єктами господарювання схем ухилення та уникнення від оподаткування є одним із основних видів ризиків фінансової безпеки [17, с. 23].

Дослідження групи експертів Асоціації платників податків України, що було проведене 2020 року на підставі аналізу даних 24 сфер економіки України, підтвердило,

що найвищий рівень ризику (від 62 до 65 %) пов'язаний зі «схемами» мінімізації податкових платежів, лобіюванням представниками влади окремих груп компаній з просування для них вигідних податкових (митних) умов (преференцій), тінізацією окремих видів бізнесу, інформаційними атаками щодо дискредитації фіскальної системи, проявами корупції у фіскальній сфері [18].

Трансфертні ціни можуть досить суттєво відрізнятися від ринкових. Актуальність використання трансфертних цін для ТНК зумовлена насамперед податковими міркуваннями, оскільки в різних країнах, де вони присутні, податкове навантаження може значно різнитися. Натомість використання трансфертного ціноутворення дозволяє ТНК перенаправляти загальні прибутки для їхнього оподаткування до країн з нижчими податками.

В основі українського законодавства щодо трансфертного ціноутворення лежать міжнародні документи, основними з яких на міжнародному рівні є Керівництво Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) для багатонаціональних компаній та податкових адміністрацій. Відповідно до цього документа трансфертне ціноутворення – це процес встановлення ціни, за якою компанія передає товари, послуги або нематеріальні активи. Досвід України показує, що правила трансфертне ціноутворення орієнтовано на переміщення податкових баз між країнами та перерозподіл прибутків між пов'язаними компаніями [19, с. 124].

З метою визначення фактів неподання звітності про контрольовані операції та неповного відображення всіх контрольованих операцій у поданих звітах, а також виявлення ризиків трансфертного ціноутворення, ДПС України використовує дані провідних світових інформаційно-аналітичних джерел та інформацію компетентних органів іноземних країн. 2020 року платниками податків надано інформацію про контрольовані операції у сумі 2,5 трлн грн. В основному контрольовані операції здійснювались з нерезидентами Швейцарії (20 %), Франції (19 %), Нідерландів (9 %), Австрії (8 %) та Великобританії (7 %).

За даними ДПС України, 2021 року проведено 35 перевірок контрольованих операцій, розрахункові донарахування за якими становлять 1,4 млрд грн податку на прибуток та зменшення збитків на 3,5 млрд гривень. Про загальну фіскальну ефективність трансфертного ціноутворення в Україні свідчать дані ОЕСР, який нещодавно опублікував статистику звітів у розрізі країн (Country-by-country report, CBCR), зокрема щодо діяльності ТНК в Україні: 1 % маржі (160 місце з 205 країн), \$50 000 інвестицій на працівника (162 місце), 50 % операцій – внутрішньогрупові (у середньому по іншим країнам світу – 30 %), доходи ТНК – 17 % від ВВП (60 % у середньому по світу), 1 % податкового навантаження (сплачені податки / дохід, у середньому по іншим країнам світу – 2 %) [20]. Низька фіскальна ефективність трансфертного ціноутворення ТНК українського походження пояснюється повільним впровадженням правил BEPS в Україні, незважаючи на те, що ще 2017 року Україна приєдналася до MLI (Multilateral convention to implement tax treaty related measures to prevent base erosion and profit shifting), Багатосторонньої конвенції з протидії розмиванню оподаткованого прибутку / податкової бази та виведенню прибутку з-під

оподаткування. Приєднання до цієї конвенції означає, що Україна повинна імплементувати правила 3, 4, 5, 6, 7, 8–10, 13, 14 плану BEPS. Зміст основних правил, які мають прямий вплив на фіскальну безпеку було розглянуто у роботі [17].

Отже, важливим завданням у сфері фіскальної безпеки України є формування системної політики запобігання ухиленням від оподаткування шляхом формування цілісної системи управління фіскальними ризиками. Робота з податковими ризиками має базуватися на стандартах ризик-менеджменту (ISO 31000, FERMA, COSO) та рекомендацій щодо управління податковими ризиками (Risk Management Guide for Tax Administrations, Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance, ISORA) та правилах BEPS.

Висновки. Поняття фіскальної безпеки держави є відносно новим для української економічної науки, більшість науковців вважають, що ця дефініція означає такий стан публічних фінансів, який забезпечує платоспроможність і стійкість публічних фінансів. На нашу думку, більш обґрунтованим є підхід до фіскальної безпеки як до динамічної системи, це означає, що фіскальна безпека повинна формуватись і розвиватись з врахуванням змінних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища. В умовах глобалізації трансфертне ціноутворення є одним із основних чинників дестабілізації фіскальної безпеки, для зменшення загроз, пов'язаних з трансфертним ціноутворенням запропоновано сформувати цілісну систему управління фіскальними ризиками, яка має відповідати міжнародним стандартам. Формування цілісної системи управління фіскальними ризиками буде предметом наших подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єфименко Т. І. Фіскальна та монетарна безпека національної економіки / ДННУ «Акад. фін. Управління». К., 2016. 447 с.
2. Молдован А. А. Теоретико-методологические аспекты исследования фискальной безопасности государства. *Вісник Одеського національного ун-ту. Серія: Економіка*. 2020. Т. 25, вип. 3 (82). С. 114–119.
3. Молдован О. О. Фіскальна безпека як самостійний складник системи економічної безпеки держави: спроба окреслення інституційних меж. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. № 3 (77). С. 48–54.
4. Молдован О. О. Фіскальна безпека держави: концептуальні засади нового напрямку досліджень у рамках екосистейт. *Strategic Panorama*. 2020. № 1–2. С. 86–96.
5. Брехов С. С. Напрями розвитку контролю за трансфертним ціноутворенням в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. / НАН України. ДУ «Ін-т регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАНУ»; ред. кол.: В. С. Кравців (відп. ред.). Львів, 2016. Вип. 4 (120). С. 126–131.*
6. Кривіцький В. Б. Вектори вдосконалення митного контролю в Україні у контексті забезпечення фіскальної безпеки держави. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2018. № 11 (39). С. 135–142.

7. Колдовський В. М. Трансфертне ціноутворення як механізм ухилення від сплати податків. *Ефективна економіка*. 2013. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2159> (дата звернення: 01.02.2020).

8. Чукліна О. С. Теорія трансфертного ціноутворення: поняття та періодизація розвитку. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 4. С. 119–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2013_4_18 (дата звернення: 19.02.2020).

9. Калач Г. М. Фондовий ринок як відкрита нерівноважна система. *European Cooperation. Scientific Approaches Applied Technologies*. Варшава, 2017. № 8(27). С. 53–63.

10. Lee Sheppard, OECD BEPS Country-by-Country Reporting Is Too Burdensome, HMRC Official Says, 2014 TAX NOTES TODAY 28-3 (FEB. 11, 2014).

11. Ault, Hugh J., Wolfgang Schoen, and Stephen E. Shay. 2014. Base Erosion and Profit Shifting: A Roadmap for Reform // *Bulletin for International Taxation* 68: 275, Boston College Law School Legal Studies Research Paper No. 324. URL: <http://ssrn.com/abstract=2459646> (дата звернення: 15.01.2020).

12. Dharmapala, Dhammika. 2014b. Base Erosion and Profit Shifting: A Simple Conceptual Framework. University of Chicago Coase-Sandor Institute for Law & Economics Research Paper No. 703. URL: <http://ssrn.com/abstract=2497770> (date of appeal: 09.01.2020).

13. Трансфертне ціноутворення: сучасні аспекти застосування. *Вісник: офіційно про податки*. 2019. № 32 (1032). 31 серпня.

14. Прокопенко Н. С., Тимошенко А. О. Забезпечення фіскальної безпеки держави в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Випуск 27, частина 3. С. 72–77.

15. Баранецька О. В. Фіскальна безпека держави: концептуальні засади та шляхи забезпечення: дис. ... канд. екон. наук: 21.04.01. Київ, 2014. 232 с.

16. Касперович Ю. В. Фіскальна безпека держави в умовах гібридної війни: аналітична доповідь. Київ: Фенікс, 2019. 128 с.

17. Калач Г. М., Корінь І. С. Заходи з протидії агресивному податковому плануванню в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2020. № 3 (35), ч. 2. С. 23–30.

18. Фіскальна безпека України – чи спроможні забезпечити? URL: <https://appu.org.ua/main-news/fiskalna-bezpeka-ukra%20ni-chi-spromozhni-zabezpechiti/> (дата звернення: 13.12.2021).

19. Корінь І. С. Розвиток трансфертного ціноутворення в умовах глобалізації. *Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя, 12–13 жовтня 2021 року. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2021. С. 123–125.

20. РЕЙТИНГ. Бізнес в офіційних цифрах. URL: <https://rating.zone/podatastata-skillky-podatkov-i-de-platiat-velyki-korporatsii/> (дата звернення: 14.12.2021).

REFERENCES

1. Iefymenko T. I. Fiskalna ta monetarna bezpeka natsionalnoi ekonomiky / DNNU "Akad. fin. upravlinnia". K., 2016. 447 s.
2. Moldovan A. A. Teoretyko-metodolohycheskye aspekty yssledovanyia fiskalnoi bezopasnosti hosudarstva. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho un-tu. Serii: Ekonomika*. 2020. T. 25. Vyp. 3 (82). S. 114–119.
3. Moldovan O. O. Fiskalna bezpeka yak samostiinyi skladnyk systemy ekonomichnoi bezpeky derzhavy: sprobа okreslennia instytutsiinykh mezh. *Problemy systemnoho pidkrodu v ekonomitsi*. 2020. № 3 (77). S. 48–54.
4. Moldovan O. O. Fiskalna bezpeka derzhavy: kontseptualni zasady novoho napriamu doslidzhen u ramkakh ekosystem. *Strategic Panorama*. 2020. № 1–2. S. 86–96.
5. Brekhov S. S. Napriamy rozvytku kontroliu za transfertnym tsinoutvorenniam v Ukraini. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy: zb. nauk. pr. / NAN Ukrainy. DU «In-t rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NANU»;* red. kol.: V. S. Kravtsiv (vidp. red.). Lviv, 2016. Vyp. 4 (120). 2016. № 4. S. 126–131.
6. Kryvitskyi V. B. Vektory vdoskonalennia mytnoho kontroliu v Ukraini u konteksti zabezpechennia fiskalnoi bezpeky derzhavy. *Nauk. zap. Nats. un-tu «Ostrozka akademiia». Serii «Ekonomika»*. 2018. № 11 (39). S. 135–142.
7. Koldovskiy V. M. Transfertne tsinoutvorennia yak mekhanizm ukhylennia vid splaty podatkov. *Efektivna ekonomika*. 2013. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2159> (data zvernennia: 01.02.2020).
8. Chuklina O. S. Teoriia transfertnoho tsinoutvorennia: poniattia ta periodyzatsiia rozvytku. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. 2013. № 4. S. 119–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2013_4_18 (data zvernennia: 19.02.2020).
9. Kalach H. M. Fondovyi rynok yak vidkryta nerivnovazhna systema. *European Cooperation. Scientific Approaches Applied Technologies*. Warszawa, 2017. № 8(27). S. 53–63.
10. Lee Sheppard, OECD BEPS Country-by-Country Reporting Is Too Burdensome, HMRC Official Says, 2014 TAX NOTES TODAY 28-3 (FEB. 11, 2014).
11. Ault, Hugh J., Wolfgang Schoen, and Stephen E. Shay. 2014. Base Erosion and Profit Shifting: A Roadmap for Reform // *Bulletin for International Taxation* 68: 275, Boston College Law School Legal Studies Research Paper No. 324. URL: <http://ssrn.com/abstract=2459646> (data zvernennia: 15.01.2020).
12. Dharmapala, Dhammika. 2014b. Base Erosion and Profit Shifting: A Simple Conceptual Framework. University of Chicago Coase-Sandor Institute for Law & Economics Research Paper No. 703. URL: <http://ssrn.com/abstract=2497770> (date of appeal: 09.01.2020).
13. Transfertne tsinoutvorennia: suchasni aspekty zastosuvannia. *Visnyk: ofitsiino pro podatky*. 2019. № 32 (1032). 31.08.
14. Prokopenko N. S., Tymoshenko A. O. Zabezpechennia fiskalnoi bezpeky derzhavy v umovakh yevrointegratsii. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. 2017. Vypusk 27. Chastyna 3. S. 72–77.
15. Baranetska O. V. Fiskalna bezpeka derzhavy: kontseptualni zasady ta shliakhy zabezpechennia: dys. ... kand. ekon. nauk: 21.04.01. Kyiv, 2014. 232 s.

Калач Г. М., Корінь І. С. Трансфертне ціноутворення як складова фіскальної безпеки України

16. Kasperovych Yu. V. Fiskalna bezpeka derzhavy v umovakh hibrydnoi viiny: analitychna dopovid. Kyiv: Feniks, 2019. 128 s.
17. Kalach H. M., Korin I. S. Zakhody z protydyi ahresyvnomu podatkovomu planuvanniu v Ukraini. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka», seriia: «Ekonomichni nauky»*. 2020. №3 (35), ch. 2. S. 23–30.
18. Fiskalna bezpeka Ukrainy – chy spromozhni zabezpechyty? URL: <https://appu.org.ua/main-news/fiskalna-bezpeka-ukra%d1%97ni-chi-spromozhni-zabezpechiti/> (data zvernennia: 13.12.2021).
19. Korin I. S. Rozvytok transfertnoho tsinoutvorennia v umovakh hlobalizatsii. *Heneruvannia innovatsii inkliuzyvnoho rozvytku: natsionalnyi, rehionalnyi, mizhnarodnyi vymir: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Zaporizhzhia 12–13 zhovtnia 2021 roku*. Zaporizhzhia: NU «Zaporizka politekhnika», 2021. S. 123–125.
20. REITYNH. Biznes v ofitsiinykh tsyfrakh. URL: <https://rating.zone/podatastata-skilky-podatki-i-de-platiat-velyki-korporatsii/> (data zvernennia: 14.12.2021).

H. Kalach, I. Korin. Transfer pricing as a component of fiscal security of Ukraine

The article displays theoretical approaches to the core of fiscal security of the state, it is found that two main approaches to this phenomenon prevail in the domestic scientific literature: the first is based on the qualitative characteristics of the economic system, with this approach, security is considered as the ability of the economy to maintain the stability of public finances; the second approach defines fiscal security as the state of the public finance system in which it is resistant to threats. The author's vision of the essence of the fiscal security of the state as a specific type of socio-economic relations arising between the state and the subjects of socio-economic relations regarding ensuring the solvency and stability of the public finance system is proposed, which is achieved by neutralizing external and internal threats associated with the formation of the revenue side and management cost parameters. The main types of risks (threats) to financial security in Ukraine have been identified. It has been proven that the highest level of fiscal risk in Ukraine is associated with “schemes” for minimizing tax payments, lobbying by representatives of the authorities of certain groups of companies to promote favorable tax (customs) conditions (preferences), as well as certain types of business that are in the shadows. It is noted that transfer pricing and aggressive tax planning due to the use of tax evasion and avoidance schemes by enterprises, which is one of the main types of risks for the fiscal security of the state. The low level of efficiency of transfer pricing compared with the average in the world is indicated. It is proposed to form an integral system of fiscal risk management, which would take into account the effect of variable factors of the internal and external environment and meet international standards in order to improve the efficiency of fiscal security management.

Keywords: *fiscal security of the state, tax amnesty, capital amnesty, control, transfer pricing.*

Стаття надійшла до редколегії 17 грудня 2021 року

УДК 351.713 + 339.168.4

JEL Classification: D24 + E62

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.108-115

В. В. Борса,

*старший викладач кафедри
митної справи та товарознавства,
здобувач третього
(освітньо-наукового)
рівня вищої освіти,
PhD кафедри економіки,
підприємництва та
економічної безпеки,
Державний податковий університет
e-mail: xtrail.illich@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-2436-7945*

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ТРАНСФЕРУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано імплементацію євроінтеграційних процесів у митне законодавство України відносно правил застосування заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності (далі – ПІВ) під час переміщення товарів через митний кордон України. Проаналізовані процеси та процедури застосування митними органами України заходів щодо сприяння захисту ПІВ під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) та особливо звернута увага на процедури митного оформлення оригінальних товарів і наслідки їх застосування.

Ключові слова: захист прав інтелектуальної власності, зовнішньоекономічна діяльність, інтелектуальна власність, митне регулювання, оригінальні товари, правовласник.

Метою дослідження є здійснення аналізу застосування процесів щодо захисту ПІВ під час переміщення товарів через митний кордон України, починаючи з 2001 року, а також здійснення порівняльної характеристики заходів призупинення митного оформлення товарів з порушенням ПІВ, які застосовують митні органи України з 2012 року – 10 місяців 2021 року.

Постановка проблеми. Розширення та удосконалення заходів щодо сприяння захисту ПІВ під час переміщення товарів через митний кордон України, зокрема введенням процедури митного оформлення оригінальних товарів, надасть можливість митним органам більш якісно та ефективно запобігати щодо переміщення товарів через митний кордон України з порушенням ПІВ та унеможливлення затримок митного

оформлення товарів, що містять об'єкти ПІВ. Запровадження нових процедур щодо захисту ПІВ – це як наступна ітерація гармонізації митних процедур відповідно до законодавства ЄС, так і важливий етап інституціоналізації взаємовідносин між митними органами та правовласниками.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти аналізу питань інтелектуальної власності у сфері трансферу технологій, зокрема щодо процесів трансферу інтелектуальної власності, розглядаються у наукових працях таких вітчизняних авторів, як О. Ф. Дорошенко, Т. О. Кобелева, В. І. Рудика, Н. С. Свіщова, П. Г. Перерва, І. І. Хоменко та ін.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний розвиток країни – єдиний шлях до цивілізованого життя та адекватної співпраці з європейськими країнами [5]. Одним з ефективних важелів інноваційної діяльності є сфера трансферу технологій, зокрема і процеси трансферу інтелектуальної власності. З набуттям чинності Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншого (далі – Угода про асоціацію України з ЄС) Україна взяла на себе ряд зобов'язань, зокрема і поступового наближення митного законодавства України до митного законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС), як це визначено в стандартах ЄЄ [7]. Відповідно до цього, восени 2019 року було прийняті зміни до Митного кодексу України (далі – МКУ) щодо захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України, потім для практичної реалізації цих змін Міністерством фінансів України спільно з митними органами України розроблено та затверджено ряд нових нормативно-правових актів, зокрема і Порядок застосування заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 09.06.2020 № 281 (далі – Порядок № 281) [6].

Порядок № 281 встановлює єдиний підхід та правила застосування заходів щодо сприяння захисту ПІВ, передбачених МКУ, а саме призупинення митного оформлення товарів на підставі даних митного реєстру об'єктів ПІВ, які охороняються відповідно до закону (ст. 399 МКУ); призупинення митного оформлення товарів за ініціативою митного органу відповідно до статті 400 МКУ; знищення товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні ПІВ, відповідно до статті 401 МКУ; призупинення митного оформлення та знищення невеликих партій товарів, що переміщуються (пересилаються) через митний кордон України у міжнародних поштових та експрес-відправленнях, відповідно до статті 401-1 МКУ; зміна маркування на товарах та їх упаковці відповідно до статті 402 МКУ [4].

Так, ці заходи щодо сприяння захисту ПІВ поширюються на товари, що підозрюються у порушенні ПІВ, та у разі якщо такі товари: переміщуються громадянами, тобто фізичними особами, як громадянами України, іноземцями, так і особами без громадянства на митну територію України або за її межі; підприємствами у напрямках ввезення на митну територію України, або вивезення за межі митної території України, а також у пунктах пропуску товарів на митному кордоні України у разі застосування процедури внутрішнього транзиту під час ввезення товарів від пункту

ввезення (пропуску) на митну територію України до митного органу, розташованого на митній території України; поміщуються підприємствами або громадянами в усі митні режими, крім прохідного транзиту, безмитної торгівлі, знищення або руйнування, відмови на користь держави.

Заходи сприяння, передбачені статтями 399, 400, 401–402 МКУ, не застосовуються до: оригінальних товарів, тобто товарів, виготовлених за згодою правовласника, або товарів, виготовлених особою, належним чином уповноваженою правовласником на виробництво певної кількості товарів, зокрема у кількості, що перевищує обумовлену між цією особою і правовласником; особистих речей, тобто до товарів, нових і таких, що були у вжитку, призначені для забезпечення звичайних повсякденних потреб фізичної особи, які відповідають меті перебування зазначеної особи, відповідно, в Україні або за кордоном, переміщуються через митний кордон України у ручній поклажі, супроводжуваному та несупроводжуваному багажі і не призначені для підприємницької діяльності, відчуження або передачі іншим особам; до товарів, що ввозяться громадянами на митну територію України у ручній поклажі або у супроводжуваному багажі для власного використання і не призначені для виробничої та іншої підприємницької діяльності за умови, що сумарна фактурна вартість яких не перевищує еквівалент 1 000 євро, через пункти пропуску через державний кордон України, відкриті для повітряного сполучення, або сумарна фактурна вартість яких не перевищує еквівалент 500 євро та сумарна вага яких не перевищує 50 кг через інші, ніж відкриті для повітряного сполучення, пункти пропуску через державний кордон України (для автомобільного, залізничного, морського, пішохідного, поромного і річкового сполучення) [2].

Застосування заходів щодо сприяння захисту ПІВ під час переміщення товарів через митний кордон України з початку їх застосування змінювалися та розширювалися.

Так, призупинення митного оформлення товарів, що містять об'єкти ПІВ було запроваджено з 15 червня 2001 року Постановою Кабінету Міністрів України від 28.04.2001 № 412 та МКУ, введеним в дію з 1 січня 2004 року Законом України від 11.07.2002 № 92-IV. Це призупинення застосовувалося тільки до об'єктів ПІВ, які були включені в митний реєстр.

Ці заходи змінювалися. Так, з 10 лютого 2007 року Законом України від 16.11.2006 № 359-V «Про внесення змін до Митного кодексу України (щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України)» було запроваджено «Призупинення митного оформлення товарів за ініціативою митного органу». У подальшому новим МКУ, введеним у дію з 1 червня 2012 року, було додатково запроваджені процедури «Спрощена процедура знищення товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні прав інтелектуальної власності» та «Зміна маркування на товарах та їх упаковці». Наразі з 14 листопада 2019 року щодо змін до чинного МКУ та з 30 червня 2020 року у зв'язку з введенням Порядку № 281 внесені зміни до процедур застосування та запроваджено додаткове призупинення митного оформлення та знищення невеликих партій товарів,

що переміщуються (пересилаються) через митний кордон України у міжнародних поштових та експрес-відправленнях. Отже, відповідно діють п'ять заходів сприяння захисту ПІВ під час переміщення товарів через митний кордон України.

Практична реалізація Порядку № 281 дозволяє, з одного боку, посилити боротьбу з контрафактними та піратськими товарами, а з іншого – прискорити переміщення через митний кордон України оригінальних товарів та їх безперешкодне митне оформлення. Саме цей фактор заслуговує увагу. Як уже було зазначено, що на переміщення оригінальних товарів, заходи сприяння захисту ПІВ не застосовуються за певних умов, якщо: їх переміщення через митний кордон України здійснює особа, визначена правовласником як учасник ЗЕД, який здійснює операції з оригінальними товарами, відповідно до даних митного реєстру; до митного реєстру внесена інформація або правовласник письмово повідомив митний орган про те, що товари, які заплановано до переміщення або переміщуються через митний кордон України, є оригінальними товарами, та така інформація дозволяє митному органу ідентифікувати такі товари під час здійснення митного контролю та митного оформлення.

Нововведенням змін до МКУ є так званий «паралельний імпорт». Можливість паралельного імпорту залежить від підходу до принципу вичерпання прав, який діє у певній країні. У світі, відповідно до теорії права, можливо виділити такі підходи до принципу вичерпання прав: національний, регіональний, міжнародний, а також транснаціональний принципи. Зміни до митного законодавства фактично ініціюють міжнародний принцип вичерпання права, при якому митне оформлення оригінальних товарів, тобто товарів, які були виготовлені за згодою правовласника, або товарів, виготовлених особою, належним чином уповноваженою правовласником на виробництво певної кількості товарів, зокрема у кількості, що перевищує обумовлену між цією особою і правовласником, повинно проводитись митними органами без застосування заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності, що застосовуються до товарів, підозрюються у порушенні прав інтелектуальної власності. У таких випадках митні органи застосовують засоби сприяння шляхом взаємодії з правовласником або його представником, декларантом та іншими зацікавленими особами. Одним з механізмів, який застосовано в цьому випадку, є зміна маркування на товарах та на їх упаковці з метою усунення порушення прав інтелектуальної власності за погодженням із власником об'єкта права інтелектуальної власності або на його вимогу відповідно до статті 402 МКУ. За результатом таких дій складається акт про відсутність порушень прав інтелектуальної власності, який також підписує правовласник. Отже, запроваджений Порядок № 281 дає змогу митним органам не допустити в режимі імпорт / експорт обіг контрафактної, піратської продукції [1].

У таблиці 1 приведена динаміка основних показників роботи митних органів України відносно вжиття заходів щодо захисту ПІВ під час здійснення ЗЕД.

Таблиця 1

Динаміка основних показників роботи митних органів України відносно вжиття заходів щодо захисту ПІВ

Назва	Одиниці вимірювання	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	10 міс. 2021
Загальна кількість винесених рішень про призупинення митного оформлення товарів за підозрою у порушенні ПІВ	Од.	1 340	2 792	3 074	3 382	7 139	9 705	7 259	6 880	1 907	319
Кількість випадків застосування митницями процедури знищення товарів, митне оформлення яких призупинено за підозрою у порушенні ПІВ (ст. 401 МКУ), або знищене маркування	Од.	2	8	0	11	6	1	14	16	87	31
Загальна кількість справ про ПІМП а фактами переміщення товарів через митний кордон України з порушенням ПІВ, шт. (ч.1, ст. 473 МКУ; ч.1, ст. 476 МКУ)	Од.	18	23	6	22	17	14	12	21	42	28

Джерело: складено автором за даними річних звітів Держмитслужби, Міндоходів, ДПС та відкритих даних IP UKRAINE NOW 2021 [3].

Як видно з таблиці 1, в останні роки значно зменшилась кількість випадків призупинення митного оформлення за підозрою у порушення ПІВ. Так, за 2019 рік митне оформлення призупинялося у 6 880 випадках, за 2020 рік – 1 907 випадків, а вже за 10 місяців 2021 року – всього 319 випадків. Зменшення відбулося майже в 20 разів і водночас значно збільшення випадків знищення товарів та кількість складання протоколів у порушення митних правил. Середній час призупинення митного оформлення становить 9 календарних днів, а відповідно до законодавства, загальний термін призупинення з продовженням становить до 20 календарних днів.

За видами об'єктів ПІВ значна частка призупинень митного оформлення здійснювалась щодо товарів, які містять охоронюваний об'єкт ПІВ у вигляді зображувальних (комбінованих) знаків товарів і послуг (94 % від усіх призупинень), менше випадків – промислові зразки та винаходи.

Висновки. Розширення та удосконалення заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України, зокрема введенням процедури митного оформлення оригінальних товарів, дає можливість митним органам більш якісно та ефективно запобігати щодо переміщення товарів через митний кордон України з порушенням ПІВ та унеможливлення затримок митного оформлення товарів, що містять об'єкти ПІВ.

Упровадження нових порядків і процедур Мінфіном – це як наступна ітерація гармонізації митних процедур відповідно до законодавства ЄС, так і важливий етап інституціоналізації взаємовідносин між митними органами та правовласниками.

Представлені результати досліджень свідчать, що ця тематика потребує подальшого вивчення і вдосконалення для більш якісного захисту об'єктів ПІВ з урахуванням практичного застосування заходів сприяння захисту ПІВ на митному кордоні.

Такі зміни повинні позитивно вплинути на здорову конкуренцію на ринку, оскільки тепер навіть дрібні імпортери мають можливість ввозити оригінальні товари зі сплатою всіх належних митних платежів паралельно з правовласником чи офіційними дилерами.

Отже, нові положення МКУ виводять з-під дії митних заходів оригінальні товари, тобто товари, виробництво яких було санкціоновано правовласниками. Але залишається відкритим питання процедури підтвердження оригінальності товару та документів, які будуть підтверджувати оригінальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борса В. В. Гармонізація законодавства України, щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності на митному кордоні з нормами європейського права. *Законодавство України у сфері інтелектуальної власності та його правозастосування: національні, європейські та міжнародні виміри*: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів з проблем інтелектуальної власності: ел. збірник / КНУ імені Тараса Шевченка, НДІ інтелектуальної власності НАПрН України. К., 2020. 243 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1tj_c4XWjWMEwdPqVQvkSWq_1DZH8QdN/view
2. Борса В. В. Особливості проведення митного контролю об'єктів інтелектуальної власності з урахуванням регламентів та практики ЄС. Розвиток митної політики України в контексті реалізації економічної функції держави: монографія / за ред. д-р екон. наук, професора О. П. Гребельника; Міністерство фінансів України; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2021. 324 с. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/123456789/8563>
3. Відкриті дані: IP UKRAINE NOW 2021. URL: https://www.facebook.com/events/515496039749724/?active_tab=discussion
4. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 №4495-VI. Дата оновлення: 21.11.2021. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 09.12.2021).
5. Питання інтелектуальної власності у сфері трансферу технологій: збірн. наук. прац. IV Всеукр. наук.-практ. конф.-семін. з пробл. екон. інтел. власн., 21 травн. 2021 р. Київ: Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України, 2021. 279 с. URL: http://ndiiv.org.ua/Files2/Pytannia_intelektualnoi_vlasnosti_u_sferi_transferu_tekhnolohii-21.05.2021.pdf
6. Про внесення змін до Порядку реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону: наказ Міністерства фінансів України від 09.06.2020 № 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0548-20#Text> (дата звернення: 09.12.2021).
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75, том 1. 26 вересня.

REFERENCES

1. Borsa V. V. (2020). Harmonization of the legislation of Ukraine on promoting the protection of intellectual property rights at the customs border with the norms of European law. *Legislation of Ukraine in the field of intellectual property and its law enforcement: national, European and international dimensions*: materials of the VIII all-Ukrainian scientific and Practical Conference of young scientists and students on intellectual property problems: E-collection / Taras Shevchenko National University of Kyiv, Research Institute of intellectual property of the National Academy of Sciences of Ukraine. K., 2020. 243 p. URL: https://drive.google.com/file/d/1tj_-c4XWjWMEwdPqVQvkSWq_1DZH8QdN/view
2. Borsa V. V. (2021). Features of customs control of intellectual property objects, taking into account EU regulations and practice. Development of customs policy of Ukraine in the context of implementation of the economic function of the state: monograph / ed. by Doctor of economics, professor A. P. Grebelnik; Ministry of Finance of Ukraine; University of the State Fiscal Service of Ukraine. Irpen, 2021. 324 p. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/123456789/8563>
3. Open data: IP UKRAINE now 2021. URL: https://www.facebook.com/events/1515496039749724/?active_tab=discussion
4. Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 4495-VI of 13.03.2012. updated: 21.11.2021. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (accessed: 09.12.2021).
5. Questions of intellectual property in the field of technology transfer: zbirn. Nauk. Prats. IV All-Ukrainian science-practice. conf.- Semin. with probl. economy. Intel. vlasn., May 21. 2021, Kiev: Research Institute of intellectual property of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2021. 279 p. URL: http://ndiiv.org.ua/Files2/Pytannia_intelektualnoi_vlasnosti_u_sferi_transferu_tekhnolohii-21.05.2021.pdf
6. On amendments to the procedure for registration in the customs register of objects of intellectual property rights that are protected in accordance with the La: Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 282 dated 09.06.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0548-20#Text> (accessed: 09.12.2021).
7. Association agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand. *Official gazette of Ukraine*. 2014. No. 75, Volume 1. 26.09.

V. Borsa. Regulation of intellectual property transfer processes in the implementation of foreign economic activity

The expansion and improvement of measures to promote the protection of goods during the movement of goods across the customs border of Ukraine, including the introduction of the procedure for customs clearance of original goods, will enable customs authorities to more efficiently and effectively prevent the movement of goods across the customs border of Ukraine in violation of the Customs and prevent delays in customs clearance of goods containing objects of the floor. The introduction of new procedures for the protection of Customs is both the next iteration of the harmonization of customs procedures in accordance

with EU legislation, and an important stage in the institutionalization of relations between customs authorities and copyright holders.

The purpose of it is the analysis of the application of procedures for various processes for the protection of goods during the movement of goods across the customs border of Ukraine since 2001, as well as the implementation of comparative characteristics of measures to suspend customs clearance of goods in violation of the tax code, which are applied by the customs authorities of Ukraine from 2012 – 10 months of 2021.

The article used the general research method (comparison and grouping method).

The article analyzes the implementation of European integration processes in the customs legislation of Ukraine, regarding the rules for applying measures to promote the protection of intellectual property rights (hereinafter referred to as the IPR), when moving goods across the customs border of Ukraine. The processes and procedures of application by the customs authorities of Ukraine of measures to promote the protection of foreign economic activity (hereinafter referred to as foreign economic activity) are analyzed, and special attention is paid to the procedures for customs clearance of original goods and the consequences of their application.

The creation of an effective system of intellectual property protection in the state is the foundation for an innovative model of economic development of Ukraine, its modernization and increasing competitiveness in the world. The presented research results indicate that this topic requires further study and improvement for better protection of PiS objects, taking into account the practical application of measures to promote the protection of PIs at the customs border.

Keywords: protection of intellectual property rights, foreign economic activity, intellectual property, customs regulation, original goods, copyright holder.

Стаття надійшла до редколегії 13 грудня 2021 року

УДК 658.811

JEL Classification: L1, M31

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.116-125

О. І. Марченко,*канд. екон. наук, доцент, доцент
кафедри економіки, підприємництва
та економічної безпеки**e-mail: queenolga2017@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-1301-6680;****Н. В. Кукурудза,***магістр,**Державний податковий університет**e-mail: nataliakukurudza14@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-9846-4900**

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ЗБУТОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ НА ШЛЯХУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИТНОЇ БЕЗПЕКИ

Визначено роль митної безпеки у системі факторів збутової діяльності.

Встановлено та обґрунтовано взаємозв'язок між митною безпекою та збутом. Розкрито сутність митної безпеки та збутової діяльності. Виявлено фактори впливу на збутову діяльність. Розглянуто вплив митної безпеки на експорт. Виявлено фактори впливу, їх класифікацію, функції та завдання. Визначено як пандемія COVID-19 безпосередньо впливає на зовнішньоекономічну діяльність країни. Подано визначення понять «митна безпека», «фактор», «збутова діяльність», «експорт», «митний контроль» та «безпека». Виявлено ряд факторів, які безпосередньо впливають на експорт.

Ключові слова: фактори, митна безпека, управління збутовою діяльністю, збут, експорт, митний контроль, безпека.

Метою статті є визначення поняття «збутова діяльність», дослідження факторів впливу та обґрунтування пропозицій щодо удосконалення збутової діяльності на шляху забезпечення митної безпеки.

Постановка проблеми. Сучасний стан економічних відносин України позначається посиленням загроз у різних сферах суспільного життя, включаючи пандемію COVID-19, у зв'язку з чим роль і значення збутової діяльності підприємства на шляху забезпечення митної безпеки суттєво зростає. Основною метою митної безпеки є забезпечення захисту митних інтересів держави, отже, її сутнісною характеристикою є захищеність особливо важливих інтересів, потреб і цінностей людини, підприємства, регіонів, галузей, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Щоб підприємству забезпечити своє існування та підтримувати належний потенціал, перед ним постають

проблеми, які потребують швидкого вирішення. Однією з таких проблем є побудувати систему збутової діяльності, яка відповідає в ринковій економіці сьогоденним кризовим реаліям. Вирішенням цієї проблеми є виявлені фактори, які впливають на збутову діяльність підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато науковців приділяли увагу дослідженню збутової діяльності підприємства. В. О. Данилюк [5] виокремлює особливості процесу управління збутовою діяльністю бізнес-організацій. Н. В. Іванночко [6] досліджує фактори впливу на управління збутовою діяльністю підприємства. О. М. Гіржева [4] визначає методологічні засади оцінки впливу ринкової кон'юнктури та структури цільових об'єктових ринків на результати збутової діяльності аграрних підприємств. Дослідження питань взаємодії вітчизняних підприємств на шляху забезпечення митної безпеки є досить актуальними. Серед багатьох наукових досліджень варто зазначити такі: С. С. Брехова [11], О. М. Вакульчик, І. С. Губіну, П. В. Пашка [9; 10], Є. М. Рудніченка.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі поняття «фактор» – це істотне об'єктивне причинне явище або процес у виробництві, під впливом якого змінюється рівень його ефективності. Це поняття бере свій початок від латинського слова «тасеге», значення якого «виробляти», «діяти», «примножувати». Синонімом слова «фактор» є слово «чинник» – це джерело яке впливає на процес, явище та систему [3, с. 326].

Збутова діяльність – це все те, що забезпечує максимальну вигоду торговельної угоди для кожного з партнерів у разі першочергового врахування інтересів і вимог проміжного чи кінцевого споживача [1, с. 15]. П. І. Белінський у своїй роботі зазначає, що «збутова діяльність» – це процес просування готової продукції на ринок та організації товарного обміну з метою отримання підприємницького прибутку [2, с. 429].

Узагальнюючи трактовані вище визначення науковців, «збутова діяльність» – це процес реалізації товару на ринок з метою отримання максимальної вигоди для продавця та споживача під час врахування інтересів та вимог кожного із сторін.

Політика підприємства повинна бути так організована, щоб вона сприяла діям та прийнятим рішенням, які полегшують досягнення цілей. Щоб забезпечити найбільшу відповідальність у реальному функціонуючому середовищі цілей підприємства, потрібно здійснити аналіз внутрішньої роботи суб'єкта господарювання та фактори зовнішнього середовища. С. О. Тульчинська пропонує здійснити оцінку зовнішнього та внутрішнього середовища [13].

До внутрішніх чинників належать:

- мета та стратегія підприємства (конкретний напрямок діяльності, ринок, категорія споживачів товару);
- особливість товару (спосіб та термін зберігання, умови транспортування тощо);
- ресурси підприємства у виробництві (забезпечення фінансовими, трудовими, матеріальними, інформаційними ресурсами).

До зовнішніх факторів належать [13]:

- конкуренти (аналіз ринку, побудова захищених каналів збуту від конкурентів);

- посередники (доводити товар до кінцевого споживача, здійснювати раціональний рух товару);
- споживачі (врахування особливостей споживачів, прогноз поведінки, вимоги покупців до умов покупки);
- макросередовище (економічні, політичні, соціальні, культурні, демографічні, екологічні особливості).

Конкурентоспроможність підприємств та держави в сьогоdnішніх умовах господарювання залежать від рівня економічної безпеки. Фактори внутрішнього та зовнішнього середовища мають не сприятливий вплив, тому саме рівень економічної безпеки визначає захищеність приватних та національних інтересів.

Зовнішньоекономічна діяльність підприємства та її ефективність – це один з основних моментів успіху на ринку, це підтвердження конкурентоспроможної продукції. Такий підхід має бути пріоритетним, особливо в кризових умовах, адже це дозволяє знаходити нові ринки для збуту, забезпечує надходженням валюти в країну. При цьому створюються відповідні умови для імпорту сировини та напівфабрикатів, залучаються висококваліфіковані кадри та зберігаються робочі місця.

Експорт – це ключовий фактор зовнішньоекономічної діяльності, який має безпосередньо вплив на збутову діяльність підприємства та на країну в цілому. У Митному кодексі України зазначено: «Експорт (остаточне вивезення) – це митний режим, відповідно до якого українські товари випускаються для вільного обігу за межами митної території України без зобов'язань щодо їх зворотного ввезення» [7]. На експорт теж впливають ряд факторів, які забезпечують його ефективність:

- зміна обсягів продажу;
- середній рівень цін;
- зміна собівартості;
- накладні витрати.

Обговорюючи експорт, зіштовхуємося з таким поняттям, як «митна безпека». В. П. Пашко у своїй роботі зазначає, що «митна справа – це стан захищеності митних інтересів держави, які є її національними інтересами і забезпечення та реалізація яких досягається провадженням митної справи» [9, с. 10]. Митна безпека та збут взаємопов'язані, адже «збут» – це про продаж та реалізацію товару, а «митна безпека» – про легальну та безпечну реалізацію. Підприємства, які займаються продажем товарів за межами країни, зіштовхуються з митним контролем. Митний контроль – це заходи перевірки товарів та транспортних засобів митними органами, що переміщаються через митний кордон. Митні органи контролюють незаконне перевезення через митний кордон. Безпека – це протистояння різноманітним небезпекам та ризикам, які можуть виникнути при здійсненні експорту чи імпорту.

Ряд факторів чинять опір на збутову діяльність, а це зі свого боку має безпосередній вплив на митну безпеку та митний контроль. Пандемія COVID-19 стала головним фактором. Нагальним викликом сьогоdnення для розвитку зовнішньоекономічної діяльності для України, як і для всіх без винятку країн світу, стало призупинення зовнішньоекономічної активності та закриття кордонів унаслідок поширення пандемії

коронавірусу. Експортери насамперед змушені переглядати терміни поставок, враховувати кількісні обмеження щодо експорту.

Інноваційні процеси можуть чинити вплив на формування збутової політики. Розвиток технологій, матеріалів, техніки, послуг та продукції вносять свої корективи [11].

Фактори впливу визначають з боку керованості: макросередовище – це фактори, які не мають прямого впливу на підприємства, вони вважаються некерованими; мезосередовище – фактори, завдяки створенню ефективних комунікацій, коректуються підприємством; внутрішнє середовище – чинники, що виникають на підприємстві та контролюються ним.

Н. В. Іваночко у своїй роботі зазначає, що фактори впливу на управління збутовою діяльністю підприємства можна характеризувати за класифікаційною ознакою (рис. 1).

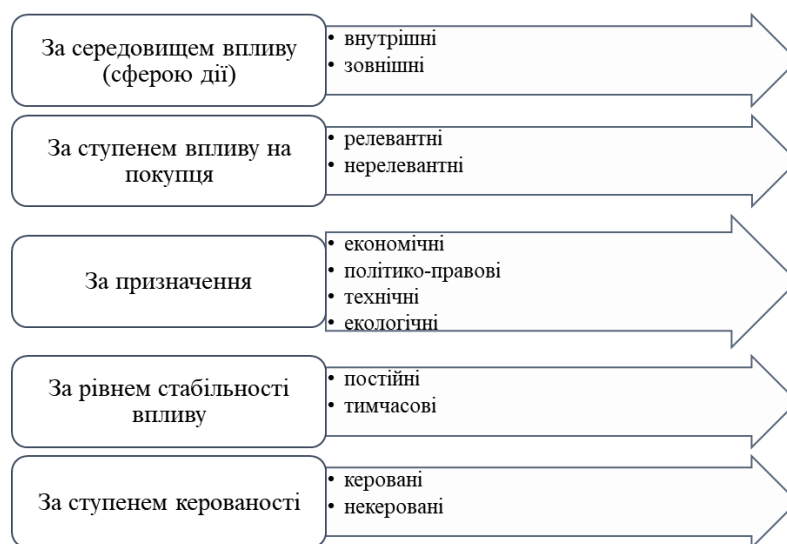

Рис. 1. Класифікація факторів впливу на управління збутовою діяльністю підприємства

Джерело: побудовано авторами за матеріалами [6].

ПрАТ «ТЕХНОЛОГІЯ» є провідним виробником і постачальником упаковки для харчових продуктів і напоїв, фармацевтичної та технічної промисловості. Підприємство поставляє свою продукцію більш ніж у 60 країн світу. Компанія бере свій початок з 1990 року. Перша продукція, яку підприємство виготовило, – це медичний ковпачок «K2» для медичних ємностей. Вектор розвитку компанії у сфері виробництва упаковки спрямований на постійне самовдосконалення, яке реалізується в системах виробництва, інновацій менеджменту і контролю якості продукції.

Для того щоб визначити, які ж фактори впливають на управління збутовою діяльністю ПрАТ «Технологія», потрібно проаналізувати ряд показників виробничо-збутової діяльності впродовж трьох років (табл. 1) [8].

Таблиця 1

**Основні виробничо-збутові показники ПрАТ «Технологія»
за 2018–2020 роки (тис. грн)**

Показники	2018 рік	2019 рік	2020 рік	Відхилення			
				2020 / 2018 рр.		2020 / 2019 рр.	
				+/-	%	+/-	%
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	1553952	1498707	1578524	-55245	-3,6	+79817	+5,3
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	1127383	1166494	1168075	+39111	+3,5	+1581	+0,1
Валовий прибуток, тис. грн	426569	332213	410449	-94356	-22,1	+78236	+23,6
Адміністративні витрати	47302	43805	46825	-3497	-7,4	+3020	+6,9
Витрати на збут	123531	126169	110197	-13334	-10,8	-15972	-12,7
Чистий прибуток, тис. грн	223794	183326	323333	-40468	-18,1	+140007	+76,4
Середньоспискова чисельність працівників, осіб	719	811	776	+92	+12,8	-35	-4,3
Вартість основних фондів, тис. грн	525728	584424	739324	+58696	+11,2	+154900	+26,5
Вартість оборотних фондів, тис. грн	741844	692141	773482	-49703	-6,7	+81341	+11,8
Власний капітал	1109050	1290242	1583061	+181192	+16,3	+292819	+22,7
Кредиторська заборгованість	346065	294254	463993	-51811	-15,0	+169739	+59,7

Джерело: розраховано авторами за матеріалами [8].

Проведені розрахунки показали, що за досліджуваний період 2018–2020 рр. у звітному періоді витрати на збут зменшилися на 13 334 тис. грн, також зменшилися середньоспискова чисельність працівників на 35 осіб.

2019 року чистий дохід від реалізації продукції зменшився на 3,6 %, собівартість реалізованої продукції зросла на 3,5 %, відповідно, відбулося зменшення валового прибутку на 94 356 тис. грн. Спостерігається спад чистого прибутку на 18,1 %. Також 2019 року зменшилися адміністративні витрати на 3 497 тис. грн. Вартість оборотних засобів зменшилися на 6,7 %.

Для наочного зображення розглянемо динаміку на рисунку 2.

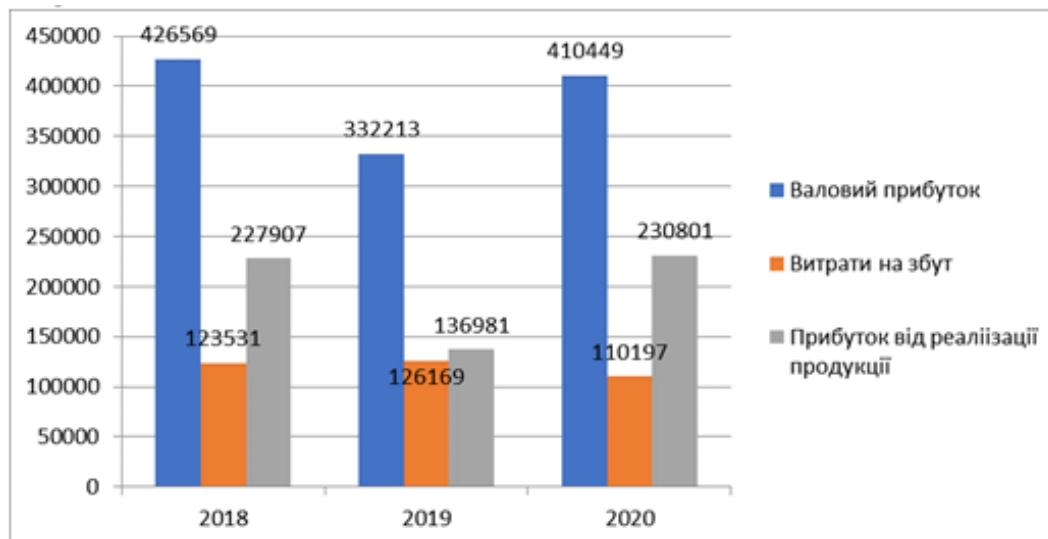

Рис. 2. Динаміка прибутків і витрат на збут ПрАТ «Технологія»

Джерело: зроблено авторами на основі даних [8].

Проаналізуємо частку витрат на збут у повній собівартості продукції (рис. 3).

Упродовж двох років (2018–2019 рр.) витрати на збут частково зростали, але їх частка у повній собівартості продукції була незмінною. 2020 року цей показник дещо зменшився, але це ніяк не вплинуло на собівартість продукції.

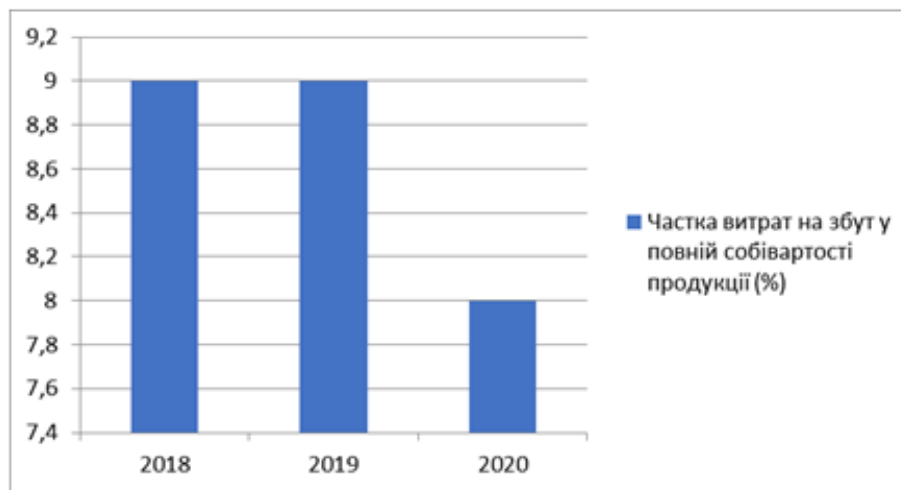

Рис. 3. Частка витрат на збут у повній собівартості продукції (%) ПрАТ «Технологія»

Джерело: зроблено авторами на основі даних [8].

Збільшення показників ефективності збутових витрат (табл. 2) 2020 року є позитивним, оскільки витрати на збут корелюються з чистою виручкою від реалізації продукції, а коефіцієнт дохідності витрат на збут і частка витрат на збут у собівартості продукції обернені [12]. Отже, показники витрат на збут та їх частка у собівартості продукції показує позитивну тенденцію зміни показників ефективності збутових витрат.

Таблиця 2

Динаміка показників ефективності збутових витрат ПрАТ «Технологія»

Показники	2018 рік	2019 рік	2020 рік	Відхилення			
				2019 / 2018 рр.		2020 / 2019 рр.	
				+/-	%	+/-	%
Коефіцієнт дохідності витрат на збут	12,6	11,9	14,3	-0,7	-5,6	+2,4	+20,2
Рентабельність збутових витрат	3,5	2,6	3,7	-0,9	-25,7	+1,1	+42,3

Джерело: розраховано авторами за матеріалами [8].

Фактори мають вагомий вплив на ціну. Такими факторами є:

- попит на продукцію;
- виробничі витрати;
- витрати на транспорт;
- цінова політика конкурентів на ринку.

Відповідно, чим нижча буде ціна, тим більший буде попит на продукцію.

Основні виробничо-збутові показники ПрАТ «Технологія» з 2018 по 2020 рр. показали, що в результаті збільшення продажу підприємство мінімізувало витрати на збут продукції на 10,8 %, оскільки у підприємства налагоджена система збуту та має постійних контрагентів для реалізації своєї продукції.

Пандемія COVID-19 відіграла важливу роль у збутовій діяльності підприємства. Збільшення адміністративних витрат свідчить про те, що підприємство частково перейшло на дистанційний режим роботи, це зі свого боку призвело до скорочення персоналу. Зменшення витрат на збут пояснюється впровадженням інновацій у збутовій сфері.

Удосконалення управління збутової діяльності на підприємстві здійснюється завдяки розробці та впровадженню стратегії розподілу, мотивації персоналу відділу збуту, прогнозуванню попиту споживачів, врахуванню індивідуальних потреби споживачів. Необхідно формувати оптимальну систему каналів збуту, здійснювати пошук нових сегментів ринку збуту.

Висновки. Отже, фактори можуть як негативно, так і позитивно впливати, дослідивши їх вплив на управління збутовою діяльністю, суб'єкт господарювання може здійснити заходи щодо зменшення впливу негативних факторів. Митна безпека – це

один з ключових факторів зовнішнього середовища, який чинить опір на збутову діяльність. Конкурентоспроможність підприємства залежить від рівня економічної безпеки, що зі свого боку є одним з найважливіших національних пріоритетів. Митна безпека націлена на протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам у сфері митних економічних відносин та забезпечення рівень захищеності. Пандемія внесла свої корективи та стала викликом для всіх без винятку країн світу. Призупинення зовнішньоекономічної активності та закриття кордонів внаслідок поширення пандемії коронавірусу спричинило кризу у всьому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабанова Л. В., Балабаніц А. В. Маркетинговий аудит системи збуту: монографія. Донецьк: ДонДУЕТ. 2003. 189 с.
2. Белінський П. І. Менеджмент виробництва та операцій. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
4. Гіржева О. М. Ринкові аспекти ефективного здійснення збутової діяльності аграрних підприємств. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5, № 3. С. 243–251.
5. Данилюк В. О., Дашкевич Д. Р. Особливості управління збутовою діяльністю в бізнес-організаціях різних галузей. *Бізнес-інформ*. 2020. № 9. С. 276–283.
6. Іваночко Н. В. Особливості факторів впливу на управління збутовою діяльністю підприємства. *Вісник Прикарпатського університету*. 2015. № 11. С. 135–140.
7. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 10.12.2021).
8. Фінансова звітність ПрАТ «Технологія». URL: <https://smida.gov.ua/db/prof/14022407> (дата звернення: 30.11.2021).
9. Пашко П. В. Умови та чинники забезпечення митної безпеки. *Митна справа*. 2010. № 1(67). С. 5–16.
10. Пашко П. В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації): монографія. Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2009. 628 с.
11. Розвиток постмитного аудиту в Україні: монографія / за заг. ред. С. С. Брехова. Київ: Алерта, 2018. 324 с.
12. Саннікова С. Ф., Іванова М. В. Аналіз збутової діяльності підприємства на основі ефективності витрат на збут. *Економічний простір*. 2017. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/532/1/Sannikova.pdf> (дата звернення: 29.11.2021).
13. Тульчинська С. О., Лебедева Ю. Е. Фактори впливу на політику підприємства. *Ефективна політика*. 2016. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5140> (дата звернення: 27.11.2021).

REFERENCES

1. Balabanova L. V., Balabanic A. V. (2003). Marketingovij audit sistemi zbutu [Marketing audit of the sales system]: Monograph. Doneck: DonDUET. 189 p. [in Ukrainian].
2. Belinskij P. I. (2005). Menedzhment virobництва ta operacij [Production and operations management]. K.: Centr navchalnoyi literaturi. 624 p. [in Ukrainian].
3. Busel V. T. (2005). Velikij tlumachnij slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kiyiv; Irpin: Perun. VIII, 1728 p. [in Ukrainian].
4. Gipzheva O. M. (2020). Pinkovi aspekty efektyvnoho zdijcnennya zbutovoyi diyalnosti agapnih pidpriyemstv [Market aspects of effective implementation of sales activities of agap enterprises]. *Ukrayinckij zhurnal ppikladnoyi ekonomiki – Ukrainian Journal of Applied Economics*, 3, 243–251 [in Ukrainian].
5. Danilyuk V. O., Dashkevich D. R. (2020). Osoblivosti upravlinnya zbutovoyu diyalnistyu v biznes-organizacijah riznih galuzej [Features of sales management in business organizations of various industries]. *Biznes-inform. – Business Inform*, 9, 276–283 [in Ukrainian].
6. Ivanochko N. V. (2015). Osoblivosti faktoriv vplivu na upravlinnya zbutovoyu diyalnistyu pidpriyemstva [Features of factors influencing the management of sales activities of the enterprise]. *Visnik Priкарпатського університету. – Bulletin of the Precarpathian University*. 11, 135–140 [in Ukrainian].
7. Mytnyi kodeks: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «Customs code of Ukraine» from March 13 2012, no. 4495-VI]. (2012, March 13). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian] (accessed December: 10, 2021).
8. Finansova zvitnist [Financial Statements]. PrAT «Tehnologiya». URL: <https://smida.gov.ua/db/prof/14022407> [in Ukrainian] (accessed: November 30, 2021).
9. Pashko P. V. (2010). Umovy ta chynnyky zabezpechennia mytnoi bezpeky [Terms and factors provide customs security]. *Mytna sprava – Customs business*, 1(67), [in Ukrainian].
10. Pashko P. V. (2009) Mitna bezpeka (teoriya, metodologiya ta praktichni rekomendaciyi) [Customs security (theory, methodology and practical recommendations)]: Monograph. Odesa: AT «PLASKE». 628 p. [in Ukrainian].
11. Rozvitok postmitnogo auditu v Ukraini [Development of post-customs audit in Ukraine]: Monograph / za zag. red. S. S. Brehova (2018). Kiyiv: Alerta, 324 p. [in Ukrainian].
12. Sannikova S. F., Ivanova M. V. (2017). Analiz zbutovoyi diyalnosti pidpriyemstva na osnovi efektyvnosti vitrat na zbut. [Analysis of sales activities of the enterprise based on the efficiency of sales costs]. *Ekonomichnij prostir. – Economic space*. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/bitstream/123456789/532/1/Sannikova.pdf> [in Ukrainian] (accessed: November 29, 2021).
13. Tulchinska S. O., Lebedyeva Yu. E. (2016). Faktori vplivu na politiku pidpriyemstva. [Factors influencing the policy of the enterprise]. *Efektivna politika. – Effective policy*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5140> [in Ukrainian] (accessed: November 27, 2021).

O. I. Marchenko, N. V. Kukurudza. Systematization of factors of influence on sales activities on the way of ensuring customs security

The article is devoted to determining the role of customs security in the system of sales activity factors. Establishing and substantiating the relationship between customs security and marketing. The essence of customs security and marketing activity has been revealed. Factors of influence on sales activity are revealed. The impact of customs security on exports is considered. The impact factors, their classification, functions and tasks are identified. It was determined how the COVID-19 pandemic has a direct impact on the foreign economic activity of the country. The concepts of "customs security", "factor", "marketing activity", "export", "customs control" and "security" are defined. A number of factors directly affecting exports are identified.

The current state of economic relations of Ukraine is reflected in the increasing threats in various spheres of social life, including the pandemic COVID-19 in this regard, the role and importance of marketing activities of the enterprise on the way to ensure customs security is increasing significantly.

Definition of the concept of "sales activity", the study of the factors of influence and justification of proposals to improve sales activities to ensure customs security.

Primary, secondary and graphical ways of research.

The competitiveness of enterprises and the state in today's economic conditions depends on the level of economic security. Factors of internal and external environment have an adverse effect, so the level of economic security determines the protection of private and national interests.

The foreign economic activity of the enterprise and its efficiency is one of the main points of success in the market, it is the confirmation of competitive products. This approach should be a priority, especially in crisis conditions, because it allows to find new markets for sales, ensures the inflow of currency into the country. It creates conditions for imports of raw materials and semi-finished products, attracts highly qualified personnel and preserves jobs.

Conclusion. *Consequently, the factors are the driving force that affects the management of sales activities. Factors can both negatively and positively influence, having investigated their influence on sales management, the enterprise can implement measures to reduce the influence of negative factors.*

Keywords: *factors, customs security, sales management, sales, exports, customs control, security.*

Стаття надійшла до редколегії 14 грудня 2021 року

УДК 336.228

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.126-134

С. С. Мельник,

канд. екон. наук, доцент кафедри

кримінальних розслідувань,

Державний податковий університет

e-mail: va.ukrn@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-0867-1541

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПІДСЛІДНОСТІ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розкриваються функціонально-рольові відмінності Бюро економічної безпеки від податкової міліції (оскільки Бюро економічної безпеки створено на базі податкової міліції). Бюро економічної безпеки наділено значно більшим спектром функцій, ніж податкова міліція. Законом прямо передбачено виконання Бюро економічної безпеки таких функцій, як: 1) правоохоронна, 2) аналітична; 3) економічна; 4) інформаційна, а також надано інші функціональні повноваження. Наступні функції Бюро економічної безпеки можливо визначити з його повноважень та завдань, а саме: 5) інтеграційна; 6) координаційна; 7) комунікативна; 8) управлінська; 9) попереджувальна; 10) технологічна; 11) захисна; 12) нормотворча; 13) представницька; 14) наукова.

Також автором з'ясовується сутність аналітичного підходу як новації у боротьбі з недобросовісною економічною діяльністю. Крім того, окреслюється сфера підслідності Бюро економічної безпеки як основи для розробки і розвитку аналітичної діяльності. Також значна увага приділяється визначенню актуальних напрямів розвитку аналітичної діяльності в Бюро економічної діяльності.

Ключові слова: Бюро економічної безпеки, податкова міліція, аналітичний підхід, недобросовісна економічна діяльність, актуальні напрями аналітичної діяльності.

Мета статті. Цілями статті є: 1) розкриття функціонально-рольової відмінності БЕБ, як новоствореного правоохоронного органу від ПМ (оскільки фактично БЕБ створене на базі ПМ); 2) з'ясування сутності аналітичного підходу як новації у боротьбі із НЕД; 3) окреслення сфери підслідності економічних правопорушень БЕБ, як основи для розробки і розвитку аналітичної діяльності; 4) визначення актуальних напрямів розвитку аналітичної діяльності в БЕБ.

Постановка проблеми. Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ) – новостворений центральний орган виконавчої влади у боротьбі з економічними злочинами. В основу функціонування БЕБ закладено інноваційний підхід у боротьбі із загрозами функціонуванню економіки – аналітичний підхід. Він досі не має аналогів в українській

практиці боротьби з економічними правопорушеннями та загалом не застосовувався для суспільного виховання не поблажливого ставлення до недобросовісної економічної діяльності (далі – НЕД).

Отже, сучасні реформи у сфері боротьби з економічними правопорушеннями в Україні, зокрема: 1) позбавлення Державної фіскальної служби України (далі – ДФС) функції розслідування податкових злочинів; 2) ліквідація структурного підрозділу ДФС – Податкової міліції (ПМ); 3) створення нового незалежного органу – Бюро економічної безпеки (фактично створюється на базі Податкової міліції без правонаступництва); 4) передавання до БЕБ функцій із розслідування економічних правопорушень від ПМ та частково від Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національної поліції; 5) посилення фокусу уваги до попередження та недопущення НЕД – зумовлюють широкий спектр наукових та практичних завдань забезпечення ефективної боротьби із НЕД в Україні і визначення та запровадження актуальних напрямів розвитку аналітичної діяльності, як основи такої боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завданням із запровадження аналітичної діяльності у практику БЕБ та вирішення проблем, які при цьому виникають, досі не присвячено належної уваги у публікаціях, а проведення досліджень з цього приводу тільки розпочинається. Можливо констатувати, що наукове завдання визначення напрямів розвитку аналітичної діяльності в боротьбі із економічними правопорушеннями є актуальним завданням, розв'язання якого формує основу для боротьби із НЕД в межах підслідності БЕБ.

Виклад основного матеріалу. Створення БЕБ та ліквідація ПМ, передавання справ від неї, передбачає те, що від діяльності БЕБ очікується більша ефективність у боротьбі із економічними, зокрема податковими правопорушеннями. Зважаючи на це, важливим є усвідомлення основних функціонально-рольових відмінностей новоствореного БЕБ від вже ліквідованої ПМ. Проведений аналіз дозволяє відзначити такі основні відмінності.

1. БЕБ є самостійним та незалежним органом, що не має прямого підпорядкування, його діяльність лише спрямовується і координується КМУ (БЕБ підзвітний ВРУ та КМУ), тоді як ПМ була структурно підпорядкована ДФС України.

ПМ, як підпорядкована структура, була радше залежним виконавцем в ДФСУ (з єдиним керівним центром), націленим на наповнення бюджету навіть із «зайвою наполегливістю» впливу на платників податків.

БЕБ як незалежний і самостійний орган не підпорядковується ДФСУ та не мотивований тиснути на бізнес для наповнення бюджету та примушувати до сплати податків.

2. На відміну від ПМ, БЕБ здійснює міжнародне співробітництво з органами інших держав та міжнародними, міжурядовими організаціями, бере участь у міжнародних слідчих групах та є суб'єктом координації міжнародного співробітництва з метою забезпечення економічної безпеки України, зниження тінізації національної економіки.

Така роль покладає на БЕБ відповідальність за формування іміджу України як країни, «нетерпимої до протиправної економічної діяльності», і інтегрує її у

міжнародну боротьбу з економічними злочинами, а, відповідно, діяльність БЕБ перебуває у зоні міжнародної уваги та контролю.

3. БЕБ наділена значно більшим спектром функцій, ніж ПМ. Законом прямо передбачено виконання БЕБ таких функцій, як: 1) правоохоронна; 2) аналітична; 3) економічна; 4) інформаційна, а також надано інші функціональні повноваження. Наступні функції БЕБ можливо визначити з його повноважень і завдань, тобто: 5) інтеграційну; 6) координаційну; 7) комунікативну; 8) управлінську; 9) попереджувальну; 10) технологічну; 11) захисну; 12) нормотворчу; 13) представницьку; 14) наукову.

Тоді, як ПМ була наділена вичерпним переліком функцій за законом, зокрема: 1) контрольною – за дотриманням податкового законодавства; 2) оперативно-розшуковою; 3) кримінально-процесуальною та 4) охоронною в частині забезпечення безпеки діяльності працівників контролюючих органів, захисту їх від протиправних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

4. ПМ не була наділена правом захисту осіб, які сприяють виявленню економічних правопорушень, що, за інших рівних умов, не підвищувало результативності розслідувань.

Захисна функція прямо передбачена у повноваженнях БЕБ та дозволяє врахувати психологічну / матеріальну / субординаційну залежності використаних осіб економічними правопорушниками, забезпечити їх захист, тим самим збільшити розкриття економічних злочинів.

5. Діяльність БЕБ передбачає: 1) громадський контроль (постійне функціонування Ради громадського контролю); 2) підзвітність суспільству (регулярно інформує загал про свою діяльність в ЗМІ); 3) організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку діяльності і боротьби з економічними правопорушеннями.

Така громадянська підлеглисть БЕБ встановлює постійний суспільний взаємозв'язок (діалог) та дозволяє орієнтувати діяльність БЕБ за актуальними для громадськості напрямками. Зазначеного аспекту була повністю позбавлена ПМ.

6. БЕБ спонукає суспільство до соціальної відповідальності через залучення гласних і негласних штатних і позаштатних працівників для отримання допомоги у боротьбі із правопорушеннями, що посягають на функціонування економіки держави. Такі повноваження ставлять БЕБ на рівень аналітичних служб передових світових держав, у яких соціальна відповідальність свідомо береться громадянами та є суспільною чеснотою.

У певному сенсі БЕБ покликане виконувати мотиваційну та виховну роботу, результатом якої є: усвідомлення ролі і відповідальності громадян у попередженні економічних правопорушень та сприяння формуванню цілісної ментальності «низької соціальної толерантності до економічних правопорушень та неправомірного накопичення капіталу».

7. У БЕБ створюється Єдина інформаційна система, яка формується як загальна база даних про: економічну поведінку у сфері економіки держави, економічні правопорушення тощо.

Така система функціонуватиме в режимі постійного накопичення інформації (BigData) та слугуватиме основою інформаційно-аналітичної роботи із попередження / запобігання економічним правопорушенням та здійснення кримінального аналізу економічних злочинів.

Щодо сутності аналітичного підходу як новації у боротьбі із НЕД. Новацією діяльності БЕБ є запровадження аналітичного підходу до боротьби з економічними правопорушеннями. Формально це виглядає як: а) виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу доступної інформації (структурованих і неструктурованих даних); б) оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, і, як результат в) напрацювання способів їх мінімізації та усунення.

За своєю сутністю така новація принципово вирізняє БЕБ порівняно з ПМ чи силовими структурами, адже аналітична діяльність зосереджується не тільки у виявленні економічних правопорушень, які вже відбулись, а й фокусує свою увагу на правопорушеннях, які лише можуть відбутись, формує завчасну протидію їм, щоб попередити / запобігти / зупинити їх реалізацію.

Отже, аналітичний підхід являє собою вибудовування про-активної позиції дистанційних аналітичних заходів з мінімізації правопорушень та позбавлення мотивації у здійсненні недобросовісної економічної діяльності.

Діяльність за традиційний, реакційним принципом розпочинається після надходження повідомлень / інформації про правопорушення в економічній / податковій / бюджетній сферах чи стосовно легалізації / відмивання брудних коштів, тобто за цих умов відсутні інструменти із забезпечення попередження та мотивування відмови чи зупинення частково реалізованих правопорушень.

Економічні правопорушення зазвичай носять приховуваний / маскувальний / відволікаючий характер, значна їх кількість не виявляється взагалі, а у тих, що фактично виявлені, – часто не встановлена особа правопорушника, та навіть наявність викритих осіб часто не призводить до повернення усього втраченого внаслідок економічного правопорушення. Зважаючи на що, досить важливим є попередження / запобігання реалізації економічних правопорушень як найбільш дієвий підхід у забезпеченні економічної безпеки держави.

Щодо сфер підслідності економічних правопорушень БЕБ та підходи до їх аналітики. На відміну від ПМ, де боротьба спрямовується лише на податкові правопорушення, діяльність, БЕБ наділена повноваженнями організації боротьби із широким спектром економічних правопорушень у таких сферах, як: бюджетна (підслідність БЕБ**, статті ККУ: 233, 191, 210, 211, 364), податкова (212, 212/1, 222), митна (199), грошово-кредитна або інвестиційна (200, 203/2, 218/1, 220/1, 220/2, 222, 231, 232), сфера ринку цінних паперів (232/2, 223/1, 224, 222/1), виробнича сфера (204), сфера господарської діяльності загалом (205/1, 206, 229, 231, 232, 232/1, 219, 192, 216, 358, 366, 369).

Зазначені повноваження БЕБ дозволяють зробити висновок про те, що напрями розвитку аналітичної діяльності мають бути орієнтовані на налагодження роботи з виявлення НЕД у таких сферах функціонування економіки України, як: 1) банківська

сфера; 2) фінансова сфера; 3) сфера корпоративних цінних паперів; 4) сфера державних цінних паперів; 5) сфера державного фінансового забезпечення; 6) фіскальна сфера; 7) сфера зовнішньоекономічної діяльності; 8) сфера торгівлі; 9) виробнича сфера; 10) сфера біржових послуг та організованих ринків; 11) сфера державної та комунальної власності; 12) сфера державних фінансів; 13) сфера господарської діяльності загалом.

Щодо актуальних напрямів розвитку аналітичної діяльності в БЕБ. БЕБ тільки розпочинає свою діяльність, тому напрями розвитку аналітичної діяльності у певному сенсі є напрямками організації його діяльності.

З огляду на сутність БЕБ та створення його як інноваційного органу із переорієнтацією від реактивної моделі до про-активної та приділення значної ваги дистанційному аналізу і виявленню правопорушень у сфері функціонування економіки держави напрямками розвитку аналітичної діяльності є:

1. Встановлення комунікації з джерелами інформації. Розвиток цього напрямку є найбільш важливим, оскільки аналітична робота ґрунтується саме на інформації, яка містить сліди НЕД. З огляду на підслідність досить важливим є встановлення інформаційного обміну, визначення його достатньої повноти та структури. Зважаючи на підслідність, джерелами необхідної інформації для ефективного запровадження аналітичної діяльності в БЕБ є такі її носії: 1) Національний банк України; 2) комерційні банки, фінансові компанії; 3) Комісія з регулювання азартних ігор і лотерей; 4) Фонд гарантування вкладів фізичних осіб; 5) Державна служба фінансового моніторингу; 6) Державна аудиторська служба України; 6) ДФС України; 6) Державна митна служба України; 7) Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; 8) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; 9) Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів; 10) Державна прикордонна служба України; 11) інші служби, установи, організації. Саме визначені установи є актуалізаторами інформації, що стосується правопорушень, які віднесені до компетенції БЕБ.

2. Формування інформаційних баз (банків даних) є актуальним організаційним напрямом розвитку аналітичної діяльності. Формування баз даних дозволить структурувати значні обсяги інформації, організувати та адаптувати інформацію так, щоб забезпечити її достатність і постійність аналізу з виявлення правопорушень та НЕД, виявлення їх конструкції та загальної системи вчинення. Також важливими аспектами цього напрямку є організація реєстрації інформації, збереження та її криптографічний захист, що також є напрямками розвитку аналітичної діяльності.

3. Визначення небезпек / ризиків / загроз для економіки. Аналітична діяльність ґрунтується на виявленні правопорушень в інформаційних базах (банках даних) за критеріями економічних небезпек, ризиків та загроз. Вище ми розглядали сфери підслідності БЕБ, зауважимо, що важливим напрямом розвитку аналітичної діяльності є запровадження пошукових, аналітичних критеріїв, застосування яких дозволить виокремити сліди правопорушень / НЕД, та тим самим виступити основою для подальшої організації кримінального аналізу.

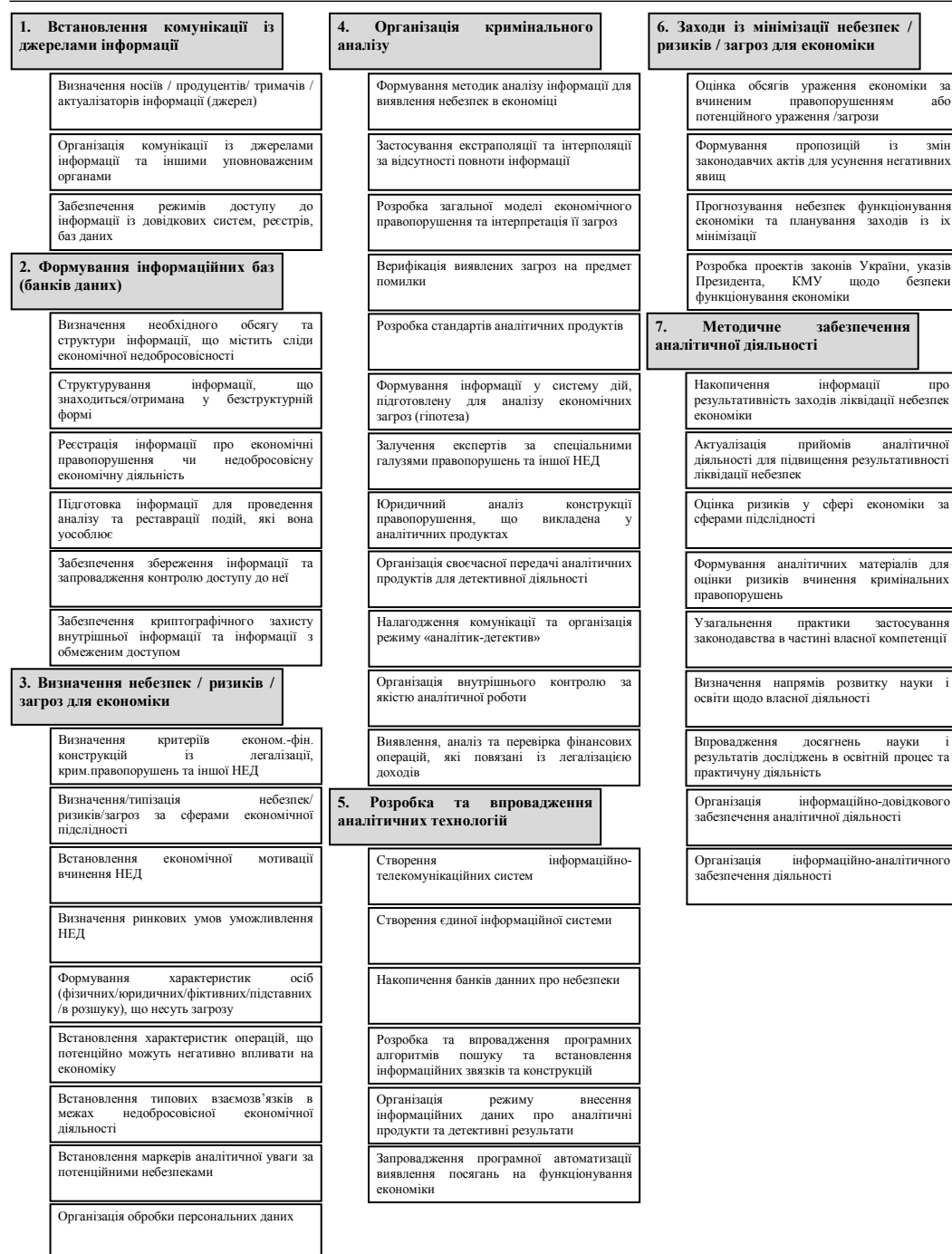

Рис. 1. Актуальні напрями аналітичної діяльності

Мельник С. С. Актуальні напрями розвитку аналітичної діяльності у контексті підслідності бюро економічної безпеки

4. Організація кримінального аналізу. Центральна роль аналітичної діяльності – кримінальний аналіз. Він являє собою віддалену аналітичну обробку даних про правопорушення, визначення загальної конструкції економічного злочину та всебічну підготовку для детективної діяльності. Кримінальний аналіз завершується підготовкою аналітичних продуктів, які слугують для організації припинення правопорушень у сфері економіки, ліквідації економічних, фінансових та репутаційних втрат. Основні напрями розвитку кримінального аналізу представлено на рис. 1.

5. Розробка та впровадження аналітичних технологій. Подальша очікувана результативність БЕБ та розвиток аналітичного підходу, як основи забезпечення безпеки економіки держави, неможливе без розробки та впровадження власних технологій та програмних продуктів, на кшталт єдиної інформаційної системи, накопичення банків даних про небезпеки, прийоми їх мінімізації, програмної автоматизації із виявлення правопорушень та НЕД тощо. Результати запровадження та розвитку цього напрямку будуть помітними та більш ефективними лише згодом, коли зазначені технології будуть імplementовані у діяльність БЕБ та накопичуватись бази даних, пошукові алгоритми, запроваджуватися автоматизація виявлення посягань на функціонування економіки.

6. Заходи з мінімізації небезпек / ризиків / загроз для економіки. Запровадження та розвиток цього аналітичного напрямку діяльності прямо передбачені повноваженнями БЕБ. Актуалізація заходів, направлених на формування стійкої економічної безпеки держави, повинна бути постійною і безперервною, оскільки разом із суспільним, економічним, технологічним прогресом змінюються і суспільні вади – мотивація і власне НЕД. Зважаючи на це, в процесі аналітичної роботи у БЕБ буде формуватись усвідомлення необхідних змін, направлених на дотримання безпеки функціонування економіки, зокрема, про дієві, ефективні способи, методи, необхідні інструменти попередження, уникнення, мінімізації, недопущення НЕД. Усе це повинно мати розвиток у постійному формуванні пропозицій законопроектів для усунення негативних явищ у функціонуванні економіки держави та забезпечення її безпеки.

7. Методичне забезпечення аналітичної діяльності є актуальним напрямом, зважаючи на необхідність організації діяльності БЕБ, тобто актуалізації прийомів аналітичної діяльності, формування аналітичних матеріалів, системи внутрішньої аналітичної діяльності, запровадження в практику наукових розробок, організації інформаційно-довідкового та інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку про важливість розвитку таких напрямів аналітичної діяльності у контексті підслідності БЕБ, тобто: 1) встановлення комунікації з джерелами інформації; 2) формування інформаційних баз (банків даних); 3) визначення небезпек / ризиків / загроз для економіки; 4) організація кримінального аналізу; 5) розробка та впровадження аналітичних технологій; 6) запровадження заходів із мінімізації небезпек/ризиків/загроз для економіки; 7) розробка методичного забезпечення аналітичної діяльності. Подальші перспективи розвідок полягають у деталізації визначених напрямів розвитку аналітичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 22.09.2021 № 1774-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
2. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів: Закон України від 17.11.2021 № 1888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#Text>
3. Офіційний вебпортал Бюро економічної безпеки. URL: <https://esbu.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua/>
5. Радіо свобода. Чим буде займатися новостворюване Бюро економічної безпеки? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/byuro-ekonomichnoyi-bezpeky/31478814.html>
6. БЕБ: кому податкові міліціонери передають справи? *Ліга закон*. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/204333_beb-komu-podatkov-mltsoneri-peredayut-spravi
7. Бюро економічної безпеки починає діяльність. До чого треба готуватися бізнесу? / Асоціація правників України. URL: <https://uba.ua/ukr/news/8635/>
8. БЕБ готове до запуску: направлено на погодження проект-постанови щодо початку діяльності Бюро / БЕБ. URL: <https://esbu.gov.ua/news/beb-gotove-do-zapusku-napravleno-na-pogodzhennya-proyekt-postanovi-shchodo-pochatku-diynalnosti-byuro>
9. Нам потрібен ефект сьогодні. *Суспільні новини*. Інтерв'ю нового очільника Бюро економічної безпеки Мельника. URL: <https://suspilne.media/161812-nam-potriben-efekt-sogodni-intervu-novogo-ocilnika-buro-ekonomichnoi-bezpeki-melnika/>
10. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2021/12/24/680957/>

REFERENCES

1. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [About the Bureau of Economic Security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 22.09.2021 № 1774-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
2. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia diialnosti Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta poviazanoho z tsym udoskonalennia roboty deiakykh derzhavnykh pravookhoronnykh orhaniv [On making changes to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the implementation of the activities of the Economic Security Bureau of Ukraine and the related improvement of the work of some state law enforcement agencies]: Zakon Ukrainy vid 17.11.2021 № 1888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#Text>
3. Ofitsiyniy vebportal Biuro ekonomichnoi bezpeky [Official web portal of the Bureau of Economic Security]. URL: <https://esbu.gov.ua/>
4. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy [Official website of the State Tax Service of Ukraine]. URL: <https://tax.gov.ua/>

Мельник С. С. Актуальні напрями розвитку аналітичної діяльності у контексті підслідності бюро економічної безпеки

5. Radio svoboda. Chym bude zaimatysia novostvoriuvane Biuro ekonomichnoi bezpeky? [Radio «Freedom». What will the newly created Bureau of Economic Security do?]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/byuro-ekonomichnoyi-bezpeky/31478814.html>

6. BEB: komu podatkovy militsionery peredaiut spravy? / *Liha zakon* [League is the law. BEB: to whom do the tax police transfer cases?]. URL: https://biz.ligazakon.net/analitics/204333_beb-komu-podatkov-mltsoneri-peredayut-spravi

7. Biuro ekonomichnoi bezpeky pochynaie diialnist. Do choho treba hotuvatysia biznesu? / Asotsiatsiia pravnykiv Ukrainy [Association of Lawyers of Ukraine. The Bureau of Economic Security begins its activities?]. URL: <https://uba.ua/ukr/news/8635/>

8. BEB hotove do zapusku: napravleno na pohodzhennia proekt postanovy shchodo pochatku diialnosti Biuro / BEB [BAB. BEB is ready for launch: a draft resolution on the start of the Bureau's activities has been sent for approval]. URL: <https://esbu.gov.ua/news/beb-gotove-do-zapusku-napravleno-na-pogodzhennya-proyekt-postanovi-shchodo-pochatku-diyalnosti-byuro>

9. Nam potriben efekt sohodni. *Suspilni novyny* [Social news. "We need an impact today." Interview of the new head of the Economic Security Bureau of Melnyk] Interviu novoho ochilnyka Biuro ekonomichnoi bezpeky Melnyka. URL: <https://suspilne.media/161812-nam-potriben-efekt-sogodni-intervu-novogo-ocilnika-buro-ekonomichnoi-bezpeki-melnika/>

10. Ekonomichna pravda [Economic truth]. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2021/12/24/680957/>

S. S. Melnyk. Current directions of the development of analytical activities in the context of the prosecution of the bureau of economic security

The article reveals the functional and role differences between the Bureau of Economic Security and the Tax Police (since the Bureau of Economic Security was created on the basis of the Tax Police). The Bureau of Economic Security has a much wider range of functions than the tax police. The law directly provides for the performance of the Bureau of Economic Security such functions as: 1) law enforcement; 2) analytical; 3) economic; 4) informational, as well as other functional powers. The following functions of the Bureau of Economic Security can be determined from its powers and tasks, i.e.: 5) integration; 6) coordination; 7) communication; 8) management; 9) prevention; 10) technology; 11) protection; 12) regulation; 13) representation; 14) scientific.

The author also clarifies the essence of the analytical approach as an innovation in the fight against unscrupulous economic activity. In addition, the sphere of responsibility of the Bureau of Economic Security is outlined, as a basis for the development and development of analytical activities. Considerable attention is also paid to the determination of current areas of development of analytical activity in the Bureau of Economic Activity.

Keywords: Bureau of Economic Security, tax police, analytical approach, unscrupulous economic activity, current areas of analytical activity.

Стаття надійшла до редколегії 24 грудня 2021 року

УДК 343.13(477)

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.135-145

А. С. Амеліна,
канд. юрид. наук, доцент,
Державний податковий університет
e-mail: amelina77anna@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-7148-3586

ВАЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті автором розкриваються теоретичні засади важливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У статті підкреслено важливість застосування спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Автором проаналізовано процесуальну та непроцесуальну форму участі спеціалістів у процесі розслідування. Акцентовано увагу на тому, що участь спеціалістів підвищує ефективність слідчих (розшукових) дій, робить їх більш цілеспрямованими та підвищує якість фактично отриманих даних. У статті зазначається, що за суб'єктом слідчого пізнання виділяють дві форми використання спеціальних знань: безпосередню та опосередковану. Зазначається, що безпосереднє використання спеціальних знань здійснюється самим слідчим та судом. Ця форма не породжує самостійного процесуального джерела доказів, але вона сприяє результативності слідчих (розшукових) дій. Опосередковане використання спеціальних знань реалізується у формі: а) залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) діях; б) надання спеціалістом консультацій або письмових роз'яснень у суді; в) відомості у протоколі огляду речових доказів. Акцентовано увагу у статті на основних напрямках використання спеціальних знань, зокрема таких, як: безпосереднє провадження слідчими слідчих (розшукових) дій; залучення спеціаліста; проведення експертиз.

Ключові слова: спеціальні знання, спеціаліст, кримінальні правопорушення, консультації, слідчі (розшукові) дії, процесуальна, непроцесуальна форма, обшук, огляд, огляд документів.

Метою цього дослідження є викладення теоретичних засад важливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток досягнень науки і техніки, вдосконалення форм та методів злочинної діяльності потребують від працівників

правоохоронних органів постійного вдосконалення знань щодо вилучення доказової інформації, можливостей її дослідження за допомогою спеціальних знань [1, с. 107]. А це зі свого боку залежить від допомоги спеціаліста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання використання спеціальних знань у різні часові періоди досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, А. В. Іщенко, П. П. Іщенко, Н. І. Клименко, О. А. Кравченко, А. А. Ейсман, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, І. Х. Макаров, Г. А. Матусовський, Б. В. Романюк, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, М. А. Селіванов, В. М. Тertiшник, І. Я. Фрідман, П. В. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Ю. Т. Шуматов та інші.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних завдань кримінального судочинства є повне і швидке розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, для вирішення якого слідчий повинен вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення злочинної події, осіб, винних у вчиненні правопорушення. Але досудове розслідування у будь-якому кримінальному провадженні вимагає від слідчого глибоких знань і в інших галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла. Зважаючи на це, особливе значення в організаційному і тактичному забезпеченні досудового розслідування має використання працівниками слідчих підрозділів «спеціальних знань» [2, с. 90]. Залучення спеціалістів є важливим та ефективним засобом для успішного розслідування [3, с. 256].

Варто зазначити, що участь спеціалістів підвищує ефективність слідчих (розшукових) дій, робить їх більш цілеспрямованими та підвищує якість фактично отриманих даних. Поряд із процесуальною формою участі спеціалістів у процесі розслідування на практиці широко використовується також і непроцесуальна форма. Це, зокрема, консультації слідчого зі спеціалістом із питань, що потребують спеціальних знань, наприклад, під час призначення конкретного виду експертизи, довідкова діяльність спеціаліста, документальні ревізії, що проводяться за участю спеціаліста, надання допомоги у проведенні попереднього дослідження об'єктів під час проведення оперативно-розшукових заходів тощо. Необхідно зауважити, що вся діяльність спеціаліста із застосуванням спеціальних знань у непроцесуальній формі немає юридичної сили, оскільки вона не передбачена законодавством [1, с. 109].

У криміналістичній літературі наводиться така класифікація осіб, які володіють спеціальними знаннями: а) фахівці, процесуальний статус яких у кримінальному судочинстві не визначається (ревізори, бухгалтери, інспектори та інші, які проводили перевірки або надавали іншу непроцесуальну допомогу); б) фахівці, які виступали у кримінальному процесі як свідки виявлення на основі своїх спеціальних знань юридично значущих обставин (ревізори, інспектори та інші, які були допитані як свідки); в) фахівці, які залучаються до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій для надання допомоги слідчому в порядку, встановленому законодавством («спеціаліст»); г) фахівці, які залучаються до участі у матеріалах кримінального провадження для надання висновку із досліджуваних спеціальних знань («експерт») [4, с. 123].

Суб'єктами використання спеціальних знань та технічних засобів у кримінальному провадженні є слідчий, суд, прокурор, спеціаліст, експерт, захисник. Слідчий та спеціаліст використовують спеціальні знання та технічні засоби з метою виявлення та фіксації джерел криміналістичної інформації у процесі проведення слідчих (розшукових) дій. Наслідком такого використання є виявлені речові джерела чи їх матеріально фіксовані відображення у вигляді фотознімків, копій слідів, що додаються до протоколу слідчої (розшукової) дії. Вони є засобом доказування у кримінальному провадженні. За суб'єктом слідчого пізнання виділяють дві форми використання спеціальних знань: безпосередню та опосередковану.

Безпосереднє використання спеціальних знань здійснюється самим слідчим та судом. Ця форма не породжує самостійного процесуального джерела доказів, але вона сприяє результативності слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, приміщення, речей та документів). Без проведення експертизи можна оперативно встановити обставини, що мають значення для провадження (прочитати залитий текст, виявити підписку та закріпити виявлені нові відомості у протоколі огляду речових доказів).

Опосередковане у діях спеціальних знань реалізується у формі: а) залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) діях; б) надання спеціалістом консультацій або письмових роз'яснень у суді; в) відомості у протоколі огляду речових доказів [5, с. 128–129].

Погоджуємося з думкою О. А. Марущака про те, що основними напрямками використання спеціальних знань є: 1) безпосереднє провадження слідчими слідчих (розшукових) дій; 2) залучення спеціаліста; 3) проведення експертиз [3, с. 254].

Якщо свідчити про надання спеціалістом консультацій або письмових роз'яснень у зазначеній категорії матеріалів кримінальних проваджень, то такі консультації слідчому можуть надавати спеціалісти різних сфер діяльності: податкові інспектори, аудитори, ревізори, спеціалісти з оподаткування, бухгалтерського обліку, фінансово-господарської діяльності тощо. Також серед консультантів можуть бути наукові працівники в галузі податкового, фінансового та господарського права, інших правових питань та спеціалісти у сфері комп'ютерної інформації та техніки [3, с. 254].

Така перевага консультування полягає в тому, що слідчий оперативно отримує кваліфіковану допомогу із спеціальних питань. Консультації самі по собі доказового значення не мають, але вони допомагають слідчому оцінювати докази, своєчасно вирішувати питання про призначення експертизи, визначити коло питань, адресованих експертові [6, с. 6].

Отже, використання спеціальних знань у процесуальних формах реалізуються шляхом взаємодії слідчих з обізнаними особами, які набувають процесуального статусу спеціаліста або експерта при провадженні слідчих (розшукових) дій. Ця взаємодія виражається у безпосередній практичній, методичній та технічній діяльності не підпорядкованих в адміністративному порядку суб'єктів для вирішення конкретних завдань розслідування.

Так, безпосередня практична діяльність полягає в: а) підготовці, організації та проведенні слідчих (розшукових) дій; б) виявленні, закріпленні, вилученні слідів

кримінального правопорушення та інших матеріальних об'єктів для експертного дослідження, а в необхідних випадках – їх огляді та попередньому дослідженні. Методична складається з розробки і застосування науково-практичних прийомів та методів організації і проведення слідчих (розшукових) дій, виявлення та роботи з документами, які можуть стати доказами у матеріалах кримінального провадження.

Технічна діяльність полягає у використанні науково-технічних засобів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, виявленні і закріпленні, вилученні, огляді та дослідженні речових об'єктів.

Варто зауважити, що у слідчій практиці слідчому необхідно отримати консультацію із спеціальних термінів та економічних категорій, механізму господарювання, сутності господарських процесів, оцінювання економічної діяльності, правильності складання звітності, вивчення порядку обліку і руху товарно-матеріальних цінностей, фінансів, відображення у документах певних фактів; одним з напрямів використання спеціальних знань є залучення спеціаліста [7, с. 161].

Оскільки одним з основних процесуальних джерел доказів у кримінальних провадженнях щодо вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є документи, то, відповідно, і першочергові слідчі (розшукові) дії та заходи забезпечення кримінального провадження у їх досудовому розслідуванні мають бути спрямовані на якнайшвидший та найбільш повний збір усіх документів, які стосуються господарських операцій, відображення яких у податковому обліку призвело до несплати податків.

У зв'язку з цим важливу роль відіграє проведення ретельного огляду та вивчення вилучених документів бухгалтерського та податкового обліку з метою їх систематизації, визначення ознак підробки тощо. Отже, досягнення результатів під час розслідування кримінальних правопорушень можливе лише у разі проведення своєчасного і повним обсягом слідчого огляду та вилучення документів. Характерною особливістю цієї категорії кримінальних правопорушень є те, що особи, які їх вчиняють, вимушені використовувати різні документи. Документи за цією категорією кримінальних проваджень можуть виступати і процесуальними джерелами доказів, і речовими доказами.

Н. А. Потомська, В. П. Бобік зазначають, що під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності, огляд документів бухгалтерського та податкового обліку є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією. Без проведення огляду документи податкового та бухгалтерського обліку не можуть мати статусу речових доказів у матеріалах кримінального провадження [8, с. 117].

В. В. Лисенко, О. С. Задорожний, О. П. Дзісяк зазначають, що огляд документів може проводитися як слідча (розшукова) дія і непроцесуальна діяльність слідчого. Непроцесуальна діяльність свій прояв знаходить у вивченні, аналізі змісту одного або сукупності документів.

Проведення слідчого огляду документів у матеріалах кримінального провадження щодо ухилення від сплати податків дозволяє визначити: 1) осіб, які брали участь у складанні документів і в безпосередньому здійсненні фінансово-господарських

операцій; 2) зміст і характер виконаних фінансово-господарських операцій; 3) перелік документів, за допомогою яких можлива перевірка фактичного змісту фінансово-господарської операції; 4) перелік документів, які підлягають вилученню; 5) суб'єктів підприємництва, у яких необхідно провести обшук; 6) необхідні експертні дослідження [9, с. 196]. Під час огляду документів за необхідності варто використовувати допомогу спеціаліста, що значно підвищує ефективність проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Участь спеціаліста дає змогу виявити й зафіксувати ознаки підроблення документів, внесення змін до окремих його частин тощо [10, с. 281]. Спеціаліст допомагає слідчому зорієнтуватись у складних специфічних питаннях під час огляду документів.

У контексті специфічної складової огляду документів (використання спеціальних знань, зокрема обізнаність про систему документації, значення термінів, дотримання вимог, що висуваються до таких документів, визначення документів, які стосуються обставин кримінального правопорушення тощо) діяльність спеціаліста передбачає застосування комплексу аналітичних і пошукових заходів, що спрямовані на допомогу слідчому у проведенні слідчої (розшукової) дії [10, с. 282].

Що стосується спеціаліста-економіста у процесуальних діях, то така необхідність виникає у разі виявлення, огляду та збирання первинних документів, бухгалтерських і податкових реєстрів» [11, с. 20]. При цьому спеціаліст-економіст повинен звести до мінімуму помилки, пов'язані з неправильним відбором документів, з тим, щоб до матеріалів кримінального провадження приєднати ті реєстри, документацію та форми звітності, які стосуються матеріалів кримінального провадження. Ці документи повинні дати повні та вичерпні відомості про сутність і характерних операцій, які перевіряються і на підставі яких можна стверджувати про неправомірні дії з боку злочинців» [11, с. 20].

Р. М. Дмитрів вказує на те, що у процесі огляду слідчому доцільно з'ясувати питання про наявність зв'язку між інформацією, що міститься в документі, і вчиненою злочинною діяльністю. Для цього необхідно перевірити наявність логічної відповідності усіх реквізитів між собою (збіг чи розходження дат, змісту тексту у відбитках печаток і штампів, відповідність практичної змоги виконати зазначені в документі дії за визначений проміжок часу, певною кількістю осіб за допомогою або без допомоги технічних засобів), оцінити реальну можливість перебігу подій (процесів, зазначених у документі).

Під час огляду варто звернути увагу на почерк у різних частинах документа або різних документах, підписи від імені різних осіб. Крім зазначеного, у процесі огляду може виконуватися арифметична перевірка цифрових записів документа [12, с. 391].

Прикладом безпосередньої практичної діяльності спеціаліста під час провадження слідчих (розшукових) дій є, коли спеціаліст під керівництвом слідчого у процесі безпосереднього огляду бухгалтерських документів, різного обладнання, технічних приладів може виявити суттєві порушення та матеріальні сліди кримінального правопорушення. За безпосередньою участю спеціаліста слідчий може не тільки виявити і вилучити докази, а й кваліфіковано їх дослідити в межах

своїєї компетенції. Процес та результати такого дослідження повинен оформлюватися протоколом [13, с. 79].

Одним з основних напрямів дослідження документальних даних є встановлення невідповідності первинних документів, документів бухгалтерського оформлення, податкової звітності. Такі невідповідності можуть мати прояв у: 1) суперечностях у змісті одного або декількох документів; 2) невідповідності декількох документів, які відображають виконання однієї фінансово-господарської операції [9, с. 198].

Враховуючи те, що під час вчинення кримінальних правопорушень зовнішні ознаки, як правило, відсутні, їх можна виявити лише за допомогою спеціальних методів дослідження – перевірки чи експертизи.

Огляд документів рекомендується проводити за участю спеціаліста для встановлення: виду документа (договір, накладна, касовий ордер); ким і коли виданий чи виготовлений; зовнішнього вигляду (якість паперу, чорнил, тексту); змісту, який вказує на факти й обставини, що мають значення для розслідування; ознак, за якими в документ внесені зміни [6, с. 129].

Для встановлення підробки документа необхідний його ретельний комплексний огляд, вивчення змісту та стилю документа, почерку і машинописного тексту, підписів, реєстраційних позначок (дати, номера), матеріалу документа (папір, барвники), а також знаків, що посвідчують цей документ – відбитків печаток і штампів. Таке комплексне вивчення дозволяє встановити ознаки як інтелектуальної, так і матеріальної підробки.

Під час слідчого огляду за результатами аналізу можна отримати інформацію про автора, виконавця та технічні засоби, за допомогою яких виготовлено документ: особливості, що характеризують стиль викладення матеріалу автора, почерк чи підпис виконавця, індивідуальні ознаки, які характеризують технічні засоби, з використанням яких виготовлений документ [9, с. 163].

Також важливе значення має участь спеціаліста під час проведення такої слідчої (розшукової) дії як обшук та у разі вилучення. По-перше, спеціаліст допомагає слідчому у підготовчій стадії, у процесі складання об'єктів для вилучення, й у разі якщо документів, які будуть передані добровільно, буде недостатньо для повного, всебічного й об'єктивного розслідування та буде необхідність проведення обшуку, спеціаліст допоможе вже під час складання переліку об'єктів для пошуку та зможе зорієнтувати слідчого де шукати. По-друге, спеціаліст може бути залучений у разі безпосереднього проведення обшуку, де він зможе допомогти слідчому як виявити необхідні документи, так і визначити приналежність певних документів до конкретних матеріалів кримінального провадження [3, с. 255].

Спеціаліст може залучатися також і для здійснення інших видів діяльності з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, а саме для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертиз тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування [3, с. 256].

Щодо такого напрямку використання спеціальних знань, як проведення експертизи, то варто зазначити, що найбільш поширеною експертизою, яка проводить

кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, є судово-економічна експертиза.

Варто зазначити, що характер вирішуваних цією експертизою питань має певну специфіку, яка дозволяє прогнозувати формування податково-економічної експертизи, покликаній поглибленню досліджувати обставини, що належать до компетенції судово-економічної експертизи: визначення осіб, в обов'язок яких входить забезпечення повноти і точності обчислення та сплати податків; встановлення фактів фінансових порушень, пов'язаних з ухиленням від сплати податків; з'ясування обставин, що сприяли ухиленню від сплати податків, і розробка заходів для попередження таких злочинів тощо [14, с. 345–346].

У розпорядження експерта надаються: акт документальної перевірки; первинні документи, облікові реєстри та інші документи, у яких знайшов відображення зміст фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємництва; реєстраційні документи суб'єкта підприємництва; матеріали кримінального провадження; висновки експертних досліджень та інші матеріали [15, с. 215].

Використання спеціальних знань відіграє важливу роль для забезпечення повного, об'єктивного та неупередженого розслідування. Як свідчить аналіз правозастосовної практики, сучасні можливості судово-економічної експертизи за цим напрямом нині використовують не повним обсягом. Звичайно, на підставі всебічного використання під час дослідження документальних даних необхідно досягати об'єктивної категоричності відповідей на питання, що вирішуються. Всебічна, вмотивована оцінка слідчим висновку експерта-економіста сприяє підвищенню ефективності його використання та доказовості у кожних матеріалах кримінального провадження. Висновки експерта повинні відповідати іншим зібраним за справою доказам та доповнювати їх.

Висновки. У результаті аналізу вищезазначених положень можна зробити висновок, що особливості вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 212 Кримінального кодексу України, сліди, які при цьому залишаються, а також те, що вказані кримінальні правопорушення вчиняються на підприємствах, в установах та організаціях, діяльність яких відображається в документах бухгалтерського та податкового обліку і звітності, які розміщуються на паперових, електронних та інших носіях, обумовлює необхідність використання спеціальних знань у разі їх виявлення та документування.

Кримінально-процесуальне законодавство передбачає такі види використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень: експертизи (стаття 242 КПК України), ревізії та участь спеціалістів у кримінальному провадженні (стаття 71 КПК України).

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень у сфері господарської діяльності показує, що спеціалісти у сфері оподаткування та бухгалтерського і податкового обліку залучаються досить часто. При цьому використовуються бухгалтерські та податкові знання у різних формах: 1) проведення документальних перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів з питань повноти обчислення та сплати податків,

зборів (обов'язкових платежів), зокрема додаткові та повторні перевірки вже після початку кримінального провадження; 2) проведення судово-економічних експертиз; 3) вилучення документів; 4) огляди документів; 5) обшуки; 6) допити свідків, 7) допити осіб, які проводили перевірку дотримання податкового законодавства; 8) допити осіб, які проводили судово-економічну та інші види експертиз.

Рішення про застосування спеціальних знань приймає слідчий на підставі вивчення та аналізу матеріалів кримінального провадження. Безпосередня практична діяльність спеціаліста під час проведення слідчих (розшукових) дій, коли виникає необхідність застосування його спеціальних знань, навичок та досвіду, є завжди важливою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Копча В. В. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Випуск 47, том 3. С. 107–114.
2. Чаплінська А. Форми використання спеціальних знань. С. 89–91 URL: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/krise_2013_58\(2\)_19.pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/krise_2013_58(2)_19.pdf) (дата звернення: 07.12.2021).
3. Марущак А. Ю. Залучення спеціаліста при розслідуванні ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). *Форум права*. 2014. № 2. С. 253–257.
4. Палиашвили А. Я. Экспертиза в суде по уголовным делам. М., 1973. 256 с.
5. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петраєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Випуск 4 (44). С. 125–129.
6. Сорокотягин И. Н. Использование специальных познаний в проверочной и организационной деятельности следователя: учебное пособие. Свердловск, 1989. 43 с.
7. Лысенко В. В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений. Х.: Консул, 1997. 192 с.
8. Потомська Н. А., Бобік В. П. Поняття і види слідчого дослідження документів у справах про злочини у сфері оподаткування. *Збірник наукових праць Міжрегіональної фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2011. № 1. С. 114–120.
9. Лисенко В. В., Задорожний О. С., Дзісяк О. П. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування: монографія. К.: Істина, 2008. 216 с.
10. Тимофеева Н. В. Участь спеціаліста в огляді документів під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(102). С. 278–286.
11. Попова С. М. Особливості використання спеціальних знань при виявленні та усуненні правопорушень у податковій сфері. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали

Амеліна А. С. Важливість використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності

Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 18 травня 2018 р. У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 18–22.

12. Дмитрів Р. М. Особливості проведення окремих слідчих дій у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 388–397.

13. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 196 с.

14. Настільна книга слідчого: науково-практичне видання для слідчих та дізнавачів / Н. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 720 с.

15. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: (Теорія та практика): монографія. К.: Логос, 2004. 324 с.

REFERENCES

1. Kopcha V. V. Takyka vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu sudochynstvi. *Pryznachennia i provedennia sudovykh ekspertyz. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vypusk 47. Tom 3. S. 107–114.

2. Chaplinska A. Formy vykorystannia spetsialnykh znan. S. 89–91 URL: file:///C:/Users/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/krise_2013_58(2)_19.pdf (data zvernennia: 07.12.2021).

3. Marushchak A. Yu. Zaluchennia spetsialista pry rozsliduvanni ukhylennia vid splaty podatkov, zboriv (oboviazkovykh platezhiv). *Forum prava*. 2014. № 2. S. 253–257.

4. Palyashvyly A. Ya. Ekspertyza v sude po uholovnym delam. M., 1973. 256 s.

5. Lukianchikov Ye. D., Lukianchikov B. Ye., Petriaiev S. Yu. Vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu provadzhenni. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 2019. Vypusk 4 (44). S. 125–129.

6. Sorokotiahyn Y. N. Yspolzovanye spetsyalnykh poznanyi v proverochnoi y orhanyzatsyonnoi deiatelnosti sledovatelja: uchebnoe posobyе. Sverdlovsk., 1989. 43 s.

7. Лысенко В. В. Rassledovanye uklonenyi ot uplaty nalohov, sovershennykh dolzhnostnymy lytsamy predpriaty, orhanyzatsyi, uchrezhdenyi. Kh.: Konsum, 1997. 192 s.

8. Potomska N. A., Bobik V. P. Poniattia i vydy slidchoho doslidzhennia dokumentiv u spravakh pro zlochyny u sferi opodatkovannia. *Zbirnyk naukovykh prats Mizhrehionalnoi finansovo-yurydychnoi akademii (ekonomika, pravo)*. 2011. № 1. S. 114–120.

9. Lysenko V. V., Zadorozhnyi O. S., Dzisiak O. P. Ukhylennia vid splaty podatkov: vyjavlennia ta rozsliduvannia: monohrafiia. K.: Istyna, 2008. 216 s.

10. Tymofieieva N. V. Uchast spetsialista v ohliadi dokumentiv pid chas rozsliduvannia zlochyniv proty bezpeky vyrobnytstva. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2017. № 1(102). S. 278–286.

11. Popova S. M. Osoblyvosti vykorystannia spetsialnykh znan pry vyjavlenni ta usunenni pravoporushen u podatkovii sferi. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy*

Амеліна А. С. Важливість використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності

zabezpechennia rozvytku Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehtatsii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Odesa, 18 travnia 2018 r. U 2-kh t. T. 2. / vidp. red. H. O. Ulianova. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2018. S. 18–22.

12. Dmytriv R. M. Osoblyvosti provedennia okremykh slidchykh dii u sferi hospodarskoi diialnosti. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* 2012. № 1. S. 388–397.

13. Romaniuk B. V. Suchasni teoretychni ta pravovi problemy vykorystannia spetsialnykh znan u dosudovomu slidstvi: monohrafiia. K.: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy, 2002. 196 s.

14. Nastilna knyha slidchoho: naukovo-praktychne vydannia dlia slidchykh ta diznavachiv / N. I. Panov, V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova ta in. K.: Vydavnychiy dim «In Yure», 2003. 720 s.

15. Lysenko V. V. Kryminalistychne zabezpechennia diialnosti podatkovoi militsii: (Teoriia ta praktyka): monohrafiia. K.: Lohos, 2004. 324 s.

A. S. Amelina. Importance of using special knowledge in the investigation of criminal offense in the field of economic activity

The author reveals the theoretical foundations of the importance of using special knowledge in the investigation of criminal offenses in the field of economic activity. The article emphasizes the importance of applying special knowledge in the investigation of criminal offenses in the field of economic activity. The author analyzes the procedural and non-procedural form of participation of specialists in the investigation process.

Emphasis is placed on the fact that the participation of specialists increases the effectiveness of investigative (search) actions, makes them more focused and improves the quality of actual data. The article notes that the subject of investigative knowledge is divided into two forms of use of special knowledge: direct and indirect. It is noted that the direct use of special knowledge is carried out by the investigator and the court.

This form does not generate an independent procedural source of evidence, but it contributes to the effectiveness of investigative (investigative) actions. Indirect use of special knowledge is realized in the form of: a) involvement of a specialist in participation in investigative (search) actions; b) providing expert advice or written explanations in court; c) information in the protocol of examination of physical evidence.

It is established that in the forensic literature the following classification of persons with special knowledge is given: specialists whose procedural status is not determined in criminal proceedings, auditors, accountants, inspectors and others who conducted inspections or provided other non-procedural assistance); specialists who acted as witnesses in the criminal proceedings on the basis of their special knowledge of legally significant circumstances (auditors, inspectors and others who were questioned as witnesses); specialists who are involved in the conduct of investigative (search) actions to assist the investigator in the manner prescribed by law ("specialist"); d) specialists who are

involved in the materials of criminal proceedings to provide an opinion on the studied special knowledge ("expert").

The article focuses on the main areas of use of special knowledge, in particular, such as: direct investigation (investigative) actions by investigators; involvement of a specialist; conducting examinations.

Keywords: *special knowledge, specialist, criminal offenses, consultations, investigative (investigative) actions, procedural, non-procedural form, search, review, review of documents.*

Стаття надійшла до редколегії 3 грудня 2021 року

УДК 658

JEL Classification: O 31, L 26

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.146-159

В. В. Гурочкіна,*д-р екон. наук, професор кафедри
економіки, підприємництва
та економічної безпеки**e-mail: viktoriv2005@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-8869-0189;****М. Б. Сокур,***здобувач PhD кафедри
економіки, підприємництва
та економічної безпеки,**Державний податковий університет**e-mail: marinaromashuk_@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-1256-9312**

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПРОЄКТІВ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуті напрями підвищення конкурентних позицій на міжнародному ринку проєктів, що представлені вітчизняними підприємствами й організаціями. Охарактеризовано шляхи формування оптимальної стратегії розвитку проєктної діяльності для досягнення максимального корисного ефекту під час здійснення ЗЕД. Представлено складові фінансово-економічного стану проєктів підприємств та організацій. Систематизовано комплекс зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на економічну безпеку проєктів підприємств та організацій. Розглянуто ризики реалізації проєктів та проведено аналіз факторів впливу на економічну безпеку проєктів в умовах зовнішньоекономічної діяльності, представлено інноваційні продукти для спрощення митних операцій. Надано рекомендації щодо підвищення економічної безпеки проєктів підприємств та організацій в Україні.

Ключові слова: економічна безпека, проєкти, ризики, митні ризики, зовнішньоекономічна діяльність, митні інновації.

Забезпечення стійкого розвитку та досягнення сталих результатів у проєктній діяльності підприємств та організацій, що забезпечують інтереси суб'єктів господарської діяльності і суспільства в цілому, не можливі без розробки стратегії економічної безпеки проєктів, яка характеризується ефективною системою упередження ризиків на етапах виникнення в управлінні усією економічною системою та її проєктною діяльністю підприємств й організацій. Саме досягнення відповідного стану економічної безпеки проєктів є важливим бар'єром на шляху негативного впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємств та організацій.

Метою статті є дослідження ризиків у проектній діяльності, що перешкоджають їх реалізації в умовах зовнішньоекономічного співробітництва, пошук шляхів вирішення проблеми безпеки проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. І. Саллі [1], Т. В. Тимофєєв, Л. Г. Наумова [2] розглядають економічну безпеку підприємства як стан, що визначається керівництвом і власниками підприємства як задовільний (прийнятний, бажаний, цільовий), що може проявлятися у досягненні певного рівня виробництва та бажаного рівня економічних показників, і може підтримуватися протягом певного періоду часу.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньоекономічна безпека є складовою частиною економічної безпеки держави, яка має певну самостійність і посідає найважливіше місце серед складових національної безпеки, оскільки саме вона є матеріальною базою всієї системи безпеки держави і виражає ключові інтереси людей, господарюючих суб'єктів господарювання, суспільства та держави.

Ключовим завданням під час розробки Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, яка прийнята 11 серпня 2021 р. визначено проведення постійного моніторингу економічної стійкості. Упродовж 2010–2019 років стан економічної безпеки оцінювався як небезпечний (у разі середнього значення оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки за цей період на рівні 34 % від оптимального значення). Попри відносне поліпшення окремих показників зовнішньоекономічної безпеки 2019 року (на 5 відсоткових пунктів до 41 % від оптимального значення) та першій половині 2020 року (на 5 відсоткових пунктів до 43 %) низька конкурентоспроможність вітчизняного виробництва, значна частка сировини у структурі експорту товарів і попередня зосередженість на ринках пострадянських країн зумовлювали розбалансування зовнішньоекономічної діяльності в нестабільних умовах розвитку світової економіки, гібридної війни Російської Федерації проти України [3]. Стратегія визначає такі ключові напрями, за якими проаналізовано загрози: фінансова безпека; виробнича безпека; зовнішньоекономічна безпека; інвестиційно-інноваційна безпека; макроекономічна безпека [4].

Стан зовнішньоекономічної безпеки впродовж 2010–2019 років оцінювався як небезпечний (у разі середнього значення оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки за цей період на рівні 34 % від оптимального рівня) [5]. Саме тому з метою підвищення конкурентних позицій на міжнародному ринку вітчизняних проєктів, важливим варто виділити формування оптимальної стратегії розвитку проектної діяльності шляхом досягнення максимального корисного ефекту під час здійснення ЗЕД.

Покращення темпів економічного зростання сучасних підприємств можливе при організації проектної роботи підприємств та організацій у напрямі зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), саме тому система управління мусить ретельно стежити за належним станом економічної безпеки проєктів. Саме стан економічної безпеки проєктів підприємств та організацій багато в чому обумовлює ефективність їх

діяльності в ринковій економіці, що приводить до необхідності розгляду проблем гарантування економічної безпеки ЗЕД підприємств.

Фінансово-економічний стан проєктів підприємств та організацій характеризується ступенем його ефективності, терміну окупності, прибутковості, фінансової стійкості, незалежності, структури джерел фінансування та ліквідності, здатністю покривати свої короткострокові та довгострокові боргові зобов'язання. Індикаторами зниження рівня економічної безпеки є:

- збільшення термінів окупності проєктів;
- зниження ліквідності проєктів підприємств та організацій;
- підвищення кредиторської та дебіторської заборгованості;
- зниження фінансової стійкості;
- зменшення рівня рентабельності виробничої діяльності під час зростання сукупних витрат.

За фінансову складову економічної безпеки проєктів відповідає фахівець із фінансово-економічного відділу підприємства.

Спочатку в управлінській діяльності термін економічна безпека стосовно окремо взятого підприємства вживався як певний критерій, що характеризує захищеність інформаційних ресурсів суб'єкта господарської діяльності, його комерційної таємниці, забезпечення конфіденційності внутрішньої документації, а також майнової і фізичної захищеності підприємства та його співробітників [6]. Така точка зору існувала в наукових працях кінця 90-х років минулого століття та на початку 2000-х років.

Таблиця 1

Підходи до визначення економічної безпеки підприємства

I. Економічна безпека як певний стан	1.1. Стан ефективного використання ресурсів підприємства
II. Економічна безпека як комплекс заходів	1.2. Стан надходження стратегічного потенціалу
III. Інші підходи	1.3. Стан захищеності діяльності підприємства

Розглянемо, які варіанти визначень існують у межах кожного з виділених нами підходів.

I. Економічна безпека як певний стан. Нами виділено три різновиди цього підходу до визначення економічної безпеки підприємства.

1.1. Економічна безпека, як стан ефективного використання ресурсів підприємства. У рамках цього підходу існують такі варіанти розуміння поняття економічна безпека підприємства.

1.2. Економічна безпека підприємства як стан знаходження стратегічного потенціалу. В рамках цього підходу виділяють такий варіант розуміння поняття економічна безпека підприємства.

1.3. Економічна безпека як стан захищеності діяльності підприємства. В межах даного підходу розрізняють такі варіанти розуміння поняття економічна безпека підприємства.

II. Економічна безпека як комплекс заходів. У рамках цього підходу існують такі варіанти розуміння поняття «економічна безпека».

Є. Раздіна [7] визначає економічну безпеку як комплекс заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарюючих суб'єктів за умов ринкової економіки, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів.

III. Інші підходи. Крім розглянутих вище основних підходів до визначення сутності економічної безпеки підприємства, наведемо також такі.

Економічна безпека проєктів підприємства й організацій характеризує захищеність інформаційних ресурсів у проєктній діяльності, його комерційної таємниці, стан забезпеченості конфіденційності проєктної документації, а також майнової і фізичної захищеності суб'єктів реалізації проєкту підприємства.

Економіка проєкту має посилювати слабкі напрями діяльності підприємств та організацій. Важливу роль у цьому процесі має відігравати держава та стейкхолдери проєктів, які намагаються перетворити пересічний економічний суб'єкт на переможця. Отже, розвиток системи має контролюватися державою з позиції як бюджетних витрат, так і стимулювання конкретних заходів.

У проєктній діяльності доцільно враховувати вплив стейкхолдерів за пріоритетністю та за ступенем впливу на проєкт відповідно до матриці стейкхолдерів [8]. Отже, економічна безпека проєктів у сучасних економічних умовах окреслюється певною діяльністю та захистом економічних інтересів, орієнтованим на забезпечення інформаційної безпеки та правового захисту інтелектуальної власності. Тому співвідношення між нормою доходів і витрат під час забезпечення захисту від зовнішніх і внутрішніх факторів є актуальним. Для аналізу ризику в проєктах розвитку підприємств та організацій, встановлення його допустимих меж, врахування вимог екологічної та економічної безпеки та прийняття управлінських рішень, необхідно включити такі фактори:

- інформаційна система, яка дозволяє оперативно контролювати існуючу небезпеку джерела, зокрема систематичний матеріал;
- інформація про передбачувані напрями економічної діяльності, проєкти та технічні рішення, які можуть вплинути на ступінь безпеки, та програму ймовірної оцінки пов'язаного з нею ризику;
- експертиза безпеки, порівняння альтернативних проєктів і технологій, які виступають як джерела ризику;
- дослідження техніко-економічних стратегій підвищення безпеки та визначити оптимальну структуру витрат на контроль рівня ризику та зниження його до прийнятного рівня з соціальної, економічної та екологічної точки зору;
- прогнозування та аналітичне визначення рівня ризику, з яким кількість небезпечних ситуацій не зростає;

– формування організаційних структур, експертних систем та нормативних документи для виконання зазначених функцій та порядок прийняття рішень; [9].

У таблиці 2 представлено комплекс зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на економічну безпеку проєктів підприємств та організацій, що є системою стратегічних напрямів стимулювання донорської допомоги та іноземних інвестицій як ефективного управління на всіх рівнях організації зовнішньоекономічної діяльності.

Таблиця 2

Аналіз факторів впливу на економічну безпеку проєктів

	Сприятливі умови	Несприятливі умови
	Моніторинг фінансово-економічної діяльності	Конкурентоспроможність продукції
Зовнішні фактори впливу на ЕБ ЗЕД підприємств	Раціональне використання фінансових ресурсів підприємства	Ризики економічної безпеки ЗЕД підприємств
		Невизначеність політичної ситуації, ризик несприятливих соціально-політичних змін у країні та регіоні
		Неможливість використання з тих або інших причин податкових пільг, встановлених законодавством
		Заходи державного впливу у сфері оподаткування, ціноутворення, землекористування, фінансово-кредитній сфері, охорони навколишнього середовища, вплив органів експертизи та ін
		Природні катастрофи (землетруси, повінь та інші природні катаклізми) заборона на діяльність
Внутрішні фактори впливу на ЕБ ЗЕД підприємств	Сильна інвестиційна діяльність	Слабка інвестиційна діяльність
	Створення резервів ресурсів на покриття непередбачених витрат	Неповнота та неточність інформації про динаміку техніко-економічних показників, параметри нової техніки та технології
	Збільшення коштів для виконання запланованої з недостатнім об'ємом фінансування роботи	Виробничо-технологічний ризик
		Неповнота та неточність інформації про фінансовий стан та ділову репутацію підприємств-учасників (можливість неплатежів, банкрутств, зривів договірних зобов'язань)
		Перевитрати, що виникли внаслідок: зриву планів робіт проєкту, низької кваліфікації розробників проєкту, помилок у складанні кошторисів та бюджетів

Джерело: сформовано авторами.

Гурочкіна В. В., Сокур М. Б. Економічна безпека проєктів в умовах зовнішньоекономічної діяльності

Для підтримки економічної безпеки проєктів доцільним є впровадження таких стратегічних напрямів, а саме:

- забезпечення ефективних механізмів залучення прямих іноземних інвестицій в суб'єкти господарювання;
- реалізація заходів покращення інвестиційного клімату на міжнародних ринках збуту;
- стимулювання стратегічного планування інвестиційних ресурсів як основного механізму управління залученням інвестиційних ресурсів; підвищення рівня оцінки загроз інформаційного забезпечення управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльності підприємств;
- виявлення інвестиційних ризиків економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності шляхом диверсифікації інвестиційних джерел фінансування;
- проведення оцінки рівня ефективності інвестиційних проєктів з метою альтернативного використання інвестиційного потенціалу підприємства.

Стратегічні напрями економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств забезпечать вирішенню проблемних аспектів та дасть поштовх до взаємодії держави та суб'єктів ЗЕД як пріоритетного напрямку інвестиційного потенціалу суб'єктів господарювання.

Забезпечення економічної безпеки бізнесу повинно розглядатися з позиції сукупності способів найбільш ефективного використання ресурсів і капіталу. З метою попередження або зниження ризику банкрутства, що гарантує успішність господарських процесів з позиції внутрішніх та зовнішніх критеріїв. Традиційно під час аналізу безпеки сучасного машинобудівного підприємства рекомендовано розглядати: безпеку, пов'язану з типом підприємства; безпеку, пов'язану з життєдіяльністю підприємства; безпеку за складовими частинами сфер його діяльності [6].

Найбільший ризик для безпеки проєктної діяльності підприємства – фінансовий, а саме ймовірність виникнення несприятливих фінансових наслідків у формі втрати доходу чи капіталу у ситуації невизначеності умов здійснення проєктної діяльності. Далі в таблиці представлено фінансові ризики та причини їх виникнення.

За умов відкритості національної економіки спостерігаються ризики у зовнішньоекономічній діяльності підприємств та організацій, що пов'язано порушеннями митного законодавства, що спрямовані на ухилення від сплати митних платежів або незаконного переміщення товарів. Починаючи від обсягів контрабанди (переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон країни) або несплати митних платежів у строк, встановлений законом, або інші протиправні дії, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів, а так само використання товарів, стосовно яких надано пільги щодо сплати митних платежів, в інших цілях, ніж ті, у зв'язку з якими було надано такі пільги [11].

До інших ризиків відносять транспортні, митні інциденти, ризики, пов'язані зі здоров'ям людей, пошкодженням майна, та правові, які виникають при придбанні ліцензій, патентів, авторських прав та ін. [12].

Таблиця 3

Види та причини виникнення фінансових ризиків у проєктах

Фінансові ризики, які виникають в процесі проєктної діяльності підприємства	Причини виникнення фінансових ризиків
– брак необхідних для реалізації проєктів коштів;	– недостатньо обґрунтований вибір пріоритетів економічної й ринкової стратегії підприємства;
– погіршення фінансового стану проєкту;	– помилково оцінені перспективи положення підприємства на ринку, його фінансова стійкість
– складність одержання зовнішніх позик для фінансування	– помилкова оцінка ринку споживання – автор інноваційного проєкту переоцінює його значимість для споживача;
	– ризик незабезпечення інноваційного проєкту достатнім рівнем фінансування – містить у собі ризик недоодержання коштів для розробки проєкту і ризик неправильного вибору джерел фінансування (неможливість здійснення проєкту за рахунок власних коштів, відсутність доступних джерел позикових засобів й ін.)

Джерело: сформовано авторами за даними джерела [10].

Управління митними ризиками в комплексі із митним пост-аудитом – основна ідея, так би мовити «філософія», цивілізованого митного контролю й, варто додати, реальна можливість модернізувати митну діяльність так, щоби посилити її інформаційно-аналітичний, превентивний компоненти з метою ефективного забезпечення економічної і, зрештою, національної безпеки держави [13].

Статистичні дані за 2020–2021 рр. свідчать, що 61 % інцидентів у морських портах України пов'язані з контролем порту державою (англ. Port State Control, далі – PSC). Друге місце за кількістю інцидентів посідають митні органи – 22 %. Замикають рейтинг портових «траблмейкерів» з 17 % Державна екологічна інспекція України (далі – Держекоінспекція) та органи санітарного контролю. Деякі посадові особи названих державних органів, переслідуючи власний інтерес, часто зловживають своїм правом та іноді вдаються до відвертого шантажу судовласників, погрожуючи затриманням судна [14].

У документі «Протидія ризикам, посилення безпеки ланцюга поставок та спрощення торгівлі (СОМ (2014) 527)» наголошується на тому, що ефективне управління митними ризиками є критично важливим для таких цілей:

- забезпечення безперервності ланцюга поставки при міжнародному переміщенні товарів і захисту безпеки Союзу та його резидентів;
- захисту фінансових та економічних інтересів Союзу та його країн-членів;
- спрощення і прискорення митних формальностей для представників законослухняного бізнесу та підвищення конкурентоспроможності ЄС.

Такий підхід відповідає цілям застосування системи управління ризиками, визначеним ч. 3 ст. 361 Митного кодексу України [15], і дає змогу конкретизувати

Гурочкіна В. В., Сокур М. Б. Економічна безпека проєктів в умовах зовнішньоекономічної діяльності

стратегічні напрями розвитку національної системи управління ризиками митного контролю. Так, до них пропонується включити:

- удосконалення законодавчого забезпечення;
- розбудову організаційної структури, впорядкування процесів управління ризиками та налагодження ефективної взаємодії учасників цієї системи;
- упровадження сучасних інформаційних технологій аналізу та оцінки митних ризиків;
- ресурсне забезпечення та належну підготовку персоналу [16].

Одним з найважливіших напрямів розвитку системи управління митними ризиками в Україні є упровадження сучасних інформаційних технологій аналізу та оцінки митних ризиків. На сьогодні для митного контролю товарів, транспортних засобів використовується автоматизована система митного оформлення (АСМО). Модулі АСАУР входять до складу АСМО і забезпечують автоматизований аналіз та оцінку ризиків у режимі реального часу під час оформлення митних декларацій і в наземних пунктах пропуску.

З метою упередження митних ризиків впроваджено проекти інформатизації з розвитку ЄАІС Держмитслужби та заходи з реалізації Концепції створення багатофункціональної комплексної системи «Електронна митниця», які будуть здійснюватися як складові частини Національної програми інформатизації з обов'язковим погодженням проектів і заходів з Генеральним державним замовником Національної програми інформатизації [17].

Згідно з Національною програмою інформатизації визначається стратегія розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення.

Національна програма інформатизації становить комплекс взаємопов'язаних окремих завдань (проектів) інформатизації, спрямованих на реалізацію державної політики та пріоритетних напрямів створення сучасної інформаційної інфраструктури України за рахунок концентрації та раціонального використання фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, виробничого і науково-технічного потенціалу держави, а також координації діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності і громадян у сфері інформатизації.

Важливо зазначити, що створення проектів щодо покращення митних процедур є своєрідним інноваційним продуктом. Під час впровадження таких «митних інновацій» більш якісно реалізується інноваційний проект. Крім того, наявність досвідчених фахівців-кураторів проекту, що бездоганно розуміються на «митних інноваціях», виступає гарантією ефективної реалізації та впровадження проектної діяльності підприємств та організацій.

Одним із таких інноваційних проектів є «Проекти інформатизації», що розроблялися в багатьох галузях і територіальних ланках за фундаментальними та прикладними програмами. Зокрема, Держмитслужба підтримує експериментальний

проект митного оформлення транспортних засобів через портал Дія [18]. Крім того, доцільним є впровадження Довгострокової програми інформатизації митниці, а саме:

- запровадити технології е-урядування;
- сформувати систему електронних інформаційних ресурсів;
- розвиток телекомунікаційного середовища територіальної громади, захист інформації та формування системи електронних інформаційних ресурсів;
- підтримка працездатності та забезпечення функціонування існуючих систем.

Ці заходи матимуть такі результати:

- запровадження підвищення освіти у сфері використання інформаційних технологій для службових та посадових осіб;
- охоплення системами безпаперового документообігу виконавчі органи міської ради, з використанням електронного цифрового підпису та інших систем ідентифікації, а також підвищено якість надання адміністративних послуг;
- запровадження створення зони вільного доступу до wi-fi у громадських місцях та доступу до публічної інформації через мережу Інтернет, зокрема у сільській місцевості.

Актуальним напрямом удосконалення адміністрування митних режимів в Україні є максимальна автоматизація та інформатизація митних процедур у процесі митного оформлення товарів та здійснення митного контролю дотримання норм митного та податкового законодавства (за аналогією із системою електронного митного оформлення в США). Роль суб'єктів владних повноважень органів Державної митної служби України в процесі прийняття рішення щодо пропуску товарів через митний кордон повинна бути зведена до мінімуму. Використання технологій штучного інтелекту дозволить мінімізувати корупційні ризики в роботі органів публічної адміністрації та неупереджено виявляти факти порушення митного законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності [19].

У рамках загальнонаціональної діджиталізації державного управління (електронного урядування), наприкінці 2019 року Державна митна служба України анонсувала додаток e-Borders – «Митниця в смартфоні», наразі триває робота над впровадженням даного проєкту [20].

Крім того, Уряд схвалив запуск пілотного проєкту «Електронна черга перетину кордону». Проєкт дозволить громадянам швидко зареєструватися на кордоні, а транспортні засоби – не простоювати декілька днів. Також будуть створені комфортні зони очікування. Запровадження «Електронної черги» покращить імідж нашої країни та інвестиційний клімат.

На сьогодні в рамках проєктної діяльності Державної митної служби України для бізнесу реалізовано такі послуги:

- рахунки для сплати митних платежів;
- товари, щодо яких діють обмеження;
- перевірка митної декларації;
- порядок нарахування митних платежів;
- перевірка сертифікату походження товару;
- авторизований економічний оператор;

- режим спільного транзиту (NCTS);
- відкриті дані;
- облік нерезидентів.

Одним із важливих досягнень реформи митниці стало запровадження механізму «Єдиного вікна» для міжнародної торгівлі. Завдяки механізму «Єдиного вікна» відбулося спрощення ведення зовнішньоекономічної діяльності шляхом переведення взаємодії підприємств з митними та контролюючими органами в електронний формат.

Отже, механізм «Єдиного вікна» дозволяє забезпечити:

- 1) якісний контроль за виконанням підприємствами вимог законодавства;
- 2) оперативний обмін інформацією між митницею, підприємствами та державними органами;
- 3) протидію корупції – мінімізація офлайн-комунікацій під час здійснення контрольних процедур;
- 4) спрощення здійснення зовнішньоекономічної діяльності [21].

Висновки. Проектна діяльність державного сектору направлена на процесні інновації та вимірювані продукти.

У державному управлінні прослідковується тенденція неможливості управління за результатами, оскільки присутні слабкі сторони спрощеного застосування оцінки ефективності:

- органи влади виробляють не продукцію, а виконують ряд зобов'язань;
- продукти, як результати діяльності організації, не завжди піддаються оцінці ефективності, оскільки відповідають різним, часто суперечливим цінностям;
- ряд державних організацій значною мірою орієнтовані на процеси;
- продукт виробляється спільно з іншими установами (державна організація не є незалежним виробником);
- продукція державних організацій взаємозалежна;
- причинно-наслідкові зв'язки невідомі, неочевидні чи неоднозначні;
- оцінка діяльності не дає об'єктивного уявлення про якість роботи;
- результати можна інтерпретувати по-різному залежно від якості роботи;
- зовнішнє середовище динамічне, а не статичне.

Для підвищення економічної безпеки проектів підприємств та організацій доцільно активніше нарощувати інвестиційний потенціал та поглиблювати застосування інструментів управління проектами, а для підвищення економічної безпеки проектів доцільно сформувати економічні умови для стабільної ефективної взаємодії між агентами державного та приватного секторів. Зі свого боку це дозволить посилити проектну діяльність державного та приватного секторів. Варто зазначити, що інтенсифікація проектної діяльності є драйвером інновацій та конкурентоспроможності державного та приватного секторів, особливо митниці. Готовність державних управлінських структур до впровадження інструментів управління проектами виступає позитивним «сигналом» для регіональної та транснаціональної бізнес-спільноти щодо інвестування в проекти підприємницької діяльності.

Завдяки впровадженню інструментів управління проектами на митниці система управління економічною безпекою проектів в умовах зовнішньоекономічної діяльності виходить на новий щабель еволюційного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Салли В. И., Салли С. В., К созданию системы оценки состояния угольных шахт. *Уголь Украины*. 2009. № 6. С. 35–38.
2. Тимофеев Т., Наумова Л. Экономическая безопасность и управление риском предприятий. URL: http://btbcons.ru/articles/?art_id=6
3. За розрахунками Мінекономіки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Мінекономіки від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: проект Указу Президента України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=65355ae8-3a6a-47e8-a0fd=f4a02adfe66c&title=ProektUkazu/PrezidentaUkrainiproRishenniaRadiNatsionalnoiBezpekiIOboroniUkrainiVid-2021-/RokuproStrategiiuEkonomichnoiBezpekiUkrainiNaPeriodDo2025-Roku>
5. Малишко Є. О., Чернишов В. В. Визначення факторів впливу на розвиток ЗЕД підприємств: матеріали Міжнародної наукової конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця», Харків, 27 листопада 2020 р. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. С. 216–217.
6. Беседин А. Л., Беляев В. В. Экономическая безопасность предприятия в контексте системного подхода к решению проблемы защиты конфиденциальной информации. *Финансы и кредит*. 2004. № 27. С. 63–68.
7. Підприємництво в епоху глобальних трансформацій: виклики та перспективи розвитку: монографія / П. В. Пашко, Л. Л. Лазебник, Ю. В. Кіндзерський та ін.; за ред. П. В. Пашка та Л. Л. Лазебник; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь: Вид.-поліграф. центр Університету ДФС України, 2019. 476 с. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 133).
8. Гурочкіна В. В. Інвестиційна політика підприємства: матриця стейкхолдерів та драйвери розвитку взаємодії. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 4, т. 2. С. 89–97.
9. Лапуста М. Г., Шаршукова Л. Г. Ризики в підприємницькій діяльності, 1998.
10. Брегін Н. А. Фінансовий ризик підприємств в сучасних умовах господарювання. *Економіка: проблеми теорії і практики*: зб. наукових праць. Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. Вип. 188, том II. Ст. 566–572.
11. Щомісячний інформаційно-аналітичний журнал «Економіка. Фінанси. Право». URL: <http://ndi-fp.nusta.edu.ua/thesis/691/>
12. Управління ризиками в проектах. URL: https://www.oa.edu.ua/download/Lektsija_8.pdf
13. Мазур А. Економічна безпека держави: погляд крізь призму митного контролю. *Lex Portus*. 2016. № 2. С. 87–100.

Гурочкіна В. В., Сокур М. Б. Економічна безпека проектів в умовах зовнішньоекономічної діяльності

14. Моряков К. Нетиха гавань. Виклики для судновласників в українських портах. *Юридична Газета Online*. № 20.
15. Митний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
16. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the EU Strategy and Action Plan for customs risk management: Tackling risks, strengthening supply chain security and facilitating trade (COM/2014/0527 final)]. *European Commission. Taxation and Customs Union*. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2014:0527:FIN>
17. Про затвердження Положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему Держмитслужби України / офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va341342-10#Text>
18. Держмитслужба підтримує експериментальний проєкт митного оформлення транспортних засобів через портал Дія / Державна митна Служба. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhmitsluzhba-pidtrimuie-eksperimentalnii-proiekt-mitnogo-oformlennia-transportnikh-zasobiv-cherez-portal-diia-586>
19. Лемеха Р. Автоматизація та інформатизація митних процедур як пріоритетні напрями вдосконалення адміністрування митних режимів в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 126–133.
20. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua>
21. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>

REFERENCES

1. Sally V. Y, Sally S. V. K sozdaniyu systemy otsenky sostoiannya uholnykh shakht. *Uhol Ukrainy*. 2009. № 6. S. 35–38.
2. Tymofeev T., Naumova L. Ekonomicheskaya bezopasnost y upravlenye ryskom predpriyatiy. URL: http://btbcons.ru/articles/?art_id=6
3. Za rozrakhunkamy Minekonomiky vidpovidno do Metodychnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzhenykh nakazom Minekonomiky vid 29.10.2013 № 1277. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
4. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy: Proekt Ukazu Prezidenta Ukrainy. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=65355ae8-3a6a-47e8-a0fd-f4a02adfe66c&title=ProektUkazuPrezidentaUkrainiproRishenniaRadiNatsionalnoiBezpekiIOboroniUkrainiVid-2021-RokuproStrategiiuEkonomichnoiBezpekiUkrainiNaPeriodDo2025-Roku>
5. Malysheva Ye. O., Chernyshov V. V. Vyznachennia faktoriv vplyvu na rozvytok ZED pidpriemstv: materialy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii «Ekonomichniy rozvytok i spadshchyna Semena Kuznetsia», Kharkiv, 27 lystopada 2020 r. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia, 2020. S. 216–217.

6. Besedyn A. L., Beliaev V. V. *Экономическая безопасность предприятия в контексте системного подхода к решению проблемы защиты конфиденциальной информации. Финансы и кредит.* 2004. № 27. С. 63–68.
7. *Підприємство в епоху глобальних трансформацій: виклики та перспективи розвитку: монографія* / P. V. Pashko, L. L. Lazebnyk, Yu. V. Kindzerskyi ta in.; za red. P. V. Pashka ta L. L. Lazebnyk; Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy. Irpin: Vyd.-polihraf. tsentr Universytetu DFS Ukrainy, 2019. 476 s. (Seriia «Podatkova ta mytna sprava v Ukraini», t. 133).
8. Hurochkina V. V. Investytsiina polityka pidpriemstva: matrytsia steikholderiv ta draivery rozvytku vzaiemodii. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky.* 2019. № 4, t. 2. С. 89–97.
9. Lapusta M. H., Sharshukova L. H. (1998). Ryzkyky v pidpriemnytskii diialnosti.
10. Brehin N. A. Finansovyi ryzkyk pidpriemstv v suchasnykh umovakh hospodariuvannia. *Ekonomika: problemy teorii i praktyky: Zb. naukovykh prats. Vyp. 188, tom II.* Dnipropetrovsk: DNU, 2004. St. 566–572.
11. Shchomisiachnyi informatsiino-analitychnyi zhurnal "Ekonomika. Finansy. Pravo" URL: <http://ndi-fp.nusta.edu.ua/thesis/691/>
12. Upravlinnia ryzykamy v proekтах. URL: https://www.oa.edu.ua/download/Lektsija_8.pdf
13. Mazur A. Ekonomichna bezpeka derzhavy: pohliad kriz pryzmu mytnoho kontroliu. *Lex Portus.* 2016. № 2. С. 87–100.
14. Moriakov K. Netykha havan. Vyklyky dlia sudnovlasnykiv v ukrainskykh portakh. *Yurydychna Hazeta Online.* № 20.
15. Mytnyi kodeks Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
16. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the EU Strategy and Action Plan for customs risk management: Tackling risks, strengthening supply chain security and facilitating trade (COM/2014/0527 final). *European Commission. Taxation and Customs Union.* URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2014:0527:FIN>
17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynu avtomatyzovanu informatsiinu systemu Derzhmytsluzhby Ukrainy. Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va341342-10#Text>
18. Derzhmytsluzhba pidtrymuie eksperymentalnyi proiekt mytnoho oformlennia transportnykh zasobiv cherez portal Diia. Derzhavna Mytna Sluzhba. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhmitsluzhba-pidtrimuie-eksperymentalnyi-proiekt-mitnogo-oformlennia-transportnykh-zasobiv-cherez-portal-diiia-586>
19. Lemekha R. Avtomatyzatsiia ta informatyzatsiia mytnykh protsedur yak priorytetni napriamy vdoskonalennia administruvannia mytnykh rezhymiv v Ukraini. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* 2020. № 11. С. 126–133.
20. Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua>
21. Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://mof.gov.ua/uk>

V. V. Hurochkina, M. B. Sokur. Economic security of projects in the context of foreign economic activity

The article considers the directions of increasing competitive positions in the international market of projects represented by domestic enterprises and organizations. The ways of forming the optimal strategy for the development of project activities to achieve the maximum useful effect in the implementation of foreign economic activity are described. The components of the financial and economic condition of projects of enterprises and organizations are presented. A set of external and internal factors influencing the economic security of projects of enterprises and organizations is systematized. The risks of project implementation are considered and the analysis of factors influencing the economic security of projects in the conditions of foreign economic activity is carried out, innovative products for simplification of customs operations are presented. Recommendations for improving the economic security of projects of enterprises and organizations in Ukraine are provided.

Ensuring sustainable development and achieving sustainable results in the project activities of enterprises and organizations that represent the interests of economic entities and society as a whole is not possible without developing a strategy of economic security of projects, characterized by an effective risk prevention system at the stages of management. and its project activities of enterprises and organizations. Achieving the appropriate state of economic security of projects is an important barrier to the negative impact of the external environment on the activities of enterprises and organizations.

The purpose of the article is to study the risks in project activities that hinder their implementation in terms of foreign economic cooperation, finding ways to solve the problem of project security.

Keywords: economic security, projects, risks, customs risks, foreign economic activity, customs innovations.

Стаття надійшла до редколегії 2 грудня 2021 року

УДК 330.3

JEL Classification: H 26

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.160-169

М. А. Іщук,*провідний фахівець кафедри митної**справи та товарознавства,**Державний податковий університет**e-mail: michaelkiev@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-9346-2607**

ТЕНДЕНЦІЇ І МАСШТАБИ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У цій статті автором на підставі результатів власного аналізу різних методик оцінки тіньової економіки та узагальнення результатів досліджень інших учених, виявлено та проаналізовано сучасний рівень тінізації економіки України. Встановлено, що рівень тіньової економіки в Україні дорівнює від 40 до 45 % ВВП і є критичним. Її обсяги вказують на постійне зростання не лише у грошовому еквіваленті, а й на зростання співвідношення тіньової економіки до легальної, на користь першої.

Ключові слова: *тіньова економіка, обсяг тіньової економіки, методи оцінки рівня тіньового сектору, неформальна зайнятість.*

Мета статті. Значна кількість досліджень, присвячених тіньовій економіці (її поняття та зміст, причини появи, методи розрахунку, способи боротьби тощо), не дають однозначної відповіді на питання: що включає в себе тіньова економіка і як точно розрахувати її рівень. Ці питання є глобальними, навіть окремі дисертаційні дослідження ще не змогли дати на них однозначної відповіді. На жаль, незважаючи на широту порушеної теми, ми обмежені обсягом цієї ознайомчої наукової роботи. З огляду на це метою статті буде поверхнєве визначення рівня тіньової економіки в Україні.

Постановка проблеми. У всьому світі не існує держави, яка певною мірою не була б уражена таким явищем, як тіньова економіка. Вона проявляється у всіх сферах економічної діяльності: виробництво, обмін, розподіл, споживання. Форми і масштаби тіньової економіки залежать від економічної, політичної та соціальної складової певної країни. Цей факт, починаючи з другої половини минулого століття, викликав інтерес учених, зокрема й вітчизняних, серед яких доцільно виділити: З. С. Варналія [1; 2; 3], В. М. Гєєця [4], Я. А. Гончарука [5], В. Г. Задорожного [6], О. В. Засянську [7], В. І. Захарченко [8], Г. Ф. Іванченко [9], Т. Т. Ковальчука [10], І. І. Мазур [12], Т. В. Момот [14], В. І. Мунтіяна [15], В. А. Предборського [18], Є. Л. Стрельцова [20] та інших.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи проблематику тінізації економік, можна дійти висновку, що існує три підходи, на підставі яких визначається сутність тіньової економіки та розробляються методи її обчислення:

– економічний підхід – розкриває зміст тіньової економіки через виробництво, що приховується від оподаткування. У цьому випадку приховування від оподаткування є системною ознакою економічного підходу в трактуванні явища «тіньова економіка»;

– юридичний підхід – ґрунтується на невідповідності законодавства і трактує тіньову економіку як сукупність заборонених нормативно-правовими актами видів діяльності;

– статистичний підхід – базується на спотворенні статистичних даних і полягає в тому, що тіньовою економікою є діяльність, не врахована офіційною статистикою.

Як бачимо, в основу кожного з вищевказаних підходів покладено одну з ознак, що не дає можливості комплексно охарактеризувати тіньову економіку, запропонувати точні методи її обчислення та оцінки, оскільки, по суті, відбувається односторонній аналіз тіньової економіки, що не дає повного уявлення про елементи, що входять до її складу. Причиною цього є або недооблік окремих секторів тіньової економіки, або включення до її складу явищ, які за своїм змістом не повинні відноситись до тіньової економіки.

З огляду на вищевказані недоліки розглянутих підходів підтримуємо позицію С. А. Силаєвої щодо визначення цього феномену. На думку авторки, тіньова економіка «...повинна розглядатися як:

1) економічна діяльність, тобто до її складу не повинні включатися невиконавчі операції;

2) складова частина суспільного відтворення, тим самим підкреслюється можливість виникнення тіньової економіки не лише на стадії виробництва, а й на стадії утворення, розподілу та споживання матеріальних благ і послуг;

3) діяльність, яка не відповідає вимогам законодавства, оподаткування й обліку» [19, с. 28–29].

Ґрунтуючись на цьому, під тіньовою економікою ми вважаємо за доцільне розуміти діяльність на всіх стадіях кругообігу капіталу, що здійснюється врозріз із нормами вітчизняного законодавства, оподаткування і статистичного обліку.

На сьогодні тіньова економіка проникла в усі галузі економіки і сфери матеріального виробництва. Це одна з особливостей вітчизняної тіньової економіки, яка нам залишилася у спадок від СРСР. Підкреслимо, що така особливість тіньової економіки була притаманна всім пострадянським країнам і в багатьох державах (зокрема, і в Україні) вона збереглася донині. При цьому її присутність у певній галузі є не лише нерівномірною, але й коливається з року в рік. Так, наприклад, на тіньовий сектор у фінансовій та страховій діяльності, за даними Міністерства економіки України, на 1 півріччя 2021 року припало близько 32 % всієї діяльності, а в добувній промисловості цей показник дорівнює 34 %. При цьому за аналогічний період 2020 року ці показники дорівнюють, відповідно, 29 і 43 %. Отже, рівень тіньової економіки в окремо взяті періоди може коливатися як у бік його збільшення, так і зменшення.

Другою характерною особливістю тіньової економіки в Україні є включення до неї широких мас населення, що прямо підтверджується кількістю неформально працюючого населення. За даними Державної служби статистики України, 2021 року з 16 млн 646 тис. економічно активного населення 3 млн 15 тис. є неформально зайнятими. Щодо всіх зайнятих, кількість неформально працюючого населення 2021 року становила 18,1 %. В окремих областях України неформально працюючі становлять майже половину зайнятого населення: Херсонська область – 39,8 %, Івано-Франківська область – 43,6 %, Чернівецька область – 43,7 %, Рівненська область – 53,5 %. Зазначимо, що дані статистики не враховують тих, хто має офіційно не враховану «другу» і навіть «третю» роботу, а це, за різними даними, від 20 до 30 % всіх офіційно працюючих.

Звернемо увагу на «цікавий» факт, згідно з яким все офіційно непрацевлаштоване населення країни зараховується Урядом України до «працевлаштованих» у тіньовому секторі. На сьогодні у зв'язку зі скрутним становищем майже кожен українець може отримати від держави субсидію на оплату комунальних послуг. При цьому відповідно до підпункту 3 пункту 6 Положення про порядок призначення житлових субсидій, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 № 848 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 27.04.2018 № 329), якщо у складі домогосподарства або у складі сім'ї члена домогосподарства є особи, що досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи для призначення житлової субсидії, і в цьому періоді: за інформацією ДПС України, Пенсійного фонду України, у них взагалі відсутні доходи, які враховуються під час призначення житлової субсидії; або нарахований середньомісячний сукупний дохід менший, ніж розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на початок періоду, за який враховуються доходи для призначення житлової субсидії, житлова субсидія не призначається [17]. Тобто громадянин не може отримати субсидію, якщо він офіційно не працює або працює та отримує грошей менше встановленої мінімальної зарплатні, оскільки держава вважає, що він вже отримує кошти з «альтернативних» джерел, яких повинно вистачити на оплату комунальних послуг. На нашу думку, такий підхід відносно працюючих громадян не враховує норму статті 56 Кодексу законів про працю України, згідно з якою за угодою між працівником і власником або уповноваженим ним органом може встановлюватись як у разі прийняття на роботу, так і згодом неповний робочий день або неповний робочий тиждень [11]. Отже, з одного боку, законодавство дозволяє офіційно працювати та отримувати зарплатню менше встановленого мінімального рівня, а з іншого – обмежує права таких осіб на отримання субсидій.

Продовжуючи дослідження, зазначимо, що участь широких мас населення країни в тіньовій економіці пояснюється її амортизуючим ефектом щодо всіх соціальних та економічних потрясінь, які «випали» народу України. За останні вісім років економіка України зазнала серйозних втрат і поступово відновлюється. Порівняно з 2013 роком у 2014 році рівень економіки (якщо його обчислювати в мільйонах доларів) впав у 2,08 раза, 2015 р. – в 3,1 раза, 2016 р. – 2,35 раза, 2017 р. – 2,02 раза, 2018 р. – в 1,59 раза, а 2020 і 2021 рр. – в 1,25 раза. При цьому якщо 2013 року в країні

налічувалося 1 576,4 тисяч безробітних (з них 487,6 тисяч офіційно зареєстрованих), то 2020 р. їх стало трохи більше, а саме – 1 674,2 тисяч осіб (361,1 тисяч офіційно зареєстрованих). У всіх розвинених країнах світу спад виробництва супроводжується різким підвищенням рівня безробітних, в Україні ж він залишається практично незмінним, навіть 2015 року, при якому економіка «впала» в 3,1 раза, налічувалося 1 654 тисяч безробітних (з них 461,1 тисяч офіційно зареєстрованих).

Навіть масові затримки заробітної плати і низький рівень доходів не викликають у населення серйозних соціальних виступів. Якщо виходити з офіційних цифр по заробітній платі (середня заробітна плата з 2013 по 2020 рр. зросла в 2,5 раза) у більшості населення, то можна дійти розуміння, що на таку зарплату з вирахуванням комунальних платежів (з 2013 по 2020 рік вони зросли у 5,5 раза) вижити неможливо, не залишиться коштів на їжу (ціна на продукти з 2013 по 2020 рр. зросла у 2,5 раза), одяг, бензин (ціна на які з 2013 по 2020 рр. зросла у 3,5 раза), проїзд у громадському транспорті (ціна з 2013 по 2020 рр. зросла у 3,5 раза) тощо. Проте населення України знаходить на все це кошти, показуючи тим самим різку адаптивність до несприятливих змін економічної ситуації. Ймовірно існує якийсь механізм амортизації, що функціонує за своїми законами. Таким механізмом і є тіньова економіка.

Аналізуючи рівень тіньової економіки у нашій країні, варто підкреслити, що, починаючи з 2017 року, він має тенденцію до зменшення. На сьогодні в офіційній статистиці, матеріалах різних досліджень і в засобах масової інформації наводяться різні дані про масштаби тіньової економіки, які нерідко розрізняються в декілька разів. Це пов'язано з тим, що у вітчизняній та міжнародній практиці використовуються різні методи кількісної оцінки параметрів тіньової економіки, при цьому самі вчені визнають їх недостатню об'єктивність та достовірність. Намагаючись нівелювати розбіжності в різних методиках розрахунку, а також для отримання найбільш достовірних даних, у Міністерстві економіки України застосовують разом з іншими також і інтегральний показник рівня тіньової економіки (у % від обсягу офіційного ВВП).

Для інтегральної оцінки рівня тіньової економіки в Україні застосовуються методи, усереднене значення результатів яких представляє характеристику стану і тенденцій розвитку тіньової економіки. Найбільш прийнятними для визначення обсягів тіньової економіки в умовах наявної статистичної бази є такі методи: «витрати населення – роздрібний товарооборот», фінансовий, монетарний, електричний [13]. За допомогою використання інтегрального показника стає можливо визначити найбільш точні параметри тіньового сектору економіки України (рис. 1). Зазначимо, що Міністерство економіки України проводить розрахунок за неформальним сектором економіки, пов'язаним з виробництвом товарів та послуг, який вона ототожнює з тіньовою економікою.

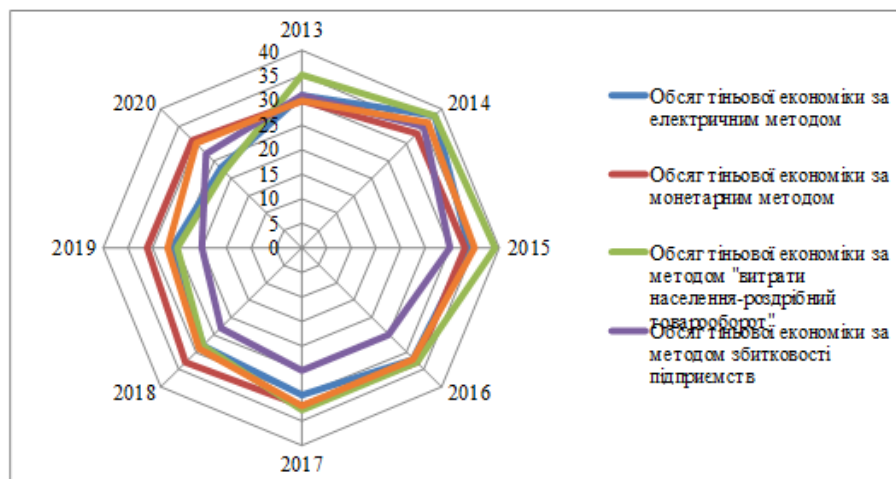

Рис. 1. Обсяг тіньової економіки за різними методами оцінки тіньової економіки, до офіційного ВВП (%)

Джерело: складено автором на основі даних Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України.

З огляду на отримані дані можна припустити, що до 2013 р. питома вага неформального сектору дорівнювала 30 % від офіційного ВВП. При цьому варто враховувати, що умовно «прийнятним» рівнем тіньової економіки в розвинених країнах вважається її рівень від 10 до 15 %. Показники тіньової економіки з 2014 по 2016 рр. свідчать про тенденцію до зростання рівня тіньової економіки щодо попереднього періоду, а з 2017 року простежується зворотна тенденція. Проте тут варто наголосити на обставині, на яку не звертають увагу ті, хто ставить собі в заслуги зниження рівня тіньової економіки. А саме зростання тіньової економіки багато в чому залежить від фактичного рівня реального ВВП. На кінець 2013 року рівень реального ВВП становив 176 480 млн дол. США (таблиця 1). Це максимальний рівень, якого досягав ВВП за всі роки незалежності України. При цьому інтегральний показник тіньової економіки за 2013 рік дорівнював 30 %, що в грошовому еквіваленті становило 52 944 млн дол. США. Після революційних подій 2014 року рівень реального ВВП почав знижуватися і на кінець 2015 року впав, порівняно з 2013 роком, у 3,1 раза. При цьому рівень тіньової економіки, порівняно з 2013 р., зріс і становив 35 % від ВВП (19 903,8 млн дол. США). Отже, порівняно з 2013 роком фактичний рівень тіньової економіки в грошовому вираженні зменшився у 2,66 раза. Доходимо висновку, що під час падіння ВВП у 3,1 раза рівень тіньової економіки зменшився лише у 2,66 раза. З огляду на це можна зробити висновок, що якість боротьби з цим явищем в Україні погіршилася. На зменшення рівня тіньової економіки вплинули не розроблені в країні способи боротьби з нею, а фактичне зменшення реального ВВП. Тільки наприкінці 2016 року рівень ВВП до тіньової економіки, порівняно з рівнем ВВП до тіньової економіки 2014 року, збігся. 2020 року в Україні почала зростати сума реального ВВП, що також

Іщук М. А. Тенденції і масштаби тінізації економіки України

призвело до збільшення фактичного рівня тіньової економіки в грошовому еквіваленті. Цей факт не підлягає сумніву, оскільки фіксується всіма методиками, що використовуються для оцінки масштабу тіньової економіки в Україні. Візьмемо для порівняння 2020 рік, коли інтегральний показник тіньової економіки був на тому самому рівні, що і в 2013 – 30 %. 2020 року співвідношення рівня тіньової економіки в грошовому еквіваленті до рівня тіньової економіки 2013 року дорівнювало 1,25, як і співвідношення рівня ВВП 2020 року до аналогічного показника 2013 року [16]. Якщо застосовувати цей підхід, то можемо помітити, що навіть 2019 року, коли інтегральний показник перебував на рівні 27 %, тобто на 2 п.п. менше ніж попереднього року, рівень тіньової економіки в грошовому еквіваленті все одно зріс і становив 992 446,5 млн грн, тобто на 98 257,894 млн грн більше ніж у попередній рік, коли він становив 894 188,6 млн грн.

Таблиця 1

Рівень ВВП за 2013–2020 роки

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Рівень ВВП, млн грн	1410609	1365123	1430290	2034430	2445587	3083409	3675728	3818456
Рівень ВВП, млн дол. США	176480	84491	56868	75018	87155	110397	143864	140902
Кореляція, %	8,17	-52,12	-32,7	31,91	16,17	26,66	30,32	-2,06

Джерело: Пилипченко О. О. [16], доповнено автором на основі даних Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України.

З огляду на наведені дані можна підсумувати, що всі наявні зменшення, які стосуються рівня тіньової економіки, пов'язані не із запровадженням ефективних засобів боротьби та попередження тіньових проявів в економіці України, а є наслідком кризових явищ (економічних, політичних та соціальних), з якими зіштовхнулася наша країна 2014 року. Незважаючи на всі запевнення, які звучать з «високих трибун», Україна продовжує нести колосальні втрати у: транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності (за 1 півріччя 2020 року – 45 % валової доданої вартості); операціях з нерухомим майном (36 %); добувній промисловості (34 %); фінансовій та страховій діяльності (32 %); будівництві (26 %); переробній промисловості (26 %); оптовій та роздрібній торгівлі (20 %); сільському, лісовому та рибному господарстві (20 %).

Зазначимо, що на практиці існує значна кількість операцій з активами, які, незважаючи на відсутність свого впливу на рівень ВВП, за своїм змістом мають ознаки економічних операцій. Сукупність таких операцій більшість вчених називають «незаконною економікою». Сюди включається шахрайство, крадіжка, грабежі та інші

протизаконні дії, які певною мірою ведуть до перерозподілу національного багатства [21]. Масштаби незаконної економіки не враховуються Мінекономіки України під час розрахунку обсягу макроекономічних показників, відповідно, не враховуються й у разі розрахунку рівня тіньової економіки, але при цьому в нашому дослідженні не можемо не згадати про існування «незаконної економіки» і про те, що її рівень, за окремими даними (нехай навіть недостатньо повними), коливається від 10 до 15 % ВВП. Отже, можна констатувати, що масштаби тіньової економіки (неформальний сектор (інтегральний показник 30 %) + сектор «незаконної економіки» (від 10 до 15 %) в Україні 2021 року становить від 40 до 45 % ВВП. На нашу думку, необхідно враховувати рівень «незаконної економіки» під час розрахунку економіки тіньової, оскільки це насамперед впливає на розробку пропозицій щодо протидії її зростання, зменшення масштабів, нейтралізації загроз економічній безпеці України тощо.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що тіньова економіка – це явище неоднозначне, що має як негативні, так і позитивні сторони. В Україні тіньова економіка вже не є придатком економіки легальної, а позиціонується як цілком самостійне життєздатне явище – паралельна економіка. З огляду на отримані дані дійшли висновку, що держава «закриває очі» на тіньову економічну діяльність, оскільки на сьогодні лише тіньова економіка дозволяє вижити населенню країни і знижує соціальну напруженість. Крім того, окремі факти вказують на те, що держава «користується» зайнятістю значної частини населення в тіньовій економіці. Рівень тіньової економіки в Україні становить від 40 до 45 % ВВП і є критичним. Тіньова економіка вже наражає на небезпеку встановлені в державі норми й закони. Її обсяги вказують на постійне зростання не лише в грошовому еквіваленті, а й на зростання співвідношення тіньової економіки до легальної, на користь першої. Вважаємо, що подібна ситуація буде зберігати свою негативну динаміку, доки в Україні зберігаються умови й передумови масштабного розвитку тіньового сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 46–53.
2. Варналій З. С. Шляхи детінізації економіки України та її особливості. *Банківська справа*. 2007. № 2. С. 56–66.
3. Варналій З. С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник*. Львів, 2009. Вип. 1. С. 3–20.
4. Геєць В. М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / за ред. В. М. Геєць та ін. Харків: ВД «Інжек», 2006. 240 с.
5. Гончарук Я. А., Флейчук М. І. Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 2. С. 56–58.
6. Задорожний Г. В., Іващенко П. А., Гютенникова С. В. Економічна безпека і тіньова економіка: монографія. Харків: ХІБМ, 1999.
7. Засянська О. В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 5. С. 76–84.

Іщук М. А. Тенденції і масштаби тінізації економіки України

8. Захарченко В. І. Реформа з детінізації української економіки як комплекс різнопланових заходів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*: науковий журнал. Остро: Вид-во НаУОА, березень 2018. № 8(36). С. 9–13.
9. Іванченко Г. Ф., Семібраторова Я. Г. Сутність існування тіньової економіки та методи її оцінювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*: зб. наук. пр. 2016. Вип. 16(1). С. 155–159.
10. Ковальчук Т. Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика. Знання, 2004.
11. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
12. Мазур І. І. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2012. Випуск 27, т. 3. С. 31–37.
13. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, затверджені наказом Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123. Дата оновлення: 18.02.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09> (дата звернення: 01.12.2021).
14. Момот Т. В., Ващенко О. М., Тесленко Р. Ю. Тіньова економіка як загроза національній безпеці України. *Економіка та суспільство*. 2018. № 15. С. 169–176.
15. Мунтіян В. І. Економічна безпека України: монографія. Київ: КВІЦ, 1999. 463 с.
16. Пилипченко О. О. Тіньова економіка в Україні: причини, методи вимірювання та фактори негативної дії на економічну безпеку. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 9. С. 27–31.
17. Положення про порядок призначення житлових субсидій, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.1995 № 848 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 27.04.2018 № 329). Дата оновлення: 27.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF> (дата звернення: 01.12.2021).
18. Предборський В. А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія. К.: Кондор, 2005. 614 с.
19. Силаева С. А. Статистические методы оценки масштабов теневой экономики в Российской Федерации: дисс. канд. экон. наук: 08.00.12. СПб., 2001. 168 с.
20. Стрельцов С. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Одеса: Астропринт, 2000.
21. Medina L. & Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Papers*. 2018. 18(17):1. DOI: 10.5089/9781484338636.001

REFERENCES

1. Varnalii, Z. S. (2014). Teoretychni zasady detinizatsii ekonomiky Ukrainy [Theoretical foundations to deter the shadow economy in Ukraine]. *Visnyk Vinnytskogo politehnicznego instytutu*. № 1. 46–53.

Іщук М. А. Тенденції і масштаби тінізації економіки України

2. Varnalii, Z. S. (2007). Shliahu detinizatsii ekonomiky Ukrainy ta ii osoblyvosti [The ways to counteract the shadow economy of Ukraine and its special features]. *Bankivska sprava*. № 2. 56–66.
3. Varnalii, Z. S. (2009). Detinizatsiia ekonomiky yak chunnuk zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Counteracting the shadow economy as a driver to provide the national security of Ukraine]. *Naukovyi visnyk*. Lviv. Vyp. 1. 3–20.
4. Geiets, V. M. (2006). Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, region, pidpriemstvo [Modelling of economic security: country, region, business] Monograph (ed. by Geiets V. M. et al.). Kharkiv: VD «Inzhhek».
5. Goncharuk, Ya. A., Fleichuk, M. I. (2009) Vplyv tinovogo sektora ta koruptsii na ekonomichni systemy [How the shadow sector affects corruption and economic systems]. *Naukovyi zhurnal Ekonomika i prognozuvannia*. № 2. 56–58.
6. Zadorozhnyi, G. V., Ivashchenko, P. A., Tiutennykova, S. V. (1999). Ekonomichna bezpeka I tinova ekonomika [Economic security and the shadow economy]: Monograph. Kharkiv: KHIBM.
7. Zasianska, O. V. (2009). Teoretychni osnovy borotby z tinovoiu ekonomikoiu [Theoretical grounds to counter the shadow economy]. *Aktualni problem ekonomiky*. № 5. 76–84.
8. Zaharchenko, V. I. (2018). Reforma z detinizatsii ukrainskoi ekonomiky yak kompleks riznoplanovykh zahodiv [A reform to counter the shadow economy in Ukraine as a set of diverse measures]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiia" Seriia "Ekonomika"*: naukovyi zhurnal. Ostrog: Vyd-vo NaUOA. № 8(36). 9–13.
9. Ivanchenko, G. F., Semibratova, Ya. G. (2016). Sutnist isnuvannia tinovoi ekonomiky ta metody ii otziniuvannia [The essence of the shadow economy and methods to assess it]. *Naukovyi visnyk Khersonskogo derzhavnogo universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky: zb. nauk. pr.* Vyp. 16(1). 155–159.
10. Kovalchuk, T. T. (2004). Ekonomichna bezpeka I polityka: iz dosvidu profesiinogo analityka [Economic security and politics: experience of the professional analyst]. *Znannia*.
11. Verkhovna Rada Ukrainy, (1971). Kodeks zakoniv pro pratsy [Labour Code of Ukraine]. № 322-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. Dodatok do № 50. clause 375.
12. Mazur, I. I. (2012). Vplyv tinovoi ekonomiky na ekonomichnu bezpeku [How the shadow economy affects the economic security]. *Teoretichni ta prykladni pytannia ekonomiky*. Vypusk 27, vol. 3. 31–37.
13. Ministry of Economy of Ukraine, (2009). Metodichni rekomendatsii rozrakhunku rivnia tinovoi ekonomiky [Methodical recommendations to assess the size of the shadow economy]. *Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy* № 123. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09>
14. Momot, T. V., Vashchenko, O. M., Teslenko, R. Yu. (2018). Tinova ekonomika yak zagroza natsionalnii bespetsi Ukrainy [The shadow economy as a threat to national security of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 15. 169–176.
15. Muntian, V. I. (1999). Ekonomichna bezpeka Ukrainy [Economic security of Ukraine]: monograph. Kyiv: KVSHCH.

16. Pylypchenko, O. O. (2016). Tinova ekonomika v Ukraini: prychyny, metody vymyruvannya ta factory negatyvnoi dii na ekonomichnu bezpeku [The shadow economy in Ukraine: causes, methods of assessment and negative effects for national security]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*. № 9. 27–31.
17. The Cabinet of Ministers of Ukraine, (2019). Polozhennia pro poriadok pryznachennia zhytlovykh subsydii [Regulation on the procedure for assigning housing subsidies]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 848 (red. by the Cabinet of Ministers of Ukraine № 329). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF>
18. Predborskyi, V. A. (2005). Detinizatsiia ekonomiky v konteksti transformatsiinykh protsesiv. Pytannia teorii ta metodologii [Deterring the shadow economy. Theoretical and methodological issues]: monograph. K.: Kondor.
19. Sylaeiva, S. A. (2001). Statisticheskie metody otsenki masshtabov tenevoi ekonomiki v Rossiiskoi Federatsii [Statistic methods to assess the size of the shadow economy in the Russian Federation]: dissertation 08.00.12.
20. Streltsov, Ye. L. (2000). Ekonomichni zlochyny: vnutriderzhavni ta mizhnarodni aspekty [Economic crimes: domestic and international aspects]. Odesa: Astroprynt.
21. Medina, L. & Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Papers. 2018. 18(17):1. DOI: 10.5089/9781484338636.001.

M. A. Ishchuk. Trends and Scope of the Shadow Economy in Ukraine

In this article, the author, based on the results of his own analysis of various methods for assessing the shadow economy and summarizing the results of research by other scientists, revealed and analyzed the current level of Ukraine's shadow economy. It is established that the shadow economy in Ukraine ranges from 40 to 45 % of GDP, and is critical. Its volumes indicate a constant growth not only in monetary terms, but also an increase in the ratio of the shadow economy and the legal one, in favor of the first.

The paper reveals trends of the Ukrainian underground economy, assesses its level based on the ratio of the growth rates of the informal and official economy. A sector analysis of the "shadow" in certain sectors of the economy is carried out and the dynamics of its growth is reflected. The labor market is analyzed, and it is determined that informal employment and household shadow incomes are growing despite the decline in production.

The research suggests that the real size of the shadow economy in the country significantly exaggerates the one that is officially calculated by the relevant state institutions of Ukraine. Thus, it is concluded that the scale of economic relations in the shadow reaches a critical level, which remains almost unchanged over the past 10 years with a slight fluctuation in one direction or another.

Keywords: shadow economy, volume of shadow economy, methods for assessing the level of the shadow sector, informal employment.

Стаття надійшла до редколегії 6 грудня 2021 року

УДК 336:339.7

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.170-179

Ю. С. Ратушна,*аспірантка кафедри**фінансових ринків,**Державний податковий університет**e-mail: rod.kom@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-6759-8754**

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ТРАНСКОРДОННОГО РУХУ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

У статті досліджено фактори транскордонного руху іноземних інвестицій. Окреслено механізм впливу окремих факторів. Проаналізовано математичний інструментарій визначення сили впливу факторів руху капіталу. Визначено, що на потоки іноземних інвестицій впливає комплекс факторів. Це прибутки, що генеруються через цінові різниці, прибутковість національних цінних паперів і волатильність фондових індексів, рівень ліквідності та капіталізації ринків, кількість іноземних компаній і кількість акцій провідних компаній, державне регулювання та біржові регулятори. Надано рекомендації щодо залучення іноземних інвестицій до країни.

Ключові слова: іноземні інвестиції, прибутковість цінних паперів, фондовий ринок, волатильність фондових індексів, капіталізація, ліквідність фондових ринків.

Метою статті є аналіз тенденцій та факторів, що впливають позитивно і негативно на рух іноземних інвестицій.

Постановка проблеми. Іноземні інвестиції відіграють вагомий роль у фінансово-економічному розвитку країн. Адже навіть у тих країнах, де нагромаджені значні внутрішні нагромадження, вони не завжди можуть спрямовуватися в інвестиції через відсутність розвинутого ринкового механізму інвестування в акціонерний капітал та завищені проценти за кредитами. Натомість приплив коштів іноземних інвесторів позитивно впливає на економічний розвиток і покращує ситуацію на національних фондових ринках країн. Тому дослідження факторів, що стимулюють приплив іноземного капіталу, та перешкод на його шляху не втрачає актуальності, особливо у період поширення пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями іноземного інвестування займався багато науковців. Бекерт, Харві та Ландблад (2002) [1] досліджували еволюцію іноземного інвестування наприкінці 1980-х та першої половини 1990-х років. Едісон і Уорнок (2003) [2], аналізуючи трансформацію заходів контролю за рухом фінансового капіталу виявили, що більшість країн, що розвиваються, досягли більшої відкритості у період 1990–2000 років. Однак, незважаючи на тенденцію до відкритості та інтеграції, міжнародні фінансові ринки не досягли ідеальної міри інтегрованості, і

дотепер на ринках менш розвинених країн зберігаються певні перешкоди для інвестицій. Причини цього явища Ахерне (Ahearne et al., 2004) [3]; Г. Леві і М. Леві (Levy and Levy, 2014) [4] вбачають у негативній кореляції між прибутками від фінансового інвестування на міжнародних та національних ринках, що не стимулює приплив інвестицій, незважаючи на загальне зниження обмежень.

Аналізу сучасного періоду руху іноземних інвестицій присвячені праці Форбса та Уорнока (Forbes та Warnock, 2012) [5], Гхоша та інші (Ghosh et al. (2014) [6], Гріффіна (Griffin et al., 2004) [7]; Річардсона (Richards, 2005) [8]. За розрахунками Ахмеда і Злейта (Ahmed and Zlate (2014) [9] саме потоки іноземних інвестицій зробили значний внесок у зростання ВВП та фінансових ринків країн, що розвиваються. В Україні дослідженням окремих питань руху іноземних інвестицій присвячені праці таких вчених, як В. Бабаніна, О. Бондарева, В. Гесця, Ю. Коваленко, В. Кравченка, С. Квасова, Н. Сулік, С. Гриценка та інших. Проте мінливість фінансової сфери та непередбачені обставини (пандемія) трансформують фактори руху іноземних інвестицій, що зумовлює необхідність подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури, присвяченої потокам іноземних інвестицій, дозволяє стверджувати, що основними (базовими) мотивами їх руху є прибутковість фінансового інвестування в країні-донорі, що породжує потоки капіталу (фактори «витискання»), та прибутковість у країні-приймальниці ІФІ (фактори «тяжіння») [7; 8; 10; 11].

Гхош та інші (Ghosh et al. (2014) [6] вказують на те, що фактори витискання і фактори тяжіння одночасно впливають на потоки капіталу, провокуючи зміни у пропозиції грошових коштів та цінних паперів. Фактори, що визначають можливість повернення інвестицій та виведення прибутків від них, також є вкрай важливими (Griffin et al., 2004 [7]; Richards, 2005 [8]). При цьому автори вказують на неоднозначність дії фактора співвідношення між дохідністю іноземних інвестицій всередині країни та за кордоном, тому що, з одного боку, високі прибутки від інвестицій можуть заохотити інвесторів інвестувати в свою власну країну, з іншого – більш високі доходи надають іноземним інвесторам більше вільних ресурсів для інвестування за кордон (так званий «ефект багатства» (Бреннан і Цао (1997) [10]. Згідно з результатами досліджень (Aron et al., 2010 [12]; Griffin et al., 2004 [7]; Richards, 2005 [8]) основними зовнішніми факторами руху іноземних фінансових інвестицій є співвідношення між прибутковістю на національному фінансовому ринку окремої країни та на американських і/або європейських біржах. Едісон і Уорнок (2008, с. 2021) [2]) та Coeurdacier і Guibaud (2011) [13] вважають, що міжнародні інвестори частіше інвестують у ті менш розвинені країни, де доходи від інвестицій вищі за доходи від інвестування у власних країнах, тобто є можливість використання можливостей арбітражу на міжнародному рівні (Портес і Рей (2005) [14]. Однак такі науковці, як Г. Леві і М. Леві (2014) [4] вказують на обмеженість цих можливостей, оскільки зростаюча інтеграція фінансових ринків утруднює отримання вищих прибутків через позитивні кореляції цін у міжнародному масштабі. Деякі автори вважають, що прибутки від іноземних інвестицій позитивно корелюють з їх припливом через

позитивний вплив на багатство країни, що приймає інвестиції (прояв «ефекту багатства»).

Фактором збільшення прибутків від іноземних фінансових інвестицій в окремих випадках може бути нестабільність ринкових індексів (Доу-Джонсон (Dow Jones), S&P500, DAX, FTSE100 і CAC40, MSCI Emerging Markets, MSCI Frontier Index і FTSE). Для спекулятивних фінансових інвестицій велике значення має щоденна волатильність цін на цінні папери як стандартне відхилення дохідності впродовж дня від обчисленого індексу дохідності впродовж попереднього місяця. За дослідженнями західних науковців, обсяги припливу іноземних інвестицій позитивно корелюють з волатильністю біржових індексів, зокрема позитивно реагують на різницю між рухом міжнародних та національних індексів. Проте в умовах вищої невизначеності міжнародні інвестори, як правило, вважають за краще інвестувати в розвинені економіки.

Поширена в науковій літературі думка, що вагомим фактором підвищення прибутковості іноземних інвестицій, а відповідно його привабливості для інвесторів, є внутрішня прибутковість акцій та цінних паперів [10; 17]. Фактором, який впливає на дохідність інвестицій, є такі характеристики попиту, як невизначеність та волатильність (Едісон та Уорнок (2008, с. 2021) [2]), тому що більшість інвесторів впроваджують пасивні інвестиційні стратегії на основі спостереження таких показників, як індекси MSCI та/або FTSE Russell тощо.

Отже, до базових факторів, що позитивно впливають на потоки іноземних інвестицій, можна віднести прибутковість інвестування в інших країнах, співвідношення між номінальними та внутрішніми цінами цінних паперів (тобто ступінь недооцінки або переоцінки цінних паперів на ринку певної країни), волатильність цін, динаміку фондових індексів.

На відміну від вищезазначених факторів, є перешкоди, що збільшують операційні витрати для іноземних інвесторів та знижують їх прибутки. Це можуть бути як явні (законодавчі обмеження), так і неявні, пов'язані з особливостями функціонування фінансових ринків та погіршенням макроекономічних перспектив. Для врахування впливу явних перешкод для розвитку ІФІ доцільно спиратися на Річні економічні звіти (AER) МВФ та методологію агенції S&P для розрахунку коефіцієнта інвестиційної ваги (IWF) для включення до індексів IFCI, S&P, Dow Jones. До основних перешкод у зазначених звітах віднесено такі: обмеження участі іноземних інвесторів в окремих видах економічної діяльності; наявність різних класів акцій для іноземних та національних інвесторів; прямі адміністративні обмеження припливу іноземних інвестицій; обмеження на репатріацію прибутків; «страх експропріації» та корупційні схеми, податки на приріст капіталу, дивіденди, різноманітні податки та гербові збори. У регресійних моделях для визначення впливу цих факторів застосовується двійковий індикатор (наявний або відсутній).

Крім зазначених явних обмежень руху капіталу, існує ряд неявних, до яких, зокрема, належать інформаційні витрати. Так, чим вища прозорість економічної системи в цілому та фондового ринку зокрема, тим привабливішою він є для іноземних інвесторів. Вагомою умовою прийняття позитивного інвестиційного рішення щодо

інвестування в акції певної компанії є якісне корпоративне управління, що є основою її здатності керувати ризиками. Покращення корпоративного управління сприяє вищому припливу ІФІ за рахунок зниження інформаційних витрат, зокрема дотримання стандартів МСФЗ, що, за результатами аналізу, забезпечує збільшення припливу на 183 млн дол. США впродовж 10 років. Включення країни до MSCI EM може збільшити приплив іноземних інвестицій майже на 350 мільйонів доларів за 10 років. Наприклад, провідна турецька фондова біржа Borsa Istanbul, один із членів-засновників Ініціативи з розвитку стабільних фондових бірж, реформувала вимоги корпоративного управління для компаній, які на ній котируються в січні 2014 р. у частині посилення вимог до розкриття інформації про керівництво, складу правління, аудиту тощо. На зазначеній біржі також використовується Індекс стійкості BIST, щоб створити платформу для порівняння показників компаній щодо екології, соціального та управлінського потенціалу (ESG). У результаті приплив іноземних інвестицій забезпечив у середньому 50 % ринкової капіталізації упродовж 2013–2018 рр. і приблизно 55 % вартості цінних паперів, що торгувалися на Borsa Istanbul станом на початок 2018 року.

Варто зазначити, що на рух фінансових інвестицій, крім специфічних факторів, вплив мають і макроекономічні змінні, до яких відносимо реальні процентні ставки, валютний курс, рівень ризиків, темпи зростання ВВП, частку заощаджень у ВВП, відношення зовнішнього боргу до ВВП, відношення експорту до ВВП.

До якісних змінних, що впливають на потоки іноземних інвестицій належить також інфраструктура ринку цінних паперів, а саме: бар'єри входу на ринок; можливість отримання кредитування під придбані цінні папери, можливість швидко продати цінні папери (ліквідність ринку); якість торгового механізму. А також такі показники розвитку фондового ринку, як ринкова капіталізація, кількість іноземних та вітчизняних компаній, обсяги торгівлі цінними паперами, кількість угод упродовж року, дня, кварталу.

Для методично виваженого визначення факторів, що впливають на рух іноземних інвестицій, та сили їх впливу доцільно спиратися на результати факторного аналізу. Для цього можливо використати просту регресійну модель, що дозволяє визначити впливовість окремих факторів для іноземних фінансових інвестицій.

$$ЧИФІ = \beta_0 + \beta_1 МП + \beta_2 СФ + \beta_3 ДФ + \beta_4 П + \beta_5 ФЗ + \beta_6 КУ + \beta_7 СР + \beta_8 НЗ + \beta_9 Р + \beta_{10} М, \quad (1)$$

де $ЧИФІ$ – чисті іноземні фінансові інвестиції як вартість купівлі іноземних цінних паперів мінус вартість іноземних продажів ($Inflow = Foreign\ Buy - Foreign\ Sell$) (Griffin et al. (2004) [7];

$МП$ – макроекономічні показники та ринкова характеристика;

$СФ$ – стимулюючі фактори;

$ДФ$ – дестимулюючі фактори;

$П$ – явні перешкоди для іноземних інвестицій;

$ФЗ$ – фактор знань;

$КУ$ – корпоративне управління та Інституціональна якість;

CP – структура ринку;

H3 – змінна національного ринку;

P – змінна року;

M – змінна місяця.

Для визначення вагомості впливу як окремих факторів, так і їх груп зовнішніх («витискання») або внутрішніх («тяжіння») використаємо результати факторного аналізу регресійних моделей руху іноземних інвестицій західними фахівцями. Останніми зроблено висновок що фактори тяжіння (ті, які характеризують ринок, куди спрямовуються інвестиції), більш вагомі, ніж фактори витискання (характеристики фондового ринку країни, з якої спрямовуються інвестиції). Так, прибутковість інвестування на національному ринку має статистично значущий позитивний вплив на приплив інвестицій протягом місяця на рівні 5 %. Її збільшення на один 1 п.п. веде до зростання щомісячних надходжень коштів іноземних інвесторів у розмірі 24,4 млн дол. США, або майже 35 % від середньомісячного припливу [18]. Вагоме значення для припливу інвестицій має кількість компаній, що перебувають у лістингу, що забезпечує кращі можливості диверсифікації інвестування. Так, прихід на ринок десяти додаткових компаній, що котируються на ринку, веде до збільшення щомісячних надходжень на 5,6 млн доларів США [19].

Волатильність національних фондових індексів також має статистично значущий (на рівні 10 %), проте негативний вплив на щомісячний приплив ІФІ. Зниження волатильності національних фондових індексів на 1 п.п. пов'язане зі збільшенням припливу на 9,5 млн дол. США, або на 13,5 % середньомісячного припливу за вибіркою країн, що розвиваються. Це означає, що іноземні інвестори віддають перевагу виходу з ринків, що розвиваються, впродовж періодів фінансової турбулентності. Однак в окремих випадках прибутки від зміни індексів фондових ринків, наприклад таких, як MSCI EM, є вагомим фактором щомісячних надходжень. Вплив коливань MSCI EM веде до збільшення прибутковості іноземних інвестицій на 1 п.п., що зі свого боку обумовлює збільшення припливу на 16,47 млн дол. США, або майже 23,3 % від середньомісячного приросту за вибіркою (статистична значимість цього фактору на рівні 10 %, проте не у всіх специфікаціях моделі).

Поведінка світових фондових індексів, таких як, наприклад, S&P500, має низьку статистичну значимість для обсягів і напрямів руху іноземних інвестицій. Це означає, що інвестори більше інвестують в економіки, що розвиваються, коли їхні доходи від інвестування в розвинені країни Великобританії та США є досить стабільними (так званий «ефект багатства»). Зокрема, збільшення на 1 п.п. індексу FTSE 100 пов'язане зі збільшенням припливу на 18,41 млн дол. США у середньомісячному виразі.

Щодо впливовості макроекономічних факторів на рух іноземних інвестицій, то вона існує на досить низькому рівні. За даними опитування інвесторів, навіть погані перспективи економічного зростання в країні не завжди стримують їх, оскільки, по-перше, вони шукають для інвестицій такі компанії, темпи розвитку яких можуть перевищити темпи зростання економіки, а по-друге, достатньо розвинений інструментарій оцінки макроекономічних ризиків дозволяє з достатнім рівнем

вірогідності спрогнозувати ставку доходу. Зовнішній борг до ВВП, реальні процентні ставки та відношення експорту до ВВП негативно корелюють з потоками іноземних інвестицій. Натомість зростання ВВП і збільшення норми заощадження позитивно пов'язані з надходженням іноземних інвестицій.

Дещо парадоксальним є відсутність суттєвого впливу на рух інвестицій співвідношення між прибутковістю на національному ринку цінних паперів та на іноземному, хоча цей фактор є статистично значущим. Так, вища дохідність на ринках цінних паперів США та Великобританії негативно корелює з розвитком іноземних інвестицій в окремих країнах – збільшення прибутків інвестиційної діяльності на фондових ринках США і/або у Великобританії на 1 п.п. корелює зі зменшенням іноземних інвестицій в інші країни світу на 0,64 % (0,85 %). Це може бути пов'язано з тим, що більш високі співвідношення прибутковості зменшують можливості заробітку на арбітражу та знижують привабливість здійснення іноземних інвестицій.

Волатильність іноземних фондових індексів (на відміну від волатильності внутрішніх фондових індексів) стримує інвестиції: збільшення на 1 п.п. місячної волатильності фондових індексів провідних бірж США (Великобританії) веде до зменшення припливу інвестицій на 2,4 %. Вищий рівень ліквідності ринків, що забезпечує можливості швидкого перепродажу акцій, позитивно впливає на розвиток інвестицій: збільшення швидкості обороту ринку на 1 п.п. веде до зростання обсягу іноземних інвестицій на 1,3 %, кількості торгових операцій на 0,84 %.

Вагомим фактором розвитку інвестування є рівень капіталізації ринків: збільшення ринкової капіталізації на 100 млрд дол. США спроможне збільшити обсяги іноземних інвестицій на 10 %, а кількості торгових операцій на 3,8 %. Велика кількість іноземних компаній, що зареєстровані на ринку, слугує позитивним сигналом для інвесторів як наявності відкритого і сприятливого торговельного середовища для міжнародних інвесторів, так само як і більша кількість цінних паперів, що обертаються на ринку, насамперед кількість акцій провідних компаній. Велике значення має державне регулювання та безпосередньо біржові регулятори. Так, скасування податку з обороту на користь фіксованого збору може спричинити зростання іноземних інвестицій більше ніж на 160 % і кількості іноземних торгів на 98 %. Натомість введення податків на дивіденди веде до зниження обсягу торгів іноземних інвесторів на 56 %, а податків на приріст капіталу – на 21 %.

Встановлення найбільш вагомих для руху інвестицій факторів формує основу для вибору ефективних важелів впливу на них. Саме явні бар'єри на шляху іноземного інвестування і стандарти корпоративного управління є найбільш важливими умовами впливу на іноземні інвестиції, що перебувають під юрисдикцією держави. Так, у країнах, де запроваджено такі обмеження, спостерігається скорочення щомісячного припливу інвестицій на 302 млн дол. США в середньому. Так само негативно позначаються на потоках іноземних інвестицій митні збори і податки на приріст капіталу.

Прикладом впливу обмежень на рух інвестицій може слугувати Аргентинська біржа Bolsas y Mercados Argentinos (BYMA). З листопада 2011 року до грудня 2015 р. аргентинський уряд запровадив досить жорсткий валютний контроль для запобігання

купівлі доларів США, а також щодо репатріації прибутків і виводу іноземних капіталів. У результаті участь іноземних інвесторів у діяльності ВУМА між 2011 та 2015 рр. фактично припинилася і відновилася лише після скасування контролю над рухом іноземного капіталу [21]. Уже до кінця другого кварталу 2016 року частка іноземних інвесторів досягла 14 % від ринкової капіталізації.

Крім скасування обмежувальних заходів було введено ряд заходів, спрямованих на зменшення явних витрат для іноземних інвесторів, а саме скасовано податок на приріст капіталу для іноземних інвесторів у липні 2017 р. спрощено процес відкриття рахунків для міжнародних інвесторів; знижено вимоги до обсягу інформації. У підсумку на іноземних учасників, що представлені інвестиційними та хедж фондами, переважно з Бразилії, Чилі, Великобританії та США, вже на кінець червня 2018 року припадало 24 % ринкової капіталізації ВУМА. Відтак політику Аргентини як щодо стримування, так і розвитку ІФІ можна охарактеризувати як досить успішну.

Висновки. На потоки іноземних інвестицій впливає комплекс факторів. Це прибутки, що генеруються через короткострокові зміни цін і використання різниці цін, прибутковість національних цінних паперів і волатильність фондових індексів, рівень ліквідності та капіталізації ринків (спекулятивні стратегії), можливість посилення інвестиційного впливу в перспективі, кількість іноземних компаній і кількість акцій провідних компаній (довгострокові інвестиційні стратегії). Велике значення для розвитку іноземного інвестування має державне регулювання та біржові регулятори.

В умовах цифрової трансформації фінансових послуг відбувається перехід від традиційного надання фінансових послуг до розвитку екосистем, які починають включати в себе продукти і послуги з околифінансових або зовсім не фінансових індустрій. Тому перспективами подальших досліджень є трансформація інвестиційної моделі компаній в індустрії фінансових послуг, завдяки якій вони формують нові процеси, а також напрями для отримання прибутку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bekaert, G., Harvey, C.R., Lundblad, C. Liquidity and Expected Returns: Lessons from Emerging Markets. *Review of Financial Studies* 20. 2007. Pp. 1783–1831. URL: <https://doi.org/10.1093/rfs/hhm030>
2. Edison, H. J., Warnock, F. E. A simple measure of the intensity of capital controls. *Journal of Empirical Finance* 10. 2003. 81–103.
3. Ahearne, A. G., Grier, W. L., Warnock, F. E.. Information costs and home bias: an analysis of US holdings of foreign equities. *Journal of International Economics* 62. 2004. Pp. 313–336. URL: [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(03\)00015-1](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(03)00015-1)
4. Levy, H., Levy, M. The home bias is here to stay. *Journal of Banking & Finance* 47. 2014. 29–40. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.06.020>
5. Forbes, K. J., Warnock, F. E. Capital flow waves: Surges, stops, flight, and retrenchment. *Journal of International Economics* 88. 2012. Pp. 235–251. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2012.03.006>

6. Ghosh, A. R., Qureshi, M. S., Kim, J. I., Zalduendo, J. Surges. *Journal of International Economics*. 92. 2014. Pp. 266–285. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2013.12.007>
7. Griffin, J. M., Nardari, F., Stulz, R. M. Are daily cross-border equity flows pushed or pulled? *Review of Economics and Statistics*. 86. 2004. Pp. 641–657.
8. Richards, A. Big fish in small ponds: The trading behavior and price impact of foreign investors in Asian emerging equity markets. *Journal of Financial and quantitative Analysis* 40, 2005. Pp. 1–30.
9. Ahmed, S. *The Drivers of Capital Flows in Emerging Markets Post Global Financial Crisis*. 2017.
10. Brennan, M. J., Cao, H. H. International Portfolio Investment Flows. *The Journal of Finance* 52, 1851. 1997a. URL: <https://doi.org/10.2307/2329467>
11. Froot, K. A., O'Connell, P. G. J., Seasholes, M. S. The portfolio flows of international investors. *Journal of Financial Economics* 59, 2001. Pp. 151–193. URL: [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(00\)00084-2](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(00)00084-2)
12. Aron, J., Leape, J., Thomas, L. Foreign portfolio investment and capital markets in South Africa, in: *Documento Presentado En La Conferencia Anual*. 2010. Pp. 21–23.
13. Coeurdacier, N., Guibaud, S. International portfolio diversification is better than you think. *Journal of International Money and Finance* 30. Pp. 289–308. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.20102011.10.003>
14. Portes, R., Rey, H., 2005. The determinants of cross-border equity flows. *Journal of International Economics* 65, 269–296. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2004.05.002>
15. Інтернет-ресурс. URL: <https://www.investing.com/indices/germany-30>
16. Інтернет-ресурс. URL: https://www.msci.com/documents/10199/_c0db0a48-01f2-4ba9-ad01-226fd5678111
17. Bohn, H., Tesar, L. L. U.S. Equity Investment in Foreign Markets: Portfolio Rebalancing or Return Chasing? *American Economic Review* 86. 1996. Pp. 77–81.
18. *Investing in Emerging and Frontier Markets – An Investor Viewpoint*. The World Federation of Exchanges Ltd. 2018. Pp. 1–27. URL: www.world-exchanges.org
19. What attracts international investors to emerging markets. The World Federation of Exchanges. 2018. URL: www.world-exchanges.org
20. Argentina tightens dollar exchange controls. *BBC News*. November 2011. URL: <https://www.bbc.com/news/worldlatin-america-15532101>
21. Unfree exchange. *The Economist*. November. 2011. URL: <https://www.economist.com/blogs/americasview/2011/11/argentina%E2%80%99s-currency-controls>

REFERENCE

1. Bekaert, G., Harvey, C.R., Lundblad, C.. Liquidity and Expected Returns: Lessons from Emerging Markets. *Review of Financial Studies* 20. 2007. Pp. 1783–1831. URL: <https://doi.org/10.1093/rfs/hhm030>
2. Edison, H. J., Warnock, F. E. A simple measure of the intensity of capital controls. *Journal of Empirical Finance* 10. 2003. 81–103.

Ратушина Ю. С. Аналіз факторів транскордонного руху іноземних інвестицій

3. Ahearne, A.G., Grier, W.L., Warnock, F.E.. Information costs and home bias: an analysis of US holdings of foreign equities. *Journal of International Economics* 62. 2004. Pp. 313–336. URL: [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(03\)00015-1](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(03)00015-1)
4. Levy, H., Levy, M. The home bias is here to stay. *Journal of Banking & Finance* 47. 2014. 29–40. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.06.020>
5. Forbes, K. J., Warnock, F. E. Capital flow waves: Surges, stops, flight, and retrenchment. *Journal of International Economics* 88. 2012. Pp. 235–251. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2012.03.006>
6. Ghosh, A. R., Qureshi, M. S., Kim, J. I., Zalduendo, J. Surges. *Journal of International Economics*. 92. 2014. Pp. 266–285. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2013.12.007>
7. Griffin, J. M., Nardari, F., Stulz, R. M. Are daily cross-border equity flows pushed or pulled? *Review of Economics and Statistics*. 86. 2004. Pp. 641–657.
8. Richards, A. Big fish in small ponds: The trading behavior and price impact of foreign investors in Asian emerging equity markets. *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 40, 2005. Pp. 1–30.
9. Ahmed, S. The Drivers of Capital Flows in Emerging Markets Post Global Financial Crisis. 2017.
10. Brennan, M. J., Cao, H. H. International Portfolio Investment Flows. *The Journal of Finance* 52, 1851. 1997a. URL: <https://doi.org/10.2307/2329467>
11. Froot, K. A., O'Connell, P. G. J., Seasholes, M. S. The portfolio flows of international investors. *Journal of Financial Economics* 59, 2001. Pp. 151–193. URL: [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(00\)00084-2](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(00)00084-2)
12. Aron, J., Leape, J., Thomas, L. Foreign portfolio investment and capital markets in South Africa, in: Documento Presentado En La Conferencia Anual. 2010. Pp. 21–23.
13. Coeurdacier, N., Guibaud, S. International portfolio diversification is better than you think. *Journal of International Money and Finance* 30. Pp. 289–308. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2010.2011.10.003>
14. Portes, R., Rey, H., 2005. The determinants of cross-border equity flows. *Journal of International Economics* 65, 269–296. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2004.05.002>
15. Інтернет-ресурс. URL: <https://www.investing.com/indices/germany-30>
16. Інтернет-ресурс. URL: https://www.msci.com/documents/10199/_c0db0a48-01f2-4ba9-ad01-226fd5678111
17. Bohn, H., Tesar, L. L. U.S. Equity Investment in Foreign Markets: Portfolio Rebalancing or Return Chasing? *American Economic Review* 86. 1996. Pp. 77–81.
18. Investing in Emerging and Frontier Markets – An Investor Viewpoint. The World Federation of Exchanges Ltd. 2018. Pp. 1–27. URL: www.world-exchanges.org
19. What attracts international investors to emerging markets. The World Federation of Exchanges. 2018. URL: www.world-exchanges.org
20. Argentina tightens dollar exchange controls. BBC News. November 2011. URL: <https://www.bbc.com/news/worldlatin-america-15532101>
21. Unfree exchange. *The Economist*. November. 2011. URL: <https://www.economist.com/blogs/americasview/2011/11/argentina%E2%80%99s-currency-controls>

Y. Ratushna. Analysis of the factors of foreign investment cross-border process

The article deals with the factors of cross-border movement of foreign investments. The mechanism of influence of individual factors is pointed out. The mathematical tools for determining the strength of the influence of capital movement factors are being analyzed. It has been stated that the flow of foreign investment is influenced by a whole range of factors. These are profits generated through price differences, the yield on national securities and the volatility of stock indices, the level of liquidity and market capitalization, the number of foreign companies and the number of shares of leading companies, government regulation and exchange regulators. Recommendations for attracting foreign investment into the country are provided.

Keywords: foreign investment, securities yield, stock market, stock indices volatility, capitalization, stock markets liquidity.

Стаття надійшла до редколегії 30 листопада 2021 року

УДК 336.11

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.180-189

О. А. Шарасько,*аспірантка кафедри економіки,**підприємництва та**економічної безпеки,**Державний податковий університет**e-mail: olha.sharaienko@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-1347-1867**

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

У статті представлений огляд місця України серед країн світу за даними Всесвітнього економічного форуму та Світового банку, останній виокремив важливість розвитку людського капіталу України поруч із фізичним капіталом та інфраструктурою. Проаналізована динаміка основних показників Індексу людського розвитку в Україні за 2002–2020 роки: очікувана тривалість життя, очікувана тривалість навчання та ВВП на душу населення. Досліджена структура видатків зведеного бюджету України за функціональною класифікацією та визначено категорії, що прямо чи опосередковано впливають на розвиток людського капіталу: освіта, охорона здоров'я, духовний та фізичний розвиток і соціальний захист та соціальне забезпечення. Проаналізовано фінансове забезпечення людського капіталу в Україні за суб'єктами за пріоритетними сферами. Більш детально здійснено аналіз витрат на освітню складову та порівняно із досвідом високорозвинених країн. Визначені основні проблеми розвитку людського капіталу в Україні та його фінансового забезпечення.

Ключові слова: людський капітал, фінансове забезпечення, Україна, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, інновації.

Метою цього дослідження виступає аналіз фінансової безпеки та фінансування розвитку людського капіталу в Україні за пріоритетними галузями та за суб'єктами.

Постановка проблеми. За дослідженнями Світового банку під час існування п'ятого технологічного устрою та на межі формування шостого у високорозвинених країнах світу найважливішим драйвером економічного зростання є людський капітал, а саме сукупність освіти, досвіду, навичок, здатності до інновацій та забезпечення здоров'я населення. Інвестиції у фізичний капітал або інфраструктуру без інвестицій у людський капітал можуть не забезпечити дивідендів для економік країн. Саме тому важливо інвестувати кошти не тільки з державного бюджету, а й залучати фінансування з боку інших суб'єктів економіки. Відтак покращення фінансового забезпечення розвитку людського капіталу, що є основою його безпеки, стає актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями фінансування людського капіталу займався ряд учених. Закордонний досвід дослідження цього питання представляють такі науковці: І. Фішер та А. Маршал (основи теорії інвестування у людину), Е. Денісон (оцінка економічної віддачі від інвестицій у людський капітал), В. Бекер та О. В. Захарова (інвестиції у людський капітал).

В Україні вивченням цього питання займалися Т. В. Дядик та І. Г. Миколенко (проаналізовано джерела інвестицій у людський капітал), Р. А. Крамченко (державне фінансування людського капіталу), Н. В. Ушенко (державне регулювання відтворення людського капіталу), О. І. Васильєва, В. М. Бережний, Ю. Б. Кравчук, К. І. Овсієнко (проблеми формування та розвитку людського капіталу в Україні). Проте питанням фінансової безпеки розвитку людського капіталу приділялося недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу дослідження. На Всесвітньому економічному форумі Україну віднесли до переліку країн, що розвиваються ефективним шляхом. Тобто економіка зростає шляхом залучення інвестицій, а конкурентоспроможність внутрішньодержавного виробництва досягається шляхом використання технологій, що були створені у інших розвинутих країнах. Проте сьогодні на межі переходу до шостого технологічного устрою для створення та залучення інноваційних технологій, для підвищення інвестиційної привабливості держави в цілому і також для переходу до групи країн, що розвиваються інноваційним шляхом, потрібно інвестувати у розвиток державної інфраструктури [1].

Віце-президент Світового банку у справах регіону Європи та Центральної Азії Анна Б'єрде зі свого боку зазначає, що недостатньо розвинений людський капітал може значно вплинути на розвиток держави у негативному вимірі [2]. Отже, розвиток людського капіталу займає чільне місце у забезпеченні конкурентоспроможності держави, проте потребує фінансового забезпечення.

Крім того, забезпечення якісного розвитку людського капіталу є основою зростання національної економіки та підвищення добробуту населення. На міжнародному рівні в оцінку індексу людського розвитку входить 3 індикатори: очікувана тривалість життя, очікувана тривалість навчання та ВВП на душу населення (рис. 1).

В основі представлення динаміки вищезазначених показників лежить інтегральна оцінка. За 2002–2020 роки в Україні очікувана тривалість життя зросла з 67,3 до 72,2 років, очікувана тривалість навчання – з 14,1 до 15,1 років, а показник ВВП на душу населення зріс на 424 % (від 879 дол. США 2002 року до 3,727 дол. США 2020 року). За усіма індексами простежується стрімке зростання до 2013 року, проте потім з початком збройних конфліктів на території України значно зменшився ВВП на душу населення і почав зростати тільки після 2016 року, скоротилась очікувана кількість років навчання, а зростання очікуваної тривалості життя населення сповільнилось. Отже, можна стверджувати пряму залежність розвитку людського капіталу від його фінансового забезпечення, оскільки під час збройних конфліктів державні витрати були перерозподілені у інші галузі.

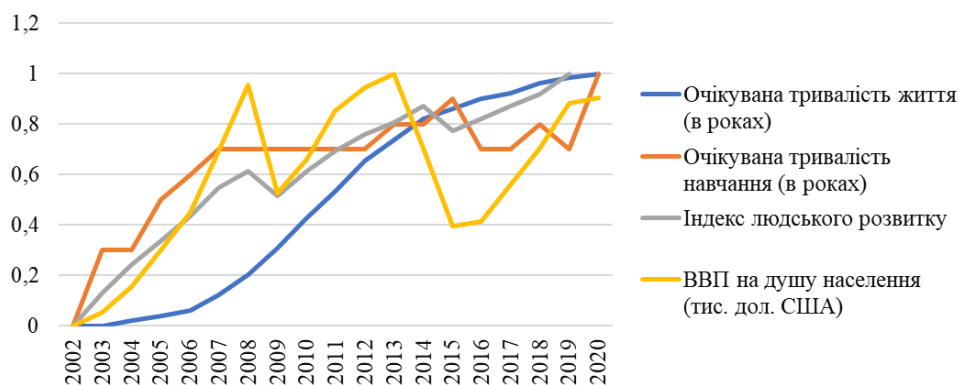

Рис. 1. Динаміка основних показників Індексу людського розвитку в Україні за 2002–2020 роки

Джерело [3; 4; 5; 6].

З оцінки видатків зведеного бюджету України за функціональною класифікацією за останні кілька років найважливішими категоріями витрат, що прямо чи опосередковано впливають на розвиток людського капіталу, є освіта (18,2 %), охорона здоров'я (10,9 %), духовний та фізичний розвиток (2,4 %), соціальний захист та соціальне забезпечення (21,9 %). Проте, якщо в останній категорії не будемо враховувати витрати на пенсійне забезпечення, то цей показник становитиме 8,6 % (табл. 1).

Таблиця 1

Видатки зведеного бюджету України за функціональною класифікацією за 2015–2021 роки

№	Категорія	2018, млн грн	2018, %	2019, млн грн	2019, %	2020, млн грн	2020, %	2021, млн грн	2021, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Загальнодержавні функції	191541,8	15,3	203121,3	14,8	204818,8	12,8	191122,4	14,6
2.	Оборона	97024,0	7,8	106627,7	7,8	120374,1	7,6	92299,1	7,0
3.	Громадський порядок, безпека, судова влада	118025,2	9,4	141455,8	10,3	159506,3	10,0	129001,9	9,8
4.	Економічна діяльність	140761,3	11,3	154219,3	11,3	262814,6	16,5	169778,4	12,9
5.	Охорона навколишнього середовища	8282,1	0,7	9729,8	0,7	9056,6	0,6	5698,2	0,4
6.	Житлово-комунальне господарство	30345,5	2,4	34487,1	2,5	32214,5	2,0	23126,2	1,8

Шараєнко О. А. Фінансова безпека розвитку людського капіталу в Україні

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7.	Охорона здоров'я	115847,8	9,3	128377,8	9,4	175791,2	11,0	143059,1	10,9
8.	Духовний та фізичний розвиток	28992,9	2,3	31550,1	2,3	31710,9	2,0	31283,6	2,4
9.	Освіта	210029,4	16,8	238757,4	17,4	252283,1	15,8	239389,9	18,2
10.	Соціальний захист та соціальне забезпечення	309363,6	24,8	321786,7	23,5	346719,5	21,7	287348,2	21,9
11.	у т.ч. захист пенсіонерів	157940,7	12,6	191227,2	14,0	212328,7	13,3	174704,9	13,3
12.	Усього	1250173,6		1370113,0		1595289,7		1312107,0	

* Дані за 2021 рік указані за 11 місяців

Джерело: [7].

Отже, держава зі щорічного бюджету у середньому витрачає 58,5 % на розвиток людського капіталу (2015 року – 65 %, 2021 року 57,3 %).

Крім вищезазначених категорій видатків бюджету, що допомагають формувати на початкових етапах людський капітал і потім його розвивати, важливу роль відіграють інновації, хоча вони не виокремлені як самостійна стаття у зведеному державному бюджеті України. Проаналізуємо основні джерела фінансування, що допомагають розвивати людський капітал за сферами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та інновацій (рис. 2).

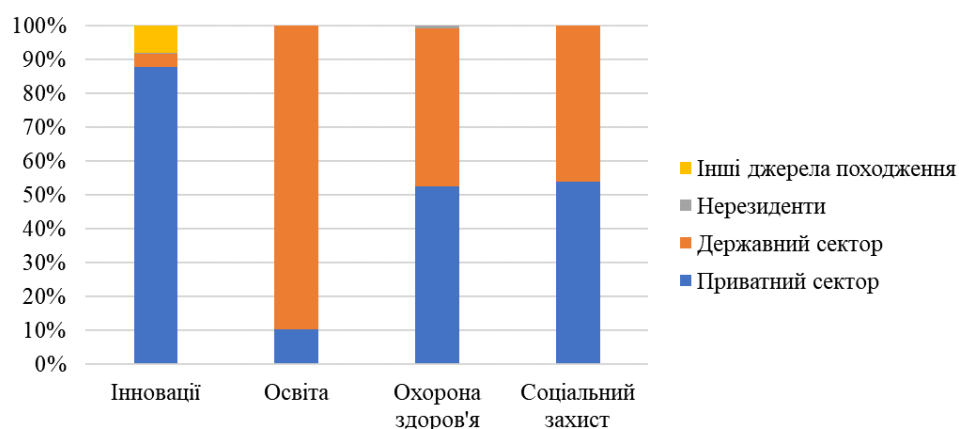

Рис. 2. Витрати на розвиток людського капіталу в Україні за пріоритетними сферами за 2019 рік (тис. грн)

Джерело: [8; 9; 10; 11].

Відповідно до публічних джерел інформації можемо зробити висновки, що найбільш профінансованою є сфера соціального захисту (54 % від сумарних витрат), охорона здоров'я та освіта (24,5 % та 20 %, відповідно), найменше – інновації. Варто виокремити, що приватний сектор значно допомагає з фінансуванням соціально незахищених громадян, інвестує у медицину та в інновації. Тільки ринок інновацій зміг залучити фінансування значних розмірів як від нерезидентів (42,500 тис. грн), так і від інших джерел (1,147,000 тис. грн).

Узагальнюючи, всі суб'єкти витрачають на освіту в Україні 6,07 % від реального ВВП України, на охорону здоров'я – 7,4 %, соціальний захист – 16,1 %, інновації – 0,4 % (за даними 2019 року) [13].

Оскільки найбільша частка витрат державного бюджету України відведена на освіту й вона прямо або опосередковано формує людський капітал, що складається з умінь, знань та інших атрибутів, які впливають на здібності людини до виконання продуктивної роботи (Шульц, 1997) [12], то доцільним буде більш ґрунтовно проаналізувати цю категорію витрат. В Україні освітні витрати розподілені за 4 суб'єктами: центральний уряд, обласні бюджети / місцевий уряд, приватні фірми та корпорації, домашні господарства (рис. 3).

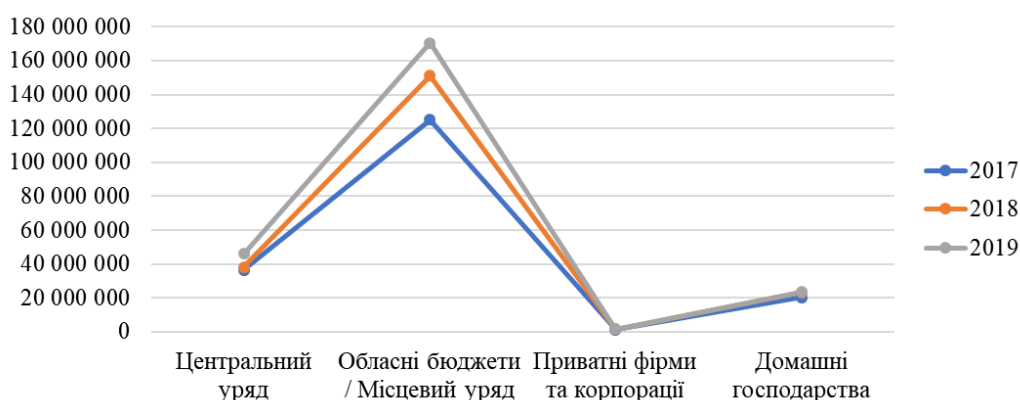

Рис. 3. Витрати на освіту в Україні за суб'єктами за 2017–2019 роки (тис. грн)

Джерело: [8].

Найменше фінансове забезпечення освіти надходить з боку приватних фірм, проте варто зазначити, що великі корпорації сьогодні користуються послугами корпоративного навчання або мають у власній структурі освітні підрозділи, наприклад KPMG, DTEK, EY, Deloitte, PwC та інші. Міжнародні корпорації, що функціонують в Україні, не тільки покривають освітню складову для розвитку людського капіталу, а й забезпечують медичне страхування, впроваджують інвестиції та імплементують у свою діяльність соціальну відповідальність, що підвищує добробут працівників і населення регіону в цілому. Отже, внесок корпорацій у забезпечення фінансової безпеки розвитку

людського капіталу є незначним, що потребує розробки державних заходів для стимулювання фірм до більшого фінансування цього напрямку.

Найбільше фінансування освіти здійснюється з обласних бюджетів та місцевих урядів, що включає в себе фінансування дошкільної, середньої неповної, середньої повної та вищої освіти. З реформою вищої освіти держава за використання регіонального коефіцієнту підтримує регіональні університети, оскільки раніше вони отримували менше фінансування через відтік абітурієнтів у великі міста. Хоча сукупні витрати на освіту в Україні доволі значні (6,07 % від ВВП країни), порівняно з розвиненими країнами цей показник є значно меншим (табл. 2).

З таблиці бачимо, що у відсотках витрати держави на освіту такі самі, як у високорозвинених країн, проте показник ВВП України менший приблизно у 2–25 разів залежно від порівнюваної країни. Отже, для забезпечення фінансової безпеки розвитку людського капіталу Україна повинна збільшувати обсяги інвестицій в освіту не тільки у кількісному вимірі, а й у якісному.

Таблиця 2

**Витрати держави на освіту за окремими країнами
за 2000–2019 роки**

№	Країна	2000 рік, % від ВВП	2015 рік, % від ВВП	2016 рік, % від ВВП	2017 рік, % від ВВП	2018 рік, % від ВВП	2019 рік, % від ВВП	ВВП країни за 2019 рік, млрд. дол. США
1.	Німеччина	—	4,86	4,84	4,88	4,99	—	3,861
2.	Великобританія	4,03	5,55	5,42	5,44	5,24	—	2,831
3.	Італія	4,29	4,07	3,82	4,04	4,26	—	2,005
4.	Австралія	4,89	5,31	5,28	5,13	5,11	—	1,397
5.	Швейцарія	4,65	4,94	4,93	4,95	4,86	—	731,5
6.	Швеція	6,74	7,44	7,62	7,57	7,64	—	531,3
7.	Норвегія	6,47	7,57	8,03	7,91	7,64	—	405,5
8.	Ізраїль	6,10	5,86	5,86	6,10	6,16	—	394,7
9.	Узбекистан	—	5,79	5,67	5,28	5,90	7,00	57,73
10.	Грузія	2,18	3,16	3,59	3,57	3,52	3,81	17,48
11.	Україна	4,17	5,74	5,01	5,41	5,32	5,44	153,9

Джерело: [14].

Аналізуючи фінансову безпеку розвитку людського капіталу можна виокремити такі проблеми в Україні:

– недостатнє фінансування розвитку людського капіталу порівняно з високорозвиненими країнами. В Україні експлуатують людський капітал, що був створений ще у радянські часи;

– відсутність соціальної відповідальності у бізнесу, крім великих міжнародних корпорацій;

– невідповідність навчальної системи потребам національного ринку праці, на якому переважають економісти, юристи, філологи, проте не вистачає інженерів, технічних працівників тощо. Ця проблема пов'язана з поширенням уявлення про «не престижність» спеціальностей та відносно низькою оплатою праці у цих галузях;

– міграція робочої сили за кордон у пошуках заробітків, коли в Україні залишаються групи населення, що потребують соціального захисту – пенсіонери і діти. За оцінками останнього перепису населення, з 2010 року Україну покинуло і не повернулось 3,3 млн осіб. Відтак на працездатне населення, що залишається в Україні, покладено великі обов'язки – утримувати непрацездатне населення через сплату податків. Це становить суттєву загрозу для фінансової безпеки розвитку людського капіталу.

Зазвичай в економіці або в обліку, коли справа стосується капіталу насамперед аналізується його фінансове забезпечення – інвестиції у машини, обладнання, будівлі, інфраструктуру, комунікації, оскільки вони з часом будуть генерувати дохід. Такий самий підхід повинен бути застосований і до людського капіталу: спочатку інвестиції в освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та інновації, що згодом зможуть допомогти сформувати висококваліфіковану робочу силу та гідну оплату на ринку праці. Саме нарощування фінансування з боку держави та приватних суб'єктів господарювання людського капіталу становитиме надійну основу для його фінансової безпеки.

Висновки. Формування, розвиток, фінансове забезпечення та збереження людського капіталу повинно бути пріоритетом для самої людини, підприємств і держави в цілому. Основні категорії витрат, які держава здійснює з бюджету на розвиток людського капіталу, включають освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, духовний та фізичний розвиток. Важливе місце у розвитку людського капіталу та забезпеченні конкурентоспроможності країни на світовій арені займають інновації. Крім державного сектору, у вищезазначені категорії інвестують приватні фірми / корпорації, нерезиденти та інші суб'єкти. Освітня складова займає одну з найбільших часток витрат на людський капітал з державного бюджету. У разі порівняння витрат державного сектору України на освіту з високорозвиненими країнами був сформований висновок, що для покращення стану людського капіталу держава повинна організувати новий підхід у фінансуванні людського капіталу для підвищення його конкурентоспроможності на міжнародній арені. Сьогодні перед світовою спільнотою постає важливе завдання: забезпечувати синергію людини й технологій, дбаючи не лише про технології, а передусім про людину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всесвітній Економічний Форум. 2018. Звіт з глобальної конкурентоспроможності. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018> (дата звернення: 04.12.2021).
2. Україна має звернути увагу на інвестиції в людський капітал – віцепрезидент СБ / Інтерфакс-Україна. 2021. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/investments/767476.html> (дата звернення: 07.12.2021).

Шараєнко О. А. Фінансова безпека розвитку людського капіталу в Україні

3. Очікувана тривалість життя від народження. Звіт людського розвитку. URL: <http://hdr.undp.org/en/indicators/69206> (дата звернення: 06.12.2021).
4. Очікувана тривалість навчання. Звіт людського розвитку. URL: <http://hdr.undp.org/en/indicators/69706> (дата звернення: 06.12.2021).
5. Індекс людського капіталу 2020 / Світовий банк. URL: <https://databank.worldbank.org/source/human-capital-index#> (дата звернення: 06.12.2021).
6. ВВП на душу населення / Світовий банк. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> (дата звернення: 06.12.2021).
7. Видатки зведеного бюджету України / Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/> (дата звернення: 12.12.2021).
8. Сателітний рахунок освіти в Україні у 2019 році / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.12.2021).
9. Сателітний рахунок соціального захисту в Україні, 2019 / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.12.2021).
10. Сателітний рахунок охорони здоров'я в Україні, 2019 / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.12.2021).
11. Загальний обсяг витрат за напрямками інноваційної діяльності (2000–2018) / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.12.2021).
12. Трофімов І., Бааві Н. Людський капітал: стан галузі та шляхи розширення концепції. KYS Бізнес-школа. Малайзія, 2020. URL: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/107039/1/MPRA_paper_107039.pdf (дата звернення: 12.12.2021).
13. Валовий внутрішній продукт / Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2019/> (дата звернення: 11.12.2021).
14. Витрати державного сектору на освіту за обраними країнами (2000–2019) / Світовий банк. URL: <https://www.worldbank.org/en/home> (дата звернення: 14.12.2021).

REFERENCES

1. Vsesvitnii Ekonomichnyi Forum. 2018. Zvit z hlobalnoi konkurentospromozhnosti [World Economic Forum. 2018. Global Competitiveness Report]. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018> [in Ukrainian] (accessed: December 4, 2021).
2. Ukraina maie zvernuty uvahu na investytsii v liudskyi kapital – vitse-prezydent SB / Interfaks Ukraina. 2021 [Ukraine should pay attention to investment in human capital – Vice President of the World Bank. Interfax Ukraine]. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/investments/767476.html> [in Ukrainian] (accessed: December 7, 2021).
3. Ochikuvana tryvalist zhyttia vid narodzhennia. Zvit liudskoho rozvytku [Life expectancy from birth. Human Development Report]. URL: <http://hdr.undp.org/en/indicators/69206> [in English] (accessed: December 6, 2021).
4. Ochikuvana tryvalist navchannia. Zvit liudskoho rozvytku [Expected duration of training. Human Development Report]. URL: <http://hdr.undp.org/en/indicators/69706> [in English] (accessed: December 6, 2021).

Шараєнко О. А. Фінансова безпека розвитку людського капіталу в Україні

5. Indeks liudskoho kapitalu 2020 / Svitovyi bank [Human Capital Index 2020. World Bank]. URL: <https://databank.worldbank.org/source/human-capital-index#> [in English] (accessed: December 6, 2021).

6. VVP na dushu naselennia / Svitovyi bank [GDP per capita. The World Bank]. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> [in English] (accessed: December 6, 2021).

7. Vydatky zvedenoho biudzhetu Ukrainy / Ministerstvo finansiv Ukrainy [Expenditures of the consolidated budget of Ukraine. Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/expense/> [in Ukrainian] (accessed: December 12, 2021).

8. Satelitnyi rakhunok osvity v Ukraini u 2019 rotsi / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Satellite account of education in Ukraine in 2019. State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian] (accessed: December 12, 2021).

9. Satelitnyi rakhunok sotsialnoho zakhystu v Ukraini, 2019 / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Satellite account of social protection in Ukraine, 2019 / State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian] (accessed: December 12, 2021).

10. Catelitnyi rakhunok okhorony zdorovia v Ukraini, 2019 / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Satellite account of health care in Ukraine, 2019 / State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian] (accessed: December 12, 2021).

11. Zahalnyi obsiah vytrat za napriamamy innovatsiinoi diialnosti (2000–2018) / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Total expenditures by areas of innovation (2000–2018) / State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian] (accessed: December 12, 2021).

12. Trofimov I., Baavi N. Liudskyi kapital: stan haluzi ta shliakhy rozshyrennia kontseptsii. KYS Biznes shkola. Malaiziia, 2020 [Trofimov I., Baavi N. Human capital: the state of the industry and ways to expand the concept. KYS Business School. Malaysia]. URL: https://mpa.ub.uni-muenchen.de/107039/1/MPRA_paper_107039.pdf [in English] (accessed: December 12, 2021).

13. Valovyi vnutrishnii produkt / Ministerstvo finansiv Ukrainy [Gross domestic product / Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2019/> [in Ukrainian] (accessed: December 11, 2021).

14. Vytraty derzhavnoho sektoru na osvitu za obranymy krainamy (2000–2019) / Svitovyi bank [Public sector spending on education in selected countries (2000–2019) / The World Bank]. URL: <https://www.worldbank.org/en/home> [in English] (accessed: December 14, 2021).

O. Sharaenko. Financial security of human capital development in Ukraine

The article presents an overview of Ukraine's place among the countries of the world according to the World Economic Forum and the World Bank. The latter highlighted the importance of Ukraine's human capital development along with physical capital and infrastructure. The dynamics of the main indicators of the Human Development Index in

Шараєнко О. А. Фінансова безпека розвитку людського капіталу в Україні

Ukraine for 2002–2020 is analyzed: life expectancy, expected duration of education and GDP per capita. The structure of expenditures of the consolidated budget of Ukraine according to the functional classification is studied and the categories that directly affect the development of human capital are identified: education, health care, spiritual and physical development, social protection and social security. The financial provision of human capital in Ukraine by subjects by priority areas is analyzed. The analysis of the costs of the educational component is carried out in more details and in comparison with the experience of highly developed countries. The main problems of human capital development in Ukraine and its financial support are identified.

Keywords: human capital, financial security, Ukraine, education, healthcare, social security, innovation.

Стаття надійшла до редколегії 16 грудня 2021 року

УДК 330.341.1

JEL Classification: M13, M 21, O13, O31, O33

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.190-200

С. Г. Пузько,
здобувач PhD кафедри
бізнес-економіки
та підприємництва,
КНЕУ імені Вадима Гетьмана,
e-mail: puzkos121@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-1379-0411

ВИВЕДЕННЯ НОВОГО ПРОДУКТУ НА МІЖНАРОДНИЙ РИНОК: МИТНІ БАР'ЄРИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ВИРОБНИКІВ

У статті розкрито теоретичні аспекти інноваційних маркетингових технологій. Узагальнено сучасні тренди у міжнародному маркетинговому середовищі. Представлено потенційні шляхи доступу малого й середнього підприємництва (МСП) та «єдинорогів» до міжнародного ринку. Охарактеризовано структурні елементи технологічних інноваційних систем. Сформульовано власний опис сценарію виведення продукту на міжнародний ринок МСП на стадії народження та «єдинорогів» (стартапи) в структурі технологічних інноваційних систем TIS. Виокремлено та охарактеризовано основні тарифні квоти в рамках Поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ПВЗВТ). Представлено основні механізми виведення нових продуктів на міжнародний ринок. Виокремлено основні та специфічні митні бар'єри за класифікацією СОТ. Наведено приклади кращих міжнародних практик виведення нового продукту на міжнародний ринок, такі як RD&D та GR менеджмент.

Ключові слова: стартапи, інноваційні процесні технології, інноваційний маркетинг, маркетингове забезпечення, зовнішньоекономічна діяльність, міжнародний маркетинг, митні бар'єри, RD&D та GR менеджмент.

Метою статті є систематизація інноваційних маркетингових технологій на шляху виведення нового продукту на міжнародний ринок, узагальнення заходів подолання митних бар'єрів для українських виробників.

Постановка проблеми. Галузевий ринок, який розвивається і згодом стає домінуючим серед інших видів економічної діяльності, може втратити свої позиції через 20 років. Враховуючи те, що глобалізація сприяє обміну знаннями, а технології не обмежуються національними кордонами, посилюється формування ланцюгів створення доданої вартості та удосконалюються маркетингові технології, адже все перетікає у глобалізований контекст виробництва і споживання. Радикальні

технологічні зміни продукту часто приводять до зміни лідерства у просторове організування підприємницької діяльності, яке не обмежується національними кордонами. Дослідження умов активізації промислового потенціалу та експортної переваги не завжди є необхідними для розвитку внутрішнього ринку, важливим стає виникнення конкурентних переваг та технології швидкого виведення нового продукту на ринок.

Останнє зі свого боку можливе за умови відповідного її забезпечення інноваційними процесними технологіями та інноваційним маркетингом. Тільки формування проривної, радикально нової маркетингової інновації для виведення нового продукту на міжнародний ринок посилить його конкурентоспроможність, а відповідність європейськими стандартами може підсилювати ефект економії на масштабі виробництва та подолає митні бар'єри до експорту в країни ЄС. Важливість окреслених питань, виявлення технологій інноваційного маркетингу сприятиме виходу на міжнародний ринок продукту й обумовлюють актуальність наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти інноваційних процесних технологій та інноваційного маркетингу висвітлено у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема С. Андерсон, О. Гаманюк, Н. Карпенко, А. Мазаракі, Л. Петренко, С. Таран, М. Федоров, Ф. Шакіров, Ф. Котлер, Т. Левітт, С. Холленсен, М. Хорунжа, Г. Свенсон, О. Шепотило, П. Яворський та ін. Незважаючи на ґрунтовні наукові здобутки цієї проблематики, вирішення назрілих проблем виведення нового продукту на ринок у сучасних умовах підтверджує доцільність та актуальність подальших досліджень цих питань.

Виклад основного матеріалу. Нині відомі провідні компанії можуть виходити на міжнародні ринки без значних перешкод або внутрішньої підтримки і мають потенціал до формування галузі, що буде розвиватись. Молоді компанії та стартапи залежать від добре функціонуючої інноваційної системи, яка полегшує доступ до міжнародного ринку трьома шляхами: 1) через місцевих провідних компаній; 2) прямий вихід на міжнародні ринки; 3) через захищені ніші – простори.

По-перше, підтримка передбачає укладання першого контракту з більшою компанією з локального контексту, яка має доступ до міжнародного ринку, що потім дає змогу молодій компанії довести свою технологію в реальних умовах і згодом конкурувати за проекти самостійно.

По-друге, прямий вихід на міжнародні ринки виникає, коли стартап або молоде підприємство успішно укладає контракт безпосередньо на іноземному ринку.

По-третє, формування місцевого ринку відбувається через захищені ніші – простори або через зростання комерційного ринку, таких як демонстраційні майданчики або пілотні проекти для розвитку навичок та репутації, необхідних для зворотного зв'язку на міжнародному ринку. У цьому випадку компанії «єдинороги» випробовують, тестують та здійснюють валідацію ідей у реальних умовах, а потім лише укладають комерційний контракт.

Розуміючи умови зовнішньоекономічної діяльності та маркетингові технології, що необхідні для полегшення процесів виведення нового продукту на міжнародний ринок, стає можливим виділити сценарії та існуючі умови контексту, за яких уряду країни не потрібно зосереджувати увагу на дорогій політиці формування внутрішнього ринку, а дати можливість бізнесу та стартапам формувати сильну інноваційну систему в умовах стабільності середовища без постійних реформаторських змін.

Науковці зазначають ключові сучасні тренди у міжнародному маркетинговому середовищі [4]:

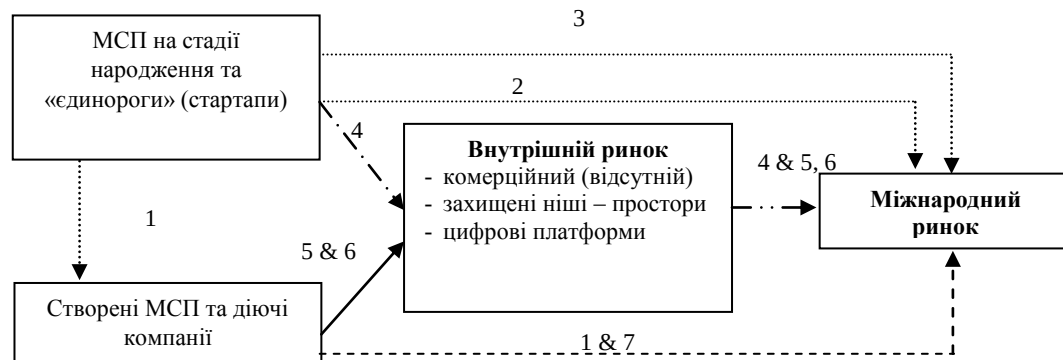
- глобалізація ринків і попиту обумовлена зниженням національних бар'єрів у міжнародній торгівлі та стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, які проявляються у збільшенні обсягів міжнародних продажів і гомогенізації та підвищенні вимог споживачів різних країн;
- загострення конкуренції в глобальному масштабі та переростання її у гіперконкуренцію;
- глобальна екологічна криза і, як наслідок, занепокоєння суспільства проблемами безпеки життєдіяльності.

З метою подолання негативних викликів на ринку виникає глобальний, інноваційний, латеральний маркетинг, стратегія «блакитного океану», екологічний, «зелений», соціально-відповідальний різновиди маркетингу, маркетинг вражень, маркетинг взаємовідносин (CRM – customer relationship marketing), інтернет-маркетинг.

Структура технологічних інноваційних систем (TIS) випереджає на крок вперед науково-технологічний прорив, оскільки не зосереджується на просуванні технологій за допомогою базових досліджень і розробок, а аналізує підтримуючі системи обміну знаннями, політичного лідерства, ресурсного забезпечення й технологічної нормальності, включаючи умови організації та ведення підприємницької діяльності. Тому акцентуємо увагу на можливостях та обмеженнях компаній, які прагнуть досягти успіху на міжнародних ринках за допомогою науково-технологічного контексту, який зазначається в рамках технологічних інноваційних систем.

Поняття глобального набору можливостей замінено концепцією диференційованого доступу до нерівномірно розподілених ресурсів у просторах «глобальної TIS» [5]. Для великих компаній, які є лідерами на ринку з довгою історією, отримання доступу до міжнародних ринків вимагає іншого підходу, ніж для молодих компаній та «єдинорогів», які безпосередньо займаються розробкою нових технологій, але які ще не мають ресурсів або наявного лідерства.

За описом сценарію виведення продукту на міжнародний ринок МСП на стадії народження та «єдинорогів» (стартапи) в структурі TIS важливими факторами розвитку варто виділити потенціал опору змінам та можливість швидкого відновлення й адаптації. Щодо чинників впливу на процеси виведення нового продукту на міжнародний ринок варто виділити рівень критичності торговельних та митних бар'єрів між країною походження бізнесу й країною ведення діяльності.

Умови:

1. МСП на стадії народження та «єдинороги» (стартапи) входять на міжнародні ринки за умов супроводження провідної компанії.
2. МСП на стадії народження та «єдинороги» (стартапи) входять на міжнародні ринки за умов супроводження бізнес-інкубатора та/або за підтримки Фондів стартапів або розвитку підприємництва в країні.
3. МСП на стадії народження безпосередньо входять на міжнародні ринки.
4. Створені МСП виходять на міжнародні ринки через формування місцевого ринку (за наявності).
5. Створені фірми також входять на міжнародні ринки через місцеві ринки (якщо доступні).
6. Створені фірми та «єдинороги» (стартапи) входять на міжнародні ринки при розміщенні творчих проєктів на сайтах цифрових платформ для подальшого фінансування за схемою краудфандінгу.
7. Створені фірми безпосередньо входять на міжнародні ринки.

Рис. 1. Потенційні шляхи доступу малого й середнього підприємництва (МСП) та «єдинорогів» до міжнародного ринку

Джерело: удосконалено автором [10].

Крім того, ризиковим є не лише високі бар'єри для виведення нового продукту на ринок, а й перевірка технології або продукту. Обмеженість ресурсного забезпечення та відсутність глобального іміджу або перевірених технологій, стартапи працюють у консервативному й капіталомісткому секторі, та демонструвати нові технології в реальних умовах надзвичайно складно. Тому доцільно висвітлити опис сценарію виведення продукту на міжнародний ринок (рис. 2).

У структурі ТІС виділяємо значущість торговельних та митних бар'єрів, які залежні від умов наявності зон вільної торгівлі та, відповідно, встановлених тарифних квот між країнами.

Тарифні квоти в рамках Поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ПВЗВТ) передбачено для 36 видів товарів, серед яких на 4 види товарів встановлено додаткові тарифні квоти.

Пузько С. Г. Виведення нового продукту на міжнародний ринок: митні бар'єри для українських виробників

За стандартною класифікацією можна виділити дві великі групи торгівельних бар'єрів: тарифні бар'єри (мита, спеціалізовані збори і тощо); нетарифні бар'єри (квоти, ліцензії і тощо).

Україна встановила тарифні квоти для 3 видів товарів (м'ясо свинини, м'ясо птиці та напівфабрикати з м'яса птиці, цукор), за 2 видами встановлено додаткові тарифні квоти [7]. Для українських виробників у частині нетарифних заходів, які діють в Євросоюзі для товарів з України за класифікацією UNCTAD на основі бази даних TRAINS сьогодні є такі ми згрупували [6; 11; 12]:

Група А (санітарні та фітосанітарні заходи СФЗ);

Група В (технічні бар'єри у торгівлі ТБТ);

Група С (інспекція перед відвантаженням та інші формальності);

Група Е (неавтоматичне ліцензування, квоти, заборони та кількісні заходи контролю, відмінні від санітарних та фітосанітарних заходів або технічних бар'єрів до торгівлі);

Група G (фінансові обмеження);

Група Н (заходи, що впливають на конкуренцію);

Група Р (експортні обмеження).

До тарифного регулювання відносять митні бар'єри. За видами митних ставок, згідно з українським законодавством розрізняють 3 види митних бар'єрів [8]:

1) адвалерний метод оподаткування, який встановлює митний тариф у відносній вартості на одиницю товару;

2) специфічний метод оподаткування, який встановлює митний тариф у фіксованому кількісному вираженні;

3) комбінований метод, який синтезує адвалерний і специфічний метод тарифного оподаткування.

За класифікацією СОТ виділяють специфічні митні бар'єри: кількісні обмеження імпорту, добровільне обмеження експорту, двосторонні дискримінаційні обмеження імпорту, встановлення мінімальних цін, ліцензування [9]. Отже, як бачимо, значущість торгівельних та митних бар'єрів має вагоме місце у механізмах виведення нових продуктів на міжнародний ринок.

Впроваджуючи механізм виведення на міжнародні ринки нових продуктів за умов супроводження провідної компанії МСП і стартапи стикаються з бар'єрами географічної доступності до провідного кластеру, які мають лідерство і ресурси, щоб вийти на глобальний ринок і готові ризикнути з новими компаніями. Провідні компанії співпрацюють з стартапами для розробки продукту та підвищення їх рівня технологічної готовності й нормальності. Така підтримка дозволяє компаніям здійснити повномасштабне тестування продуктів, а саме партнерство забезпечують інвестиції та ресурси, які необхідні для тестування та розробки продуктів. Механізм супроводження й підтримки працює надзвичайно швидко.

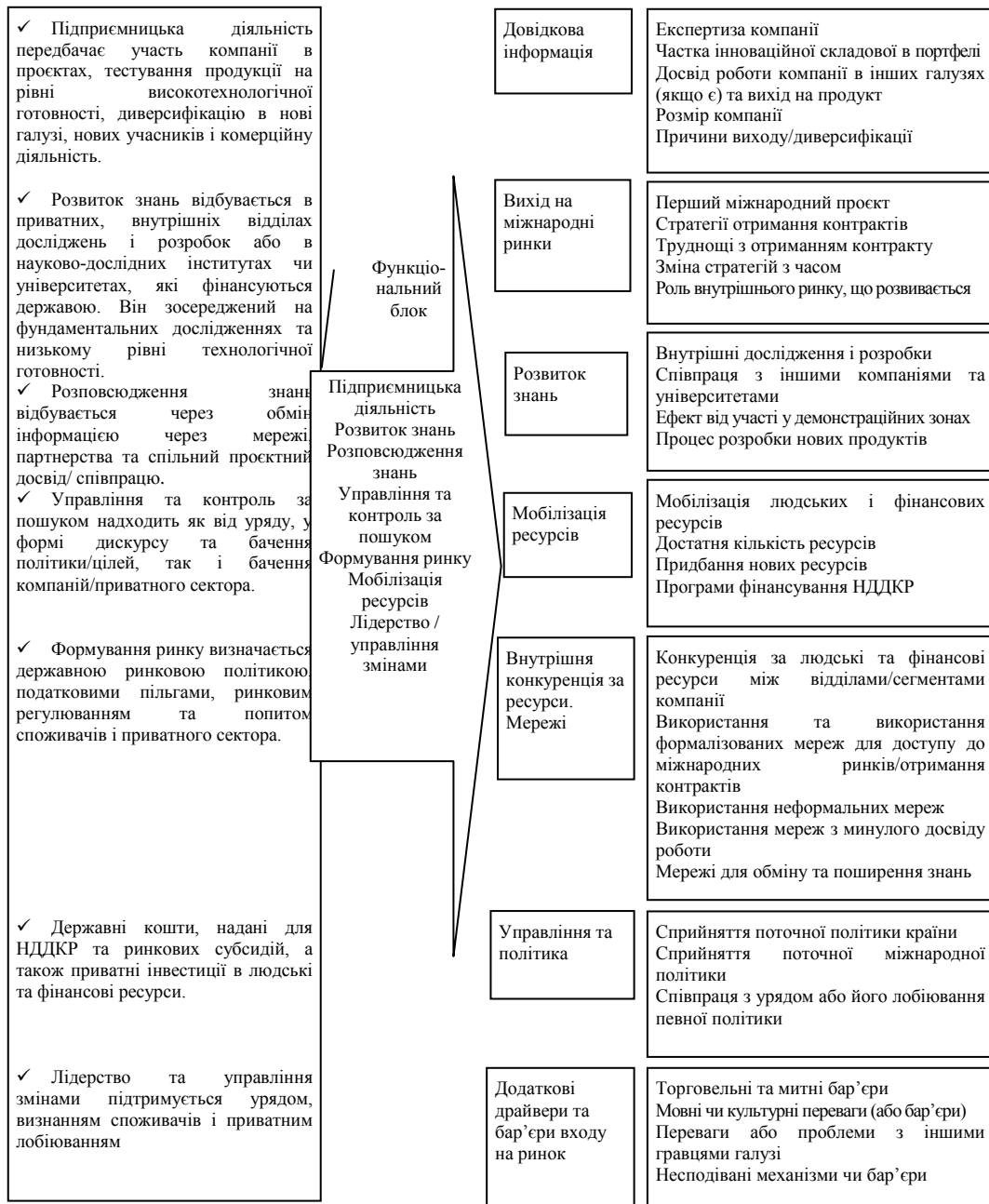

Рис. 2. Опис сценарію виведення продукту на міжнародний ринок МСП на стадії народження та «единорогів» (стартапи) у структурі TIS

Джерело: удосконалено автором [10].

Пузько С. Г. Виведення нового продукту на міжнародний ринок: митні бар'єри для українських виробників

Формування локальної мережі доданої вартості шляхом мережування компаній допомагають об'єднати молоді та провідні підприємства на певній місцевості, така взаємодія виникає на великих конференціях або конгресах. Мережеві організації B2B утворюють простір сприяння лідерству шляхом науково-дослідної організації, фінансової підтримки розробку продуктів, співпраці та поширенню знань. Цей механізм мережування вигідний для встановлення контактів, але обмежений у полегшенні повномасштабного тестування. Фінансування доступне, але воно стає більш слабким, оскільки продукт просувається за умов технологічної готовності й нормальності. Механізм мережування характеризується своєю доступністю.

Безпосередній доступ до місцевих і міжнародних мереж та науково-дослідних організацій сприяє об'єднанню в консорціуми стартапи і провідні компанії на міжнародному рівні, подібно до організації локальної мережі, але в значно більшому масштабі.

Дещо вигідні для створення мереж, оскільки вони допомагають стартапам і молодим компаніям співпрацювати з потенційними інвесторами та партнерами. Міжнародні мережі та організації RD&D (Research, Development and Demonstration) можуть бути надзвичайно корисними, якщо вони доступні та за умови, якщо вони відкриті для міжнародного співробітництва. У міжнародній практиці RD&D трактується як комплекс наукових досліджень, досвідчено-конструкторських розробок та демонстраційну діяльність (НІОКР і ДД), включає творчу діяльність, яка проводиться на систематичній основі в цілях розширення обсягу знань, охоплюючи знання про людей, культуру та суспільство та ці знання в розробці нових методів їх застосування.

Механізми формування неформальних мереж для введення контактів / налагодженої мережі у площині GR менеджменту. GR менеджмент, як сукупність методів, інструментів, процесів, які може використовувати МСП і стартапи для досягнення своїх цілей. Серед них можна виділити: зниження податкового навантаження на бізнес; реклама; підвищення конкурентоспроможності; можливість впливу на законодавчі ініціативи; вирішення конкретних питань, які зачіпають інтереси бізнесу; розвиток галузі тощо. У своїй діяльності GR-фахівці використовують широкий набір інструментів для встановлення контакту з органами державної влади. Налагодження діалогу між владою і бізнесом може відбуватися з використанням таких інструментів, як укладення контрактів з державою, концесії, аутсорсинг, фандрейзинг (fundraising), форсайт (foresight). GR менеджмент забезпечує вищий рівень довіри та більшу мережу для використання результатів.

Доречно зазначити, що, відокремлюючи технологічне виробництво від технологічного впровадження в межах національних кордонів технологічної інноваційної системи, можемо зрозуміти необхідні умови, за яких стратегія науково-технічної підтримки може підтримувати доступ та сприяти виведенню нового продукту на міжнародний ринок. Підсумовуючи вищезазначене, варто виділити, що підтримка молодих інноваційних компанії або стартапів є складною, оскільки науково-технологічний підхід зосереджений на підтримці досліджень на базовому рівні,

виникають розриви, коли інноватори намагаються розробити повномасштабні продукти та досягти комерційного успіху, що є ключовим критерієм функції «підприємницького експериментування» TIS. Значною мірою це пов'язано з високими капітальними витратами, необхідними для розробки продукту, і слабкою системою підтримки рівня готовності високотехнологічних продуктів. Хоча науково-технологічний підхід без внутрішнього ринку успішно підтримує деякі компоненти інноваційної системи, зокрема у розвитку та поширенні знань, він часто страждає від дефіциту на рівні підприємницької діяльності та мобілізації ресурсів. Це особливе питання для такої капіталомісткої галузі, тому партнерство з місцевими та міжнародними компаніями, вітчизняними й іноземними мережевими організаціями і створення повномасштабних демонстраційних зон є одними з ключових механізмів інноваційної системи, необхідних для полегшення доступу до ринку.

Висновки. Отже, формування сильної інноваційної системи в умовах стабільності середовища без постійних реформаторських змін – це ідеальний сценарій, проте у реальних умовах без супроводження провідних компаній розвиток інноваційної системи без комерційного внутрішнього ринку зіткнеться з високими бар'єрами, що становлять основну загрозу. Компаніям, які зацікавлені у розробці інноваційної системи, при цьому володіють обмеженими пов'язаними навичками, доведеться створити захищену нішу та комерційний ринок на додаток долучитись до механізмів науково-технічної підтримки. Нарешті, процеси виведення нового продукту на міжнародний ринок можуть бути успішними за умови, якщо функції інноваційної системи працюють добре, існує сформована база знань про певний продукт, мережева організація знань, добре забезпечені гранти на дослідження та розробки й відповідно захищені нішеві простори. Отже, стає можливим відокремити технологічне виробництво від поширення технологій не тільки у межах національних кордонів, щоб полегшити соціальні зміни, а сприяти виведенню нового товару на міжнародний ринок за унікальних обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петренко Л. А. Аналіз найбільш інноваційних компаній світу за рейтингом Forbes. *Стратегія економічного розвитку України*: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана; редкол.: В. А. Верба (голов. ред.) та ін. Київ: КНЕУ, 2018. Вип. 43. С. 57–68. URL: <http://sedu.kneu.edu.ua/article/view/194628/0> (дата звернення: 25.11.2021).
2. Гурочкіна В. В. Механізми розвитку промислових підприємств в емерджентній економіці: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2020. 336 с. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6603/1/6759_IR.pdf (дата звернення: 26.11.2021).
3. Маркетингова діяльність підприємств: сучасний зміст: монографія / за заг. ред. д-р екон. наук, проф. Н. В. Карпенко. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 252 с.
4. Гордєєва Т. Ф. Трансформація технологій міжнародного маркетингу за сучасних трендів глобальних ринків. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 8.

C. 30–34. URL: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/07.pdf> (дата звернення: 26.11.2021).

5. Binz, C., Truffer, B., Coenen, L., 2014. Why space matters in technological innovation systems – mapping global knowledge dynamics of membrane bioreactor technology. *Res. Policy* 43, 138–155. URL: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.07.002> (дата звернення: 26.11.2021).

6. Гаманюк О., Таран С., Хорунжа М., Шепотило О., Яворський П. Експорт України до ЄС: вплив нетарифних заходів. *Звіт Центру аналітики зовнішньої торгівлі Trade+ Київської школи економіки на виконання Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 рр.* URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/02/EU-NTMs_2020-02-18_new-1.pdf (дата звернення: 26.11.2021).

7. Тарифні квоти в рамках ПВЗБТ / офіційний вебсайт Міністерства економіки України. URL: <https://bit.ly/3uMPcLD> (дата звернення: 26.11.2021)

8. Ставки мита / офіційний портал Державної фіскальної служби в Україні. URL: <http://sfs.gov.ua/baneryi/mitne-oformlennya/subektam-zed/stavki-vviznogo-ta-viviznogo-mita/vivizne-mito/stavki-mita> (дата звернення: 26.11.2021).

9. Кайнара Д. О. Теоретичні засади торговельний бар'єрів. *Ефективна економіка*. 2016. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4797> (дата звернення: 26.11.2021).

10. Adriaan H. Z. van der Loos, Simona O. Negro, Marko P. Hekkert, International markets and technological innovation systems: The case of offshore wind. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. 2020. V. 34. P. 121–138. URL: <https://doi.org/10.1016/j.eist.2019.12.006> (дата звернення: 26.11.2021).

11. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20122_en.pdf (дата звернення: 26.11.2021).

12. URL: <https://trainsonline.unctad.org/home> (дата звернення: 26.11.2021).

REFERENCES

1. Petrenko L. A. Analiz naibilsh innovatsiinykh kompanii svitu za reitynhom Forbes. [Analysis of the world's most innovative companies according to the Forbes rating] *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: zb. nauk. pr. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana; [redkol.: V. A. Verba (holov. red.) ta in.]*. Kyiv: KNEU, 2018. Vyp. 43. S. 57–68. URL: <http://sedu.kneu.edu.ua/article/view/194628/0> [in Ukrainian].

2. Hurochkina V. V. Mekhanizmy rozvytku promyslovykh pidpriemstv v emerdzhentnii ekonomitsi [Mechanisms of development of industrial enterprises in the emerging economy]: monohrafiia. Khmelnytskyi: KhNU, 2020. 336 s. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6603/1/6759_IR.pdf [in Ukrainian].

3. Marketynhova diialnist pidpriemstv: suchasnyi zmist [Marketing activities of enterprises: modern content] [monohrafiia] za zah. red. d.e.n., prof. N. V. Karpenko. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2016. 252 s. [in Ukrainian].

4. Hordieieva T. F. Transformatsiia tekhnolohii mizhnarodnoho marketynhu za suchasnykh trendiv hlobalnykh rynkiv [Transformation of international marketing

*Пузько С. Г. Виведення нового продукту на міжнародний ринок:
митні бар'єри для українських виробників*

technologies according to modern trends of global markets]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. 2015. V. 8. S.30-34. URL: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/07.pdf> [in Ukrainian].

5. Binz, C., Truffer, B., Coenen, L., 2014. Why space matters in technological innovation systems - mapping global knowledge dynamics of membrane bioreactor technology []. *Res. Policy* 43, 138–155. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.07.002> [in Ukrainian].

6. Hamaniuk O., Taran S., Khorunzha M., Shepotylo O., Yavorskyi P. Eksport Ukrainy do YeS: vplyv netaryfnykh zakhodiv [Ukraine's exports to the EU: impact of non-tariff measures]. *Zvit Tsentru analityky zovnishnoi torhivli Trade+ Kyivskoi shkoly ekonomiky na vykonannya Eksportnoi stratehii Ukrainy («dorozhnoi karty» stratehichnoho rozvytku torhivli) na 2017–2021 r.* https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/02/EU-NTMs_2020-02-18_new-1.pdf [in English].

7. Taryfni kvoty v ramkakh PVZVT [Tariff quotas under the FTAA]. Ofitsiyni veb-sait Ministerstva ekonomiky Ukrainy. URL: <http://bit.ly/3uMPcLD> [in Ukrainian].

8. Stavky myta. [Duty rates] Ofitsiyni portal Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby v Ukraini. URL: <http://sfs.gov.ua/baneryi/mitne-oformlennya/subektam-zed/stavki-vviznogo-ta-viviznogo-mita/vivizne-mito/stavki-mita> [in Ukrainian].

9. Kainara D. O. Teoretychni zasady torhovelniy barieriv [Theoretical foundations of trade barriers]. *Efektivna ekonomika*. 2016. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4797> [in Ukrainian].

10. H.Z. Adriaan van der Loos, Simona O. Negro, Marko P. Hekkert, International markets and technological innovation systems: The case of offshore wind. *Environmental Innovation and Societal Transitions*. V. 34, 2020, P. 121–138, <https://doi.org/10.1016/j.eist.2019.12.006>. [in English].

11. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20122_en.pdf (data zvernennia: 26.11.2021)

12. URL: <https://trainsonline.unctad.org/home> (data zvernennia: 26.11.2021)

S. G. Puzko. Introducing a new product to the international market: customs barriers for ukrainian producers

The article reveals the theoretical aspects of innovative marketing technologies. The current trends in the international marketing environment are summarized. Potential pathways for small and medium-sized enterprises (SMEs) and unicorns to access the international market are presented. Structural elements of technological innovation systems are characterized. We have formulated our own description of the scenario for bringing the product to the international market of SMEs at the birth stage and "unicorns" (startups) in the structure of technological innovation systems TIS. The main tariff quotas within the framework of the Deep and Comprehensive Free Trade Area between Ukraine and the EU (DCFTA) have been identified and characterized. The main mechanisms for introducing new products to the international market are presented. The main and specific customs barriers according to the WTO classification are singled out. Examples of the best international

practices for bringing a new product to the international market, such as RD&D and GR management, are given.

The aim of the article is to systematize innovative marketing technologies on the way to launch a new product on the international market, to generalize measures to overcome customs barriers for Ukrainian producers.

In research next methods were used: induction and deduction, logical generalization, critical analysis and synthesis.

The sectoral market, which is developing and later becoming dominant among other economic activities, may lose its position in 20 years. Given that globalization promotes the exchange of knowledge, and technology is not limited to national borders, the formation of value chains is intensified and marketing technologies are improved, because everything flows into a globalized context of production and consumption. Radical technological changes in the product often lead to a change in leadership in the spatial organization of business, which is not limited to national borders. Research on the conditions of industrial potential activation and export advantage is not always necessary for the development of the domestic market, it is important to gain competitive advantage and technology to quickly bring a new product to market.

Thus, the formation of a strong innovation system in a stable environment without constant reform changes is an ideal scenario, but in real conditions without the support of leading companies, the development of an innovation system without a commercial internal market will face high barriers that pose a major threat. Companies that are interested in developing an innovation system, but have limited related skills, will have to create a secure niche and commercial market in addition to joining the mechanisms of scientific and technical support. Finally, the process of launching a new product on the international market can be successful if the functions of the innovation system work well, there is a knowledge base on a particular product, network organization of knowledge, well-secured grants for research and development and protected niches. Thus, it becomes possible to separate technological production from the spread of technology not only within national borders to facilitate social change, but to promote the introduction of new products on the international market under unique circumstances.

Keywords: investments, investment activity, sources of financing, financial support, methods, forms of financial support, RD&D and GR management.

Стаття надійшла до редколегії 29 листопада 2021 року

УДК 658.589

JEL Classification: C25, C39, L15, M31, M21, M39

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.201-217

А. М. Яківченко,
здобувач PhD кафедри маркетингу,
Національний авіаційний
університет (м. Київ),
e-mail: yak21@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-5125-6407

СТРАТЕГІЇ МАРКЕТИНГОВИХ ІННОВАЦІЙ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ

Охарактеризовано важливість впровадження стратегічного планування та реалізація стратегій маркетингових інновацій. Досліджено та виявлено напрями основних пріоритетів розвитку стратегій маркетингових інновацій у країнах Європейського Союзу для цілей адаптації зарубіжного досвіду їх в Україні. Представлено статистичний аналіз даних за інноваційно активними підприємствами країн Європейського Союзу й організаційних і маркетингових інновацій на підприємствах, які виробляють інноваційні продукти та впроваджують інноваційні процеси. Представлено лідирів реалізації стратегій маркетингових інновацій і визначено сумарне значення обсягів запровадження маркетингових та/або організаційних інновацій в країнах Євросоюзу. Представлено сумарне значення часток підприємств промисловості країн Євросоюзу, що впровадили організаційні та маркетингові інновації за видами. Визначено найбільш привабливі напрями управління маркетинговими інноваціями на підприємствах Євросоюзу.

Ключові слова: інноваційний маркетинг, маркетингові інновації, маркетинговий комплекс, маркетингова політика, інноваційний розвиток.

Метою статті є визначення на основі статистичних даних напрямів основних пріоритетів розвитку стратегій маркетингових інновацій у країнах Європейського Союзу для цілей адаптації зарубіжного досвіду їх в Україні.

Постановка проблеми. В епоху технологічного розвитку, прискорення передачі знань та прориву економічної глобалізації посилюється конкуренція між економічними інституціями для задоволення потреб споживачів і приваблення їх лояльності. Конкурентоспроможність гарантує безперервність і дозволяє їм виживати та розвиватися на ринку не лише в короткостроковій, а й у довгостроковій перспективі. У контексті цих умов конкуренції та динамічного характеру поточних ринків кожний суб'єкт ринкових відносин має бути достатньо пильним і слідкувати за змінами та

подіями у своєму середовищі, щоб забезпечити безперервність економічного зростання. Важливість інноваційного маркетингу розглядається як вхідний матеріал або як ефективний стратегічний інструмент не тільки для кращого задоволення потреб споживачів, а й для виявлення уподобань, які вони не змогли висловити, і пошуку інноваційних методів створення споживчої цінності для них. Отже, підприємства й організації підтримують свій рівень конкурентоспроможності, свою роль у механізмі активізації маркетингової діяльності, створюючи відповідний комплекс маркетингу для всіх клієнтів і доступ до нових товарів, цін, просування та розповсюдження, що позитивно впливає на розвиток збуту продукції, зростання своєї частки ринку, привабливий імідж, задоволеність й лояльність клієнтів, підвищуючи тим самим свою конкурентну позицію на ринку.

Упродовж всесвітньої коронакризи, яка нанесла великий удар по підприємствам й організаціям усіх ланок виробництва й збуту продукції, за умов, коли посилалась ситуація через зміну споживчого вибору, потреб та намірів, зарубіжний досвід впровадження маркетингових інновацій показав, що виходом є формування та реалізація стратегій управління кризами, зокрема і стратегій маркетингових інновацій. Саме тому такі актуальні питання щодо розбудови системи стратегічного управління маркетингових інновацій та чітких пріоритетів розвитку є важливими для впровадження механізму управління інноваційним маркетингом на промислових підприємствах країни.

Інформаційною базою у статті стали науковий доробок вітчизняних та іноземних науковців у сфері стратегування інноваційного маркетингу. Під час написання статті використані наукові методи теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу й аналітичний метод дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрямами наукових досліджень вирішення проблемних питань розробки й впровадження системи стратегічного управління маркетингових інновацій та пріоритетів розвитку на промислових підприємствах займалися вітчизняні та зарубіжні науковці: Д. Р. Абдюшева, В. В. Гурочкіна, Т. В. Дубовик, С. М. Ілляшенко, П. П. Микитюк, В. В. Стадник, М. А. Йохна, А. О. Меренков, А. А. Степанов. Під час написання статті використані методи наукових досліджень: узагальнення, дедукції, аналізу, синтезу, статистичний та теоретичний аналіз.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток організаційних та маркетингових інновацій на підприємствах потребують постійного моніторингу за трендами та потребами ринку для інноваційного зростання промислових підприємств у конкурентному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Всесвітня коронакриза довела важливість впровадження стратегічного планування, що реалізуються шляхом формування стратегій управління кризами або змінами, зокрема і стратегій маркетингових інновацій з урахуванням змін споживчого вибору, потреб та намірів клієнтів. Так, наприклад, підприємствам і збутовим фірмам у Китаї та й у більшості країн світу довелося впроваджувати антикризисний менеджмент та стратегічний маркетинг інновацій, щоб пережити несподівані лиха та сформувати подушку безпеки у майбутньому.

Розвиток інноваційного потенціалу – це не тільки шлях динамічного розвитку та успіху, а й засіб забезпечення безпеки та суверенітету країни, її конкурентоспроможності у сучасному світі [1]. Основні учасники інноваційного процесу за Стратегією інноваційного розвитку України до 2030 р. є фізичні та юридичні особи, які надають різні види послуг під час впровадження новацій, зокрема: виконують проєктно-конструкторські або технологічні роботи зі створення діючих макетів, дизайну, надають маркетингові, навчально-тренінгові, юридичні, патентні послуги тощо (організації інноваційної інфраструктури). Недоліком процесів у трансфері новацій в Україну визнано нестача фахівців у сфері інноваційного менеджменту та маркетингу, фінансових консультантів, експертів з трансферу технологій і бізнеспланування. Саме тому досить необхідно адаптувати зарубіжний досвід впровадження маркетингових інновацій до вітчизняних умов функціонування.

Стратегії маркетингових інновацій Євросоюзу сьогодні реалізуються у площині організаційних маркетингових інновацій на підприємствах, які виробляють інноваційні продукти та процеси. Статистичний огляд даних стратегічного управління маркетинговими інноваціями Євросоюзу показав, що найбільша частка підприємств, які впроваджують інновації у бізнес-процесах припадає на такі, що запровадили нові бізнес-практики з організації процедур (43,2 %) серед загальної кількості інноваційно активних підприємств. На другому місці за кількістю такі підприємства, які запровадили нові методи організації робочих обов'язків та прийняття рішень (35,9 %) і на третьому місці кількість підприємств, які впровадили нові засоби масової інформації чи методи просування продукції (28,4 %).

Загальна кількість та структура підприємств (відсоток від загальної кількості інноваційно активних підприємств) представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

**Кількість підприємств та їх частки від загальної кількості
інноваційно активних підприємств**

	Кількість	%
Підприємства, що внесли значні зміни до естетичного дизайну або упаковки	1 340	18,7
Підприємства, які впровадили нові методи продакт-плейсменту	1 082	15,1
Підприємства, які впровадили нові засоби масової інформації чи методи просування продукції	2 034	28,4
Підприємства, які впровадили нові методи ціноутворення на товари чи послуги	859	12,0
Підприємства, які запровадили нові бізнес-практики з організації процедур	3 090	43,2
Підприємства, які впровадили нові методи організації зовнішніх зв'язків	1 035	14,5
Підприємства, які запровадили нові методи організації робочих обов'язків та прийняття рішень	2 569	35,9

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

Яківченко А. М. Стратегії маркетингових інновацій у країнах Європейського Союзу: статистичний аналіз та пріоритети розвитку

Таблиця 2

Організаційні та маркетингові інновації на підприємствах,
які виробляють інноваційні продукти та процеси

	Підприємства, що ввели нові товари або послуги		Підприємства, які ввели нові методи виробництва		Підприємства, які ввели нові методи маркетингу		Підприємства, які ввели нові методи організації виробництва		Підприємства, які ввели нові методи організації управління		Підприємства, які ввели нові методи організації розвитку	
	Всього	Промислові	Всього	Промислові	Всього	Промислові	Всього	Промислові	Всього	Промислові	Всього	Промислові
Бельгія	1 340	771	1 082	490	2 084	898	859	342	3 090	1 511	1 035	407
Болгарія	420	281	359	194	508	269	428	248	542	315	349	188
Чехія	2 002	1 243	1 436	750	2 433	1 368	805	381	1 892	1 153	969	573
Нідерланди	18 999	10 627	20 183	9 496	18 473	10 235	13 101	6 245	26 142	14 101	15 332	8 084
Естонія	132	93	145	61	172	64	147	61	157	71	82	48
Греція	2 093	1 076	888	384	2 077	882	1 201	445	1 638	671	973	362
Іспанія	2 813	1 917	2 699	1 504	3 326	1 668	2 189	1 051	3 859	3 132	2 443	1 099
Франція	6 233	3 007	4 166	1 698	7 440	3 193	5 113	2 001	12 120	6 132	2 822	1 267
Хорватія	603	388	454	257	592	342	484	208	731	424	334	168
Італія	10 313	7 733	5 913	3 852	11 103	7 032	7 156	4 435	12 338	8 268	6 268	3 512
Кіпр	162	66	155	33	213	56	118	22	246	61	144	29
Латвія	215	118	147	61	203	83	179	95	243	134	119	41
Литва	484	287	377	148	727	293	442	193	656	283	330	162
Люксембург	212	48	154	32	241	43	174	31	409	92	176	31
Угорщина	448	262	369	149	475	230	420	178	528	263	328	159
Мальта	56	28	53	19	89	26	52	21	113	42	52	28
Німеччина	1 336	488	2 031	604	2 668	915	1 211	354	3 826	1 571	1 694	525
Австрія	1 904	983	1 552	684	2 224	1 009	980	313	3 600	1 713	1 542	618
Польща	1 637	1 136	1 106	645	1 706	926	1 293	848	2 431	1 564	1 493	872
Португалія	2 623	1 606	1 478	777	2 749	1 499	1 734	951	2 364	1 374	1 697	923
Румунія	368	269	238	130	357	186	331	159	423	228	240	122
Словенія	371	248	313	199	439	246	334	200	517	318	332	178
Словаччина	376	186	211	95	331	169	190	97	570	288	200	67
Фінляндія	795	438	724	325	1 317	579	871	362	1 683	811	936	452
Швеція	1 792	590	1 716	604	2 439	799	1 616	539	1 963	704	1 219	433
Ісландія	115	54	128	53	159	63	70	26	169	76	85	30
Норвегія	1 370	538	987	296	1 373	484	787	228	1 474	588	882	323
Швейцарія	4 624	2 391	3 698	1 824	4 048	2 188	3 480	1 994	5 177	2 739	3 302	1 702
Північна Македонія	235	147	227	121	309	156	283	159	270	142	113	53
Сербія	901	448	1 076	390	1 236	432	1 320	533	1 673	729	1 300	402
Туреччина	13 251	9 127	10 403	6 293	12 167	7 405	11 566	6 876	12 840	7 787	4 356	2 278
Усього	64 992	37 477	53 945	25 675	71 461	36 335	47 388	22 718	92 854	49 528	50 354	24 413

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8]

Яківченко А. М. Стратегії маркетингових інновацій у країнах Європейського Союзу: статистичний аналіз та пріоритети розвитку

З огляду на статистичні дані варто виділити основний пріоритетний напрям розвитку маркетингових інновацій за кількістю підприємств Євросоюзу – це такі підприємства, що впровадили нові бізнес-практики з організації процедур. На останньому місці за кількістю підприємств залишаються піжприємства, що впроваджують нові методи ціноутворення на товари чи послуги.

Найбільша кількість організаційних та маркетингових інновацій було впроваджено на підприємствах Німеччини, які виробляють інноваційні продукти, такі інновації теж стосуються нових бізнес-практик з організації 26 142 процедур. Організаційні та маркетингові інновації на підприємствах, які виробляють інноваційні продукти та процеси, представлено у таблиці 2.

За даними Європейської статистики, в розрізі організаційних та маркетингових інновацій на підприємствах, які виробляють інноваційні продукти та процеси за країнами Євросоюзу лідирують Німеччина, Туреччина, Італія, Франція, Швейцарія. Сумарне значення обсягів запровадження маркетингових та/або організаційних інновацій у країнах Євросоюзу представлено на рис. 1.

Якщо переглянути сумарне значення часток підприємств промисловості країн Євросоюзу, що впровадили організаційні та маркетингові інновації за видами (за умов врахування кожного виду інновації за 100 %), що представлено на рис. 2, варто виділити потужний потенціал Туреччини, оскільки є найбільша частка у промисловості (48 047 процедур до загальної кількості 78 618).

У результаті статистичного аналізу у розрізі країн, що представлено на рис. 3–9, видно, що найбільш привабливими напрямками інноваційного управління є запровадження нових методів організації робочих обов'язків та прийняття рішень і нові бізнес-практики з організації процедур.

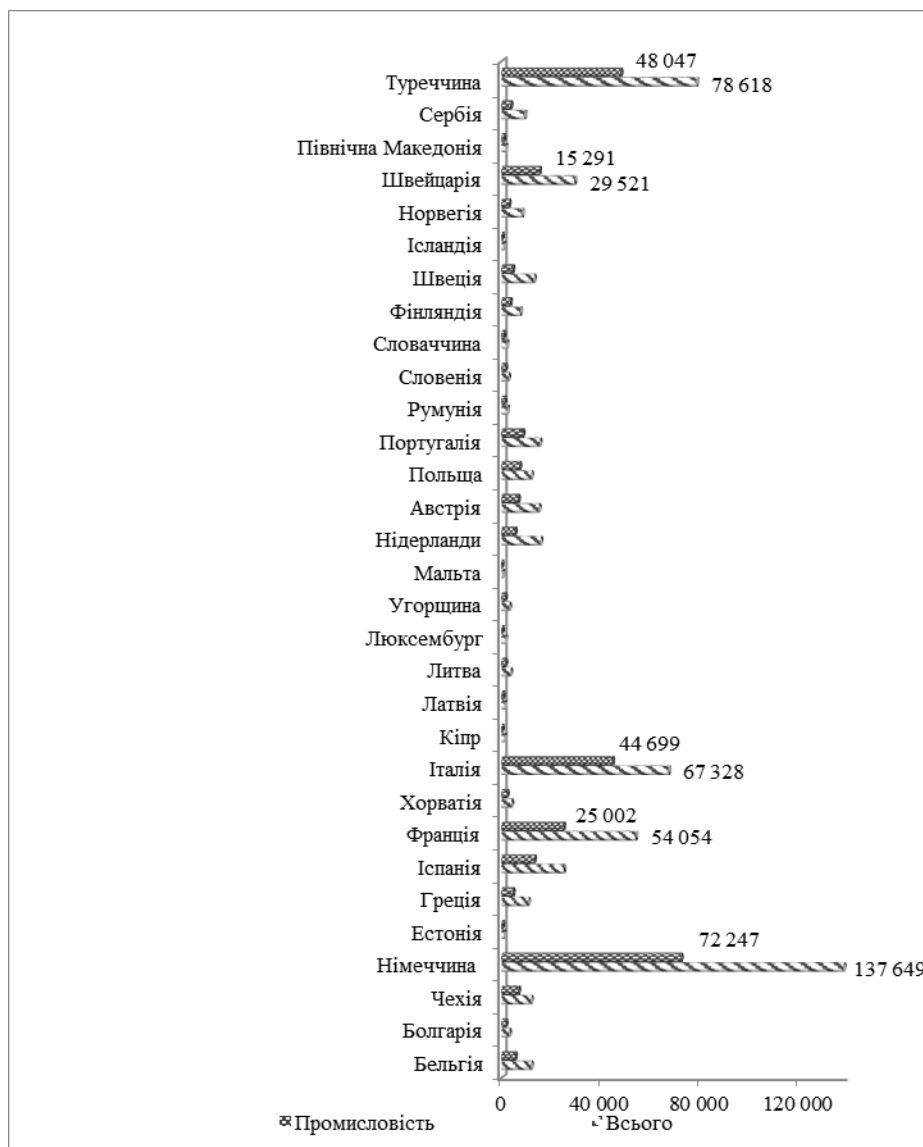

Рис. 1. Сумарне значення обсягів запровадження маркетингових та/або організаційних інновацій у країнах Євросоюзу

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

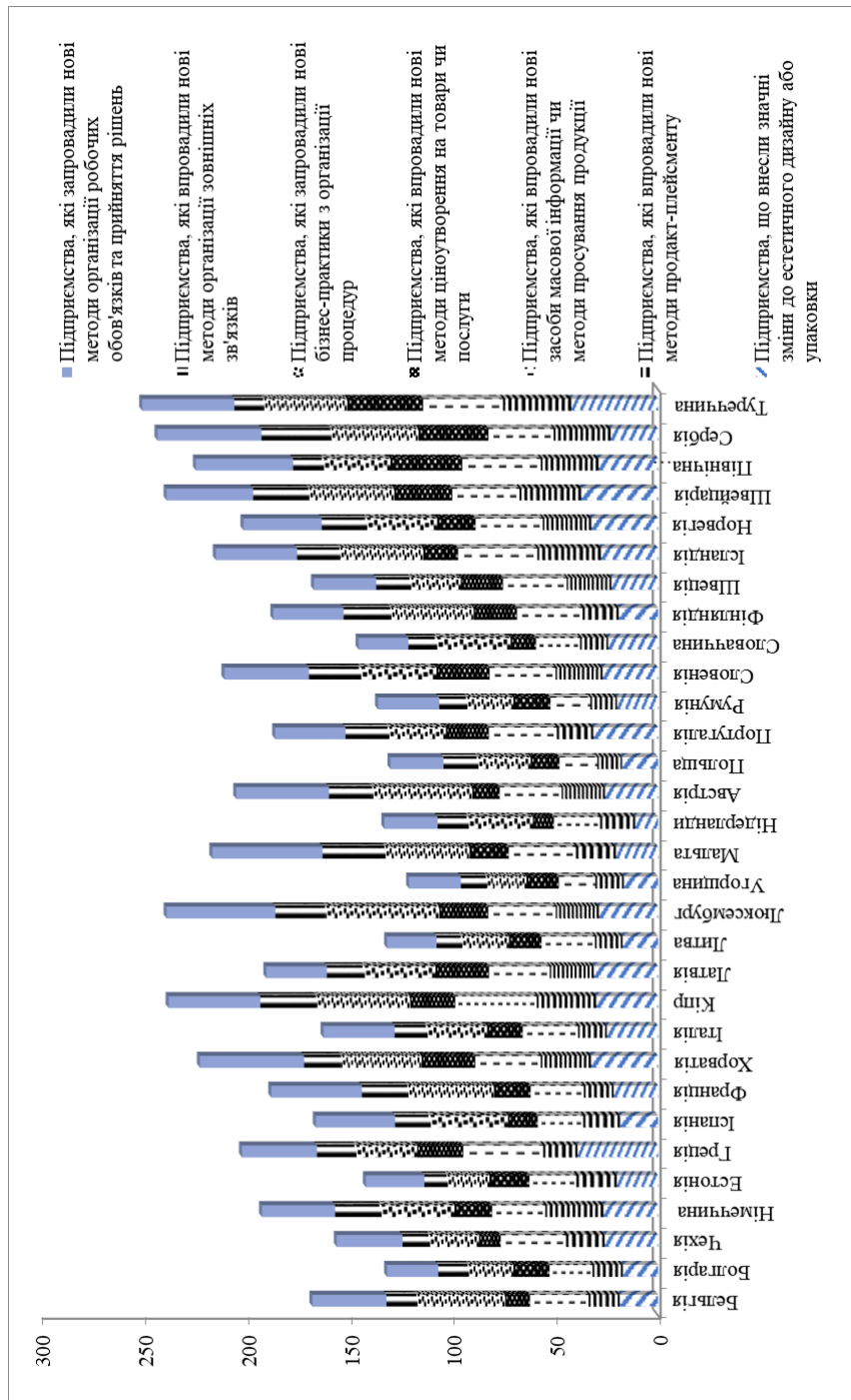

Рис. 2. Сумарне значення часток підприємств промисловості країн Євросоюзу, що впровадили організаційні та маркетингові інновації за видами (за умов врахування кожного виду інновації за 100 %)

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

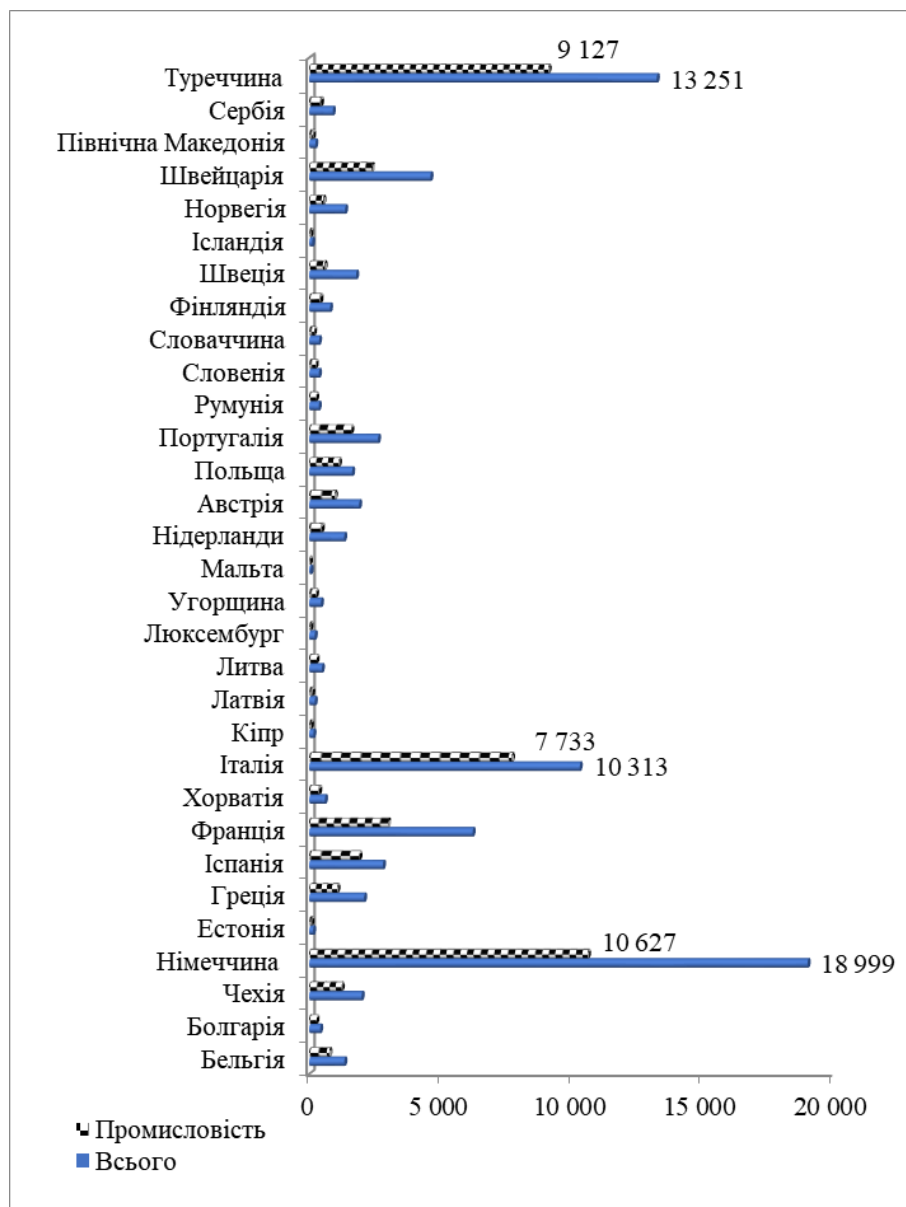

Рис. 3. Підприємства, що внесли значні зміни до естетичного дизайну або упаковки

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

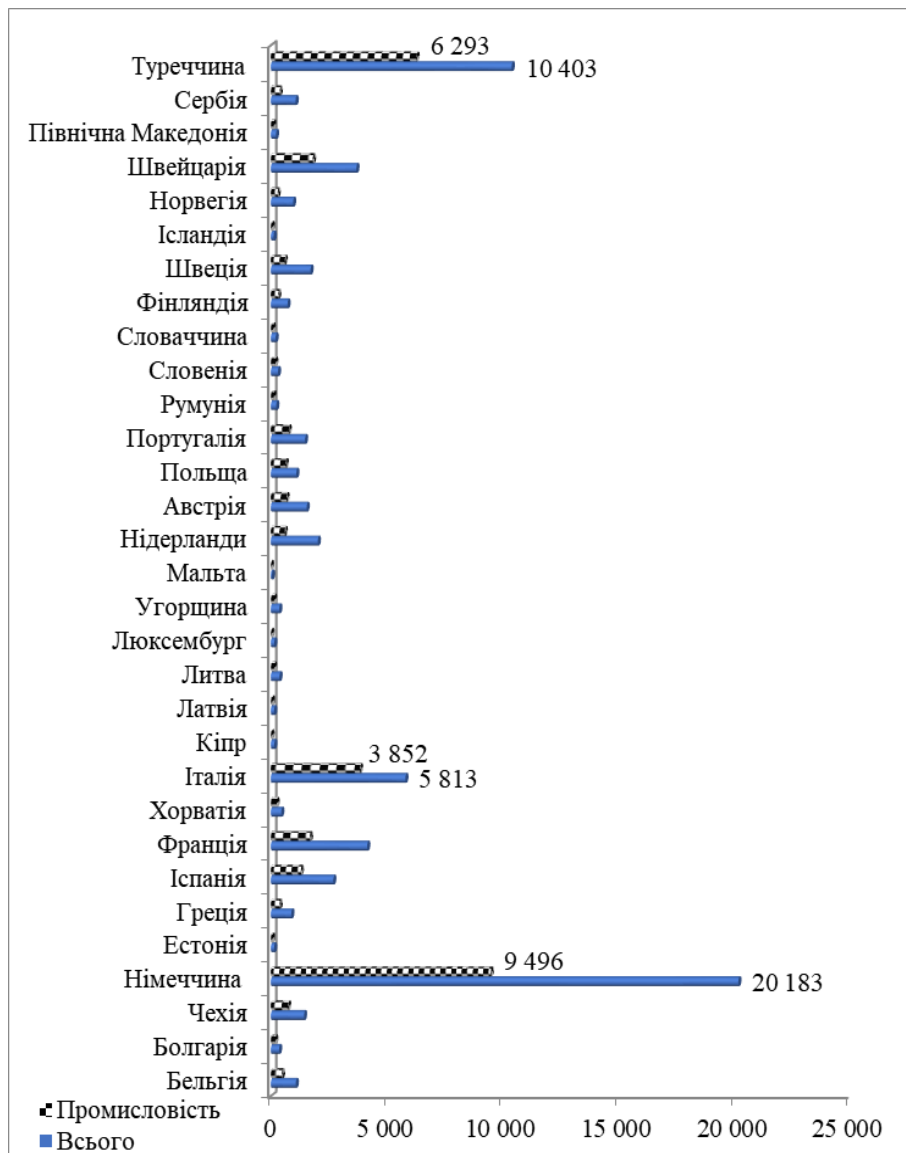

Рис. 4. Підприємства, які впровадили нові методи продакт-плейсмент

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

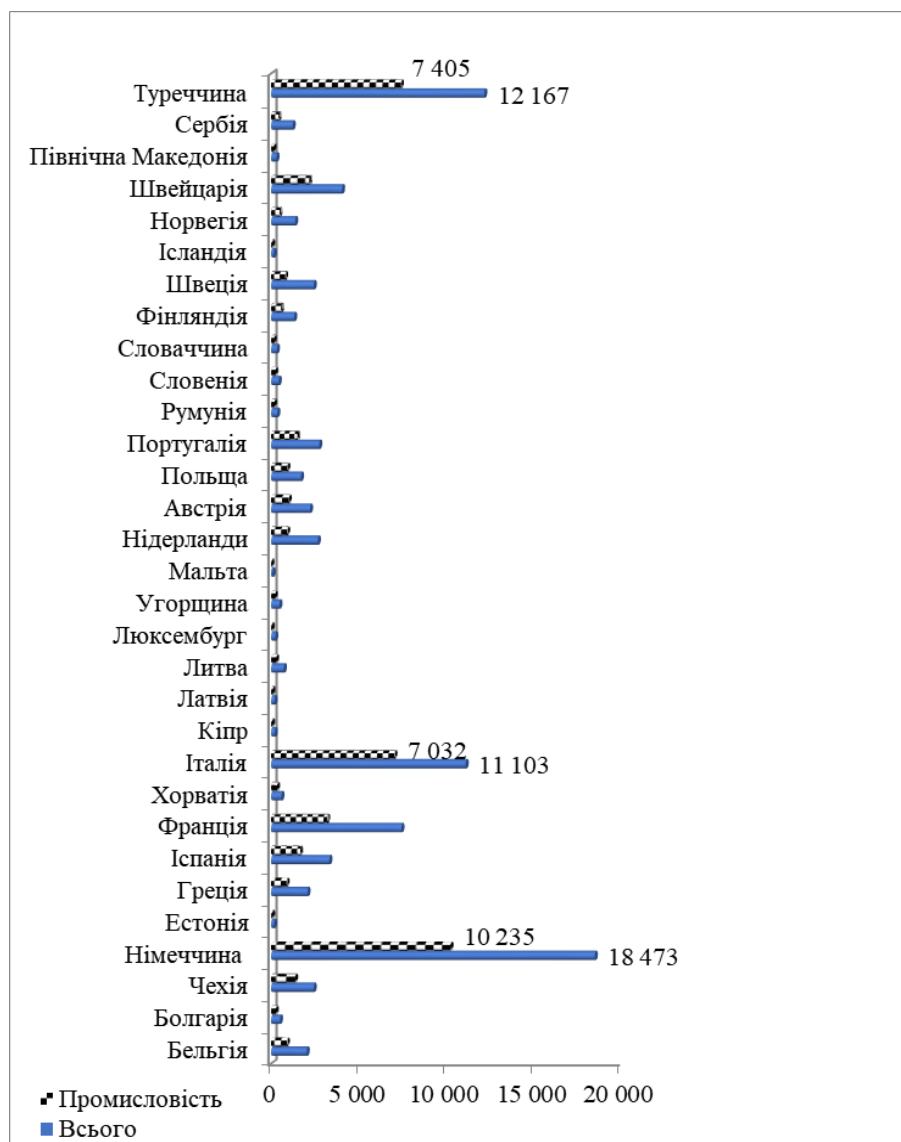

Рис. 5. Підприємства, які впровадили нові засоби масової інформації чи методи просування продукції

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

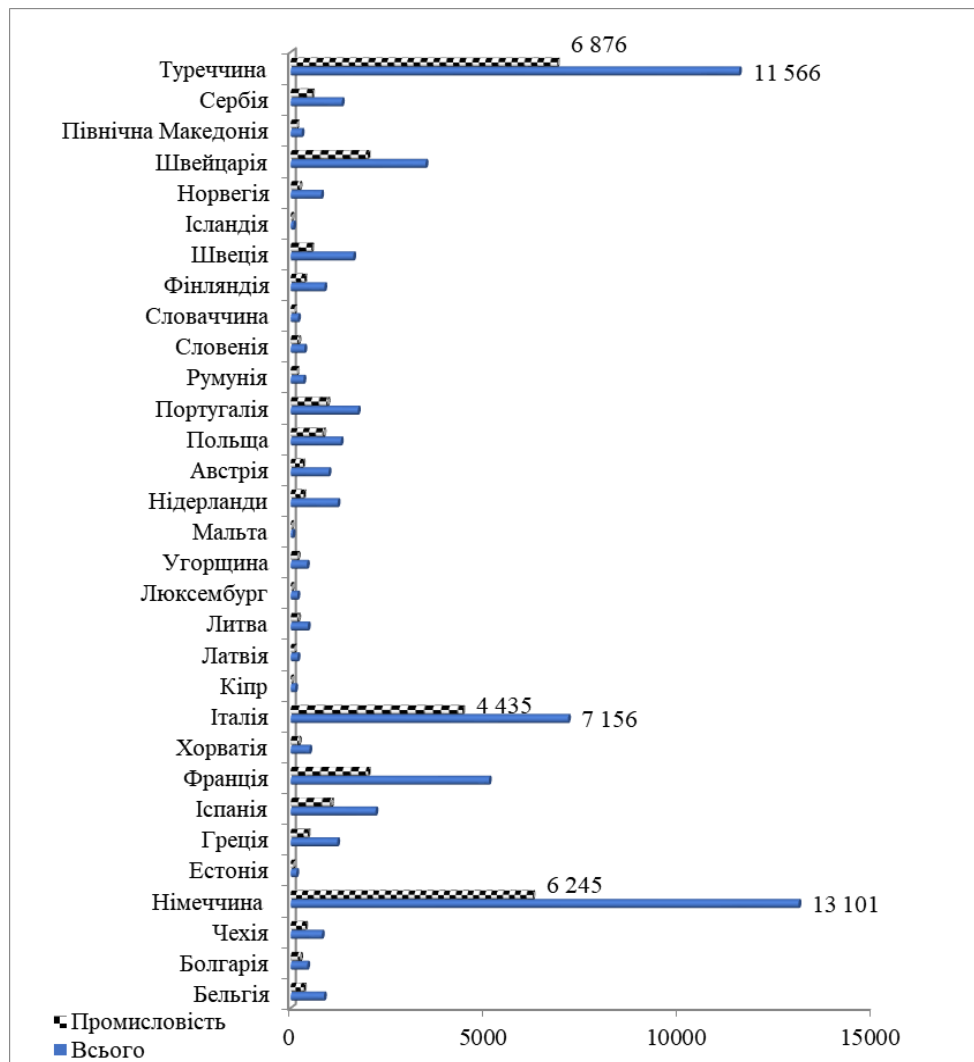

Рис. 6. Підприємства, які впровадили нові методи ціноутворення на товари чи послуги

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

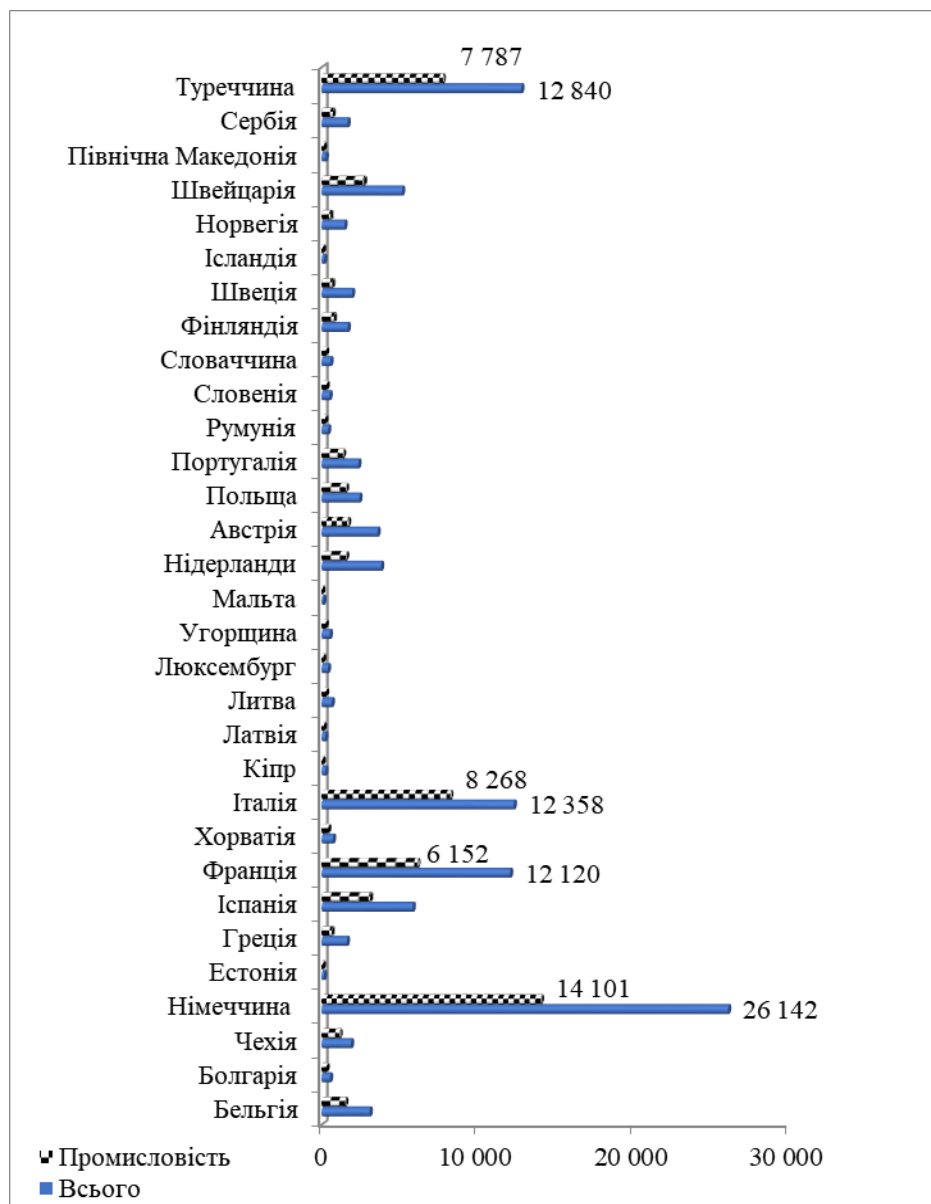

Рис. 7. Підприємства, які запровадили нові бізнес-практики з організації процедур

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

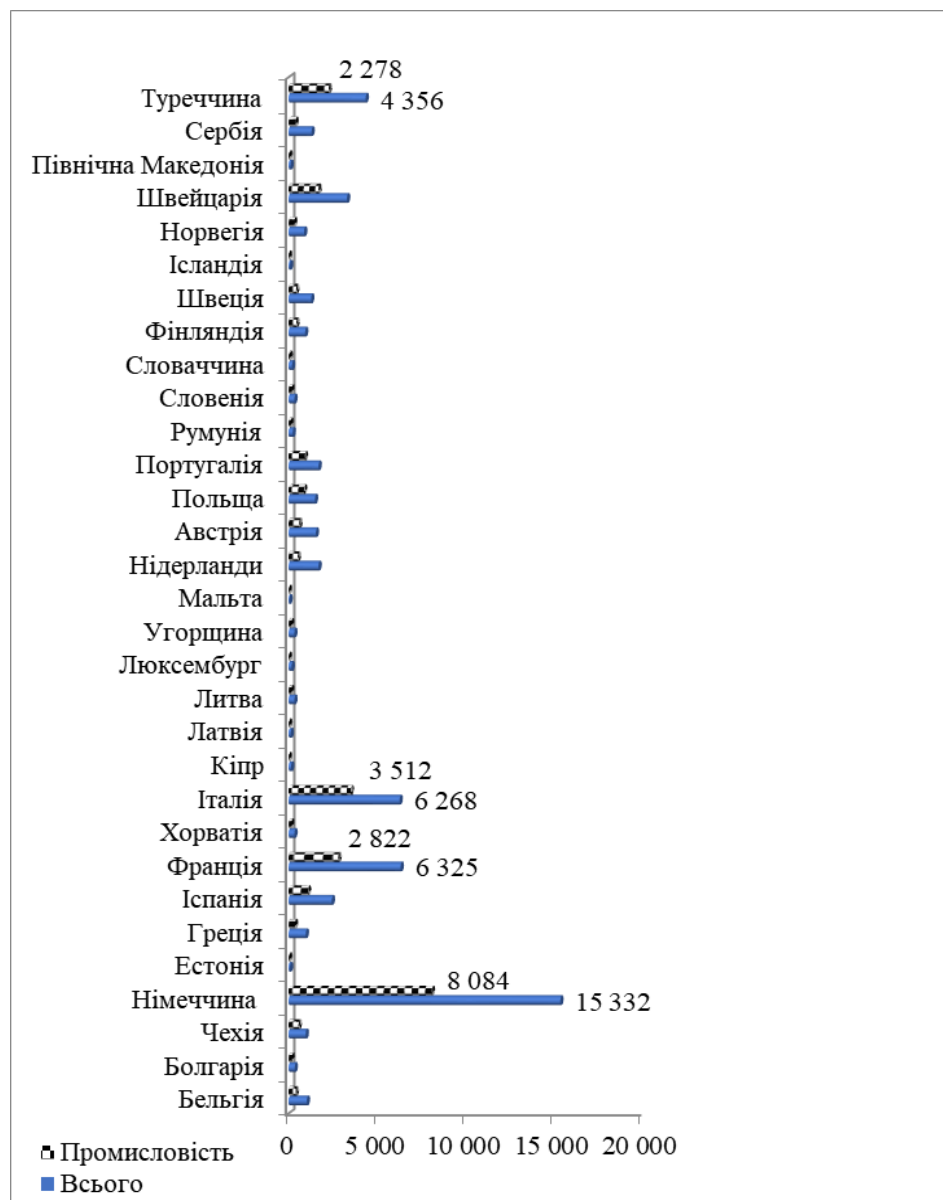

Рис. 8. Підприємства, які впровадили нові методи організації зовнішніх зв'язків

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

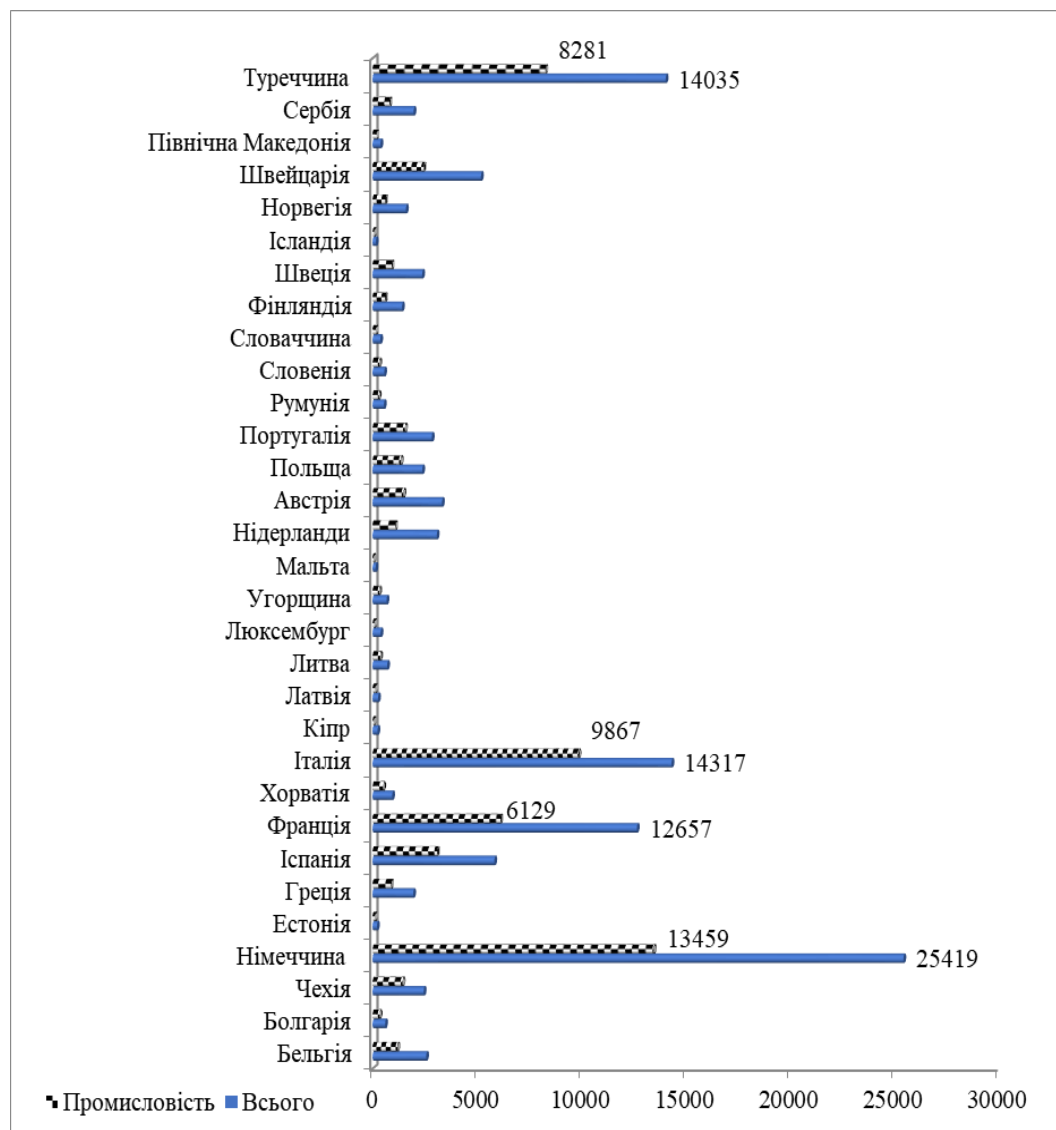

Рис. 9. Підприємства, які запровадили нові методи організації робочих обов'язків та прийняття рішень

Джерело: сформовано та розраховано за даними [8].

Висновки. Статистичний огляд даних стратегічного управління на підприємствах Євросоюзу, що впроваджують маркетингові та організаційні інновації показав, що найбільша частка підприємств, які впроваджують інновації у бізнес-процесах припадає на нові бізнес-практики з організації процедур (43,2 %) серед загальної кількості інноваційно активних підприємств. У розрізі організаційних та маркетингових інновацій на підприємствах, які виробляють інноваційні продукти та процеси за країнами Євросоюзу лідирує Німеччина, Туреччина, Італія, Франція, Швейцарія. При цьому варто виділити потужний потенціал Туреччини та Німеччини, оскільки найбільша частка маркетингових та організаційних інновацій припадає саме на промисловість. Основними пріоритетами розвитку стратегій маркетингових інновацій у країнах Європейського Союзу залишаються запровадження нових методів організації робочих обов'язків та прийняття рішень і нові бізнес-практики з організації процедур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стратегія інноваційного розвитку України на період до 2030 року / Кабінет Міністрів України. 2018. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/strategiya-innovaciinogo-rozvtuku-ukrainy/>
2. Гурочкіна В. В., Махортов Ю. О. Стратегічні напрями інклюзивного розвитку України. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку: науково-практичний журнал*. 2018. № 17. С. 35–44. URL: <https://doi.org/10.33813/2224-1213.17.2018.04;> <https://www.nonproblem.net/journals/> (дата звернення: 15.11.2021).
3. Гурочкіна В. В. Інноваційний потенціал та активізація емерджентних властивостей для цілей розвитку промислового підприємства. *Соціальна економіка*. 2020. № 60. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2020-60-09> (дата звернення: 22.10.2021).
4. Гурочкіна В. В. Стратегування як інструмент розвитку промислових підприємств в емерджентній економіці. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування: науковий журнал*. 2020. Вип. 6. С. 40–53. URL: <http://ojs.nusta.edu.ua/index.php/ojs1/article/view/452/627> (дата звернення: 22.10.2021).
5. Voynarenko M., Dykha M., Hurochkina V., Menchynska O. Modeling the influence of economic factors on the management of business processes of cluster association enterprises. *Espacios*. 2020. 41(12). URL: <http://revistaespacios.com/a20v41n12/a20v41n11p17.pdf>
6. Wang, Y., Hong, A., Li, X., & Gao, J. (2020). Marketing innovations during a global crisis: A study of China firms' response to COVID-19. *Journal of Business Research*, 116, 214–220. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.029>
7. Dr. Sultan Mohammad Said Sultan Freihat, Dr. Diana Moh'd Adnan Homs, Dr. Tareq N. Hashem. Innovative Marketing and Its Impact on Customers' Value Creation in Orange Jordan Telecom. *Innovative Marketing and Its Impact on Customers' Value Creation in Orange Jordan Telecom. Academic Journal of Interdisciplinary Studies* 2020. 9(5):265–281. DOI: 10.36941/ajis-2020-0103
8. Маркетингові та організаційні інновації країн Євросоюзу. Євростат. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/search?p_p_id=estatsearchportlet_WAR_estatsearchp

Яківченко А. М. Стратегії маркетингових інновацій у країнах Європейського Союзу: статистичний аналіз та пріоритети розвитку

ortlet_INSTANCE_bHVzuvn1SZ8J&p_p_lifecycle=1&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&_estatsearchportlet_WAR_estatsearchportlet_INSTANCE_bHVzuvn1SZ8J_action=search&p_auth=NTjUYgrr&text=marketing+innovations

REFERENCES

1. Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku. [Strategy of innovative development of Ukraine for the period up to 2030] / Kabinet Ministriv Ukrainy. 2018. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/strategiya-innovaciinogo-rozvtuku-ukrainy/>
2. Hurochkina V. V., Makhortov Yu. O. [Strategic directions of inclusive development of Ukraine] Stratehichni napriamy inkliuzyvnoho rozvytku Ukrainy. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku: naukovo-praktychnyi zhurnal*. 2018. № 17. S. 35–44. URL: <https://doi.org/10.33813/2224-1213.17.2018.04> <https://www.nonproblem.net/journals/> (data zvernennia: 15.11.2021).
3. Hurochkina V. V. [Innovative potential and activation of emergent properties for the purposes of industrial enterprise development] Innovatsiinyi potentsial ta aktyvizatsiia emerdzhentnykh vlastyvostei dlia tsilei rozvytku promyslovoho pidpriemstva. *Sotsialna ekonomika*. 2020. № 60. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2020-60-09> (data zvernennia 22.10.2021).
4. Hurochkina V. V. [Strategies as a tool for the development of industrial enterprises in the emergent economy] Stratehuvannia yak instrument rozvytku promyslovykh pidpriemstv v emerdzhentnii ekonomitsi. *Ekonomichnyi visnyk. Seriia: finansy, oblik, opodatkovannia: naukovyi zhurnal* 2020. V. 6. S. 40–53. URL: <http://ojs.nusta.edu.ua/index.php/ojs1/article/view/452/627> (data zvernennia: 22.10.2021).
5. Voynarenko M., Dykha M., Hurochkina V., Menchynska O. Modeling the influence of economic factors on the management of business processes of cluster association enterprises. *Espacios*. 2020. 41(12). URL: <http://revistaespacios.com/a20v41n12/a20v41n12p17.pdf>
6. Wang, Y., Hong, A., Li, X., & Gao, J. (2020). Marketing innovations during a global crisis: A study of China firms' response to COVID-19. *Journal of Business Research*, 116, 214–220. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.029>
7. Dr. Sultan Mohammad Said Sultan Freihat, Dr. Diana Moh'd Adnan Homs, Dr. Tareq N. Hashem. Innovative Marketing and Its Impact on Customers' Value Creation in Orange Jordan Telecom. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies* 2020. 9(5):265–281. DOI: 10.36941/ajis-2020-0103
8. Marketynhovi ta orhanizatsiini innovatsii krain Yevrosoiuzu. [Marketing and organizational innovations of the European Union] Yevrostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/search?p_p_id=estatsearchportlet_WAR_estatsearchportlet_INSTANCE_bHVzuvn1SZ8J&p_p_lifecycle=1&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&_estatsearchportlet_WAR_estatsearchportlet_INSTANCE_bHVzuvn1SZ8J_action=search&p_auth=NTjUYgrr&text=marketing+innovations

A. M. Yakivchenko. Strategies of marketing innovation in the countries of the European Union: statistical analysis and development priorities

The importance of implementing strategic planning and implementation of marketing innovation strategies is described. The directions of the main priorities of development of strategies of marketing innovations in the countries of the European Union for the purposes of adaptation of their foreign experience in Ukraine are investigated and revealed. Statistical analysis of data on innovation-active enterprises of the European Union and organizational and marketing innovations at enterprises that produce innovative products and implement innovation processes is presented. The leaders of the implementation of marketing innovation strategies are presented and the total value of the volume of marketing and / or organizational innovations in the European Union is determined. The total value of shares of industrial enterprises of the European Union that have implemented organizational and marketing innovations by type is presented. The most attractive areas of marketing innovation management in enterprises are identified, namely the introduction of new methods of organization of work responsibilities and decision-making and new business practices for the organization of procedures.

The aim of the article is to determine on the basis of statistical data the directions of the main priorities for the development of marketing innovation strategies in the European Union for the purpose of adapting their foreign experience in Ukraine. The information base of the article was the scientific achievements of domestic and foreign scientists in the field of innovation marketing strategy. Scientific methods of theoretical generalization, analysis and synthesis and analytical method of research were used in writing the article. During the writing of the article the methods of scientific research were used – generalization, deduction, analysis, synthesis, statistical and theoretical analysis.

Keywords: innovative marketing, marketing innovations, marketing complex, marketing policy, innovative development.

Стаття надійшла до редколегії 25 листопада 2021 року

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.218-224

Л. В. Полуніна,

канд. юрид. наук,

Державний податковий університет

e-mail: lpolunina1979@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-8898-2162;**Н. Є. Полуніна,**

Ірпінський державний коледж

економіки та права

e-mail: Npolunina@gmail.com

ORCID ID 0000-0001-5992-0918

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено екскурсу в історію правового регулювання азартних ігор. Відображено еволюцію поняття азартних ігор у вітчизняному праві та аналізуються різні способи тлумачення терміну, що застосовувалися законодавцями. Надана характеристика базових понять, які використовуються в дослідженні. Зазначено, що перераховані заходи були покликані систематизувати хаотичний ринок грального бізнесу з метою його декриміналізації і приведення в відповідність до чинного податкового, цивільно-правового і кримінального законодавства. Ухвалення Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» викликало неоднозначне сприйняття як серед учасників ринку, так і серед споживачів послуг. Але, незважаючи на це, цей законодавчий акт був своєчасним і необхідним для стабілізації державної економіки кроком.

Ключові слова: гральний бізнес, азартні ігри, гральні заклади, проведення лотерей, виграш.

Метою дослідження є вивчення та аналіз історії правового забезпечення грального бізнесу в Україні.

Постановка проблеми. Розвиток грального бізнесу в останнє десятиліття в Україні стало реальною загрозою для сучасного суспільства. Азартні ігри викликають ілюзію швидкого збагачення без вкладення сил і засобів, можуть стати причиною хворобливої залежності від гри – ігроманії, створюють сприятливі можливості для легалізації грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, і ухилення від сплати податків.

Заходи ж законодавчого регулювання, що вживаються, не повною мірою відповідають криміногенній ситуації, що склалася, і вимагають суттєвого доопрацювання з урахуванням сучасних тенденцій розвитку грального бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового регулювання азартних ігор залишається актуальною вже більш ніж чотириста років. Не втратила вона актуальності і сьогодні.

Різні аспекти виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері організації та проведення азартних ігор досліджували Є. В. Айдемський, Д. О. Гетманцев, О. З. Гладун, С. В. Рябчук, В. М. Дорогих, О. О. Дудоров, Г. М. Дюба, Н. П. Капітаненко, Є. М. Ковтун, В. Д. Леготкін, С. М. Лозова, Г. Ф. Лук'яниця, С. Г. Осика, Н. О. Петричко, Р. О. Пиняга, А. В. Савченко, З. М. Топорецька, В. В. Топчій та ін.

Водночас існує потреба у розробленні ряду науково обґрунтованих положень, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом та адаптацією їх до нових правових норм, які покликані регулювати суспільні відносини у сфері грального бізнесу.

Виклад основного матеріалу. На території України перше казино відкрилося на початку 1991 року у м. Київ у готелі «Київська Русь». У гральному закладі, який розміщувався у підвальному приміщенні готелю, налічувалося 8 ігрових столів та 8 гральних автоматів [1].

У березні 1992 року в історичному центрі Києва на вул. Прорізній відкривається казино «Спліт». Спочатку там розташовуються лише гральні автомати, а пізніше встановлюються й ігрові столи. Цього ж року в Києві відкриваються казино «Будапешт» і «Запоріжжя», а в Донецьку – казино «Зеро». Також казино відкриваються у Харкові, Одесі й Дніпропетровську. 1993 року грати в рулетку і блекджек можна було вже у різних містах країни [1].

Правове регулювання грального бізнесу в Україні має досить тривалу і різноманітну історію. Ставлення влади до цього явища відрізнялося мінливістю і неоднозначністю. Періоди розквіту індустрії різко змінювалися каральними санкціями та гоніннями прихильників азарту і легкої наживи. Потім влада знову в певній формі «дозволяла» азартні ігри з метою поповнення бюджету. Через деякий час видавався черговий заборонний акт, а за ним – акт, що дозволяв і так далі. Отже, вітчизняне законодавство у сфері регулювання грального бізнесу проходило свій тернистий еволюційний (а часом – і революційний) шлях розвитку.

Безпосередньо термін «гральний бізнес» уперше законодавцем застосовано у Законі України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності». Під гральним бізнесом розумілася діяльність, пов'язані з облаштуванням казино, інших гральних місць (будинків), гральних автоматів з грошовим або майновим виграшом, проведенням лотерей (крім державних) та розіграшів із видачою грошових виграшів у готівковій формі поза банківськими установами або в майновій формі на місці [2].

2011 року зазначений вище Закон втратив чинність, підставою стало прийняття Податкового кодексу України [3].

Недостатня розробка теоретичної бази істотно ускладнювала законотворчу діяльність і викликала безліч юридичних протиріч. Робота над формуванням легальної теоретичної бази грального бізнесу почалася лише 2009 року. Відповідно до

проведеного дослідження першим нормативним актом, який регулював гральний бізнес, був Закон України від 15.05.2009 № 1334-VI «Про заборону грального бізнесу в Україні» [4].

Вказаний нормативний акт запроваджував «...обмеження щодо здійснення грального бізнесу в Україні, виходячи з конституційних принципів пріоритету прав і свобод людини і громадянина, захисту моральності та здоров'я населення, заборони використання власності на шкоду людині і суспільству».

Крім того, закон вже надав визначення таким термінам, як:

1) «гральний бізнес», і визначав його як «...діяльність, пов'язана з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор у казино, на гральних автоматах, комп'ютерних симуляторах, у букмекерських конторах, в інтерактивних закладах, в електронному (віртуальному) казино незалежно від місця розташування сервера»;

2) «азартна гра» – це «...будь-яка гра, обов'язковою умовою участі в якій є сплата гравцем грошей, у тому числі через систему електронних платежів, що дає змогу учаснику як отримати виграш (приз) у будь-якому вигляді, так і не отримати його залежно від випадковості» [4].

Прийняття вищезазначеного Закону не зупинила діяльність незаконного грального бізнесу, а лише призвела до його виходу у тінь і подальшої криміналізації.

Відповідно до сфер діяльності людини можна виділити певні види кримінальних правопорушень, які умовно можна назвати злочинами «у сфері грального бізнесу»:

1) виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання під час продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України);

2) незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей (ст. 203-2 КК України);

3) легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України);

4) умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (ст. 209-1 КК України);

5) ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України).

При цьому перераховані кримінальні правопорушення не вчиняються окремо у сфері грального бізнесу, а є інтегрованими в складні технології протиправної діяльності, де кримінальне правопорушення, передбачене ст. 203-2 КК України є системоутворювальним [5].

До того ж досить слушно зазначає З. М. Топорецька, що «...злочини у сфері грального бізнесу є відносно молодими, оскільки спеціальна стаття, яка передбачала відповідальність за зайняття гральним бізнесом, набрала чинності лише в січні 2011 р.,

а тому сьогодні бракує наукових напрацювань та методичних рекомендацій з їх розкриття та розслідування» [6].

Недостатня розробленість теоретичної бази істотно ускладнює законотворчу діяльність і викликає безліч юридичних розбіжностей. Робота над формуванням легальної теоретичної бази гравального бізнесу почалася в Україні із внесення змін до Податкового кодексу України, в якому передбачено, що «...дохід, отриманий від азартних ігор з використанням гравальних автоматів, що підлягає оподаткуванню» є об'єктом оподаткування.

Потім послідовно були законодавчо закріплені ліцензування, патентування та квотування у господарській діяльності, до якої віднесено і діяльність у сфері гравального бізнесу (ст. 14 ГК України). Крім того, ст. 365-1 ГК України регулює лотерейну діяльність, а саме: «...в Україні діє державна монополія на організацію і проведення лотерей. Проведення в Україні будь-яких інших лотерей, крім державних, заборонено» [7].

14 липня 2020 року прийняли новий Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» (від 14.07.2020 № 768-IX), який припинив дію Закону від 15.05.2009 № 1334-VI. Закон визначає правові засади здійснення державного регулювання господарської діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор в Україні, визначає правові, економічні, соціальні та організаційні умови функціонування азартних ігор [8].

Вказаний Закон надає визначення основним термінам та закріплює, що «...на території України дозволяється організовувати та проводити виключно такі види діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор:

- 1) організація та проведення азартних ігор у гравальних закладах казино;
- 2) організація та проведення азартних ігор казино в мережі Інтернет;
- 3) організація та проведення букмекерської діяльності в букмекерських пунктах та в мережі Інтернет;
- 4) організація та проведення азартних ігор у залах гравальних автоматів;
- 5) організація та проведення азартних ігор в покер в мережі Інтернет» (ст. 2) [8].

Крім того, «...визначені Законом види діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор на території України можуть проводитися виключно за наявності у суб'єкта господарювання відповідних передбачених цим Законом ліцензій із використанням сертифікованого відповідно до цього Закону та підключеного до Державної системи онлайн-моніторингу гравального обладнання та онлайн-систем організаторів азартних ігор» [8].

У ст. 2 Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» також наведено перелік видів діяльності, які «...до азартних ігор не належать:

- 1) організація та проведення творчих конкурсів, спортивних змагань тощо, незважаючи на те, передбачається чи не передбачається умовами проведення грошовий або майновий виграш;
- 2) гра в більярд, гра в кеглі (боулінг) та інші ігри, що проводяться без одержання гравцем призу (виграшу);

3) гра на автоматах типу «кран-машина» (двокоординатні автомати), в якій як виграш (приз) гравець отримує виключно матеріальні речі (іграшки, цукерки тощо);

4) випуск та проведення лотерей;

5) організація та проведення спортивного покеру» [8].

Також вищезгаданий Закон забороняє:

1) проводити азартні ігри та розміщувати гральні заклади на тимчасово окупованій території України;

2) організовувати та проводити азартні ігри особам, які не отримали в установленому Законом порядку ліцензії на провадження відповідного виду господарської діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор;

3) організовувати та проводити азартні ігри, що не відповідають вимогам цього Закону, а також поза межами гральних закладів (крім азартних ігор, що проводяться в мережі Інтернет);

4) проводити азартні ігри без використання онлайн-системи організатора азартних ігор, що пов'язана каналами зв'язку з Державною системою онлайн-моніторингу, у випадках, коли використання такої системи є обов'язковим для організатора азартних ігор відповідно до цього Закону;

5) використовувати несертифіковане гральне обладнання для проведення азартних ігор у випадках, коли Уповноваженим органом встановлена вимога щодо сертифікації такого обладнання [8].

Формулювання цих та інших базових понять спрямоване на створення умов для ефективного державного регулювання ринку грального бізнесу та вжиття заходів протидії правопорушенням у цій сфері.

Перераховані заходи були покликані систематизувати хаотичний ринок грального бізнесу з метою його декриміналізації і приведення у відповідність до чинного податкового, цивільно-правового і кримінального законодавства. Ухвалення закону викликало неоднозначне сприйняття як серед учасників ринку, так і серед споживачів послуг. Але, незважаючи на це, цей законодавчий акт був своєчасним і необхідним для стабілізації державної економіки кроком. Висока рентабельність грального бізнесу і значний готівковий грошовий оборот зумовили його роль як фінансовий фундамент для створення й існування великих кримінальних утворень – організованих злочинних груп і злочинних організацій.

На сьогодні сфера грального бізнесу, незважаючи на заходи щодо її державного регулювання, залишається привабливою для організованих кримінальних структур, зокрема як спосіб легалізації злочинних доходів.

Основним же інструментом у боротьбі з кримінальними правопорушеннями у сфері грального бізнесу на сьогодні залишається ст. 203-2 КК України «Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей» [9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азартні ігри в Україні / Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

Полуніна Л. В., Полуніна Н. С. Генеза правового забезпечення грального бізнесу в Україні

2. Про патентування деяких видів підприємницької діяльності: Закон України від 23.03.1996 № 98/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text/>
4. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15.05.2009 № 1334-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17#Text>
5. Некрасов В. А., Айдемський Є. В. Боротьба у сфері грального бізнесу: оперативно-розшуковий аспект: монографія. Київ: КНТ, 2015. 164 с.
6. Топорецька З. М. Проблеми формування методики розслідування злочинів у сфері грального бізнесу. *Адвокат*. 2011. № 3. С. 40–42.
7. Господарський кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
8. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14.07.2020 № 768-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text>
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

REFERENCES

1. Azartni ihry v Ukrayini / Vikipediya: vilna entsyklopediya [Gambling in Ukraine. Wikipedia: free encyclopedia]. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
2. Pro patentuvannya deyakykh vydiv pidpryyemnytskoyi diyalnosti: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «On the patenting of certain types of business activities»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/98/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Podatkovyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «Tax Code of Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text/> [in Ukrainian].
4. Pro zaboronu hralnoho biznesu v Ukrayini: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «On the prohibition of gambling in Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17#Text> [in Ukrainian].
5. Nekrasov V. A., Aydemskyy YE. V. (2015) Borotba u sferi hralnoho biznesu: operatyvno-rozshukovyy aspekt [The struggle in the field of gambling]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
6. Toporetska, Z. M. (2011). Problemy formuvannya metodyky rozsliduvannya zlochyniv u sferi hralnoho biznesu [Problems of formation of methods of investigation of crimes in the sphere of gambling business]. *Advokat – Lawyer*, 3, 40–41 [in Ukrainian].
7. Hospodarskyy Kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «Economic Code of Ukraine»]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].

8. Pro derzhavne rehulyuvannya diyalnosti shchodo orhanizatsiyi ta provedennya azartnykh ihor: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling»]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> [in Ukrainian].

9. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «Criminal Code of Ukraine»]. *zakon.rada.gov.ua*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

L. V. Polunina, N. E. Polunina. Genesis of legal support for the gambling business in Ukraine

The gambling business has always been of considerable interest as an object of criminal encroachment, as it is here that high profits can be made at low financial cost and state control is insufficient. Therefore, the huge scale of illegal gambling establishments is not surprising.

Inclusion in 2010 in the Criminal Code of Ukraine Art. 203-2 "Gambling business", and further amendments to the Criminal Code of Ukraine to apply the new name "Illegal activities for the organization or conduct of gambling, lotteries" is a justified measure in the current conditions.

The article is devoted to an excursion into the history of legal regulation of gambling. The evolution of the concept of gambling in domestic law is reflected and different ways of interpreting the term used by legislators are analyzed. The characteristics of the basic concepts used in the research are given. And it was noted that the listed measures were designed to systematize the chaotic gambling market in order to decriminalize it and bring it in line with the current tax, civil and criminal legislation. The adoption of the Law of Ukraine "On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling" caused an ambiguous perception among market participants and among consumers of services. But, despite this, the legislative act was a timely and necessary step to stabilize the state economy.

In addition to the obvious difficulties in detecting the presence of gambling establishments and other factors, in our opinion, there are a number of other main reasons why the disclosure and investigation of illegal organization or conduct of gambling remains ineffective: 1) imperfect wording of Art. 203-2 of the Criminal Code of Ukraine; 2) criminal professionalism and legal literacy of the perpetrators.

Keywords: *gambling business, gambling, gambling establishments, lotteries, gambling addiction, winning.*

Стаття надійшла до редколегії 8 грудня 2021 року

УДК 330.322

JEL Classification E22; G31

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.225-232

Г. С. Мельничук,*канд. екон. наук, доцент,**заступник декана факультету**фінансів**e-mail: anuta-m@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-0640-0334;****А. Р. Коломенська,***здобувачка вищої освіти**групи ПТМ 20-1**ННІ економічної безпеки та**митної справи,**Державний податковий університет**e-mail: al.kolomenska@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-3927-9649**

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто основи теоретичної бази та визначення практичних аспектів щодо ефективного впровадження фінансового забезпечення інвестиційної діяльності в країні. Визначено особливості інвестиційного клімату в Україні та ключові тенденції його формування. Представлено динаміку показників прямого інвестування (акціонерного капіталу) в Україну та з України. Визначено пріоритетні напрями державної політики для досягнення активізації процесів залучення та ефективності формування фінансового забезпечення інвестиційного процесу в Україні.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційний клімат, фінансове забезпечення, фінансове стимулювання, інвестиційні процеси.*

Мета статті. Аналіз теоретичної бази та визначення практичних аспектів щодо ефективного впровадження фінансового забезпечення інвестиційної діяльності в країні.

Актуальність теми дослідження. Інвестиційна діяльність є важливим показником економічного розвитку країни та одним з головних критеріїв стабільного економічного зростання. Інтенсивність інвестицій сильно впливає на вирішення основних макро-економічних завдань: структурна перебудова в національній економіці, формування сприятливого економічного та фінансового клімату, розвиток інноваційного бізнесу, розвиток конкурентоспроможної продукції, збільшення податкової бази, поповнення доходів бюджету, створення більшої зайнятості, розширення діяльності підприємств, зменшення бідності. Інвестиційна діяльність підприємств визначається роллю

капітальних вкладень в економічному розвитку країни. Збільшення рівня інвестицій забезпечує зростання промислового виробництва, поліпшення інноваційних потужностей, що сприятиме зміцненню позицій країни на світовому ринку. Для досягнення цих цілей надзвичайно важливим є створення надійної національної технології інвестування та системи фінансового забезпечення інвестиційного процесу в Україні.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема розвитку системи фінансової безпеки інвестиційного процесу повинна стати одним із важливих завдань державної економічної політики, яка спрямована на досягнення стійкого економічного зростання та циклічних підйомів в економіці загалом. В умовах глобалізації та розвитку національної економіки, заснованої на знаннях, поліпшення інвестиційного клімату неможливе без створення ефективної системи фінансової безпеки інвестиційного процесу, тому розвиток системи фінансового забезпечення має значне соціально-економічне значення для розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансового забезпечення інвестиційної діяльності висвітлено у багатьох працях фахівців, серед яких варто виділити роботи І. Бланка, М. І. Бондаря, В. В. Гурочкіної, О. А. Кириченко, А. Марголіна, Ю. Несветаєва, В. Паппа, Г. С. Мельничук, О. І. Марченко, М. Турянської, В. Федоренка, У. Шарпа та інших вітчизняних і зарубіжних учених.

Невирішена раніше частина загальних проблем. З цією метою необхідно розглянути теоретичну базу й охарактеризувати практичні вказівки щодо її ефективного впровадження фінансового забезпечення інвестиційного процесу. У цьому контексті стаття конкретизує основні компоненти сприятливого фінансово-економічного клімату для розвитку інвестиційного процесу з модернізацією економіки, основні джерела формування та відокремлює драйвери інноваційного розвитку від валового та національного доходу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження теоретичного базису фінансового забезпечення інвестиційного процесу з урахуванням євроінтеграційного вектора розвитку країни доцільно розпочати з визначення мети та шляхів інвестиційного оновлення для розвитку країни.

З метою модернізації та прогресивного оновлення, що є основою конкурентоспроможності й інноваційного розвитку промисловості, вкрай важливим є формування ефективного механізму інвестиційного забезпечення промислових підприємств. Так, В. В. Гурочкіна зазначає, що «саме наявність фінансового забезпечення є інструментом активізації емерджентних властивостей розвитку промислових підприємств поряд з інтеграційними процесами, що лежать в основі взаємодії та співіснування суб'єктів господарювання» [1, с. 16]. Тому фінансове забезпечення є драйвером процесів активізації інноваційних ідей, слугуючи інструментом їх реалізації в соціально-економічному середовищі.

У цілому матеріальний добробут суспільства значною мірою визначається економічною ефективністю, вираженою кількістю продуктів та послуг, що пропонуються членами цього суспільства. Для цього вони використовують реальні

активи (землю, будівлі, обладнання, знання), необхідні для виробництва товарів, та фінансові активи (акції, облігації), які безпосередньо не пов'язані з виробничою потужністю. Для успішного обігу фінансових активів необхідно ефективно застосовувати реальні активи. У зв'язку з цим представляється важливим врахувати важливість інвестиційного процесу в економіці України. Для підвищення ефективності інвестиційної діяльності вітчизняні суб'єкти господарювання прагнуть об'єднати свої фінансові ресурси, водночас специфіка інвестиційної діяльності полягає в об'єднанні потужностей фінансових ресурсів виробничого сектору, фінансового сектору, людського капіталу, державного сектору. Питання фінансових ресурсів насамперед підкреслює визначення поняття «інвестиції».

Сучасна ситуація зменшення інвестиційної активності у виробничій інфраструктурі означає, що національна економіка не в змозі подолати ситуацію без допомоги уряду та податкового стимулювання. Для цього необхідно вжити комплекс заходів державного регулювання та забезпечити фінансові витрати, які можуть стимулювати інвестиційний процес. Джерела фінансового забезпечення за своєю природою виникнення поділяються на власні, позичкові та залучені. Для цілей активізації інноваційної активності Г. С. Мельничук та О. І. Марченко виділяють такі особливості удосконалення податкового законодавства: «на відміну від багатьох розвинених країнах світу, в яких венчурне фінансування здійснюється через інститути спільного інвестування, які направляють кошти інвесторів в інноваційну сферу, в Україні кошти венчурних фондів інвестуються у будівництво або нерухомість і нині слабо орієнтовані на «хай-тек» технології. Тому застосування податкових стимулів в Україні насамперед має бути спрямоване на приваблення венчурних інвесторів в інноваційну сферу» [3, с. 363]. Отже, посилення інноваційної активності шляхом податкового стимулювання інвестицій у напрямі модернізації промислових підприємств варто розглядати як дієвий інструмент механізму фінансової безпеки інвестиційного процесу.

З іншого боку – залучення зовнішнього капіталу, який може поставити під загрозу економічну безпеку країни. Як результат, варто визнати, що в економіці України є ознаки фінансової кризи, тобто знищення основного капіталу, збитковість, неплатоспроможність, приховування фінансових потоків, зменшення податкової бази тощо. Сучасна ситуація передбачає вичерпання амортизаційної бази, втрата інвестиційного потенціалу, занепад інвестиційної діяльності, збільшення собівартості продукції та погіршення фінансового стану підприємств, зниження конкурентоспроможності продукції та ефективності виробництва. Відсутність необхідних заходів може призвести до більш важкого сценарію та непередбачуваних наслідків. Актуальність інноваційного заміщення зношеного обладнання і технологій, а також важливість оновлення виробництва галузей національної економіки виявляється в процесі розвитку сильної економіки. Варто підкреслити, що фінансовий стан підприємств нерозривно пов'язаний з розвитком податкової бази та спроможністю підприємств сплачувати податки. Забезпечення балансу між інвестиційними витратами і фінансовою спроможністю передбачає пошук фінансових ресурсів та їх видів.

У рамках дослідження настроїв інвесторів у 2-му півріччі 2020 року Європейська бізнес асоціація (ЕБА) оприлюднила результати опитування керівників компаній. В опитуванні обрано 101 керівник компаній-членів Асоціації та виявлено, що 78 % вважають поточний інвестиційний клімат України несприятливим, 16 % вважають інвестиційний клімат нейтральним, й лише 6 % вважають інвестиційний клімат сприятливим (4 % у 1-му півріччі 2020 року). Динаміку індексу інвестиційної привабливості України, який станом на 2020 р. становить 2,51 п., представлено на рис. 1.

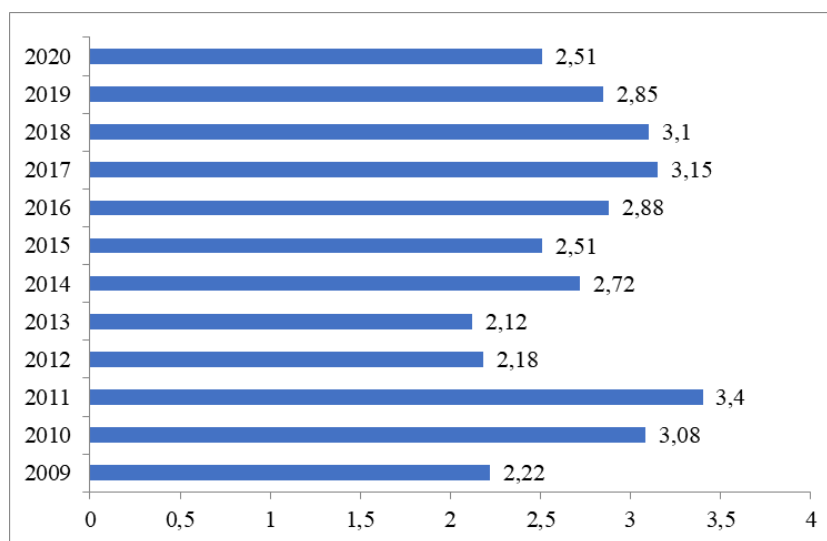

Рис. 1. Індекс інвестиційної привабливості України

Джерело: сформовано за даними [5].

Негативними факторами, що впливають на інвестиційний клімат, виявлено: 94 % – слабка судова система; 91 % – високий рівень корупції; 75 % – рівень тіньової економіки. Крім зазначених факторів, до інших варто віднести: криза судової влади, нестабільність податкового законодавства, ситуація навколо КСУ, загроза припинення співпраці з МВФ, ускладнення взаємодії з податковою та митницею, контролюючими та правоохоронними органами. Крім того, 45 % опитаних керівників серед 101 компаній-членів Європейської бізнес асоціації вважають, що інвестиційний клімат залишиться незмінним у 1-му півріччі 2021 р., 45 % очікують подальшого погіршення ситуації і лише 10 % очікують незначного покращення інвестиційного клімату у найближчі півроку. Лише 12 % вважають Україну вигідним ринком для нових інвесторів, 66 % помітили погіршення інвестиційного клімату порівняно з попередніми 6 місяцями, 49 % вважають, що інвестиційний клімат у їх індустрії не зазнає змін у найближчі півроку.

Враховуючи зазначені тенденції, фахівці Європейської бізнес асоціації віднесли так дії у плани CEO на найближчі 6 місяців: 58 % – питання утримання персоналу; 43 % –

направити дії на оптимізацію витрат; 39 % – на розбудову цифрової трансформації; 19 % – на призупинення інвестицій.

Сучасний стан інвестиційної діяльності в Україні характеризується нестабільною динамікою. Станом на початок 2017 року обсяги концентрації прямих інвестицій в економіці України становили 32 122,5 млн дол. США, показник зменшився на 892,2 млн дол. США порівняно з 2016 р.

2020 року обсяги концентрації прямих інвестицій в економіці України вже становлять 35 809,6 млн дол. США, що є більшим за показник попереднього на 2 904,5 млн дол. США.

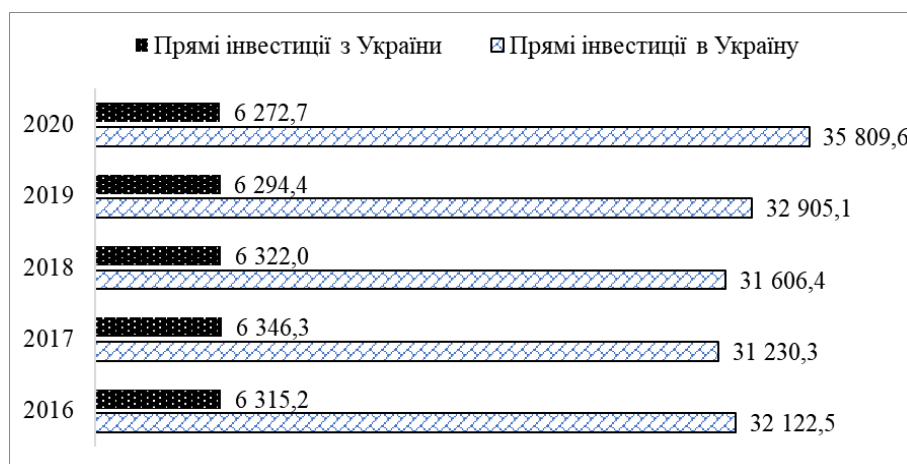

Рис. 1. Динаміка показників прямого інвестування (акціонерного капіталу) в Україну та з України, млн дол. США

Джерело: сформовано за даними [6].

Український акціонерний капітал, який вітчизняні інвестори інвестують в економіки різних країн світу, становить станом на початок 2020 року 6 272,7 млн дол. США, показники щорічно зменшуються. Отже, враховуючи розглянуті показники інвестиційного клімату та тенденції прямого інвестування (акціонерного капіталу) в Україну та з України, варто виділити важливі компоненти фінансового забезпечення інвестиційного процесу.

Висновки. Формування інвестиційного грошового потоку залежить від інвестиційного клімату країни залучення капіталу. Для досягнення активізації процесів залучення та ефективності формування фінансового забезпечення інвестиційного процесу доцільно зосередити процеси державного управління на вирішенні проблем з вичерпанням амортизаційної бази підприємств, непродуктивною втратою інвестиційного потенціалу, упередженням занепаду інвестиційної діяльності, збільшення собівартості продукції тільки за рахунок інноваційної складової та фінансовій підтримці промислових підприємств для посилення конкурентоспроможності продукції та ефективності виробництва.

Мельничук Г. С., Коломенська А. Р. Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності в Україні

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурочкіна В. В. Інвестиційне забезпечення розвитку промислових підприємств в економіці емерджентного типу. *Науковий журнал «Підприємництво та інновації»*. 2020. № 11. Ч. 2 С. 13–22. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.21> URL: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/280/274>
2. Дудник О. В., Гмиря В. П. Формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. *Вісн. Сум. нац. аграр. ун-ту. Серія: Фінанси і кредит*. Суми, 2012. № 1. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/chem_biol/Vsnau/2012_1/10Dudnik.pdf
3. Індекс інвестиційної привабливості України. Настрої інвесторів у 2-му півріччі 2020 року Європейська бізнес асоціація ЕВА. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/EBA-InvestIndex_2H-2020.pdf
4. Козій І. С. Місце і значення фінансового забезпечення в структурі фінансового механізму. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Т. 18. № 9. С. 223–229
5. Колодизев О. М. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку національної економіки: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08.; Харків. нац. екон. ун-т. Харків, 2010. 556 с.
6. Колосок В. М., Дроботіна К. М. Формування фінансового забезпечення стратегічного управління великих промислових підприємств. *Вісник приазов. держ. техн. Ун-ту. Серія: Економічні науки*. Маріуполь, 2012. № 1. С. 5–11.
7. Луців Б., Рипкович М. Теоретичні аспекти фінансово-кредитного механізму розвитку туристично-рекреаційної сфери. *Вісн. Терноп. нац. екон. ун-ту*. 2013. № 2. С. 17–26.
8. Майорова Т. В. Проектне фінансування: підручник / Т. В. Майорова, О. О. Ляхова та ін.; за заг. та наук. ред. проф., д.е.н. Т. В. Майорової. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2017. 434, [6] с.
9. Олійник Д. С. Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. Київ, 2003. 17 с.
10. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): навч. посіб.; Київ. нац. екон. ун-т. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: КНЕУ, 2001. 240 с.
11. Романенко О. Р. Фінанси: підруч. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 310 с.
12. Фінанси: підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко, [та ін.]; за заг. ред.: С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ: Знання, 2008. 611 с.
13. Шуплат О. М. Фінансування інвестиційної діяльності підприємств сфери туризму: теоретичний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 15. С. 28–33.

REFERENCES

1. Hurochkina, V. V. (2020) Investment provisions of industrial enterprise development in emergence economy [Investytsiine zabezpechennia rozvytku promyslovykh pidpryemstv v ekonomitsi emerzhentnoho typu]. *Naukovyi zhurnal «Pidpryemnytstvo ta innovatsii»*, vol. 11, P. 2. pp. 135–22. URL: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/280/274>. [in Ukrainian].

2. Dudnyk O. V., Hmyria V. P. (2012). Formation of financial resources of agricultural enterprises [Formuvannia finansovykh resursiv silskohospodarskykh pidpriemstv]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya: Finansy i kredyt – Bulletin of the Sumy National Agrarian University. Series: Finance and Credit Sumy*. No.1. Sumu. Available at: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/chem_biol/Vsnau/2012_1/10Dudnik.pdf. [in Ukrainian].
3. Indeks investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy. Nastroi investoriv u 2-mu pivrichchi 2020 roku Yevropeiska biznes asotsiatsiia EVA. Available at: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/EBA-InvestIndex_2H-2020.pdf. [in Ukrainian].
4. Kozii, I. S. (2008) Place and importance of financial security in the structure of the financial mechanism. [Mistse i znachennia finansovoho zabezpechennia v strukturi finansovoho mekhanizmu]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 18.9, pp. 223–229. [in Ukrainian].
5. Kolodizyev, A.M. (2010), Financial support of innovative development of national economy [Finansove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky]. Dr. Sc. Sciences, Eng. Acad. bank. business Nat. Bank of Ukraine, Sumy, Ukraine. [in Ukrainian].
6. Kolosok, V. M. Drobotina, K. N. (2012), Formation of financial support for the strategic management of large industrial enterprises [Formuvannia finansovoho zabezpechennia stratehichnoho upravlinnia velykykh promyslovykh pidpriemstv]. *Bulletin of the PSTU*, vol. 23, pp. 5–11. [in Ukrainian].
7. Lutsiv, B. (2013), Theoretical aspects of financial and credit mechanism of tourism and recreation [Teoretychni aspekty finansovo-kredytnoho mekhanizmu rozvytku turystychno-rekreatsiinoi sfery]. *Bulletin of Ternopil National Economic University*, [Online], vol. 2, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_-2013_2_4. [in Ukrainian].
8. Maiorova T. V. (2017). Proektne finansuvannia [Project financing], KNEU, Kyiv, Ukraine. 434 p. [in Ukrainian].
9. Oleynik D. S. (2003) Finansove zabezpechennia rozvytku sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva [Financial support for the development of agricultural production] avtoref. dys. kand. ekon. nauk. 17 p. [in Ukrainian]
10. Oparin, V. M. (2002), Finance (general theory) [Finansy (Zahalna teoriia)]: teach. Guidance; Kyiv. nats. ekon. un-t. 2-he vyd., dop. i pererob. KNEU, Kyiv, Ukraine. 240 p. [in Ukrainian].
11. Romanenko O. R. (2001), Finance [Finansy]: teach. Tsentr uchbovoi literatury; Kyiv, Ukraine. 310 p. [in Ukrainian].
12. Jurij S.I. (2008), Finance [Finansy]: pidruchnyk. / S. I. Jurij, V. M. Fedosov, L. M. Aleksejenko ta in.; za red. S. I. Jurija, V. M. Fedosova. Znannja; Kyiv, Ukraine. 611 p. [in Ukrainian].
13. Shuplat O. (2016), Finance investment of enterprises of tourism: theoretical aspects [Finansuvannia investytsiinoi diialnosti pidpriemstv sfery turyzmu: teoretychnyi aspekt]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 15. pp. 28–33. [in Ukrainian].

A. S. Melnichuk, A. P. Kolomenskaya. Theoretical aspects of financial support of investment activities of enterprises in Ukraine

The article is devoted to the study of theoretical aspects of financial support of investment activities of enterprises. Scientific approaches to the disclosure of the meaning of the term «financial support» are generalized. The definition of the concept of «financial support of investment activities of the enterprise» is formulated. The main elements of the system of financial support of investment activity of enterprises are singled out and characterized. The classification of sources of financial support for investment activities is presented.

Ensuring the competitiveness and sustainable development of the enterprise in today's unstable economic conditions requires purposeful and systematic investment activities. The latter, in turn, is possible only if the formation of a comprehensive system of its financial support.

The aim of the article is to generalize scientific approaches to the interpretation of the essence of the concept of «financial support» and in-depth study of the components of a holistic system of financial support of investment activities of enterprises in modern conditions.

In research next methods were used: induction and deduction, logical generalization, critical analysis and synthesis, tabular method.

The term «financial support of investment activities of the enterprise» should be considered as a set of certain conditions, sources, forms, methods and tools, economic relations and organizational measures related to the formation of financial resources for investment activities and their further use to achieve goals and achieve planned the amount of financial results. The system of financial support of innovative activity of the enterprise includes such elements as: sources, methods, forms of financing, tools and levers of influence. The main sources of financial support for investment activities of the company are available to the company net profit, depreciation, loans and lease of property, funds of small investors, budget funds, crowdfunding and more. Forms of financial support for investment activities of the enterprise are: self-financing, corporate, public financing, financing by financial institutions, donor and mixed financing.

It is appropriate to consider financial support of investment activity of the enterprise from various positions, namely as: system of financing; combination of various components of the integral system; practical use of financial resources; increasing opportunities for the use of innovative financial instruments, etc.

Keywords: investments, investment activity, sources of financing, financial support, methods, forms of financial support.

Стаття надійшла до редколегії 2 грудня 2021 року

УДК 339.1

JEL Classification: E22; G31

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.233-243

Л. В. Кравченко,*аспірант,**Хмельницький національний**університет**e-mail: luda99@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-9903-649X;****М. В. Уманець,***магістр,**Державний податковий університет**e-mail: umarinkam@ukr.net***ORCID ID 0000-0001-5057-0026**

ТРАНСФОРМАЦІЇ СПОЖИВЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ ТА ЗАХОДИ УПЕРЕДЖЕННЯ РИЗИКІВ

У статті розкрито основи теоретичної бази та визначення практичних аспектів щодо трансформаційних процесів на споживчому ринку України. Визначено особливості споживчого ринку України та ключові тенденції його розподілу та розвитку. Представлено ТОП найбільш прибуткових напрямків діяльності оптової торгівлі на споживчому ринку України. Наведено основні тенденції розподілу та розвитку оптової торгівлі на споживчому ринку України. Визначено основні зміни у показниках оптової торгівлі країни та місце неспеціалізованої торгівлі у структурі оптової торгівлі України.

Ключові слова: *споживчий ринок, роздрібна торгівля, оптова торгівля, трансформаційні процеси, неспеціалізована оптова торгівля.*

Метою статті є узагальнення наукових підходів до визначення практичних аспектів упередження ризиків під час трансформаційних процесів на споживчому ринку України.

Актуальність теми дослідження. Трансформаційні процеси, що відбуваються в економічній системі, відображають потреби суспільства у змінах, уповільнюючи процес розвитку. Вони спрямовані на подолання розбіжностей між інерцією розвитку соціально-економічних відносин та якісного характеру змін на споживчому ринку України. Актуальність теми і визначила вибір вектора дослідження, метою якого є виявлення та вивчення особливостей процесів трансформації споживчого ринку. Для досягнення цієї мети були вивчені динамічні процеси споживчого ринку, на основі яких було окреслено їх особливості.

Постановка проблеми. Трансформація як різновид соціально-економічних перетворень відбувається без якісних зрушень на початковому етапі змін системи, але характеризується формальними та кількісними ознаками. Дослідження сучасного стану трансформаційних процесів на споживчому ринку являє собою науковий інтерес, оскільки цей ринок є важливим елементом економічної системи, а його стан відображає всі зміни, що відбуваються в соціально-економічних системах та суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку підприємництва на вітчизняному ринку та забезпечення розвитку висвітлено у багатьох працях фахівців, серед яких варто виділити роботи М. П. Войнаренка [9], Л. Л. Лазебник [5; 9], Ю. В. Кіндзерського [5], В. В. Гурочкиної [1; 2], О. О. Коваленко [9], О. М. Менчинської [9], Г. С. Мельничук [5], О. І. Марченко [5] та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Питаннями удосконалення практичних аспектів упередження ризиків під час трансформаційних процесів на споживчому ринку України досліджували В. І. Гринчуцький [10], В. Юрчишин [11] та інші.

Невирішена раніше частина загальних проблем. З цією метою необхідно розглянути теоретичну базу та визначити практичні аспекти щодо трансформаційних процесів на споживчому ринку України, визначити особливості споживчого ринку України та ключові тенденції його розподілу і розвитку. Представити ТОП найбільш прибуткових напрямів діяльності оптової торгівлі на споживчому ринку України та визначити основні зміни у показниках оптової торгівлі країни, акцентуючи увагу на місці неспеціалізованої торгівлі у структурі оптової торгівлі України. Представити систему стратегічного упередження ризиків під час трансформаційних процесів на споживчому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси трансформації споживчого ринку України доцільно розглядати через призму трансформаційних перетворень у динаміці оптових та роздрібних торговельних посередників. Торговельні посередники розрізняються за масштабами, функціональним призначенням, організаційно-економічними формами та спеціалізацією у посередницькому середовищі. Щодо оцінювання самих трансформаційних процесів – відбуваються якісні та кількісні можливості / обмеження. Сучасний споживчий ринок України, а особливо його оптова ланка потребує значних організаційних змін на шляху до ефективного товароруху споживчих товарів. Саме через відсутність державної підтримки розвитку торговельного посередництва як головної ланки повернення грошової маси у виробництво виникає потреба деталізації основних викликів у трансформаційних змінах для їх упередження та забезпечення безпеки активізації розвитку споживчого ринку.

Оптова торгівля на споживчому ринку, як досить «грошовитий» вид діяльності, має окремі її напрями. Сумарна виручка компаній, що представлена у цій сфері, вимірюється сотнями мільярдів гривень. Аналітики сформували ТОП найбільш прибуткових напрямів діяльності за загальною виручкою всіх підприємств України, у яких вказана одна з категорій опту як основний КВЕД (рис. 1).

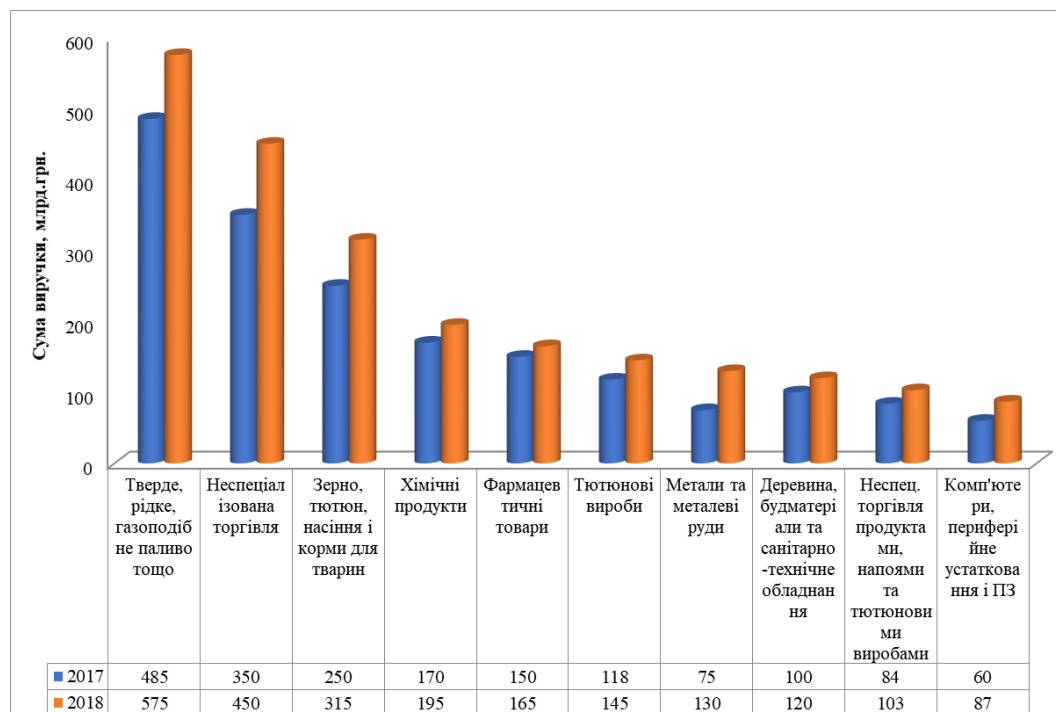

Рис. 1. ТОП найбільш прибуткових напрямів діяльності оптової торгівлі на споживчому ринку України

Джерело: сформовано за даними [3].

Згідно з даними дослідження аналітиків платформи YouControl системи, яка створена для перевірки контрагентів у безпековій сфері, 2018 року найбільше заробили компанії, які торгують твердим, рідким, газоподібним паливом і подібними продуктами. Виручка підприємств, які працюють у цій категорії, виявилася більшою, ніж сумарно у всієї другої п'ятірки ТОПу. Такий результат закріплюється й тим, що із ТОП-20 компаній-оптовиків 2018 року чверть торгує саме паливом.

Найбільшою часткою в структурі споживчого ринку України сьогодні є оптова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами у розмірі 595 663 653,1 тис. грн, що становить 94 % споживчого оптового ринку України. Ключові тенденції його розподілу та розвитку представлено на рис. 2.

Оцінка споживчого ринку передбачає можливість встановлення його стану, значення показників для існуючих або нових суб'єктів господарювання, характеристик собівартості чи якості, що виражається поняттям «параметри». У зв'язку з цим теоретична база дослідження базується на параметричному підході, що дозволяє виявити наявність процесів трансформації на споживчому ринку за такими параметрами, як основні детермінанти споживчого ринку, об'єкти, суб'єкти, типи ринку, його конкурентна структура, показники стану та особливостей розвитку,

поведінки споживачів та державного регулювання. Для вивчення цього процесу структура була згрупована на рис. 3.

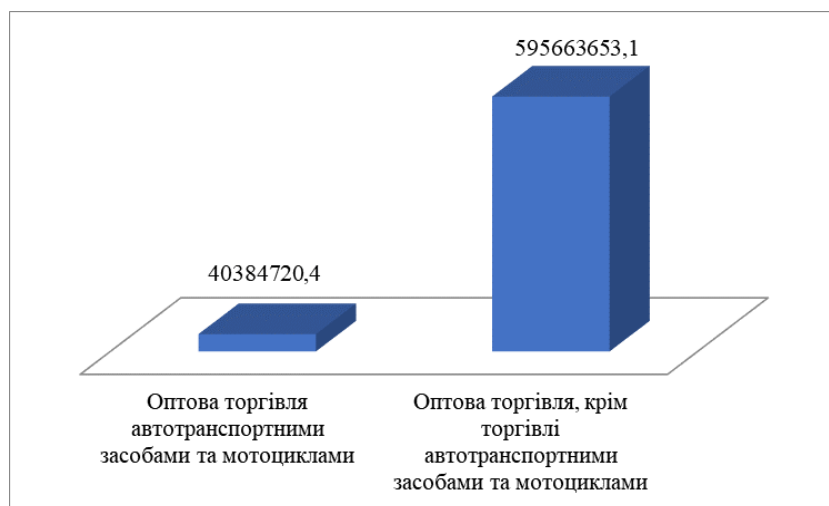

Рис. 2. Тенденції розподілу та розвитку оптової торгівлі на споживчому ринку України

Джерело: сформовано за даними [7].

Рис. 3. Структура оптової торгівлі на споживчому ринку України

Джерело: сформовано за даними [7].

Трансформація споживчого ринку пов'язана з обслуговуванням сфери особистого споживання населення. Це складна система. У зв'язку з цим склад та структура споживчого ринку традиційно класифікується: відповідно до регіональної ознаки (місцевий, регіональний, національний світ); за домовленістю (ринок товарів і послуг); залежно від каналів реалізації (організованих та неорганізованих); учасниками (ринок покупців, продавців, державних установ, посередників тощо). Глобальні зміни в економіці також вплинули на формати споживчого ринку.

Перехід до цифрової економіки вимагає якісних змін законодавства, тобто створення нормативної бази, яка враховує: фактичну відсутність кордонів між країни в цифровому просторі; вільний доступ до інформації про ціни та параметри товарів і послуг; можливість миттєвого порівняння; необмежена кількість покупців і продавців; складність відстеження обсягів продажу товарів та послуг для цілей оподаткування; знижена відповідальність продавців за якість та безпеку; збільшення ризику порушення прав споживачів тощо.

Особливістю оптової торгівлі України за умов переходу до цифрової економіки постає посилення частки неспеціалізованої оптової торгівлі серед інших видів діяльності споживчого ринку. Розподіл видів оптової торгівлі на споживчому ринку України представлено на рис. 4.

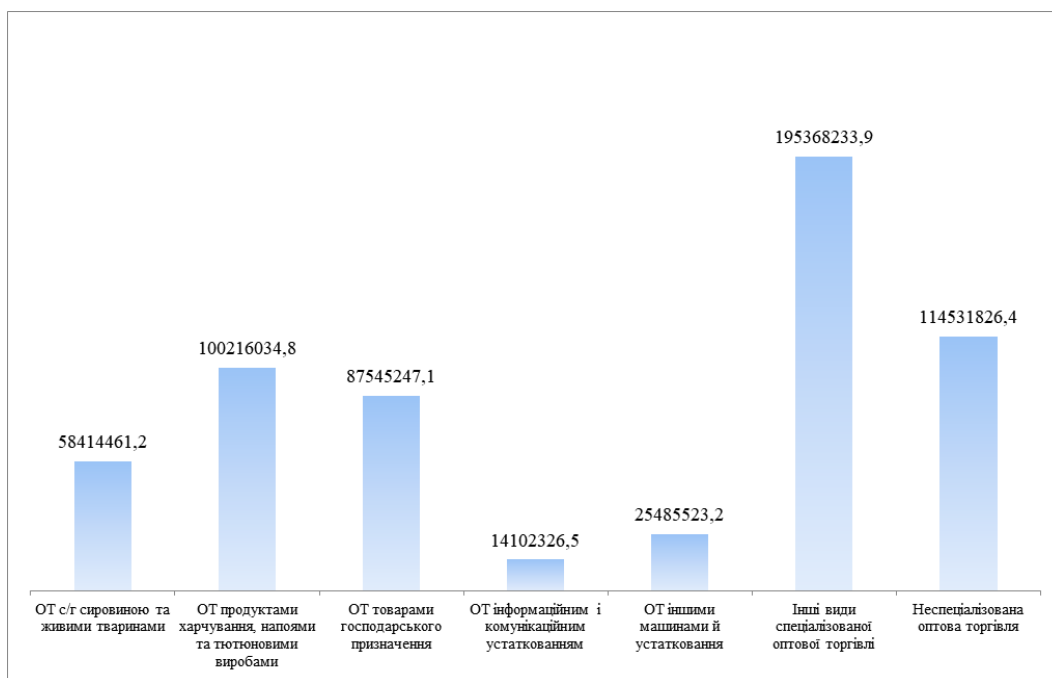

Рис. 4. Розподіл видів оптової торгівлі на споживчому ринку України

Джерело: сформовано за даними [7].

Неспеціалізована оптова торгівля займає друге місце після інших видів спеціалізованої оптової торгівлі України. На неспеціалізовану торгівлю 2020 року припадає 114 531 826,4 тис. грн, порівняно з іншими видами торгівлі поступово їх частка зростає.

Нині торговельні мережі та їх магазини адаптують взаємодію зі споживачем в онлайн. Конкуренція в торгівлі насичена, проте локомотивами торгівлі є такі магазини, що торгують онлайн з використанням голосових помічників та AR-технології (Augmented Reality) або з доповненою реальністю, що дозволяють накладати візуальні об'єкти на реальні за допомогою 3D-технологій.

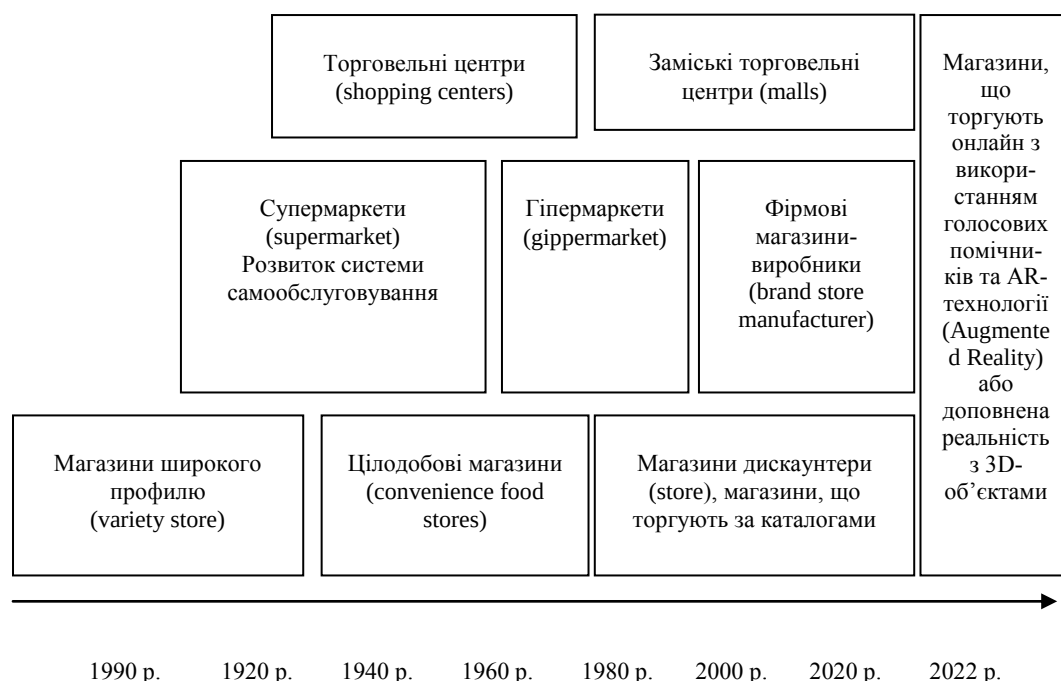

Рис. 5. Тенденції розвитку торгівлі

Джерело: удосконалено автором [13].

Заходи системи упередження ризиків у торгівлі розділяються на три блоки: макро (глобальний рівень), мезо (національний рівень), мікро (галузевий рівень). У першій половині 2019 р. посилились ризики, які можуть спровокувати суттєве погіршення показників макрорівня або світового зростання. Серед таких ризиків виокремлюється зовнішньоторговельне протистояння між двома найбільшими економіками світу – США і Китаєм, відповідно цей ризик є некерованим для України. Через високі імпортні тарифи на товари з Китаю скоротились, відповідно, обсяги імпорту. США посилює торговельні бар'єри на торговельному ринку з метою захисту національних інтересів. Триває уповільнення темпів світового промислового виробництва, що зі свого боку

провокує зменшення попиту на промислову і будівельну продукції на національному рівні. Подібна тенденція відбувається на ринку капіталу, триває зменшення темпів притоку капіталу в країни, що розвиваються. Варто підкреслити залежність світових потоків капіталів, які надто чутливі до торговельних тенденцій. Зростає рівень конфліктності на сировинних ринках, що провокує залежність від імпортової сировини виробництво в країнах, що розвиваються. На глобальному рівня ризики економічного гальмування у країнах Північної Америки і Південно-Східної Азії залишаються високими.

Наголосимо, що розпочата торговельна війна між США і Китаєм не «замикається» лише навколо питань торгівлі між двома країнами чи завданнями зменшення торговельних дисбалансів [14]. Китай, інвестуючи отримані від експорту ресурси в активи США, кредитував США, оскільки останню приваблювали дешеві ресурси. Такі симбіотичні стосунки назвали «Кимерика», яка зі свого боку стала причиною буму кредитування та розширення випуску державних цінних паперів. Отже, Америка приховано «накопичувала» ризики.

На національному рівні ключовим торговельним ризиком стала залежність від зовнішньої кон'юнктури та висока чутливість до зовнішньоекономічних шоків. Перед Україною постають критичні ризики, пов'язані з: ослабленням експортного потенціалу і слабким включенням у нові конкурентні середовища, низькими рівнями заощаджень та інвестицій, погіршенням умов торгівлі і платіжним балансом, відстороненістю від глобальних інтеграційних та інфраструктурних проєктів, вибуттям капіталу, слабкістю джерел фінансування фіскальних і зовнішньоторговельних дефіцитів, подорожчання позикових коштів і посилення боргового тиску. За значними негативними факторами впливу для економічного відновлення України майже не єдиним шляхом стає перетворення викликів на можливості, що зі свого боку посилить процеси упередження негативних ризиків.

На галузевому рівні країни щодо ризиків у торговельній сфері варто виділити залежність торговельних позицій виробників у привабливості сфери інвестування, питаннях переваг розвитку фінансового сектору та передачі технологій, «експортостимулюючими» діями державної влади, а також різкого зменшення обсягів виробництва, що провокує імпортоорієнтовану торговельну діяльність. З метою посилення економічної безпеки підприємництва або впливу на економіку країни стають більш тривалими торговельні зв'язки між контрагентами. З свого боку це впливає на посилення бар'єрів на вхідних і вихідних торговельних потоках. Посилюється торговельна невизначеність, яка може мати короточасний та довгостроковий характер.

Висновки. Отже, дослідження наслідків трансформаційних процесів на споживчому ринку показує, що сьогодні в контексті цифровізації необхідно скоригувати існуючі підходи до вивчення споживчого ринку. У процесі дослідження обґрунтовувалась потреба у вивченні параметричного підходу до дослідження, були виявлені, розглянуті та вивчені параметри, що зазнали значної трансформації в сучасних умовах, що доповнить існуючі та розробить нові моделі і

методи дослідження споживчого ринку країни. Поступово зростає частка неспеціалізованої оптової торгівлі. Це допоможе зрозуміти процеси, що відбуваються за умов становлення цифрової економіки та підвищить ефективність його функціонування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурочкіна В. В. Інвестиційне забезпечення розвитку промислових підприємств в економіці емерджентного типу. *Підприємництво та інновації: науковий журнал*. 2020. № 11, ч. 2. С. 13–22. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.21>
2. Гурочкіна В. В. Інвестиційна політика підприємства: матриця стейкхолдерів та драйвери розвитку взаємодії. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 4, том 2. С. 89–97. URL: http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/doc/4612/1/4372_IR.pdf
3. Оптовики найбільше заробляють на паливі та неспеціалізованій торгівлі. URL: <https://youcontrol.com.ua/news/optovyky-naybilshe-zaroblaiut-na-palyvi-ta-nespetsializovaniy-torhivli/>
4. Гурочкіна В. В. Механізми розвитку промислових підприємств в емерджентній економіці: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2020. 336 с.
5. Підприємництво в епоху глобальних трансформацій: виклики та перспективи розвитку: монографія / П. В. Пашко, Л. Л. Лазебник, Ю. В. Кіндзерський та ін.; за ред. П. В. Пашка та Л. Л. Лазебник; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь: Вид.-поліграф. центр Університету ДФС України, 2019. 476 с. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 133).
6. Економічна статистика / Економічна діяльність / Внутрішня торгівля / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/spr.htm
2. Обсяг продажу і запаси товарів (продукції) на підприємствах оптової торгівлі / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sr/obs_prod_i_zap_tovariv/arh_obs_pz_ot_2021_u.htm
3. Гурочкіна В. В., Менчинська О. М. Особливості формування та функціонування інтегрованих структур в глобальних ланцюгах створення вартості. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 3. С. 248–257. DOI: 10.31891/2307-5740-2020-282-3-43. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6096/1/6288_IR.pdf
4. Voynarenko M., Lazebnyk L., Hurochkina V., Kovalenko O., Menchynska O. Modeling Emergence Properties of Economic System. 2020 10th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT). Deggendorf, Germany, 2020, pp. 607–612. DOI: 10.1109/ACIT49673.2020.9208954. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57219594843>

5. Трансформаційні процеси економічної системи в умовах сучасних викликів: монографія / за заг. редакцією В. І. Гринчуцького. Тернопіль: Крок, 2014. 544 с.
6. Торговельні війни сучасності та їх вплив на економічне зростання і розвиток у світі та Україні / наук. ред. В. Юрчишин. Київ: Заповіт, 2019. 190 с.
7. Торговельне підприємництво: навчально-методичний посібник / Н. Л. Савицька, І. Ю. Мелушова, А. В. Красноусов, К. С. Олініченко. Х.: Видавництво Іванченка І. С., 2017. 214 с.
8. China's Trade War Isn't Entirely About Trade. URL: <https://nationalinterest.org/>
9. Виклики і ризики розгортання кризових процесів в Україні та напрями економічної політики їх запобігання. К: Центр Разумкова, 2017. URL: http://www.razumkov.org.ua/uploads/article/2017_vuklyky_ryzyky.pdf

REFERENCES

1. Hurochkina V. V. (2020). Investment provisions of industrial enterprise development in emergence economy [Investytsiine zabezpechennia rozvytku promyslovykh pidpriemstv v ekonomitsi emerdzhentnoho typu]. *Naukovyi zhurnal «Pidpriemnytstvo ta innovatsii»*. Vol. 11. P. 2. pp. 13–22. URL: <http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/280/274> [in Ukrainian].
2. Hurochkina V. V. (2019). Investicijna politika pidpriemstva: matrica stejkxolderiv ta drajveri rozvitku vzaemodiji. *Visnik Xmeljnickogo nacionaljnogo universitetu. Ekonomichni nauki*. no. 4. Tom 2. pp. 89–97. URL: http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/doc/4612/1/4372_IR.pdf
3. Optovyky najbilse zaroblajut na palyvi ta nespetsializovanij torhivli. URL: <https://youcontrol.com.ua/news/optovyky-naybilshe-zaroblaiut-na-palyvi-ta-nespetsializovanij-torhivli/>
4. Hurochkina V. V. (2020). Mexanizmy rozvytku promyslovyx pidpriemstv v emerdzhentnij ekonomici: monohrafija / V. V. Hurochkina. Xmelnickyj: XNU, 336 p.
5. Pidpriemnytstvo v epoxu hlobalnyx transformacij: vyklyky ta perspektyvy rozvytku: monohrafija / P. V. Paško, L. L. Lazebnyk, Ju. V. Kindzerskyj ta in.; za red. P. V. Pashka ta L. L. Lazebnyk; Universytet derzhavnoji fiskaljnoji sluzhby Ukrainy. Iripinj: Vyd.-polihraf. centr Universytetu DFS Ukrainy, 2019. 476 p. (Serija «Podatkova ta mytna sprava v Ukraini», t. 133).
6. Ekonomichna statystyka / Ekonomichna dijalnistj / Vnutrishnja torhivlja / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/spr.htm
7. Obsjah prodazhu i zapasy tovariv (produkciji) na pidpriemstvax optovoji torhivli / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sr/obs_prod_i_zap_tovariv/arh_obs_pz_ot_2021_u.htm
8. Hurochkina V. V., Menchynsjka O. M. (2020). Osoblyvosti formuvannja ta funkcionuvannja intehrovanyx struktur v hlobalnyx lancjuhax stvorennja vartosti. *Visnyk Xmeljnyckjoho nacionaljnogo universytetu. Ekonomichni nauky*. no. 3. p. 248–257. DOI:

10.31891/2307-5740-2020-282-3-43. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6096/1/6288_IR.pdf

9. Voynarenko M., Lazebnyk L., Hurochkina V., Kovalenko O. and Menchynska O., Modeling Emergence Properties of Economic System. (2020). 10th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT). Deggendorf, Germany, pp. 607–612. DOI: 10.1109/ACIT49673.2020.9208954. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57219594843>

10. Transformacijni procesy ekonomichnoji systemy v umovax suchasnyx vyklykiv: monohrafija / za zah. redakcijeju V. I. Hrynychukjoho. Ternopilj: Krok, (2014). 544 p.

11. Torhoveljni vijny suchasnosti ta jix vplyv na ekonomichne zrostannja i rozvytok u sviti ta Ukraini (2019) / Nauk. red. V. Jurchyshyn. Kyjiv: Zapovit, 190 p.

12. Torhoveljne pidprijemnyctvo: navchaljno-metodychnyj posibnyk (2017) / N. L. Savycjka, I. Ju. Melushova, A. V. Krasnousov, K. S. Oliničenko. X.: Vydavnyctvo Ivancenka I. S., 214 p.

13. China's Trade War Isn't Entirely About Trade. URL: <https://nationalinterest.org/>

14. Vyklyky i ryzyky rozhortannja kryzovyx procesiv v Ukraini ta naprjamy ekonomichnoji polityky jix zapobihannja (2017). K: Centr Razumkova, 2017. URL: http://www.razumkov.org.ua/uploads/article/2017_vuklyky_ryzyky.pdf

L. V. Kravchenko, M. V. Umanets. Transformations of the consumer market of Ukraine and measures to prevent risks

The article reveals the basics of the theoretical basis and definition of practical aspects of the transformation processes in the consumer market of Ukraine. Peculiarities of the consumer market of Ukraine and key tendencies of its distribution and development are determined. The TOP of the most profitable areas of wholesale trade in the consumer market of Ukraine are presented. The main trends in the distribution and development of wholesale trade in the consumer market of Ukraine are presented. The main changes in the indicators of the country's wholesale trade and the place of non-specialized trade in the structure of the wholesale trade of Ukraine are determined.

The transformational processes taking place in the economic system reflect the needs of society in change, slowing down the development process. They are aimed at overcoming the differences between the inertia of socio-economic relations and the qualitative nature of changes in the consumer market of Ukraine.

Generalization of scientific approaches to determining the practical aspects of risk prevention during the transformation processes in the consumer market of Ukraine.

In research next methods were used: induction and deduction, logical generalization, critical analysis and synthesis, tabular method.

Thus, the study of the consequences of transformational processes in the consumer market shows that currently, in the context of digitalization, it is necessary to adjust existing approaches to the study of the consumer market. In the course of the research the necessity of studying the parametric approach to the research was substantiated, the parameters that have undergone significant transformation in modern conditions were identified, considered and

studied, which will supplement the existing ones and develop new models and methods of consumer market research.

The share of non-specialized wholesale trade is gradually growing. This will help to understand the processes taking place in the digital economy and increase its efficiency.

Keywords: *consumer market, retail trade, wholesale trade, transformation processes, non-specialized wholesale trade.*

Стаття надійшла до редколегії 23 грудня 2021 року

УДК 658.1

DOI 10.33244/2617-5959.5.2021.244-251

Ж. П. Мігунова,*здобувачка магістерського рівня**вищої освіти**e-mail: djannylyamig@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-2561-9152;****Л. В. Слюсарєва,***д-р екон. наук, доцент, професор**кафедри економіки, підприємництва**та економічної безпеки,**Державний податковий університет**e-mail: soa006@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-6845-9307**

ОЦІНКА ПОКАЗНИКІВ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ «МЕТІНВЕСТ-ХОЛДІНГ»

Кожна відповідальна компанія має планувати та вести свою діяльність у контексті збереження екологічної безпеки. Цей контекст включає зменшення техногенного впливу підприємства на навколишнє середовище, утилізацію відходів, планування раціонального використання обмежених та невідновлюваних ресурсів і відтворення відновлюваних, а також інші фактори, пов'язані з нюансами здійснення конкретної підприємницької діяльності. Іншими словами, екологічно відповідальне підприємство має працювати так, щоб не призвести до нанесення прямих або опосередкованих збитків навколишньому природному середовищу. Охорона навколишнього середовища являє собою важку комплексну проблему, яка має відношення до всього суспільства в цілому і до кожного окремого громадянина. Одне з небажаних, але очевидних наслідків технічного процесу – забруднення оточуючого середовища вторинними продуктами виробничо-технічної діяльності. У статті проаналізовані основні показники оцінки стійкого розвитку компанії «Метінвест». Графічно відображені витрати на охорону навколишнього середовища та обсяг відходів групи підприємств. Висвітлено головні напрями щодо розвитку та впровадження цілей сталого розвитку у компанії, внесок у досягнення Цілей сталого розвитку ООН. Показана характеристика персоналу Метінвесту за різними показниками. Обґрунтовувано рівень заробітної плати на підприємстві, а також оцінка середньомісячної заробітної плати на українських підприємствах. Оцінка компанії як роботодавця та компанії високого рівня, яка вживає заходів для поліпшення доступу до робочих місць та обговорює умови працевлаштування в індивідуальному порядку, щоб запропонувати такий робочий час і характер обов'язків, з якими можуть впоратися працівники з інвалідністю. Показані основні напрями розвитку у зовнішньоекономічній діяльності. Доведено необхідність формування системи оцінювання показників стійкого розвитку на підприємстві.

Ключові слова: стійкий розвиток, показники стійкого розвитку, діяльність «Метінвест-Холдинг».

Метою статті є оцінка показників стійкого розвитку на прикладі діяльності компанії «Метінвест-Холдинг».

Постановка проблеми. Економічний розвиток протягом тривалого часу здійснювався на основі споживацької моделі, і в теоретичній і в практичній діяльності переважали пошуки шляхів забезпечення максимально можливої ефективності без урахування потреб у майбутньому. З початком становлення ринкових відносин у XX столітті, динамічного нарощування обсягів виробництва матеріальних благ набули актуальності дослідження проблем екологічних наслідків господарської діяльності людини, що вплинули на людство загалом. Розуміння закономірностей динаміки розвитку підприємства дозволяє вже на ранніх стадіях сповільнення темпів розвитку здійснювати пошук інструментарію забезпечення проциклічності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пов'язані з дослідженням теоретичних основ логістичної діяльності висвітлені в працях таких науковців, як Г. В. Баранець, В. В. Ковальчук, Л. В. Швець та інших.

Виклад основного матеріалу. 2019 року Метінвест інвестував 384 млн доларів США у заходи з охорони навколишнього середовища, які спрямовані на модернізацію виробництва з метою скорочення викидів та відходів, підвищення енергоефективності та економії ресурсів. Завдяки збільшенню обсягу інвестицій на 46 %, порівняно з минулим роком, нам вдалося реалізувати декілька важливих довгострокових екологічних проєктів. З цієї суми 155 млн доларів США було спрямовано на капітальні вкладення, що на 68 % більше ніж 2018 року. Збільшення обсягу капітальних вкладень обумовлено розширенням програм екологічної модернізації на наших підприємствах (рис. 1):

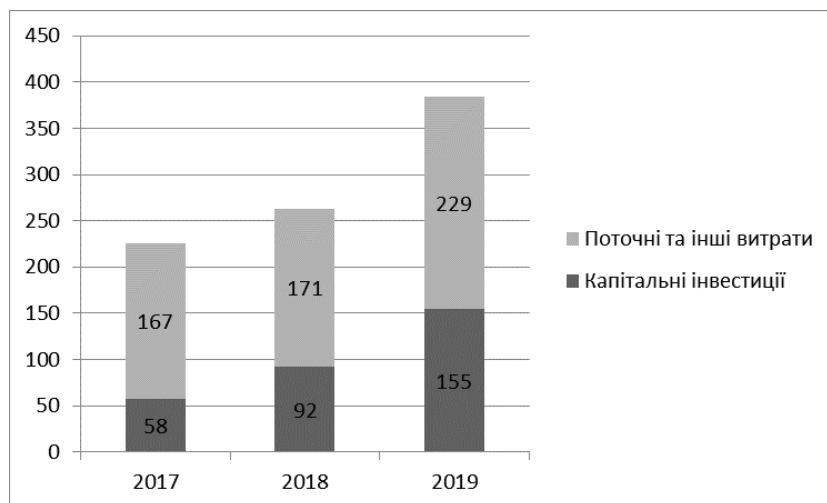

Рис. 1. Загальний обсяг витрат Метінвесту на охорону навколишнього середовища, млн доларів США

Джерело: складено автором на основі [2; 3].

Актуальним питанням на усіх важкопромислових підприємствах становить питання, щодо захисту навколишнього середовища. Метінвест прагне зменшити викиди забруднюючих речовин в атмосферу й водночас підвищити загальну ефективність виробництва шляхом реалізації ряду екологічних проєктів, оскільки захист навколишнього середовища є одним з наших ключових пріоритетів. 2019 року наші підприємства провадили діяльність з дотриманням гранично допустимих рівнів концентрації забруднюючих речовин, встановлених у дозволах на викиди для основних джерел викидів, зокрема агломераційних і випалювальних машин, доменних печей, конвертерів та коксових батарей. Проаналізуємо захист навколишнього середовища (табл. 1).

Таблиця 1

Валові викиди в атмосферу, тис. т.

Рік	Двоокис азоту (NO ₂)	Двоокис сірки (SO ₂)	Окис вуглецю (CO)	Тверді речовини (пил)	Усього
2017	15,3	20,3	240,6	29,4	314,3
2018	15,7	19,7	270,6	30,0	344,5
2019	14,6	18,1	288	26,0	354,0

Джерело: складено автором на основі [2; 3].

Таблиця 2

Споживання води, млн/м3

Рік	Загальний обсяг	Поверхневі води	Підземні води	Вода, яку постачають комунальні господарства та інші підприємства	Інші джерела
2017	653,2	602,1	3,1	42,6	5,4
2018	671,8	617,2	3,2	43,6	7,8
2019	614,0	555,1	3,2	43,7	12,0

Джерело: складено автором на основі [2; 3].

Метінвест визнає, що його діяльність призводить до утворення промислових відходів, зокрема розкривних порід, хвостів збагачення, шлаків і шламу. Підприємства Групи докладають максимум зусиль для зменшення обсягу таких відходів. 2019 року обсяг промислових відходів становив 234 млн тонн, з яких 94 % – безпечні відходи гірничодобувних підприємств Групи (розкривні породи та хвости збагачення). Упродовж звітної періоду перероблено 28 % всіх відходів. Загальний обсяг переробки відходів збільшився на 9 % порівняно з попереднім роком, що свідчить про позитивний вплив зусиль Метінвесту, спрямованих на скорочення відходів та підвищення ефективності виробництва (рис. 2).

Мігунова Ж. П., Слюсарєва Л. В. Оцінка показників стійкого розвитку на підприємстві «Метінвест-холдинг»

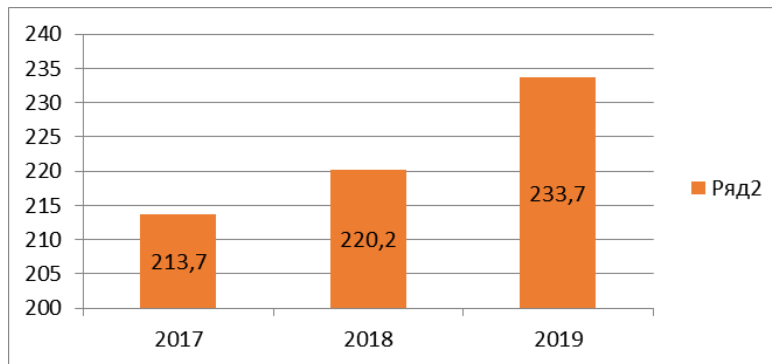

Рис. 2. Загальний обсяг утворення відходів підприємствами Групи, млн, тонн
Джерело: складено автором на основі [2; 3].

Ефективна зовнішньоекономічна діяльність підприємств сприяє зміцненню експортного потенціалу країни, підвищенню конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках, формуванню раціональної структури експорту й імпорту, залученню іноземних інвестицій у вітчизняний розвиток важкої промисловості. Важливо зазначити, що якість продукції займає перші місця у стратегії розвитку підприємства.

Важливе місце у розвитку сталого розвитку посідають показники «управління та розвитку персоналу». Метінвест забезпечує майже 67 000 робочих місць у світі й залишається одним з найбільших роботодавців в Україні. Метінвест визнано у чотирьох номінаціях рейтингу «ТОП-100. Рейтинги найбільших / Кадри. Бренди. Роботодавці» в Україні, зокрема:

- ТОП-10 найкращих брендів роботодавців;
- Найефективніша HR-команда в Україні;
- ТОП-20 найкращих HR-директорів;
- ТОП-10 найкращих навчальних програм.

Станом на кінець 2019 року персонал Метінвесту налічував 66 565 осіб (табл. 3). Вони працевлаштували 10 880 нових працівників, зокрема 1 509 випускників, що становило 13,9 % від загальної кількості працівників, прийнятих на роботу упродовж року. Коефіцієнти плинності кадрів з урахування всіх категорій звільнених працівників становлять 15,7 % (2017 рік), 15,1 % (2018 рік) та 15,9 % (2019 рік). Коефіцієнт плинності кадрів зменшився до 11,0 % порівняно з 11,7 % 2018 року.

Як роботодавець, що дбає про рівні можливості, Метінвест працевлаштовує осіб з інвалідністю та регулярно бере участь у спеціалізованих ярмарках вакансій. 2019 року прийняли 435 осіб з інвалідністю на різні професії як адміністративні, так і виробничі. Загальна кількість працівників з інвалідністю наприкінці 2019 року становила 1 859 осіб. Група вживає заходів для поліпшення доступу до робочих місць та обговорює умови працевлаштування в індивідуальному порядку, щоб запропонувати такий робочий час і характер обов'язків, з якими можуть впоратися працівники з інвалідністю.

Таблиця 3

Характеристика персоналу ТОВ «Метінвест-Холдинг» за різними ознаками у 2018–2019 рр.

Показник	Характеристика	
	2018	2019
Заг. чисельність персоналу	66 241	66 565
Розподіл персоналу за категоріями	Робітники (75 %) Менеджери (25 %)	Робітники (73 %) Менеджери (27 %)
Розподіл персоналу за регіонами	Україна (96,1) Європа (1,8) США (1,7) Інші (0,4)	Україна (96,1) Європа (1,8) США (1,7) Інші (0,4)
Розподіл персоналу за статтю	Ч (68) Ж (32)	Ч (68) Ж (32)
Розподіл персоналу за віком	До 30 (17 %) 30–50 (61 %) 50+(22 %)	До 30 (16 %) 30–50 (62 %) 50+(22 %)

Джерело: складено автором на основі [2; 3].

2019 року Метінвест переглянув і відкоригував рівень винагородження працівників відповідно до ринку оплати праці. Керівництво вирішило збільшити середню заробітну плату персоналу на виробничих підприємствах в Україні на 15 % з квітня 2019 року. Група також запровадила єдину систему заробітної плати для робітників: крім базової заробітної плати, визначеної для кожної посади, робітники мають право на бонусні виплати на основі оцінки індивідуальної оцінки їх роботи.

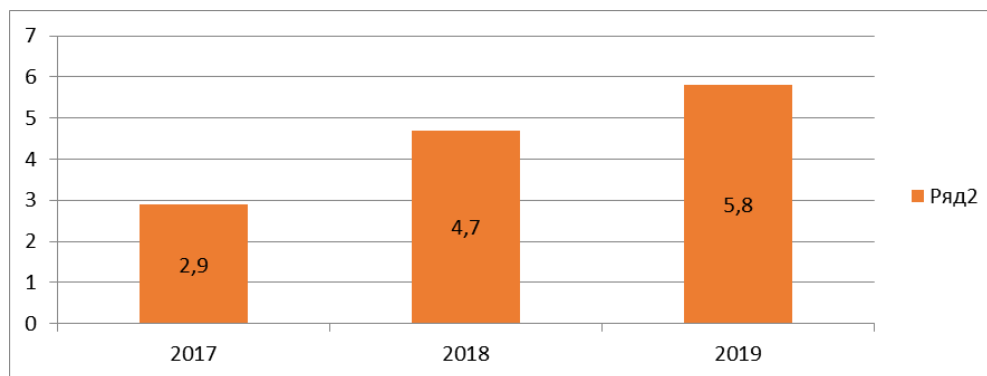

Рис. 4. Середньомісячна заробітна плата в Групі, долари США

Джерело: складено автором на основі [2; 3].

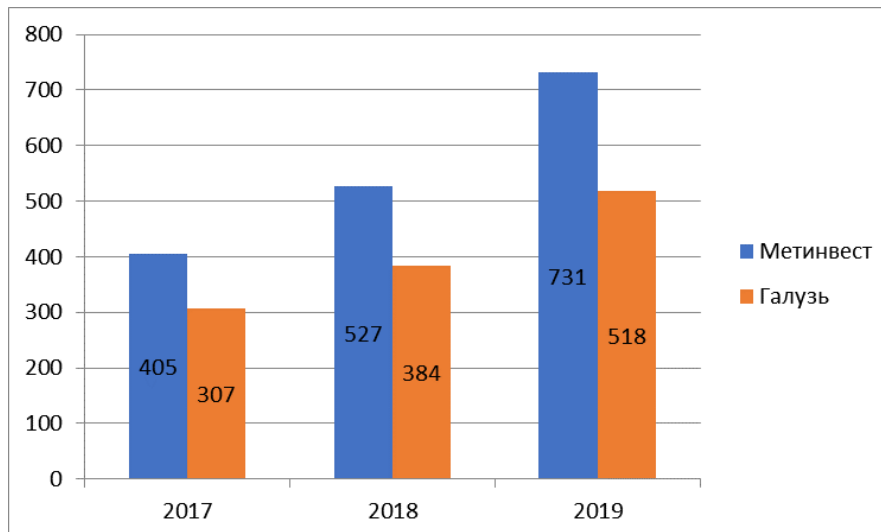

Рис. 5. Порівняння середньомісячної зарплати на українських підприємствах Групи із середньомісячною зарплатою для галузі в Україні, долари США

Джерело: складено автором на основі [2; 3].

Кожен працівник щорічно проходить оцінку результатів роботи й огляд кар'єрного розвитку у формі самооцінювання, після чого проводиться зустріч з безпосереднім керівником для отримання зворотного зв'язку, перегляду досягнень, визначення напрямів удосконалення та обговорення індивідуального плану розвитку на наступний період. Якщо працівник не погоджується з оцінкою результатів діяльності, наданою безпосереднім керівником, то він може звернутися до Комітету з управління персоналом, який вирішує такі суперечки й забезпечує справедливе визнання роботи працівників Метінвесту. 2019 року запровадили індивідуальні бонуси, які виплачуються тим співробітникам, хто демонструє високий рівень ефективності та продуктивності.

Метінвест надає різні можливості навчання та розвитку для забезпечення професійного та кар'єрного зростання співробітників на всіх рівнях. 2019 року Група інвестувала 5,8 млн доларів США в розвиток персоналу, розширивши програми навчання для підвищення рівня знань та навичок працівників відповідно до сучасних вимог ринку праці (рис. 6).

Метінвест продовжує інвестувати у створення безпечних умов праці для забезпечення добробуту працівників. У звітному періоді витрати на охорону праці становили 102 млн доларів США, що на 7 % більше порівняно з 95 млн доларів США 2018 року.

Метінвест дотримується міжнародних практик, використовуючи коефіцієнт частоти травматизму (LTIFR) та коефіцієнт частоти летальних випадків (FFR) для моніторингу рівня виробничого травматизму. Вони визначаються кількістю інцидентів на мільйон

відпрацьованих людино-годин. 2019 року Група покращила показники ОП і ПБ майже на всіх виробничих підприємствах, досягнувши найнижчого рівня LTIFR за час існування. Варто окремо зазначити, що 2019 року на Інгулецькому ГЗК вперше не зареєстровано жодного випадку травмування з тимчасовою втратою працездатності, а ММК імені Ілліча повідомив про 153 дні без виробничого травматизму – найдовший період для підприємства.

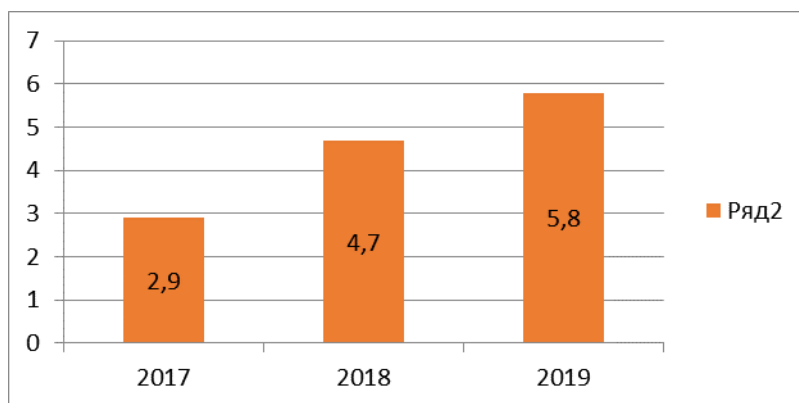

Рис. 6. Інвестиції в навчання персоналу, млн доларів США

Джерело: складено автором на основі [2; 3].

Незважаючи на спад у металургійній промисловості в 2019 році, не змінив наміри щодо реалізації ініціатив із забезпечення сталого розвитку. Метінвест продовжує працювати над удосконаленням показників охорони праці, розширенням можливостей для співробітників, зменшенням впливу на навколишнє середовище та впровадженням позитивних змін для місцевих громад. Компанія робить внесок у досягнення Цілей сталого розвитку ООН і прагне й надалі інтегрувати принципи сталого розвитку у свою практику ведення бізнесу.

Отже, незважаючи на спад у металургійній промисловості 2019 року, не змінив наміри щодо реалізації ініціатив із забезпечення сталого розвитку. Метінвест продовжує працювати над удосконаленням показників охорони праці, розширенням можливостей для співробітників, зменшенням впливу на навколишнє середовище та впровадженням позитивних змін для місцевих громад. Компанія робить внесок у досягнення цілей сталого розвитку ООН і прагне й надалі інтегрувати принципи сталого розвитку у свою практику ведення бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпарточний М. Г. Забезпечення стійкого економічного розвитку державних підприємств. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5–6. С. 76.

2. Звіт зі сталого розвитку 2019. URL: https://metinvestholding.com/ua/upload/sr2019/assets/pdf/Metinvest%20SR%202019_UA%20CYR_WEB.pdf
3. Офіційний сайт компанії «Метінвест». URL: <https://metinvestholding.com/ua>
4. Філіпішина Л. М. Інтегральна оцінка стійкості розвитку промислових підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. С. 282.

REFERENCES

1. Bezpartochny M. G. Ensuring sustainable economic development of state-owned enterprises. *Innovative economy*. 2019. № 5–6. P. 76.
2. Sustainability Report 2019. URL: https://metinvestholding.com/ua/upload/sr2019/assets/pdf/Metinvest%20SR%202019_UA%20CYR_WEB.pdf
3. Official site of Metinvest. URL: <https://metinvestholding.com/ua>
4. Filipishina L. M. Integral assessment of the sustainability of industrial enterprises. *Global and national economic problems*. 2017. P. 282.

Zh. P. Migunova, L. Sliusareva. Assessment of sustainable development indicators at Metinvest-Holding

Every responsible company must plan and operate in the context of environmental safety. This context includes reducing the man-made impact of the enterprise on the environment, waste disposal, planning for the rational use of limited and non-renewable resources and the reproduction of renewable, as well as other factors related to the nuances of a particular business. Simply put, an environmentally responsible enterprise must work in such a way as not to cause direct or indirect damage to the environment. Environmental protection is a serious complex problem that affects society as a whole and each individual citizen. One of the undesirable, but the obvious consequences of the technical process – pollution of the environment by secondary products of industrial and technical activities. The article analyzes the main indicators of assessment of sustainable development of Metinvest. The costs of environmental protection and the amount of waste of the group of enterprises are graphically displayed. The main directions of development and implementation of sustainable development goals in the company, contribution to the UN Sustainable Development Goals are highlighted. The level of the salary plan at the enterprise is substantiated, as well as the estimation of the average monthly salary at the Ukrainian enterprises. Assess the company as an employer and a high-level company that takes steps to improve access to jobs and discusses employment conditions individually to offer working hours and responsibilities that can be handled by workers with disabilities. The main directions of development in foreign economic activity are shown. The necessity of forming a system of evaluation of indicators of sustainable development at the enterprise is proved.

Keywords: sustainable development, indicators of sustainable development, activities of Metinvest-Holding.

Стаття надійшла до редколегії 10 грудня 2021 року

Наукове видання

МИТНА БЕЗПЕКА

**Науковий журнал
2021. Випуск 5**

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск	Гурочкіна В. В.
Редактор-коректор	Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Лисенко О. В.

Підп. до друку 18.07.2022. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 9.8. Обл.-вид. арк. 10.3.
Тираж 300 пр. Зам. № 1020.

Видавець і виготовлювач
Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201
38(097)437-85-39
e-mail: customssecurity@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5104 від 20.05.2016*
